

HARMADIK FEJEZET.

A FLAVIUSOK KORA.

Nero bukása és a Flaviusok trónralépte a római költészet benső életére nem volt nevezetesebb hatással. Sőt még udvaribbá és a nagyok kegyétől függőbbé lett, de nem is volt a legmagasb helyről jövő buzdítás híjával. *Vespasianus*, a ki elsőül rendelt latin és görög rhetoroknak biztos évdíjakat, 500,000 sestertiust ajándékozott a szegény Saleius Bassus epikus költőnek. E szép tehetségű író a 70-es évek közepe táján állott hirneve tetőpontján, de már 90. előtt meghalt, még mielőtt egészen kiforrott volna költői ereje. Ugyane fejedelem általában igen bőkezűen jutalmazta, a mint állítják, a jelesebb költőket és művészeket, és a Marcellus-színház felavató ünnepi játécai alkalmával ennek megújított szinpadára ismét bevitte a színészek és lantosok rendes előadásait (*acroamata*). *Titus* maga is elég könnyedén verselt latinul úgy, mint görögül, sőt rögtönzött is, és ötödik consul-sága évében (76.) az ekkor feltűnt üstököst, valószínűleg egyéb egykorú eseményekkel együtt, külön költeményben is megénekelte. Kiváló érdeklődéssel viseltetett pedig

Domitianus a költészet iránt, már akár őszinte hajlamból, akár, mint némelyek mondják, csak tettetésből. Atyja uralkodása idején visszavonultságában maga is szorgalmasan irogatott s elő is adta költeményeit. A vitelliusi háború egy eseményét, melynél a saját élete is kockán forgott, t. i. a Capitolium 68. évi ostromát, egy eposzban beszélt el, melyet Martialis 90-ben hizelegve az Aeneis mellé állít. Pedig a 18 éves ifjú éppen nem tanúsított valami hősiek magaviseletet ez alkalommal: ugyanis az éjet a templom szolgájánál rejtőzve töltötte, s reggelre kelve egy Isis-pap álruhájában osont ki onnan s jutott el a Tiberis túlsó partjára. Jelentékenyebb tárgy volt már a Vespasianus alatt megindított s Titus alatt Jeruzsálem bevételével (70.) befejezett *zsidó hadjárat*, melynek költői feldolgozásával kellett a fiatal herczegnek akkor-tájt foglalkoznia, mikoriban Valerius Flaccus (még Vespasianus életében) Argonauta-eposzának ajánlását (I. 12. s k.) írta. És úgy látszik, hogy erre az aligha befejezett költeményre czélzott Quintilianus, a császár unokaöcseseinek tanítója, midőn túlaradó dicsőítéssel emlékezik meg ura fényes költői munkáiról, kit csak a világalomra való jutása gátolt meg abban, hogy minden költők legnagyobbika (azt még sem mondja, hogy legjobbika) váljék belőle. Császár korában tehát Domitianus lemondott a költői munkásságról. E helyett tehetséges írók ösztönzése- és megnyerésére nyilvános versenyeket alapított. Alba melletti mezei kastélyában márczius 19.-én, Minerva ünnepén, kit a császár kiválóképpen tisztelt, évenként színelőadásokat és szónoki meg költői versenyeket rendeztetett. A díj aranyból ábrázolt olajág-koszorúból állott. Még nagyobb hire volt az olympiai játékokhoz hasonlóan minden ötödik évben visszatérő capitoliumi agónnak,

melyet Juppiter tiszteletére 86-ban alapított. Ennek harmadrészét szintén múzsai versenyek (zene, költészet és szónoklat latin és görög nyelven) tették. Ezeken maga a görög viseletbe öltözött császár elnökölt s ő adta át a győztesnek a cserkoszorút. Természetes, hogy e személyes részvéte csak annál határozottabban kiszabta a versengő költők elé a legfelső helyen kívánatos irányt, s így a földi Juppiter dicsőítése lett az ünneplés állandó tárgya. Mind e mellett azonban a költők anyagi helyzete pl. a nyilvános szónokok és ügyvédek jövedelmeihez és társadalmi tekintélyéhez mérten mégis alacsony maradt. Most is csak a dúsgazdagok és nagyok kegyére és bőkezűségére voltak utasítva, s így mind jobban beleélték magukat a tányérnyaló cliens hízelgő hangjába. Az említett versenyjátékok alkalmával a császár színlelt dicsőítése túlzásaiban mindenik fölül igyekezett múlni a többieket. A gondolat szabadsága és az igaz szó kimondása le volt bilincselve és a kényúr gyanúja mindig ébren virrasztott bármely ellenzéki hang rögtöni üldözésére és elfojtására. Az uralkodó terrorismus mellett még csak gondolni sem lehetett az eredeti költői egyéniség szabad kifejlődhetésére. Mind a szavalóterem számára dolgoztak és a ledér, előkelő társaság szájaíze szerint. Amott leginkább óriási terjedelmű s verejtékes fáradsággal összeírt hőskölteményekkel, emitt meg tetszetős kecsességű, vagy pajkos rögtönzettekkel állottak elő.

Epikus költészet.

Az *eposz* terén Lucanus realizztikus iránya nem talált követőkre, sem a történelmi s még kevésbé természetesen a mondai tárgyú hőskölteményben. Silius Italicus

épp úgy, mint Valerius Flaccus és Statius, Vergiliust vették mintájokul (v. ö. II. 85. s k.), s így csak a home-rosi költemények ősrégi hagyományos technikája nyomába léptek újra meg újra. Csak némely, a kor izlésével egyező mellékes járulékot véltek okvetetlenül felveendőnek a régi elemek keretébe. Épp azért helytelen dolog, egyező, vagy csak hasonló motívumok gyakori visszatérésekor mindjárt ennek, vagy annak az egyes előzőnek az egyenes utánzásáról szólni, holott csupán a hagyományos alaprajz mintegy az a közös kincs, a melyből mindnyájan egyenlő jögezímen meritenek.

Az ember- és istenvilág kettős színpadja valamennyi-nél megvan. Az égiek tanácsában nem egyszer heves kitörésre is jutnak az egyéni pártos hajlamok és gyűlölködések. Juppiter trónja elé oly kérések is kerülnek, melyek alkalmából a sors megmásíthatatlan végzete feltárásával kell neki a felkorbácsolt indulatok tisztulását és lecsillapítását megkísérelnie. Az egyes istenek azonban még akkor sem hagynak fel kedveltjeik védelmével, mikor már tudják, hogy ezek életének fonala a végét járja, s még elszakadta előtt közvetlenül is igyekeznek azt legalább még egy arasznyival meghosszabbítani, ha lehet. Így aztán könnyen összeütközés is támad közöttük, a melyre azonban olykor megint barátságos kiegyezés következik. Egyik-másik istenség néha akár egymaga, akár másikkal szövetségben, azt is megkoczkáztatja, hogy önhatalmulag nyúl bele a dolgok sorába. Emberi alakban, bizalmas egyének képét öltve magukra, közvetlenül is belenyúlnak hol segítve és tanácsolva, hol félrevezető és kárhozatos javaslatokkal a halandók cselekvésébe, s így döntő hatással vannak ezek sikerére, vagy balul kimenetelére. Égi követek is járnak, mint Iris és

Mercurius, az istenektől az emberekhez és viszont; Fama meg a hírnek messzire juttatásában szorgoskodik. Mars hadi fogatára száll, majd hogy annak a rendje szerint Juppiter parancsát teljesítse, majd úgy is, hogy a maga kezére kísértsen meg valamit.

Nagy helyet foglal el még ezek mellett különösen a daemoni és allegorikai személyek népes csapata, melyek mintegy az isteni udvartartás körébe tartoznak, és a szükséghez képest hol erre, hol arra a tüzetesebb megbízásra érdemesülnek. A legfontosabb szerepűek közöttük a düh és kajánság képviselői, melyek előképeit már megalkotta volt a tragédia. E szörnyetegek leírásával az epikusok sem tudnak eléggé betelni, és valósággal versenyeznek egymással a legrikítóbb részletek kiszínezésében. A Tartarus sötét mélységéből idézik fel őket, a kik mind annak, a mi a nap világa alatt él, ádáz ellenségei és rombolói. A legszonyúbbak közöttük Tisiphone és Megaera. Mars szokásos kíséretében is jár-keel mindenféle ilyes alak, mint a minő valamennyi előtt Bellona, ki fáklyáját csóválva és véres haját szétziláltan rázva rohan keresztül-kasul a hadsorokon s mindenfelé lánggra szítja a lelkeket, továbbá a rémület és futamodás daemonai. Ezen és más hasonló gonosz szellemekhez képest vajmi halvány és elmosódott színezetűek ellenben a jók, minők Virtus, Pietas, Fides. Az ember lelkében minden erkölcsi érzés és indulat e természetfölötti személyiségek behatása alatt keletkezik. Épp így minden fontosabb elhatározás is. Álombeli megihletések is jó-, vagy rosszindulatú istenségek sugalmazásaiként tekintvék. A ki olyankor alszik, a mikor nem kellene, azt az álomisten felsőbb parancsának engedelmessé intézkedése folytán teszi. De az ébrenlévőt is mindenféle előjel figyelmezteti a bekövet-

kezendőkre: így auguriumok és auspiciumok, áldozati jelek, természeti tünemények, jósló hangok, látomások, hivatott látnokok, vagy csak hirtelen megihletett egyének jövődölései. A sors különösebb megkérdezése rendesen kiválóbb ünnepiességgel jár és körülményes bevezetés előzi meg, melynek során hangulatkeltőn írja le a költő a jóslás és áldozat helyéül szolgáló templomot, szent erdőt, vagy ligetet. Különös kedvteléssel tér azonban újra meg újra főleg az alvilág felé az epikus költők képzelme. A halottak országa feltárul előttük minden borzalmasságával, hogy földi látogatók, kíváncsi vendégek előtt ajtót nyisson, kik az elköltözöttektől tanácsot kérni jönnek. Majd meg halottak kelnek fel sirjaikból, árnyak követik az őket felidéző szózatot, hogy a jövőt megjósolják; avagy önszántukból is fellátogatnak olykor, hogy a családjukat fenyegető súlyos balvégzetet megfigyeljék, vagy lehetőleg el is hárítsák.

A nagyszabású epopoeának igen tág a színtere, melyen hatalmas embertömegek mozognak, részt véve a cselekményben. Országok és birodalmak, hegyek, völgyek és folyók, városok és vidékek kerülnek benne leírásra, sokszor bizony olyankor is, mikor az elbeszélés megértésére nem éppen elengedhetetlenül szükséges a részletes lefestésük. Ország- és városalapításról szóló s egyéb mythologiai mellékmondák is szövődnek a fődolgozok folyamataiba. Kivonulás, vagy támadás előtt a költő nagy csapat szemlét tartat vezéreivel, a melyet jó alkalmul tekint arra, hogy megismertesse velünk az egyes népek és törzsek külön-külön szokásait, sajátságait, kivált pedig ruházatát és fegyvereit, továbbá, hogy kellő világításba állítsa az egyes seregek vezereit, elmondja családfáikat s más hasonló tudakosságát értékesítse. A csataképek lényegük-

ben a homerosi minta kaptafájára készültek. A legkiválóbb vezér legalább egy ízben, a legkimagaslóbban rendesen eleste előtt lép előtérbe a hőstettek egész fényes sorozatával. Tömeges öldöklések szüntelen váltakoznak páros viaskodásokkal, melyeknél elengedhetetlenek a kölesönös lehurrogató beszédek. Az újabb költők egyre munkás képzelődése nem fárad bele a legsajátságosabb és mentül borzasztóbb megsebesülések kieszelésébe, hogy ilyekkel a hagyományból öröklött motívumok anyagát gyarapítsa és változatosabbá tegye. Valamely elesett vezér holtteteme körül rendesen elkeseredett küzdelem támad mind a két részről. Mint Homerosnál, úgy itt is kizavarja a folyamistenségeket medrükből a nagy vérontás. Tengeri ütközetek ritkábban kerülnek leírásra, mint például Lucanusnál és Silius Italicusnál. Városok ostromainál rendesen ismétlődő elemek: a falakról való szemlélés jelenetei, a nők kérlelő követségei, egyes harczosoknak az üldözőbe vett ellen után a nyitva maradt kapun való berohanása, mely aztán utánuk bezárul, erre a bennrekedtek részéről ádáz öldöklés; nemkülönben a tábor éjjeli megtámadása, különösen az alvó őrök meglepése, zsákmányrablás és különféle kalandok a hazatérés közben.

A csataképek kiegészítéseül szolgál még rendesen a harcmezőnek az ütközet után való bejárása. A mit netán a költők még megható, vagy iszonyatos részletek elsorolása és leírása dolgában elmulasztani véltek, azt itt búsán helyreépítolják. A hullák meglelése és felismerése keresésük közben, az életben maradtak érzelmeinek taglalása, a megsonkított tetemek gondozása, a temetésükre tartozó készülődések, siratásuk, a tiszteletökre rendezett ünnepek, tor és játékok, mind csupa rendesen ismétlődő elemei az epikus költészetnek.

A főesemény keretébe aztán még a költő egész tarka koszorúját fűzi be az epizódyszerű elbeszéléseknek, vagy a maga nevében mondván el, vagy pedig valamely róluk értesült személynek, lantosnak adván ajkára őket. Némelyik szereplő saját élményeiből is mond el egyetmást; így a multak emlékeit is; ünnepi lakomák és más multságok alkalmával is elég tér nyílik szivesen hallgatott regék elmondására. Hasonló járulékok beszövésére továbbá még jó ürügyül szolgál mindenféle képművek leírása is, melyet mohón ragadnak meg a költők, a hol csak valami fegyver, eszköz, szőnyeg, ruhadarab, vagy egyéb ékszer, hajók, templomok és paloták falai és ajtóí, csarnokok, szinkörök, siremlékek kerülnek szóba. Mindezek ötletéből a legkülönfélébb művészi és más mélyebb értelmű képzetek felköltésére igyekeznek, a minők által változatosabbá is sikerült tenniük tárgyukat, hogy vele az olvasó figyelmét ébren tartsák. Azzal azonban nem mindig gondolnak, hogy az efféle műtárgyak a műveltség azon fokozatához illők is legyenek, melyből és a melynek megfelelő történelmi és néprajzi feltevésekből eleve kiindultak.

A nap- és évszakok változása s a tengeren és szárazon való időjárás szeszélyei természeti képek hosszú sorához szolgáltatnak bő anyagot. Ilyenek különösen: a nap kelte és lenyugta, a hajnal hasadása és az éj beállta, holdvilág, tikkasztó hőség és perzselő szárazság, zivatar és viharok, melyek mind megannyi különböző világítású és hangulatú tájleírásra adnak alkalmat. Mindezen tüneményekben egyúttal természetfölötti hatalmak működését is láttatja velünk a költők képzelme. Végül tetemesen fokozza még az ábrázolás szemlélhetőségét a hasonlatok néha igazán pazar bősége, a személyek és helyzetök jellemzését pedig nagyban élénkítik az ajkaikra adott beszédek.

Valerius Flaccus.

Korának egy eseményéhez fűződik a mondából merített tárgyával azon éposz, melyet első sorban kell szemügyre vennünk. Vespasianus alatt a római uralom szilárdabb alapot nyert Britanniában, s az oceáni hajózás előtt is szabadabb utak nyíltak. Csak most látszottak a rómaiak előtt a világ kapui egészen feltárultaknak; most látták végre teljesedni mind azt, a minek távoli célja felé az Argo bátor hajósai tették meg az első nagy lépést: így a monda tükréből is a költő saját korára sugárzott vissza a dicsőség fénye. Ezt a tárgyat ragadta meg *C. Valerius Flaccus*, melléknevén Balbus Setinus, kinek élete körülményeiről, sajnos, majdnem semmit sem tudunk. Ő maga csak annyit jelez művében (I. 5. s. k.), hogy annak a papi testületnek tagja volt, melynek a sibyllai könyvek jóslatainak magyarázgatása volt a feladata. *Argonautica* című költeménye ajánlásában hódolatát fejezi ki a Flavius-ház iránt: esedezik Vespasianus, az uralkodó császár kegyeért, kinek vitorláit alázatos megadással hordja hátán ugyanaz az ocean, a mely a Juliusok ellen még lázongott; megemlékezik Jeruzsálemnek Titus alatti dicsőséges bevételéről, s hogy a fiatal Domitianusnak is mondjon valami kellemeset, ez utóbbi hadi tettnek az ifjú herezeg költeményétől várható megénekelését igéri (7. s. k. vers).

Már a Kr. e. utolsó század közepe táján megkísérlette volt a galliai Varro (I. köt. 416.) a rhodusi Apollonius Argonauta-époszának talán szintén a Julius Caesar britanniai hadjárata ötletéből időszerűnek tetszett fordítását. Valerius ugyan szintén ezt a görög munkát vette a sajátja alapjául, de csak az elbeszélés nagy körvonalait s az

egésznek a főbbekben való menetét tartotta meg belőle mintegy vezérfonalul. A részletes kivitel majdnem egészen önálló nála: a mit ugyanis a görög behatóan tárgyal, azt a római sokszor csak mellesleg érinti, vagy egészen el is mellőzi; míg viszont több olyast, a mit amaz csak futólag említ, ő részletesen kidolgoz. Az eredetinek tudákos lim-lomát, földrajzi és régiségtani aprólékosságait nagyrészt elhagyja és több helyet juttat az egyéni jellemek kidomborulásának. Jason mint főhős és a többiek vezére nála jobban előtérbe lép, de a többieknek is elevenebb az érverésük, a benső érzések hullámozása változatosabb, megilletődés és harag, szerelem és gyűlölet melegebb hangon szólalnak meg, a szónoki elem nagyobb tért foglal el. Mindenekelőtt pedig több érzéket tanúsít a római költő a művészi szerkezet és az események ok-és okozati kapcsolata iránt. Hosszabb részleteket egészen önállóan is függesztett a tárgyhoz. Elődjét sehol egy szóval sem említi.

Számos eltérés másféle források használatára is vall. A szerző nem egy adatát tekintélyes írók, mint Herodorus, a régi mythographus, miletosi Dionysios, Herodotos, Eratosthenes, Theopompos hitelesítik. Kétségtelen, hogy az Argonauták mondájára vonatkozó gazdag irodalom állott legalább kivonatban rendelkezésére, Apollonios valamely bőséges magyarázata, továbbá mondatörténeti és helyrajzi kézikönyvek alakjában. Az eredetivel való összehasonlítás lehetővé teszi számunkra e mű sajátosságait egész a legapróbb részletekig menve megállapítanunk, a követőnek szándékait és ízlését teljesen méltányolnunk. Természetes azonban, hogy e helyütt ily beható vizsgálatnak csak főbb eredményeit érinthetjük.

Sajátja a római költőnek mindjárt eleve az Argo hajó

útjának az emberiség művelődésére való nagy kihatásáról táplált véleménye. Jason értésükre adja utitársainak (I. 245. s k.), mint választotta ki őket Juppiter arra, hogy ők törjenek elsőkül utat a világforgalom számára, és hosszabb beszédében maga az istenek atyja is kinyilvánítja ebbeli határozatát (I. 531. s k.): Ázsia virágkora, úgy mond, már elmúlt, mostantól fogva a görögök hivatása leend a világ sorsát intézni, míg utánok ismét más nemzetekre nem kerül a sor; végül pedig egy olyat szándékozik ezek közül kiválasztani, a melynek világuralma maradandó leszen. Az emberiség e fejlődése érdekében meg kell nyílniok a szárazon és vizen való közlekedés összes korlátainak.

E nagyszerű kilátással jól megegyezik a korszakot alkotó vállalat terjedelmes előkészítése. Valerius nem mulasztja el tudunkra adni, minő érzelmeket kelt Jason lelkében Pelias ármányos megbízása. A dicsőség, mely a tenger legyőzése után a Phasis partjairól feléje int, a tetterő ez örökifjú forrása, önt bátorságot szívébe (I. 73. s k.). Imájában erre két védő istenségéhez, Junóhoz és Pallashoz fordul, s mind a ketten azonnal tettekkel mutatják ki iránta való hajlandóságukat: az egyik megszerzi számára a hajót, a másik meg utitársakat toborz melléje. Mellékdolgokkal a római költő nem igen vesződik: Jason vezérsége nála egészen magától érthető, s így Hercules választása szóba sem kerül. A hajó elindításának részletes leírása helyett magát a takaros jároművet írja le, élénk vezetvén vidám diszítését. Az elutazás előtti este derüs hangulatát élénkíti Chiron látogatása, ki a kis Achillest vezetve jó le hegyeiből, hogy Peleustól elbűcsűzék (I. 255. s k.). Apolloniosnál (I. 553. s k.) csak futólag üdvözli őket elindulásuk pillanatában a távolból, s Chi-

rönt Thetis kíséretében látjuk, ki fiacskáját a karján tartja. Valerius itt szabatos rövidségű vonásokban igen meleg színezetű és elevenséggel teljes jelenetet varázsol elénk. A magas hegységből lefelé üget a derék Centaurus már messziről mutatja Peleusnak csengő hangon feléje kiáltó kis fiát. Peleus kitárt karokkal siet elébe, a kicsike felszökik ölébe s a nyakába kapaszkodik. Nagy szemeket mereszt a hősök láttára, mohón fülel beszédökre s a Hercules oroslánbőrét egészen közéről veszi jól szemügyre. Peleus gyöngéden csókolgatja s kéri az isteneket, hogy tartsák meg neki szeretett gyermekét, majd még utolsó intelmeket ad Chironnak, hogy tartsa a fiút hadviselésről szóló beszéddel, tanítsa meg vadászni s gyakorolja a kopjvetésben. Naplemente után Orpheus dalával gyönyörködteti társait. De míg Apolloniosnál tudakos éneket mond a teremtés kezdeteiről és Kronos koráról (I. 496. s k.), addig Valerius jóval közelebb fekvő tárgyról daloltat vele, t. i. Phrixus és Helle meneküléséről, a mely közben a hullámokba merülő leányka képét gyöngéd vonásokkal rajzolja meg (I. 277. s k.). Az éj csöndjében meg, míg a többiek mind alusznak, az útra kelő derék fiú biztató szavakkal vigasztalja aggódó szüleit; neki magának pedig álmában a dodonai tölgy, hajója talizmánja, önt bizalmat lelkébe (294. s k.). A honn maradottak könnyei és siránkozása, melyeknek kiöntésére a rhodusi költő már jóval előbb, az útra készülődés közben adott alkalmat (228. s k.), itt sokkal illőbbben az utolsó búcsúzást kísérik (315. s k.).

Kevéssel az elindulás előtt, midőn az egyesek helyeiket elfoglalják, ismertet meg bennünket a költő a hősökkel (350. s k.). E lajstrom is egészen önálló elrendezésében: a hajó baloldalán kezdve vezet az olvasót helyről

helyre, holott Apollonios mindjárt költeménye legelején (23. s k.), minden kivehető terv nélkül számlálja el őket azon sorban, a mint éppen szülőhazájukból egymás után megérkeznek. A nevek megválogatásában, valamint az egyes személyek leírásában is több helyütt más forrásokat követve tér el Valerius eredetijétől. Különösebb kiemelésre méltó e tekintetből az Acastus alakja. Apollonios egyszerűen csak megemlíti őt az Argonauták sorában (224. s k.), a nélkül, hogy megmondaná, mi indította a Pelias fiát e vállalatban való részvételre, melyet pedig atyja halálhozónak tekintett. Valeriusnál Jason beszéli rá az útra fiatal, dicsőségre szomjas unokatestvérét, ezzel egyben kezességet vélvén magának biztosítani nagybátyja jókivánatai felől (153. s k.). Összebeszélnek, hogy a fiú játszsza ki atyját s ennek tudta nélkül közvetlenül csak az indulás előtt csatlakozzék hozzájuk. Így is történik (484. s k.). Ez szolgál az első könyv tragikus záradéka tárgyául (693. s k.). Pelias magán kívül van fia szökése miatt és Jason hozzátartozóin véli boszúját kitölthetni. De a hős szülei a zsarnokot átkozva, poroszlóit megelőzik önkéntes halálukkal, csak egyetlen otthon maradt gyermekük vérzik el a gyilkosok kardesapásai alatt. Mintha csak a római császárság történetének egy fejezetét olvasnók e jelenetben, mely eltér a Diodornál feljegyzett másféle hagyománytól. E szerint ugyanis Pelias, hogy minden trónkövetelőt eltegyen láb alól, csak jóval később ölette meg Jason szüleit és kis öcsesét, mikor már azt a hírt hozták neki, hogy az összes Argonauták elpusztultak hazatérésük közben.

A tengeri út eleje nem megy Valeriusnál olyan simán, mint Apollonios művében (559. s k.); sőt a hősök mindjárt újtök kezdetén megismerkednek a tenger borzal-

maival, jóllehet ezeknek csak rövid ideig tartó előízével szolgál most még a háborgó elem. A hallatlan vakmerő vállalat felbőszíti Boreast, ki rábírja Aeolust, hogy oldja meg a szelek fékét, s most aztán alkalmuk akad a bátor kalandoroknak megtudniok, minő veszedelemmel jár a hatalmas árra kiszállani (626.), míg Neptunus ki nem emelkedik a hullámokból háromágú szigonyával s a két említett pártfogó istennő kedvéért le nem csillapítja ezúttal a habokat. Elégszer fogja még úgysis a jövőben széttépett vitorlákon legeltethetni szemét, s hallhatja majd a szorongatott hajósok vészkiáltásait (645 s. k.).

A második könyvben önmagában teljes egészszé kerekedő epyllion gyanánt áll a lemnosi nők férjgyilkossága és Hypsipyle mentő cselekedete (82—510.). Apollonios ez eseményt csak sebtében érinti. Valerius a monda visszaszítóbb részleteit, a mennyiben nem hagyta el egészen, legalább enyhítette. Venus, ki a lemnosi nőkre haragszik, Fama segítségével azt a gyanút önti lelkükbe, hogy a thrák asszonyok bitorolják az ő hitvesi jogaikat, a mire az ártatlan férfiakat az eszeveszetten dühöngő fehérszemélyek felkoncezolják. Hypsipyle azonban megmenti atyját egy csolnokon, mely őt a taurisiakhoz viszi. Itt Diana papjaként szolgál, kinek szigorú kultusza később az albai hegyen székelő Juppiter Latiaris akaratából Ariciába került át (300. s. k.). A római theologus nem tagadhatta meg magától, hogy ez alkalmat az italiai istentiszteletnek e részben az ó-göröggel való összefüggése feltüntetésére fel ne használja. Ezzel ellentétben az Argonauták lemnosi tartózkodása, mely semmi költői érdekességgel sem kinálkozott, tetemesen meg van nála rövidítve. Az öreg Polyxo, ki mind a két költeményben az idegenek jóindulatú

fogadását tanácsolja, itt jósnő rangjára emelkedik (316. s k.), a mi tetemesen fokozza szavainak súlyát.

A következő állomások körülményes leírásától is megkiméli költőnk olvasóját. E helyett a sigeumi hegyfoknál való kikötés ismét alkalmat ad neki (445) arra a csinos elbeszélésre, mely elmondja, miképen szabadították meg Hercules és Telamon Hesione királylányt a tengeri szörnytől, s mint tagadta meg tőlük csalárdul Laomedon a kikötött jutalmat (451—578.). Ezt az Andromeda-monda nyomán járó történetet ismeretlen eredeti után indulva Naevius is feldolgozta már tragédiává, és campaniai falfestményeken ismételten látható ábrázolása mutatja, mennyire népszerű lehetett. Valeriusnak köszönhetjük az ó-korból fönmaradt egyetlen kerek és szép előadását. Bármily csábító lehetett is a költőre nézve a rokon Andromedarege ovidiusi fogalmazásának (Met. IV. 662. s k.) kizsákmányolása, még sem ment e részben tovább a lebilineselt szűznek márványszoborhoz való hasonlításánál (465. s k., v. ö. Ovidius 674.). Már azt azonban, hogy a halálkinok közt vergődő hajadon e kétségbeejtő helyzetében is rá ér még az idegennek hosszabb beszédben (471—492.) feltárni hazája szerencsétlenségét és saját szomorú sorsát, a római író szónokias modorossága rovására kell írunk.

A harmadik könyvben az utánzóknak bőséges anyaggal szolgált egy irtózatos öldöklés körülményesb leírására hőseinek Cyzicusba való téves visszatérése és a dolionokkal való véres éjjeli harc, kik azt hitték, hogy a rabló pelasgok orvtámadása ellen védekeznek (15—361.; v. ö. Apollonios I. 1011—1077.). Saját leleményét mindjárt előre jelzi a költő Clio segítségül hívásával (15. s k.). A szerencsétlenségnek Cybele az okozója. Ez istennő haragosa Cyzicus királyának, s elaltatja Tiphyst, a kormá-

nyost, a mire a széltől ellenkező irányba esavart hajó ugyanabba a kikötőbe tér vissza, a honnan csak az imént elindult volt. A lakosok hirtelen rémülete, az éj sötétjében támadt zűrzavar, a dühös dulakodás és hajnal hasadtával a kölesönös megismerkedés után az életben maradtak gyásza mind igen hatásosan van elbeszélve. A Mopsus jós rendelte engesztelő ünnep és a kiontott vérből meríthető tanulság is (— 458.) a római adaléka.

Egészen önállóan alakította át Valerius továbbá a Hylas eltűnéséről szóló részletet is (III. 481. s k., v. ö. Apoll. I. 1187. s k.). A gyermek korábbi viselt dolgait elmellőzi, de Junót lépteti közbe, kinek ármányos végzése fosztja meg gyűlölt mostoha fiát (Herculest) a kedvelt gyermektől. Az istenek királynője ravasz ürügygyel Pallast elküldi, hogy zavartalanul cselekedhessék, kiválasztja a hegységben éppen vadászó nymphák egyikét, heves gerjedelemre lobbantja szívét a szép fiú iránt; ezt pedig egy fürge szarvassal a végzetes forrás mellé csábíttatja. Mint keresi aztán Hercules az eltűntet hiába, mint támad erre az Argonauták közt viszály a miatt, hogy bevárják-e elmaradt társukat, vagy nélküle folytassák útjokat, mint nyugtatja meg végre Hylas atyai barátját álmában, s mint folytatja ez ennek utána egymagában útját Trója és a Caucasus felé (IV. 82-ig), — mindez sokban és tetemesen eltér az Apollonios előadásától (I. 1362-ig). Theokritos egy helye azonban elárulja, hogy Herculesnek a Phasisig folytatott gyalogútja görög forráson alapul.

Az eredetivel összemérten jóval bővebb kivitelűnek mutatkozik a negyedik könyvben (99—343, v. ö. Apoll. II. 1—163.) az Amycusszal való kaland, különösen ennek a tulajdonképeni harczot megelőző része. A költő leírja a cyclopsokhoz hasonló vad bebrykek jellemét és élet-

módját. Neptunus előre látja szörnyeteg fia szomorú végét s búslakodva fordítja el szemét a szigettől. A hatalmas ökölvívó egy legyőzött áldozatának kísérlője, ki e földön egymagában visszamaradt, találkozik az érkezőkkel és óva inti őket. Elvezeti őket a király barlangjához, melynek borzalmas képét írja le ezután a költő. A mit Homeros és Vergilius (Aen. III. 588. s k.) Polyphemosról énekeltek, abból nem egy vonást kölcsönzött ez ábrázolásához.

A hajónak a Bosporusba való megérkezése alkalmat nyújt neki Io történetének kedves epizódja beszövése (IV. 346—421.), melyet Apollonios (II. 168.) még csak meg sem említ.

Az alexandriai költemény legragyogóbb részlete, a kolchisi élmények elmondása is (Apoll. III. IV.) tetemes átalakításokat mutat a római utánzatban (V. 227. s k.). Egyes dolgok elrendezésében és elmondásában mutatkozó eltérések mellett, e változtatások leglényegesebbike abban az előfeltevésben áll, hogy Aeetes Perses nevű testvérel haragban él s ez hadjáratra készül ellene (III. 462. s k. V. 265. s k.). A ravasz király, a helyett, hogy mint Apolloniosnál, kitörő haraggal fogadná és kereken megtagadná az Argonauták kérelmét, inkább egyelőre fel akarja használni a kedvező véletlent s előbb biztosítani kívánja magának a jövevények segítségét az országát fenyegető háború esetére. Szinleg tehát beleegyezését adja óhajukhoz, de ennek teljesítése feltételeül kiköti magának részükről, hogy őt fegyvereikkel támogassák. A hőselkü vezér fiatalos hévvel erre azonnal késznek is nyilatkozik, és víg lakomával ülik meg a szövetkezést, mely egyúttal jó alkalmul kínálkozik a költőnek a király barátai megismertetésére (578. s k.).

A Perses elleni háború tölti meg az egész hatodik

könyvet. A Homeros- és Vergiliustól való többrendbeli kölcsönzéseket leszámítva, az egész a Valerius sajátja. A Perses alatti skytha hadsereg néplajstroma nyitja meg (VI. 33—170.), mely bőségesen meg van rakva idegen-szerű nevekkal és szokások leírásával. A következő hadi jelenetek közül kimagaslik Gesandernek, a jazygok királyának alakja, ki vad skytha-természetét daczos fitymálással mutatja ki az argiv Canthüs ellenében; erre az elesett görög ifjú holtteste- és fegyvereiért folyó küzdelem jó, melyben az amazonok is részt vesznek, a mivel nyilván a Patroklos tetemeért vivott harcznak rikitón kegyetlen színekkel festett párját kívánta nyújtani a költő (317—385.). Nem kevésbé izgató a következő jelenet is. Ariasmenus kaszás-szekerével felhőszakadáshoz hasonló pusztitással ront a görögök és kolchisiak hadsorai ellen. Ekkor Minerva a Medusa-fővel megvadítja a szekér elé fogott lovakat, a mire ezek visszafordulva a barbarok közt okoznak feltartóztatlan rohanásukkal szörnyű megszárlást (386—426.). A csatazaj egyhangúságát igen alkalmasan szakítja meg Juno ötlete, ki Medeát a város falaira vezeti fel, hogy onnan nézesse vele végig a harcot és egyben Jason iránt érdeklődés támadjon szívében (427. s k.). Eddig a skytháké volt a főszerep, most ellenben ennek a sora a kolchisiakra és a görögökre kerül. Az idegen vezér hősies alakja mélyen megilleti a királyleányt. A hadakozásnak véget vet Minerva, ki Persest az őt fenyegető veszedelemből biztos helyre ragadja ki (750.), úgy, mint Homerosnál (II. XX. 325.) Poseidon Aeneast. Juppiter fiát, Colaxest gyászolja, kit már nem menthet meg (621. s k.), csak úgy, mint az épp idézett görög époszban Zeus sem Sarpedont (II. XVI. 433. s k.).

A hetedik könyvvel a szerző az események további

folyamát megint a görög eredetihez téríti vissza. De éppen itt mutatkozik ismét az egyes részletek kidolgozásában az utánzóinak elődjét fölülmúló művészete. A Medea lelkében lefolyó küzdelmet heves szerelme és leányi kegyellete között ugyan mind a két költemény a lélektani megfigyelés adta igazsághoz hiven és lényegükben egyező vonásokkal írja le, így főleg éjjeli nyugtalan hányódását ágyában, aggasztó álmait, ha nem is ugyanazon képekben, de alapjukban mégis egyezőeknek találjuk itt, mint amott. Csakhogy a római az ősi hagyományhoz hivebben Juno és segitőtársa, Venus, külső behatásának nagyobb szerepet juttatott. Nála a bizalmas nőtestvér helyét Circe, az anya, foglalja el, illetőleg ennek alakjában maga Venus, ki hirtelen messze távolból megérkezvén, a leányt szökésre való hajlandóságában csak megerősíti (210. s k.). Jól megfontolt művészi számításal Valerius csak fokról fokra növeszti hősnője kebelében a szerelmi lángot. Legelőször az előző éjjel rémes álomlátásaitól felizgatott lelki állapotban (V. 333. s k.), reggeli sétáján találkozik a folyam partján a csak imént érkezett idegennel, kit Juno ragyogó szépségével magasan kiemel társai közül (363. s k.). Megilletődve, szótlanul visszahökken egy-két lépéssel a nagy meglepetéstől s úgy csodálja őt a hajadon, míg az ő szeme is teljesen a leány alakjára tapad (373. s k.). Mennyivel ügyesebben lépteti elénk a római költő a két találkozó személy egymásra kölesönösen ható szerelmi varázsát, mint elődje! Apolloniosnál, kit Ovidius követett (Metam. VII. 74. s k.), az előtt találkoztak már egyszer, a királyi palotában a fejedelem tróntermében, a hol Jason már ekkor mély hatást tett Medeara (III. 451. s k.). Eros már rég megsebezte a hajadont nyilával (275. s k.), s ez már teljesen a szerelmi kín rabja (609.

s k., 744. s k.). A Hekate szentélyében való találkozásuk alkalmával tehát, mikor Medea kedvesének át akarja adni varázsszerét, azon szinte megdermesztő elragadtatás pillanata már tulajdonképpen megkésve jő (956. s k.). Ovidius ezt ki is érezte s ezért abból a feltevésből indult ki, hogy a lánynak sikerült első felindulásán erőt vennie: csak most lobban fel újra, de már itt elolthatatlan hévvel régibb érzelme. És mennyivel finomabb tapintattal írja le Valerius ezt a döntő, végzetes találkozást is! — Apolloniosnál fényes reggel történik meg. Medea a leggondosabban ki van öltözködve (III. 828. s k.). Bájos szűzek egész csapata kíséretében kocsikázik végig a városon, a templom elé érkező, pajtásnőivel egy ideig az előtte elterülő réten táncot lejt, míg a türelmetlenül várt ifjú meg nem jelenik, s jöttére támad köztük a fönt érintett, szinte azt mondanók, hogy egészen wagneri jelenet (962. s k.). Valeriusnál (371. s k.) ellenben éjjel indul ki Medea Venustól gyöngéd rábeszéléssel vezetve, félő léptekkel a városból a sötét berekbe. Még a küszöbön utójára is habozás szállja meg szívét s Venustól kérdi, szabad-e a szeretett férfi kérésének engednie. Az istennő nem felel. Titokzatos csend körös-körül, a hegység istenei elrejtik arcukat, a folyókéi is elfordulnak, az istállókban lévő állatokat félelem lepi meg, a sirok fölött rémes suhogás kél, maga az éj is meghökkenve figyelni látszik; Venus remegve követi távolból a lányt. S a mint a templomba lépnek, hirtelen fölragyog Hekate árnyával szemben Jason daliás alakja, kit a megijedt hajadon vesz először észre. Iris erre elröppen s Venus is távozik mellőle. Szélesendben mozdulatlanul álló két fenyű-, vagy cyprusszálhoz hasonlóan vesztegelnek egy ideig ott helyben. Kivételesen az eredetinek e szép képét

a római utánczó is megtartotta e helyütt. És Jason, a helyett, hogy az előkelő nagyzás hangján szólna a megbűvölt leányhoz, hogy hirnevet s dicsőséget ígérne neki és Ariadne Theseus iránti jóvoltának nem éppen biztató példájával igyekeznék rá hatni, mint a görög költőnél (Apoll. 975. s k.), a mi bizony nem a legügyesebben választott hasonlítás, ha meggondoljuk, mily hálát aratott jótéteért a kretai királyleány, — mindezek helyett inkább szánalmához folyamodik, felpanaszolja atyja hitszegését, megemlékezik érte elesett vitézeiről s egyúttal jelét adja rendíthetetlen elhatározásának, mely semmi szín alatt sem retten vissza a veszedelmes vállalatától (413—430.). E megható és nemes férfiasságra mutató szavak teljesen lebilincselik s részére hódítják a királylány szívének minden jobb érzését. De azért még sem keríti mindjárt elő, mint Apolloniosnál (1013. s k.) a varázsszert, hanem előbb, igazán női természetéhez hiven, szemére lobbantja a szeretett férfinak vakmerő halálmegvetését, minthogy az ő segítségére eleve csak nem számíthatott, s mindjárt enyelgve hozzá teszi, hogy ha Pelias netán újra vesztére törne s valami újabb kalandra megint más városokba küldené, ne bizza ám el magát szépségére. Ekkor már már előveszi kebléből a bűvös szert, de még e végső perczen is habozva, esdekel előtte, hogy ha talán mégis van oka saját isteneiben és a maga erejében teljesen megbízni, akkor engedje őt büntelenül szegény atyjához visszatérni (431—455.). Zokogva adja át, mintegy tudatában annak, hogy honát és becsületét árulja el vele, a varázsszert (458—460.). A kölcsönös érzelő ömlengéseket, melyeket Apollonios itt elég izléstelenül közbeszótt (1015—1024.), Valerius tapintatosan mellőzte. Az unalmas használati utasítás is (Apoll. 1069—1101.) az éppen

séggel legszükségesebbre van takarékosan összevonva; a búbajos eljárás pedig, melyet a római költő itt a lánynyal végeztet (463—466.), daemoni alakját sokkal erősebben engedi kitünni. De lelke borús, a válás gondolata epeszti, midőn arra gondol, mint marad majd elhagyatva, ha a távozók kifeszítik vitorláikat. S erre kitörő fájdalomában máris mintegy búcsúzásra fog kezét Jasonnal: halkán kérleli őt, hogy gondoljon rá, úgy mint ő a görög ifjút nem fogja feledhetni; kérdi, mely égtáj felé tekintsen ki majd, ha a kedves eltávozandott? Emlékezzék meg egykor honába érve is, mily helyzetbe jutott itt, s ne szégyelje valamikor bevallani, hogy egy leány mentette meg az életét. De hajh! az ő szemét nem nedvesíti egyetlen könnyecsepp sem: úgy látszik, tudja, hogy a lányt vajmi hamar halálba fogja üldözni apja megérdemlett haragja, az ifjú azonban tagadja ezt. «Rád a trón fénye, rád hitves és gyermekek várnak; míg énnekem vesznem kell. De azért nem panaszkodom s érted szívesen válok meg az élettől» (— 487.). Így tör elő végre ellenállhatatlan erővel egész érzelme, s most már minden más reményét elvesztve, teljesen karjaiba veti magát. Jason pedig, szintén elragadtatva szerelme hevétől, korántsem veszi pontról pontra, mint Apolloniosnál (1077. s k.), unalmas egykedvűséggel kérdéseit, hogy rájok tüzetesen megfeleljen, aztán pedig azzal a langyos óhajjal fejez be szavait, vajha Aeetes, mint egykor Minos Theseusnak, szintén neki adná a lányát (1100. s k.), — hanem inkább tüzzel fogadkozik, hogy nélküle nem tudna élni, és szent esküvel ígér neki örök hálát és hűséget (490—508.). Az ádáz düh (*Furor*), a megvetett szerelem boszúálló szelleme, hallá e hamis esküvést és siet azt méltó bünhődésre kárhoztatni (509. s k.). Itt is hatásosan egybe van

tömörítve és ezzel kiélesítve az, a mi az elődnél, hosszabb lére eresztve, lágy ömlengésbe olvad föl (—1130.). Így a következőkben is a bikák leigázása és a sárkányfogvetés, nemkülönben a nyolczadik könyvben az aranygyapjú megszerzése szintén tetemesen rövidebbre van fogva és többrendbeli hosszadalmas mellékrészlet elmarad. A gondjaira bizott őrtálló kigyóval Medea, mint jó barátjával, bizalmaskodik (v. ö. VIII. 92.), és gyöngéden búcsúzik az elaltatott szörnytől, előre sajnálván azon fájdalomáért, melyet ébredtekor az aranygyapjú eltűntén érezni fog (94. s k.).

A nyolczadik könyvből újitásképen kiemelendő Medea anyjának panaszbeszéde leánya szökése miatt (140—174.). Ennek okáért aztán Apollonios bővebb előadása a város felháborodásáról, a király dühéről és az üldözésre való előkészületekről (212—240.) mindössze néhány sorocskába van összevonva (134—139.). Valerius Medea iránti érdeklődésünket a hazatérés közben sem engedi kihűlni és igazán festői képet ad róla. Egymagában ül félrevonulva a hátsó fedélzeten, a kormányos mögött; lábai előtt az arany Minerva-szobor, ruhájába rejti szemét és sír, Jasonnal kötendő házassága üdvében nem tudván megbízni. Hazája partvidékei, melyek előtt elhajózik, sajnálattal látszanak tőle búcsúzni. Alig emeli fel kissé arezát, a mint Jason időről időre eledellel kínálja (202—216.). Apolloniosnál ez nem sokat törődik megmentőjével, miután egész hidegen bemutatta a hajó népének, mint jövődöbéli nejét s oltalmukba ajánlotta (IV. 187—205.). Valerius ellenben rögtönzött lakodalmi ünnepséget költ epizódul (217—258.). Peuce szigeténél, a hol a Hister a tengerbe szakad, partra szállanak. Csak itt tudatja Jason társaival, hogy házasságot ígért a velük utazó Medeának, és ezek he-

lyeslik kijelentését. Medea, kit maga Venus ékesít fel mennyasszonyi díszszel, egy időre elfelejti bánatát, oltár elé lépnek, Pollux viszi a nászfáklyát. A vadászati zsákmányból bő lakoma telik: leheverednek a puha gyepvankosokra, az új pár pedig az aranygyapjúra. De az áldozati jelek, melyeket Mopsus csak titokban magyaráz, rosszat jósolnak. Hirtelen félbeszakítják az ünneplést a tengeren feltűnő kolchisi hajók, melyek vezére, Absyrtus, messziről csóválja már a fáklyát, keserű gúnynyal magát és embereit mintegy szintén vendégekül jelentvén be testvére lakodalmára (259—284.). Apollonios majdnem történetírói száraz tárgyilagossággal adja elő az üldözést (303—337.), nála az egyéni jellemző vonások itt teljesen háttérben maradnak. Valerius ellenben igen jól fel tudja használni a fenyegető veszély teremtette helyzetet az érdek legmagasb fokig feszítésére. Mily hévvel eveznek nála az üldözők! Egyre közelebb látjuk már őket jönni, már szemükbe tűnik a Duna torkolata és a kis zöld sziget, s a mint az Argo árboczát felismerik, mindnyájan örömrivalgásban törnek ki. Styrus, Medea jegyese, már a hajító csáklya után kap, mások fegyvert, fáklyát ragadnak: általános zúrzavar és össze-vissza hangzó kiabálás, sürgés-forgás támad a földélzeten. Jason is felszökött helyéből a fáklyafény megpillantására, övéivel együtt ő is fegyverkezik; Medea kétségbeesetten és szégyenétől lesújtva a barlangba húzódott vissza, hol halálra készen várja sorsát. Ekkor azonban segítségükre jön Juno, ki felkorbácsolja a szelek fürge csapatát. Ezek azonnal veszett játékot kezdenek a kolchisi hajókkal. Hiába kérkedik Styrus, hiába küzd a hajótörött a hullámok ostroma ellen: pedig már-már szilárd talajt érez ismét lábai alatt, de ekkor egy szökő hullám reá szakad s véget vet ül-

döző szándékának (285—368.). Absyrtus ellenben a sziget másik oldalát szállja meg és itt leselkedik a menekvőkre. Jason hűsége most kerül az első próbakőre: ha ugyanis Medeáról lemond, szabadon engedik őt az aranygyapjúval honába térni. Valerius ezt a lelki összeütközést és küzdelmet is behatóbban elemezte és erősebb vonásokkal tudta megrajzolni. Apolloniosnál, a két fél közt mind a kettőnek gyengességéről tanúskodó kiegyezés jó létre: a királyleányt mint vitás tulajdont, abban állapotodnak meg, helyezték el a Diana templomában, s majd egy békebiróság döntse el sorsát, vajjon Hellasba vigyék-e, vagy haza kelljen-e térnie (340. s k.). Valeriusnál ellenben sokkal természetesebb őszinteséggel Jason társai kijelentik, hogy semmi közük Medeához. Avagy e nő Erinys gyanánt véres háborúba keverje tán Azsiát Európával? Mopsus, a jós, már előre látja a hasonló okból kitörendő trójai háborút: majd egy más nőszöktető ugyanis boszút jövend állani az unokákon a most elkövetett rablásért (385—399.). A görögök tehát az idegen nő kiszolgáltatását követelik, és Jason már ingadozik. Medea kitalálja magatartásából és a többiek konok hallgatásából, hogy miről van szó. Tisztába akar jönni helyzetével, félre hívja tehát férjét, de korántsem rohan mindjárt, mint Apolloniosnál (355. s k.), ajtóstul a házba, hanem előbb csak ő is részt kér magának a róla folyó tanácskozásban (415. s k.). «Én nem tartok semmitől sem, drága férjem, így szól, de legalább te szánj meg és tartsd szentül házassági ígéretedet, ha tovább nem is, Thessalia kikötőjéig: saját házában ám taszíts el aztán magadtól megvetéssel. Társaid nem esküdtek nekem hűséget, nekik tehát talán joguk van engem kiszolgáltatni, de nem úgy tenéked is!» Vitézi becsületére hivatkozik továbbá, s csak ennek

utána köteles hálájára. Mind jobban erőt vesz rajta a keserű szívfájdalom, s végre kitör, itt első ízben, daemoni természetű: egyszerre őrzöngő, tomboló bacchansnő válik belőle, — s Jason első csillapító szavaival hirtelen megszakad a költemény. Apolloniosnál erre még Absyrtus meggyilkoltatása jó, s aztán a hazatérés további részletei, közben az Alkinoosnál való betéréssel, hol a lakodalmat sokkal fényesebben ülik meg, mint Valeriusnál Peuce szigetén (1110. s k.).

A költemény elején lévő összefoglaló tartalomjelzés (1—4.) azt mutatja, hogy a szerző egészen hősei hazatérése- és az Argo égbe-magasztalásaig kívánta kikerekíteni elbeszélését. Vajjon e célra a meglévőkön kívül még két, vagy tán négy könyvre is lett volna-e szüksége, azt bajos megmondani, mert nem tudhatjuk, mily mértékű rövidítéseket, vagy bővítéseket szándékozott magának megengedni a rendelkezésére álló anyagban.

A görög eredetivel szemben megőrzendő önállóságra annyira törekszik, hogy még egyes hasonlatokat is csak alig vesz tőle kölesön. Már sokkal szabadabban jár el Homeros és Vergilius felhasználása dolgában, de azért általában mégis a legjobban szeret a maga leleményével élni. Hasonlatait másoknál gyakrabban meríti a mythos köréből, s itt is elégszer lebeghetek határozott költői helyek, színi jelenetek, a festő, vagy képfaragó művészet ismert alkotásai szemei előtt. Mikor Pelias fiának, Acastusnak eltűnését észreveszi, Valerius Minosnak a Daedalus elszökése miatt felháborodott udvarára emlékeztet (I. 704. s k.). Cyzicus Bellonától ösztökéltetve az ittas Rhoetus centaurhoz hasonlóan dühöng nála (III. 65.); a harcban való eszement idestova rohanása meg olyan, mint az örvénybe lehajított Coeus titán kapkodása, ki bilincseit

igyekszik magáról letépni (III. 224.). Venus Circe alakját öltve magára, Medea szívét hajlandóbbá kívánja tenni Jason iránt; a leányt, ki most magára hagyatva, már-már kész az idegen megmentésére mindent megtenni, habozása közben oly aggodalmak kinozzák, mint Pentheust a Maenadok menetében, miután Bacchus őt a palotában odahagyta (VII. 301.). Itt az ismeretes euripidesi jelenet (Bacch. 912. s k.) egy más változata, t. i. Pentheusnak távozása előtt még egy monologja, kellett, hogy a költő lelke előtt álljon. Mikor a minyek a szörnyű vérfürdő utáni hajnalon tévedésük tudatára ébrednek, oly dermesztő iszonyat fogja el őket, mint Agauét, midőn bacchikus őrjöngése hirtelen megszűnván, fiának fejét pillantja meg kezében (III. 264.). Szintén a színpadról van kölesönyvéve Orestes képe is (v. ö. Eurip. Or. 255. s k.), a mint őrülségében a furiák ellen kirántja kardját, míg végre dühöngésében kimerülve húga karjaiba rogy (VII. 147.); sőt talán az Athamasra emlékeztető hasonlat is, ki saját fiát, Learchust ejtven fel nem ismert vadászati zsákmányul, hulláját vállára vetve vig énekszóval tér haza (III. 67.). Bájos a viruló réten Pallas és Diana társaságában vig tánczot lejtő karsú Proserpina képe (V. 343.), továbbá a tengerparton habozva álló Io (VII. 111.); nemkülönben Hercules és Hebe lakodalma (VIII. 228.). Jason úgy viszi a zsákmányul nyert aranygyapjút, mint Hercules a nemeai oroslán bőrét, melyet mindjárt mentének próbál a vállára vetni (VIII. 125.).

Nem hiányoznak a való élet szemléletéből és a nemzeti történelemből vett képek sem. Cybelének az Almotakban való fürdését s az erre következő vig ünnepet említi a költő a VIII. könyv 239. s köv. soraiban; nemkülönben a római legiók közt csak nem rég Vitellius és

Vespasianus érdekében folyt pártharez iszonyú öldökléseit a VI. ének 402. versében. Jasont a bikákkal és a sárkányfogak elvetésével végzett munkája után a geta harez-térről haza tartó Marshoz (VII. 645.), majd a lakodalmi díszben ragyogó hőst ismét csak a vérázott Hebrus mellől győztesen érkező hadistenhez hasonlítván, ki Venusát Idaliumban, vagy Cytherában viszontlátni jó (VIII. 228.): bizonyára saját korának a szüntelen zavargó dunai tartományokban vívott harezaira is gondolt, talán éppen a Domitianus alatti dák háborúra, mely valószínűleg 89-ben ért diadalmenettel ünnepelt véget. Midőn pedig két helyütt városoknak a Vezuv hirtelen kitörése okozta elpusztulását említi hasonlatúl (III. 209. IV. 507.), joggal feltehetjük, hogy a szerzőnek Herculanium és Pompeji akkoriban nem rég (79-ben Kr. u.) történt eltemetése volt még élénk emlékében.

Vergilius módjára költők is képművek leírását használja olykor alkalmúl arra, hogy tömörebb és hatásosabb rövidséggel adjon elő egyet-mást abból, a mit elődje más alakban és fontoskodó terjengősséggel mondott volt el. Így pl. Apollonios Argossal, a Phrixos fiával, beszélteti el tudákos előadásban Aea alapítását (IV. 257. s k.), utóbb pedig, midőn a hajósok az Eridanushoz érkeznek, hosszabb kitérésben szól a gyászoló napleányokról (592. s k.). Valerius ellenben a két dolgot egy helyen szövi ügyesen közbe úgy, hogy Jasont Phoebus ragyogó templomába vezeti a Nap fiának, Aeetesnek színe elé, s itt a kapuk szárnyain mutatja be Vulcanus remekműveiben Kolchis multját és jövőjét is. E képeken ugyanis ott van Sesostris, az egyiptomi király, kit Apollonios (IV. 272.) nem nevez meg, a mint a geták elleni hadjárata után népének egy részét a Phasis partjaira telepíti; aztán a

vadászó Aeának a belé szerelmes Phasis üldözése előli menekvése és szigetté változása, a mely monda — mellesleg említve — csakis itt fordul elő. Ugyanott látni lehetett a Phaëton öcscsüket sirató testvéreit, kik könnyeikben egészen felolvadva az Eridanus forrásává változnak; de még a jövőbe pillantó előrelátással az aranygyapjúért vándorútra kelt hősök vállalatát is Medea futásával és egész tragédiájával meg daemoni boszúállásával együtt szintén rávéste azon ajtókra az isteni mester (— 454.). Így Jason, a nélkül, hogy sejtette volna, a saját sorsát is ott látta szemei elé tárulni.

A költő vallási nézeteinek világába is enged néhány érdekesebb hely némi bepillantást. A Tartarusnak két bejáratát különbözteti meg, (I. 827. s k.): az egyik mindig tárva áll közönséges szabású nép és királyok befogadására; a másik ellenben csak nagy ritkán nyílik meg, ha egy-egy sebekkel borított győztes hadvezér, valamely kiváló böles, vagy szent életű pap száll le az alvilágba. Ezeket könnyű léptekkel haladva vezeti le Mercurius, fáklyájával messzire bevilágítván előttük az utat, míg a jámborok örökké vidám mezőire nem érnek, hol soha le nem nyugszik a nap és ború soha sem váltja föl a szüntelen derűt. Itt vig dalokkal és egyéb mulatozással folyik az üdvözültek társas élete, melynek örömeiből az árnyvilág többi lakóinak nem jut, de minőkre ezek nem is vágyakodnak. Ide térnek meg Aeson és Alcimede. Hogy Valerius e helyen kiválóan a Flavius-családra gondolt volna, az már csak azért sem hihető, mert hisz Vespasianusnak ajánlásában a megistenülést jósolja halála utáni sorsául (I. 15. s k.).

Erkölesi érzületéről különösen az a részlet tanúskodik, melyben Mopsus, a jós, az Argonautákat a kiontott vér

következményeiről oktatja (III. 377. s k.). Holtunk után korántsem oszlik egész lényünk szellő széthordta porrá, haragunk s fájdalmunk túléli testünket. Ha a meggyilkoltak Juppiter trónja elé járulva gyilkosuk ellen panaszt emelnek, kérésükre feltáruznak előttük a halál kapui és vissza szabad térniök. Útjokon a furiák egyike kíséri őket. Így kóborolnak tengereken és országokon keresztül, mindenikük keresvén a maga vétkesét s mindennemű lelki kinnal gyötörvén őt. De a kiknek kezeit tudtuk- s akaraton kívül szennyezi gyilkosság vére, még azok is bűnhődnek azzal, hogy elvesztik minden önbizalmukat és búskomor tétlenségben tespednek: tunyán és kedvük szegetten, könyeket ontva és elcsüggedve sorvadnak el.

Költőnk stílusa ment a nagyon is velős mondásokra vadászó retorika hivalkodó mesterkéltégeitől, de nehézkessé és merevvé válik helyenkint a szórend bizonyos, talán éppen keresett pongyolasága miatt. A viszonyszók és egyéb beszédrészekké önkényes szabadsággal röpködnek ide-oda, s ott akadnak meg, a hol éppen helyük szorul a versmérték kívánalmai szerint. A rövidségre való törekvés, a segédige sokszor nagyon is merész kihagyásaira, attractiókra és görögös szerkezetekre vezeti a szerzót. A vergiliusi kifejezések változatainak alkotására irányuló kísérletei sem állanak mindig ugyanazon jó izlés ellenőrzése alatt. Egyébiránt azonban nem ritkán igazán bájos és eleven szemléletességű kifejezésekkel is találkozunk nála, nemkülönben az árnyalatoknak is szerencsés fokozódásával és bőséggével. A verselés egészben az ovidiusi mintára van szabva.

Úgy látszik, hogy a mily befejezetlenül maradt ránk a költemény, ugyanúgy hagyta hátra a szerző is. Munkája, melyet rá fordított, többre terjed egy évtizednél is.

Láttuk ugyanis, hogy az ajánlást Jeruzsálem bevétele (70. Kr. u., szept. 8.) után, de még Vespasianus életében († 79.) írta; hogy továbbá a harmadik és negyedik könyv két helye Pompeji és Herculanium elpusztulására (79.) céloz; hogy végül a két utolsó könyv két helye Domitianusnak a dákokon aratott győzelmére (89.) magyarázhatónak látszik. Mikor Quintilianus tizedik könyvét írta (89 és 90 közt), akkoriban halt el kevéssel azelőtt az Argonautica szerzője. A rhetor e sajnálkozó szavai: «sokat vesztettünk a minap Valerius Flaccusban», jól megegyeznek azon feltevéssel, hogy korai halála ragadta el műve mellől a tehetséges költőt. Az utolsó simítás hiányára vallanak különben a munkában egyes, feledékenységet, vagy elsietést mutató részletek is úgy a tartalom, mint az alak tekintetében. Ez is hozzájárulhatott ahhoz, hogy olyan kevés olvasója akadt. De meg aztán nem sokkal utóbb vége is lett annak az időnek, mely még gyönyörködni tudott ez únos-úntig agyon énekelt mondatárgyakban.

Silius Italicus.

A homerosi és vergiliusi hagyományhoz hiven ragaszkodó, régi stílű történeti hőskölteménynek még egy odaadó művelője akadt *Ti. Catius Silius Italicus*-ban, ki Tiberius uralkodása alatt született Kr. u. 25-ben. Már származása is az ügyvédi pályát szabta elébe, s Nero alatt mint köztápláló szerepelvén, ezzel kissé ártott hírnevének. E császár halála évében (68.) consuli méltóságot viselt. Vitellius barátjaként azon tárgyalások során, melyek ennek Vespasianusszal való kibékeltetésére céloztak, okos és jóindulatú javaslataival megkedveltette

magát és általános tiszteletre tett szert. Miután mint proconsul, valószínűleg Vespasianus alatt, Ázsiát dicsőségesen kormányozta volt, teljesen visszavonult a közélet teréről, s az irodalom és művészet majdnem rajongó ápolásának szentelte minden idejét s tetemes vagyonát. Kielégíthetetlen becsvágytól menten és irigységet nem keltve élt előkelő úr módjára, szép tekintélynek örvendő.

Nagyobb számú mezei kastélyai szinte pazarul valának könyvekkel és díszes műtárgyakkal felszerelve. Ujra meg újra más-más villákat vásárolni s így berendezni egyik legfőbb kedvtelése volt. Vergiliust és Cicerót tartotta a költészet és szónoklat közt megoszló írói hajlamai szerint a római irodalom két legfényeseb csillagának. Emennek egy jószágát is megszerezte iránta való kegyeletből, később pedig a mantuai költő akkoriban egészen elhanyagolt sírhelyét is megvásárolta, hogy gondozása alá vehesse (Martialis XI. 48. s k., VII. 63.). Ápolta is valóban úgy, mint egy szentélyt, s a költő születésnapját évenként áhitattal ünnepelte meg. Rendesen elmélkedő nyugalomnak engedve át magát vánkosán, szívesen látta számos látogatóit, kikkel többnyire irodalmi beszélgetést folytatva, majd olvasással és dolgozgatással teltek el szép csendesen élte napjai. Válogatott körben olykor a saját verseit is felolvastatta, hogy a műértők véleményét róluk kikérje.

Kora előrehaladtával, még Domitianus idejében, egészen visszavonult Rómából, állandó tartózkodásra a szép Campaniába költözött s az új kormányzat alatt sem volt visszatérésre bírható. Gyöngge, de mégis szívós természete 75 évig engedte őt élni. Ritka szerencséje szinte elképezte a boldog embert, úgy, hogy midőn végül valami kelés megkeserítette az életét, egészen elment tőle a

kedve, s rendületlen eltökéléssel éhhalálra szánta magát s így vált meg a világtól önakaratából a 100. évben. Nápoly melletti birtokán múlt ki. Két fia közül az ifjabbikat, Severust, már néhány évvel előbb (93-ban, vagy 94-ben) elvesztette volt; az idősb pedig, a ki a derekabb is volt egyúttal, Domitianus alatt (alighanem a 93. év utolsó harmadában) consuli méltóságot is viselt.

Csak a közpályáról való visszavonulása idejében adta magát Silius egészen át költői hajlamainak, melyek eredményei nagy buzgalomról, de kevesebb tehetségről tanúszkodnak. Feldolgozásra kiválasztott tárgya is Vergiliusért való rajongásának tulajdonítandó. Párját s mintegy folytatását kívánta adni az Aeneisnek. Ezért emlékeztetnek mindjárt műve kezdősorai is a vergiliusi eposz bevezetésére. A haldokló Dido átkának (Aen. IV. 622. s k.) teljesedését látja a költő a tyrusiak és a dardanidák örökös ellenségeskedésében, s a püni háborúkat is ez átok következményének, Hannibalt a Karthago alapítóján ejtett sérelem megbosszulójának tünteti föl.

Ez esküdt ellenségnek kemény tusák után végre sikerült legyőzését választotta Silius nagyterjedelmű költeménye, a *Punica* tárgyául, melynek tizenhét könyvében a Karthago elleni második háború tizenkilencz évig (535—553.) elhúzódott összes viszontagságait el akarta beszélni. Művében azt a czélt tűzte ki maga elé, hogy saját korának megmutassa a nagy veszedelem idején mély megaláztatásából diadalmas fönséggel kiemelkedett római nemzeti szellemnek szívós erejét, s azon nagy elődök hősiességében, kiknek árnyait a távol jövő ködében látta lebegni az alvilágot járó Aeneas, felragyogtassa azon kor még romlatlan erkölceit.

A mű két egyenlőtlen részre tagozódik: az első (I—X.

könyv) Róma lealázódását, a második ellenben diadalával végződő kiemelkedését mondja el (XI—XVII.). Az első három könyv leírja a feltartóztatás nélkül, győzelemről győzelemre haladó ellen betörését s egész Itáliáig jutását. Az első elmondja a Saguntum megtámadásával elkövetett békeszegést, a második e város bevételét, a harmadik pedig a púnoknak az Alpeseken való átkelését. Itt önként lezáródik az egésznek egyik fő fejezete. Csak itt, a negyedik könyv elején, viszi meg Rómába Fama a fenyegető vész hírért. Erre aztán csapás csapásra következik. A Ticinus, majd a Trebia (IV.) és utána a Trasi-menus-tó melletti ütközetek (V.). Fabius dictatorra kinevezése folytán szünet támad a hadviselésben. Ezért a hatodik könyv javarészét az első hadjáratra való epizód-szerű visszapillantások töltik be. A hetedik egészen a Késlekedőnek (*Cunctator*) érdeme dicsőítésével és mentő eljárása magasztalásával foglalkozik. De a nyolcadikban ismét megacézólosodik Hannibal már kis hiján elcsüggedt lelkierője, s Varro közbelépése új veszélybe dönti Rómát. A cannaei vereség leírása két egész könyvre (IX. és X.) terjed. A tizenegyedikkel ismét szünet áll be, mely előkészít a hadjárat sorsában beálló fordulatra, s ez a púnok végzetes capuai pihenője. A tizenkettedik elmondja Marcellus nolai győzelmét s ezzel a város kapui előtt álló Hannibal részéről fenyegető legégetőbb veszedelem szerencsés elhárítását. A tizenharmadikban a rómaiak elfoglalják Capuát, és Scipio előtt elvonulnak a múlt s a végzetes jövő árnyai. Most megváltozik a szentér: a következő ének bekezdése Siciliába vezet bennünket, hogy itt Syracuseae bevételének tanúi legyünk (XIV.). A három utolsó könyv főhőse Scipio; mellette még csak Claudius Nero, Hasdrubalnak Sena mellett legyőzője, lép előtérbe

(XV.). A Zama melletti ütközet és Africanus diadala zárja be a költeményt.

Természetes, hogy Silius e művében nem történetíró s nem is akar annak tekintetni, legalább sokkal kevésbé, mint Lucanus. Az események benső politikai kapcsolata s a pártállások nem igen adnak neki gondot. Juppiter intézi felülről a sors szálainak bonyolódását, s mellette még egyes istenségek, mint Juno s Venus is hatnak az emberek szándékaira. A földi szintért majdnem teljesen a csaták zaja s a küzdő felek viaskodása tölti be. A körülmények, állapotok és események önmagában teljesen összefüggő s rendszeres előadása, a hadtestek és hajóhadak műszakilag is kifogástalan egymással szembe állítása és mozgásuknak szabatos leírása korántsem állhatott a költő szándékában. De azért nagyban és egészben mégis félreismerhetetlen Liviustól való függése; különben el sem képzelhető, hogyan mellőzhette volna e színekben gazdag s alakokkal népes történeti kép kerek egészét s a retorikai melegségtől áthatott előadás e nagybecsű bő forrását. Ne gondoljuk azonban, hogy e költő egyebet sem tett, mint hogy megkísérelte a történetíró könyvei harmadik tizedének egyszerűen a versbe-szedését. Nem is törekedhetett arra, hogy műve teljes előadása legyen az egész hadjárat történetének, épp úgy, a mint a pontos hűség sem lehetett feladata. Csak a mit a költői feldolgozásra alkalmasnak és hasznavehetőnek tartott, azt ragadta ki belőle tetszése szerint, majd nagyobb részleteket, majd csak apróbbakat, sőt néha csak egyes czélzásokban foglalt további dolgokat, a melyeket egészen a saját terve szerint rajzolt ki, hol kisebb, hol nagyobb részletességgel. Az időrenddel nem törődve, sokszor egymástól távol álló eseményeket egybevon, vagy több ha-

sonló dolgot egybeolvaszt, ugrásokat is enged meg magának, elhallgatja, a mi nem illik terve keretébe, eltérő adatok közül az érdekesebbet választja, még ha éppen ez a kevésbé hiteles is.

Szorgalmas olvasó létére, ki megfontolt igyekezettel dolgoztatott minden elhamarkodás nélkül művén, feltehető róla, hogy egyéb könyvekből, kivált pedig történelmi, földirati és régiségtani munkákból is merítgetett alkalmilag egyet-mást, a mi Liviusban nincs meg. Kétségtelenül olvasta Ennius Annaleseit, kit nagyra becsült. Már pedig ezek hetedik, nyolczadik és kilenczedik könyve a pún háborúkról szólott, s bizonyára volt bennök nem egy hasznavehető aranyzemecske is, melyet Silius épp úgy nem vetett meg, mint Vergilius. Némely nyomok Cato Origines című munkájára vezetnek, mások Varro Régiségeire. Valószínű, hogy utazásai közben s Ázsiában viselt helytartói tisztében szerzett személyes tapasztalataiból is értékesített nem egyet, míg sok mást kiszolgált katonák, hazatért utasok szóbeli értesítéseiből vehetett idegen országok földje s népe ismeretét illetőleg. A mi költeménye feldiszipése és kibővítése szempontjából alkalmasnak látszik neki, azt minden habozás és nagy válogatás nélkül átveszi, bárhol találja is. Így pl. Herodotus-féle adatokból, melyek egyiptomi dolgokra vonatkoznak, állítja össze a gadesi Hercules-templom leírását és szer-tartásos törvényeit (III. 15. s k.). Az Ammon-jóshely forrását (III. 669. s k.) majdnem ugyanazokkal a szavakkal írja le, mint Pomponius Mela.

A két küzdő fél hadvezéreinek jellemzése, a mint könnyen érthető, Liviuson alapul, nemkülönben az előforduló beszédek is. De azért sem ezek, sem amannak dolgában szó sincs szolgálai függésről s a maga lelemé-

nyéből is ad nem egy vonást a készen találhoz (VII. 282. s k.). Néha a történetíró egy-egy, csak futólag érintett, czélzása is elég volt a költőnek arra, hogy bővebb kivitelű részlet váljék belőle, ilyeneknek köszöni például nem egy, a katonákhoz intézett buzdító beszéd az eredetét (I. V. 165.).

A hitszegő ellent ugyan annak a rendje s módja szerint gyűlöli költőnk, de azért Hannibal «ádáz hősiessége» (*inproba virtus* I. 58.) csorbitatlan teljességében érvényesül; hisz annál dicsőségesebb volt a rajta aratott győzelem, mennél derekabb ellent kellett legyűrni. Tetteinek ékesen szóló dicséretét mondatja el a capuai ifjúsággal (XI. 132. s k.). Ő maga is hol Marshoz, hol Achilleshez, majd üstököshöz, vagy rohanó árvízhez, majd tigrishez hasonlítja őt (I. 433., VII. 120., I. 461., 468., IV. 331.). Jelleméből nem hiányoznak az engesztelő, emberséges vonások sem. Mily szépek például Hannibal szavai Paulus holtteste fölött (X. 503.), s mily lélekemelő a rómainak az ő rendeletére tartott temetése, melyen maga is részt vesz! Nem voltak ugyan ezen jelen a holtnak sem felesége, sem gyermekei és rokonai, emelt ravatalát nem ékítették őseinek képei. Csak Hannibal egymaga kárpótolta őt mind e díszért. Távozzál, így szólt, Ausonia dísze, a derék tettekkel büszkélkedő lelkeket megillető helyre. S dicsőséges halálát szinte irigyelve hozzáteszi: «engem még hány-vet a Sors a földi viszontagságok árjában, nem engedve látnom, mi végzet vár reám».

Szerető férjnek és apának mutatkozik ifjú nejétől és egyéves fiacskájától való búcsúzása jelenetében (III. 61. s k.), a mely némely helyütt kissé szónokias kicziczomázása mellett is egészben eléggé szívhez szóló marad. Csakhogy nem szabad persze homerosi mintájával (Hek-

tornak Andromachétól való búcsújával) egybevetnünk. Ugyane hangnem még egyszer előkerül (IV. 763. s k.) ott, a hol fiát Molochnak akarják áldozni.

Hogy sűrűn egymásra tolakodó csataképeit élvezhetőbbekké tegye, a költőnek igyekeznie kellett érdekes alakok változatos sorozatát s költői hatású párviadalokat, megragadó jeleneteket beszőni művébe. Ilyek egybegyűjtéséhez bőven állottak rendelkezésére költők s történetírók írott és kiszolgált harczosok élőszóbeli elbeszélései, nemkülönben saját személyes emlékei, és mind ezeket csakugyan igen nagy szorgalommal használta föl, sőt helyenkint elég művészettel és izléssel is. Ilyekben természetesen még kevésbé kellett történeti hűségre s még az egyes esetnek is teljes hitelességére néznie, de azért mégis nem egy, a hagyományban is eléggé erős tanúságra támaszkodó adat is igen jól beleillett a maga helyén a többi közé. Ilyen a boji harczos, ki nemzete egykori leigázóján, Flaminiuson, boszút áll (V. 644. s k., v. ö. Livius XXII. 6.); azon rettenetes párharcz, melyben a fegyvertelen küzdők agyonharapják egymást (VI. 41. s k., Livius XXII. 51, 9.). Egy jó hitelű eseményt egy másik, jóval későbbivel olvasztott egybe a költő s egész kis novellát alkotott belőle. Livius ugyanis (XXII. 42.) elmondja, hogy a Cannae melletti ütközet napján két itáliai rabszolga, kiket a megelőző évben fogtak el a numidák, megszökött s régibb gazdáihoz, római tisztekhez, menekült vissza. A consulok előtt e szökevények bejelentették, hogy Hannibal egész seregével lesben áll a legközelebbi hegyek mögött. Ezzel az esettel Silius egy másik, alighanem az övével ugyanegy forrásból Tacitusnál (Hist. III. 25.) is meglévő adatot fűz egybe, a mely szerint a Vitellius és Vespasianus közötti háborúban egy fiú a

saját apját ölte meg s csak akkor ismert rá, mikor már későn volt. E két elemből a következő tragikus történetet szerkeszti össze költőnk (IX. 66. s k.). Satricus az első pún háború alatt a karthagóiak fogságába került. Sulmóban két csecsemőkorú ikerfia maradt hátra. Most mint a gaetulok tolmácsa jó vissza honába, és családja viszontlátásának heves vágyától üzetve, az éj sötétjében meg akar szökni. Fegyvertelen lévén, a csataterén heverő hullák egyikének fegyvereit szedi el, nem is sejtván, hogy a megfosztott a saját fiainak egyike, kit csak az imént ejtettek el a púnok. Másik fia éppen őrt áll a kapu előtt s egyúttal keresi testvére holttemét, hogy eltemethesse. A mint meglátja az ellenséges tábor felől közeledő alakot, hirtelen egy közellévő síremlék mögé rejtőzik. Midőn azonban észreveszi, hogy a közelgő csak egymaga van, utána ugrik s hátulról ledöfi lándzsájával. Utólérvén, felismeri rajta testvére fegyvereit, a min csak még jobban feldühödik s kardjával is átszúrja. Haragos szitkozódásai közben a saját anyja és testvére nevét is kiejti, a mire a haldokló atyjául ismerteti meg vele magát, s egyben a lelkére köti, hogy óvja Paulust, a consult, ne-hogy ütközetbe bocsátkozzék. Önkéntelen gyilkosát szeretettel vigasztalja. Ez hiába igyekszik a sebesültnek véré-t elállítani, s miután atyja kiadta lelkét, kétségbeesésében agyonszúrja magát. De vérével ráirja atyja pajzsára e szokat: *fuge proelia*, Varro (kerüld a csatát, V.). Erre a pajzsot egy letűzött lándzsa hegyére illeszti s azzal atyja holttemére rogy. Másnap Varro arra megy legióival. A katonák megpillantják az intő táblát s meghatottan nézik az alatta lévő elesetteket. Megmutatják a vezérnek a vérrel írott óvást, de ez megvetőleg elutasítja magától annak követését (IX. 244. s k.).

Tacitus azon forrását még egy helyütt használta a költő. A Weser melletti cherusk csatában, így írja az épp említett szerző (Ann. II. 17.), megtörtént, hogy egyes futamodók többek közt fák tetején is kerestek búvóhelyet; de egy részüket nyilakkal lövöldözték le, másokat a ledöntött fákkal együtt terítették le a földre. Hasonló eset különben más alkalommal is fordulhatott elő. Silius e jelenetet részletesen kiszínezi (V. 475. s k.). Leírja a hatalmas tölgyet és kőrisfát, a gyáva siculok eszeveszett futását, s mint kapaszkodnak, egyik a másikat útból eltaszigálva, föl a fákra, mint törnek le súlyuk alatt a korhadt ágak s hogyan hullanak le némelyek a menekvők közül, holott a többiek az ellen nyilaitól és dárdáitól remegve függnék a fán, mignem a fejszecsapásoktól leterített törzsszel együtt, ennek terhétől összezúzatva, ők is lehullanak.

Hűségese lovakról sok mesét tudtak a régiek. Így pl. Antiochus csataménje állítólag elragadt s egy örvénybe ugrott azzal a galatával, a ki gazdája halála után a hátára mert ülni (Plinius Nat. hist. VIII. 42. 158.). Ennek megindító párját látjuk Siliusnál (X. 449. s k.). A cannaei harc téren haldoklik egy római vitéz. Lovát egy pün üli meg, ki zsákmányul ejté az állatot, s a csatasíkot bejáró Hannibal kíséretében lovagol. A mint a paripa útközben előbbi gazdáját a téren fekvők közt már messziről felismeri, hegyezni kezdi fülét, nagyott nyerit, ledobja lovasát s a vértől ázott, sikos talajon haldokló urához vágat, térdére ereszkedve lehajol hozzá s felülésre kínálja neki hátát.

A mint Ennius hajdan Annalesében tágas díszcsarnokot nyitott előkelő római családok jeles őseinek érdemei számára, úgy Siliusnál is felragyognak a vezérek nagy

alakjai mellett egy Curio, Piso, Galba, Cethegus, Brutus és mások nevei is. Alkalmilag, az irodalmi kitünőségeket, vagy ilyek vélt őseit is ki szereti emelni a névtelen tömegből. A cannaei ütközet előtt álló tábori lajstromban pl. egy arpinumi Tullius is említ, kinek utódja valamikor ékesszólása hírével be fogja tölteni a világot és beszéde villámaival dúló csatákat fog megfékezni (VIII. 404. s k.). A csatában egy Maecenas is van az elesettek sorában, ki etruszk királyok származéka (X. 39. s k.). Nólánál egy pataviumi Pedianus is harczol, ki nem csak Marsnak, hanem a múzsáknak is kedveltje (XII. 212. s k.), a mivel a szerző nálánál idősb kortársának, a tudós Asconius Pedianus († 88-ban Kr. u.) történetírónak kívánt kedveskedni, kinek Vergiliusról és Ciceróról szóló derék munkáit a mindkettőért rajongó Silius bizonyára igen nagyra becsülhette. Kiváló ünnepegyességgel, Kalliope segítségül hívása mellett, emlékezik a költő Enniusról s ennek Sardinianban tanusított vitézségéről (XII. 387. s k.). A rudiaei fiatal százados családfája, mely csak általa vált híressé, mint ő maga is dicsekedett vele költeményében, Messapus királyra vezethető vissza; mint Orpheus egykor az Argonautákkal, úgy vonult ő is a messapiai csapatokkal és Apollo különös oltalma alatt áll, ki már előre látja, hogy Ennius dalai lesznek az első latin versek, melyektől a Helicon visszhangozni fog s hogy ő éneklí majd meg Róma háborúit. Az ő nyíla fúrja át a sardiniai vezér, Hostis fiának testét, kinek halálát Livius is külön megemlíti, s feltehető, hogy Ennius maga is megemlékezett ily hadi tettéről. A siciliai fiatal Daphnist a híres pásztordalmok utódjaként mutatja be Silius (XIV. 462. s k.), és Sicilia leírásánál is szóba kerül e költő (XIV. 28. s k.); Syracusae bevételénél fényes emléket állít az

eposz Archimedesnek és tudományának (XIV. 341. s k. 676. s k.). Igen jellemző továbbá, hogy a Scipiónak megjelenő árnyak között Homeros is feltűnik (XIII. 705. s k.), de egészen eltérően a hagyományos felfogástól, deli ifjú képében, kinek hófehér nyakára aláhulló dús hajzatát biborszalag övezi. Arcza isteni szépségű, homlokán fenség ragyog, és számos lélek jár nyomában csodálatával eltelve s őt ujjongó örömmel üdvözölve. Phoebus papnője kiemeli, mily hatalmas lángész lakott e lélekben, és Scipio felsóhajt, vajha ily lantos énekelné meg a rómaiak tetteit is: mennyivel mélyebben vésődnének azok akkor a késő unokák szívébe! Nagy Sándorhoz hasonlóan, ő is boldognak nevezi Achillest, hogy ily költő örökítette meg nevét. A későkori tanítvány hódolata ez az utolérhetetlen mester iránt, kinek nyomdokain igyekezett járni ő is, csak úgy mint a többi epikusok.

Egyes motivumokat már a helyzetek is oly közelfekvők-ké tettek, hogy nem is igen lehetett költőnknek előlük kitérnie. Hogy is tehetette volna, hogy a Trebia melletti csata leírásában ne vegye mintául az Ilias azon híres részletét, melyben épp úgy, mint itt, a haragos folyam a küzdők egyike ellen támad. Scipio megfenyegeti a dühösen ellene lázadó folyót s hogy méltóságától megfoszsza, ketté osztani készül annak vizét. De a hullámok mind magasbra tornyosúlnak körötte, a folyamisten is kiemeli fejét s felhívja a consult, hogy kinn a síkon harcoljon. De Venus segítségével hívja Vulcanust, a ki felgyújtja a folyam partján lévő erdőket s ezek lángjaival kiszáritja annak vizét (IV. 638. s k.). Hannibálnak sebesült fivére, Mago miatti aggodalmát olvasván, önkéntelenül az Iliasnak (IV. 148. s k.) Agamemnon és Menelaus közötti hasonló esetére gondolt mindenki.

Még közelebb simul a Punica az Iliast és az Odysseiát egyesítő római minta-eposz, az Aeneis egészéhez és egyes részleteihez. Juno és Venus szerepe itt és ott ugyanaz: amaz a karthagóiak pártját fogja és a rómaiak ellen ármánykodik, emez meg az Aeneadák oltalmazója, közbenjár értük Juppiternél s ettől védettjeinek dicső jövőjébe látó jóslatokban nyer vigasztalást (III. 557. s k.). Junónak itt Tisiphone áll szolgálatára, mint ott Allecto; az ég királynéja haladékat eszközöl ki Hannibal élete lejártának és kimenti őt a csatazajból, Scipio árnyát állítván eléje, melyet addig üldöz, míg az a felhőkbe nem tűnik előle (XVII. 341. s k., 522. s k.): egészen így tesz Juno Turnusszal is (Aen. X. 606. s k.). Csak-hogy Silius kissé visszaél ez epikus közhelylyel: nála ugyanis Juno más alkalommal maga vezeti pásztor képében pártfogoltját tévútra, hogy kétségbeesett tettet ne kövessen el (XVII. 567. s k.), és hasonló módon már egy előbbi esetben is megmentette volt őt Paulus elől (X. 83. s k.).

Kegyeltjének Róma halmairól mutatja meg a várost védő istenségek túlnyomó erejét, s meggyőzi őt ostromló szándéka hiábavalóságáról (XII. 701. s k.), épp úgy, a mint Venus is megmutatja Aeneasnak a Trója pusztulásában részes isteneket (Aen. II. 588. s k.). A Juppiter és Juno közötti utolsó beszélgetés (XVII. 341. s k.), a mely a hadjárat befejezésére készít elő, ugyanez istenpárnak az Aeneis végén leírt szóváltását utánozza (XII. 791.). Egyéb hasonlóságok meg már a helyzetekből folynak. Ilyen a pártok vitája a karthagói államtanácsban (II. 270. s k.), mely a Latinusszal folyó tárgyalásokkal vethető egybe (XI. 300. s k.): ott Hanno ellenséges érzületű beszéde Hannibal ellen (279. s k.), itt meg

Drancesé Turnus ellen (336. s k.). A mint a görögök vélt elvonulása után a trójaiak kivonultak városuk falai közül és kíváncsian bejárták ellenségeik üresen hagyott táborát (II. 27. s k.): épp úgy tesznek a rómaiak is Hannibal távozása után (XII. 744. s köv.). Scipiónak Syphaxtól való fogadtatása (XVI. 191. s k.) egész egyes vonásokig menő hasonlóságot mutat Aeneasnak Euander-nél való tartózkodásához (Aen. VIII. 154. s k.). Vonásról vonásra egyezik az Atlas leírása (I. 201. s k.) a régibb költemény ugyanezt illető helyével (Aen. IV. 246. s k.). Aeneas a karthagói templomban a trójai (Aen. I. 453. s k.), Hannibal meg a linternumiban az első pún háborút ábrázoló képeket lát (VI. 653. s k.). Ilyen párhuzamok mellett még számos hasonlóságot látunk fegyverek, ruházat, táj- és csataképek leírásaiban, nemkülönben olykor egész verseket is csekély változtatással átkölcsönözve, vagy némely versek elejét, másoknak meg a végét szó szerint egybevágóknak, továbbá igen sok megegyező kifejezést és szólásmódot. De azért vajmi igaztalanok lennénk a költő iránt, ha őt ezért becsmérlenők, a mivel csak elismert nagy mestere iránt a szakértő szemében azonnal feltetsző hódolatának akarta jelét adni s magát tanítványának vallani. Egészben és egyes dolgokban még így is elég jut az ő saját érdemére is.

Különféle természetű epizodoknak éppenséggel sem vagyunk nála híjával. A mint már mondtuk, majdnem az egész hatodik könyv az első pún háború emlékeivel van tele. Nagyobb részét (62—551.) Regulus dicsőítésének szánta a költő. A megholt vezér súlyosan megsebesült fia egy agg harczos szegényes kunyhójába menekül, ki annak idején hűséges vitéze és kísérője volt Regulusnak utolsó útjában is. Ez elmondja vendégének az óriás-

kigyóval vivott híres harc történetét a Bagrada folyó mellett, továbbá Xanthippus győzelmét és atyja fogságba jutását, Rómába küldetését, önfeláldozó hűségét hona iránt s iszonyú vértanúságát. Mindezekre nézve alighanem Livius elveszett tizenhetezadik könyve szolgált szerzőnknek forrásul. Ugyane könyvben (641. s k.) az első pún hadjárat folyamának emlékét még egyszer felelevenítik a linternumi már említett falképek. S ráadásul még Hannibal pajzsán, melyet a spanyoloktól kapott ajándékba, szintén ugyanennek eseményeit ábrázoló képek láthatók (II. 395. s k.).

Szőkevények, foglyok s benszülöttek révén Hannibal elmondhat magának egyet-mást Róma régibb történetéből, a mi a költő szándéka szerint mind csak arra való, hogy tiszteletet gerjesszen még az ellenségnél is a megtámadottak iránt. Ily részletek: a trójai Palladium említése, melyet Diomedes Aeneasnak engedett át s a mely azóta Rómát védi az ellenségtől való elfoglalás veszedelme ellen (XIII. 30. s k.); Cloelia kissé erőszakos módon közbeszótt története (X. 476. s k.); a Fabius-család dicső tettei (VII. 20. s k.). A cumaei Apollo-templom meglátogatásánál egy capuai elmondja neki ennek alapítása történetét (XII. 83. s k.). Nápoly környékén az ellenfél vezére egész kis körutat tesz, a melyen az összes látnivalókat végignézi (XII. 85. s k.). Szép Campaniájának nem egy hódolattal adózik a költő itt is, amott is. Parthenopét kényelmes múzsafészeknek dicséri, a hol igen jól eléldegélhet a közügyektől visszavonult ember (XII. 31. s k.). A eziteraművész, kit az erdei csatában egy lándzsadöfés leterít, haldokolva szép hazája dús szőlő-hegyeire, kedves Surrentumára gondol, a hol oly enyhén lengedez a zephyr (V. 464. s k.). Midőn Hannibal Faler-

num áldott szőlőültetvényeit tűzzel pusztítja el, a költő kedélyes epizódban elmondja (VII. 162. s k.), mint fogadta hajdanában vendégszeretően az öreg Falernus a hozzá betért Bacchust, ki ezért hálából az azóta itt termő pompás borral ajándékozta meg a vidéket. Görög műveltség barátjaként nem mulasztja el költőnk alkalmilag Syracusae fényes épületeit, nagyszerű díszkertjét leírni s az itt található büszke diadaljelek- és számos műremekről emlékezni (XIV. 641. s k.). Midőn Hannibal a csábítóan kellemes Capuába bevonul, a dúsgazdag s elpuhult város pazar lakomát rendez a büszke hódító tiszteletére, s ez alatt egy lantos eziterakiséret mellett a Capys büszke őseiről és egész Juppiterig visszamenő családfájáról énekel (XI. 270. s k.). Így kezdődik az elernyesztő dőzsölés, melynek a púnok magukat a görög városban átengedik. Venus, hogy a harc téren legyőzhetleneket a maga fegyvereivel törje meg, előhívja Erosainak egész csapatát s nyilaikkal elárasztatja az ellent (385. s k.). S itt újra hallatja Hannibal előtt a lantos szavát, dalával lelkesült dicséretet mondva a zene és költészet varázserejéről, a melynek hajdan egy Amphion, Chiron, Arion, Orpheus valának teljes birtokában (440. s k.).

A római nép történetének a trójai mondával való összefüggéséhez Silius híven ragaszkodik. Venus kegyére és Juno haragjára, meg ez ellentétes pártállásuk okaira ismételten hivatkozik, s egy-egy mythosnak epyllionszerűen való beszövéseire változatosság kedvéért különben is keresi az alkalmat. Így midőn a pún hajóhad már közel jár Italia partjaihoz, Nereus leányai ijedten menekülnek Proteus barlangjába, a ki nekik bájos színezetű előadásban mondja el a Paris ítélete történetét s hogy mint örvendnek azóta Aeneas utódai Venus állandó kegyének.

Ehhez az agg tengeristen még a Cannae melletti vereség jóslatát fűzi, de egyben mindjárt Scipiót láttatja a távolabbi jövőben, ki Hannibalt le fogja győzni, s Karthago bukását is megjósolja (VII. 409. s k.). Már kissé nehézkesen tör magának Silius utat ahhoz, hogy Anna történetét is elmondhassa, ki Dido húga halála után Aeneas-hoz menekült s utóbb a Numicius forrásában találta végsorsát és megistenülését (VIII. 39. s k.). Itt szerzőnk teljesen Ovidius nyomán jár (Fast. III. 523. s k.), csak-hogy még egyet-mást Vergilius negyedik könyvéből is vett át.

Egyes helyek említésénél aetiologikus mondákra kerül jó alkalom: ilyenek Hannibálnak a Pyreanaeusokon való átkelésénél a szegény Pyrene sorsa, ki egykoron Hercules áldozatává lett (III. 420. s k.); ehhez, úgy látszik, Varro szolgáltatta az anyagot. A Hylas-monda mintájára van szabva a Trasumenus nevű szép ifjú regéje, kit a tó nymphája lecsalt magához a víz fenekére (V. 9. s k.).

Meglepő és igazán felüdítő hatású a Juppitertől Capuába küldött Pan oly értelemben való felfogása, a minővel szerzőnknel találkozunk (XIII. 326. s k.), kinél ez isten azért jó a nevezett városba, hogy szelidebb lelkülettel töltse el a győzőket. Pannak, mint ily indulat-csillapító-nak feltüntetése egészen szokatlan a régiéknél. Feltehető, hogy a campaniai pásztorok épp oly nagy tiszteletben részesítették őt, mint az arkadiaiak, s főleg Capuában állhatott kiváló nagyrabecsülésben. A költő oly elevenen írja le a fürge, pajkos hegyi vándor alakját, mintha sikerült képműveket követne leírásával. Fenyűlevelekből font koszorú árnyékolja be halántékait, pirosuló homlokán két kis szarv emelkedik, hegyes fülei felegyenesednek és kóczos szakáll lóg le álláról. Pásztorbotot tart a kezé-

ben, balvállát őzbőr takarja. Inkább repül, mintsem jár, s léptei alig érik a földet, úgy szökell a legmeredekebb csúcsokon. Olykor vissza-visszanéz s mosolyogva tekint hátul ficzánkoló kis farkinczájára; kezét homloka elé tartván a vakító napfény ellen, végig járhatja szemét a hegyi legelőkön, és kedves, Maenalus hegyének csúcsáról messzire elhangzó pásztorsipszót hallat, melynek nyomába jönnek a nyájak. Melegen kiérzik e leírásból, mint olvadt fel a költő szive a természet és az üde hegyi levegő fuvallatára.

Ha már most az egész költemény csomópontját keressük, alig lelhetjük azt meg másban, mint a római nemzet őseréje és derék lelkülete feltüntetésében, melynek, súlyos megpróbáltatásokból diadalmasan és megtisztultan kikerülvén, oly fényes jelét adta, ebben saját vérével pecsételvén meg a világralomra való kétségtelen jogát. Mint mikor zivataros nap alkonyatával a sűrű esőfelhőkön keresztül utat tör magának a leáldozó nap egy búcsú-sugara, úgy áll a Trasimenusi-tó melletti szörnyű vereség elmondása végén az ellenfél egy vallomása, mely felemelő s vigasztaló jóslatként hangzik a legyőzöttekre nézve. Pyrrhusról azt beszélük, hogy tarentumi győzelme után a csatateret végig járván, az egytül-egyig mellükön sebesült római elesettek láttára, kik még halottan is göresösen markukba szorítva tarták kardjukat s megmerevült arcuk vonásaira oda volt fagyva az elszánt marczonaság kifejezése, — így kiáltott fel: mi könnyű lenne ily harczosokkal a világot meghódítanom! Ugyane gondolatot keltik a hasonló tapasztalatok Siliusnál (V. 668. s k.) Hannibal lelkében is, a ki ugyanily csodálatát nyilvánítja a trasimenusi véres nap estején a rómaiak vitézsége iránt: az a nép, úgy mond, mely ily termékeny

ennyi hősiességet tanúsító férfiakban, okvetetlenül a világuralomra kell, hogy hivatva legyen a sorstól, s még vereségeiben is diadalt arat az egész földkerekségen.

Fájó, de mégis büszke érzésnek ad hangot a költő a gyászos cannaei ütközet elmondása előtt (IX. 346. s k.): «vajha, ó római, egykor ugyanoly lélekkel viselnéd szerencsédet, mint akkor a balvégzetet . . . Száritsd fel könyeidet és tiszteld a sebeket, melyek örök dicsőséged forrásai lesznek; soha ennél nagyobb nem lépsz többé, Róma.» A vereség hírének a városban való fogadását említvén pedig, e szavakkal zárja a tizedik könyvet: «ilyen volt akkor Róma; ám ha az volt a sors végzése róla, hogy valamikor megváltozzék érzülete, akkor ugyan inkább maradtál volna te állva, Karthago!»

A Róma szerencsétlenségéről s erre következő feltámadásáról szóló költemény, természetes, hogy a római nagyság alapjait és életfeltételeit, a nemzet ősi erényeit kívánja kortársainak emlékébe visszaidézni. A tősgyökeres római *virtus* igazi példaképe az a zászlótartó, a ki halálosan megsebesülve is odább akar vándorolni, hogy a rábizott hadi jelvényt biztonságba juttassa, míg nem ereje fogytán a hullá-halmok közt összeroskad, s ekkor a saját testével földi el a legio sasát; másnap reggel magához térvén, nagy kinnal feltápáskodik, hogy a földbe ássa a zászlót, s csak ennek utána adja ki megnyugodva lelkét (VI. 14. s k.).

Mindenek fölébe helyezi a költő a régi római *fides*, a a rendületlen hűség erényét. Keserűen panaszolja, hogy most már csak neve szerint ismerik a földön (I. 329.). A hol alkalmat talál rá, ott vagy isteni személy alakjában szólaltatja meg s lépteti közbe (II. 497. s k. XIII., 281. s k.), vagy példán szemlélteti. Egy tyrrheni harcos

a ki a Trasimenus-tó melletti ütközetben hadi fogságba esett volt, de jó bánásmódban részesült s utóbb szabadon bocsáttatott, később ismét szolgálatban áll Marcellus alatt Siciliában. Itt a harc közben egykori gazdája az ő kezébe kerül: mihelyt felismeri, a mint védtelenül fekszik lábai előtt, felemeli és elbocsátja őt (XIV. 148. s k.). A *fides* igazi mintaképe Regulus (VI. 131.), ellentéte pedig a pún vezér, s így Scipio is éppen a *fides* és a *pietas* erényeivel magaslik Hannibal fölé. A római jellem megbizhatóságát a göröggel szemben is dicsérve emeli ki költőnk. A nagylelkű önmegetagadás ama példája, melyet Scipio Spanyolországban, a királyi ara kiszolgáltatásával tanúsított, tisztelőjét, Laeliust annyira fellelkesíti, hogy Agamemnonnál és Achillesnél is többre becsüli a vezért (XV. 268. s k.). Fabius az engedelmességet vési katonáinak legfőbb erényül szívükbe: ez emelte fel Róma fejét egész a csillagos égig (VII. 93. s k.). Fiát pedig arra tanítja, hogy a hazára neheztelni bűn s olyan vétség, a melynél megbocsáthatatlanabb nem üldözi a halandót az árnyak honába (VII. 555. s köv.).

Silius a stoikus iskola híve volt s barátságban állott Annaeus Cornutusszal, Persius tanítójával, meg a híres Epiktetossal, kinek balsorsban és szenvedésekben tanúsított lelki erejét bámulta. Költeménye is tanújele ez érületének. De nem pusztán az elmélet embere, mint Lucanus, és nem is oly rideg, mint Cato. Erre vall nála Brutus jellemzése (VIII. 607.), mely így szól: «nyájas komolyság (*gravitas*) és méltósággal párosult kedvesség áradt el lelkületén, s deréksége (*virtus*) minden mogorvaság (*tristitia*) nélküli volt. Nem szerette a merev szigor dicséretét s a ránczba húzott homlokot, de azért nem kereste az

élet becsét a balfelőli úton sem» (t. i. az élvek útján). A kétfelé ágazó utak allegoriáját, melyek közül az ember szabadon választhat, szemléltető elevenséggel tüntette volt föl Prodikos sophistának a válaszüton álló Heraklesről szóló híres elbeszélése; Xenophon e példázatot lényeges tartalma és szerkezete szerint Emlékirataiba felvévén, a lehető legtágabb körű elterjedéshez juttatta. Az ifjabb Scipiót, mint a görög böleselet tanítványát jellemzi az, hogy a spanyolországi hadvezérlet nehéz feladatának el-, vagy el nem vállalása közötti habozásában személyesítve jelennek meg előtte az Erény és az Élvtelenség (*Virtus* és *Voluptas*). A költő előtt állott régi görög minta szellemében tartott vitát folytatnak egymással, melyben az utóbbi a vesztes, de azzal a jóslattal vigasztalódik, hogy eljő majd az idő, mikor a tanulékony Róma versengve fog szolgálatára igyekezni (XV. 18—128.).

Az idősb Scipio is egészen stoikus szellemben dicsőíti az alvilágban a *virtus*-t, mint azon egyedüli jót, mely önmagában bírja legmagasb jutalmát. De azért éppen nem érzéketlen a legnemesb gyönyörűség, a dicsőség élve iránt: édes érzet szerinte ugyanis még az elköltözött lelkekre nézve is, ha hallják, hogv nevöket nem feledte még el az utókor (XIII. 663.). Lelkes szavakban vallja meg Hannibal feleségének, hogy semmiért sem mondana le nevének az emberek közt örökkön élő híréről: csak kevés lángszellemű férfiúnak, úgy mond, adja meg e kegyet az istenek atyja, ki a mennyei körök lakóivá szemelte ki őket (III. 133. s k.).

Stoikus elvet követve vált meg az élettől is költőnk, azt tartván, hogy «mikép is kerülnök a halált, mely már születésünkkel kezdődik!» (II. 223. s k., III. 134. s k.). Appius Claudius árnya Chrysipposzal egyértelmű-

leg kijelenti, hogy semmit sem ad a fényes temetési szertartásokra (XIII. 457. s k.). A szerző sajátja, de részben alighanem platonikus képzetek hatásából magyarázandó nála a Sibylla azon tanítása, a mely szerint tíz különféle kapun vonulnak be a halottak ugyanannyi rangosztályai az alvilágba.

Bármily fárasztónak tűnhetik is föl egészében a több, mint 12.000 hatméretű versre terjedő költemény, azért mégsem érdemli meg azt a becsmérést, melyben az újabb kor részelteti. Szelid és felvilágosult szellem lengi át, és szerzőjét még áthatják azon elvek, a melyek Rómát nagygyá tették. Érzülete és gondolkodása őszinteségét elhiszszük neki, mert nem ágaskodik folyton, Lucanus módjára, falábakra. Ellenkezőleg inkább tán az a hibája, hogy vajmi gyakran szárazzá és nagyon is józanná válik. A minek üde alakító képesség dolgában talán maga is érezte hiját, azt szorgalmával igyekezett helyre pótolni. A hasonlatoknak nagy bőségével rendelkezik, és többnyire jó ízléssel alkalmazza és színezi ki őket, kerülve minden túlságot. Az ugyan igaz, hogy nagy részüket elődjeinek, mindenekelőtt Homeros- és Vergiliusnak köszöni, a többiek meg nagyobbára szintén a természet, az állatvilág s a mindennapi jelenetek körének mindnyájunkkal közös szemléleteiből meritvék. Talán csak az az egy érdemel figyelmet, hogy köztük nem csekély számmal akadnak, még pedig éppen a költő sajátja között, már a mennyire t. i. ez megítélhető, a vadászat és halászat köréből vett hasonlatok. A szerző, mint gazdagon felszerelt mezei kastélyok és terjedelmes díszkertek s erdők tulajdonosa, könnyen gyűjthetett magának e téren tapasztalatokat. Egy helyütt kissé ügyetlenül alkalmaz egy vergiliusi hasonlatot. A mantuai költő Aeneas harczi

hevét az üstben forró víz háborgásához hasonlítja (Aen. VII. 462. s k.); Siliusnál pedig (V. 603. s k.) Hannibal szájából füstként tódul hevében a lehellet, és hangja úgy zúg, mint a katlanban forró víz. Másutt meg már éppen a nevetségesnek határát érinti, a mikor szerinte egy földre terített óriás utolsó lehellete egész porfelhőt kavar fel. S még egyebütt is elég gyakran igyekszik szerzőnk természettől vékony hangoeszkáját dagályos szóáradattal harsogóbbá tenni. A tudákos kicsinyeskedés, túlzó teljesség és tanítóskodás hibájától sem mentes. Spanyolországról (I. 220. s k.) és Libyáról (I. 189. s k.) szóló földirati kitérései bátran elmaradhattak volna. Valósággal undorító pedig azon kinzások részletezése, melyekkel a karthagóiak Hasdrubal gyilkosát, egy rabszolgát, kivégezték (I. 171. s k.). Továbbá milyen esetlenül van közbeszöve a Chrysippostól kölesönvett hosszú előadás a legkülönbözőbb népek temetkezési szokásairól, melylyel Scipio Appius Claudius türelmetlen árnyát az alvilágban tartóztatja! (XII. 466. s k.).

Silius nyelvezete Vergiliustól való szoros függése daczára is, melyet az egyes részletek változtatásával igyekszik látatlanná tenni, távol áll mestere tiszta és világos előadásától. Némely szavainak képzése és használata nem mondható mindig elég szerencsésen merésznek. Mondatani sajátságoságokban sok oly görögös szófűzést enged meg magának, a minőket Horatius lyrai költeményeiben több joggal használhatott, mint ő. Versei közepszerű minőségükben elég folyékonyak, de báj és fény nélküliek s a nagy elődeinél megszokott csin-hijával vannak.

A kényelmes nyugalom, melyben Silius élvén, tetszése szerint oszthatta meg idejét kedvelt munkája és a társas

élet örömei között, nemkülönben az a múgond is, a melyet költeményére fordított, már eleve is arra a feltevésre késztet bennünket, hogy az évek hosszabb során át kellett vele foglalkoznia. A 88. év decemberében már e munkája mellett látjuk őt: Martialis ugyanis, ki ekkor epigrammái negyedik könyvét ajánlotta fel neki (IV. 14.) a Saturnaliákon szokásos ajándécul, már ismeri a munkába vett mű tervezetét. A 92. év telén a költeménynek már bizonyára jókora része forgott az ismerősök kezén (Martialis VII. 63.). A harmadik könyv elejének Domitianushoz intézett dicsőítő beszéde (607. s k.) a sarmatak elleni hadjárat befejeztét tételezi föl (616. s k. v.), tehát legkésőbbben a 92. év őszének vége felé irathatott. Holott viszont a tizenharmadik könyv heves kifakadását a vérengző zsarnokok ellen (601. s k. vers) bajosan merte volna a költő még a rettegett uralkodó életében (megh. 96.-ban) megírni. Ha továbbá a tizennegyedik könyv végén azon férfiú szelid lelkületét dicsőíti, ki a világot újra békével ajándékozta meg és véget vetett a katonák rablókedvének, ezzel csak Nervát érthette, ki 97 óta ült a trónon. Élte még hátralévő három évét valószínűleg a költemény befejezésének szentelte. És éppen e három utolsó könyv csakugyan magán hordja az elsietés, vagy a kimerültség félreismerhetetlen jeleit. Az előadás mindegyre szárazabbá és merevebbé válik bennök. Helyenkint az elbeszélés fonala hirtelen meg is szakad és minden átmenet nélküli. Az egésznek beható áttekintésére és a költő saját kezétől való végleges kiadására már alig maradt neki ideje. Egyes részeknek nyilvános előadása, úgy látszik, már a nyolczvanas években megkezdődött. Különben az is nagyon könnyen meglehet, hogy nem is keletkezett a költemény egészen mai

sorrendje szerint, hanem hogy egyes részletei mai összefüggésük keretén kívül töredékesen jöttek létre úgy, a mint éppen a szerző hangulatától telt.

A latin Ilias.

Alighanem az iskola, vagy legtöbbször a szerényebb követelésű olvasó használatára készült a latin Ilias, mely kevéssel több, mint 1000 hexameterben a Homeros-féle hősköltemény mind a 24 énekét nagyon egyenlőtlen arányú kivonatba foglalja. A görög eposznak a köztársaság korában keletkezett régibb fordításai, vagy átdolgozásai (l. az I. köt. 363. s k. l.) már régies nyelvük miatt sem igen valának élvezhetők. Vajmi kívánatosnak tetszhetett tehát kézi használatra és az iskolai oktatás segédeszközüül egy könnyen olvasható új átdolgozás. Sajnos, hogy az előttünk lévő nagyon is szűkre van szabva, és vajmi egyenlőtlen kidolgozású. A 10 első vers szószerinti fordításával kezdődik, de ez után hol többé, hol kevésbé tömörített tartalom-kivonattá lesz. Némely könyvekre vonatkozólag (így az Achilleshez küldött követség, a hajóknál vívott harcz, Menelaus hősie viadala elbeszélésében) e kivonat néhány (10, 6, sőt 3) verssé zsugorodik össze. De még az egyes tényeket és előadásuk módját, meg sorrendjüket illetőleg sem ragaszkodik ez átdolgozás szorosan az eredetihez. A szerző, akár szándékosan, akár csak hanyagságból, önkényes változtatásokat enged meg magának, a görög költemény tiszta és szabatos körvonalait hozzátételekkel és betoldásokkal rontja el, és nem mond le önálló költői, meg szónoki ékítmények alkalmazásáról. Beszédek, még pedig néha elég terjedelmeseket

is, szó közbe, a melyek még gondolatmenetükben sem alkalmazkodnak, nem hogy szószerint hívek lennének az eredetiek szövegéhez. Távolról sem rokonok a homerosi szellemmel, hanem inkább az átdolgozó korának iskolai retorikája érzik meg rajtuk (32. s k., 88. s k., 257. s k., 715. s k., 818. s k., 1028. s k.). Hasonlatokban nincs hiány, s ezek részben a homerosiak, részben a vergiliusiak tárházából merítvék, de sokszor más összefüggésben állanak, mint az eredetiben (297. s k., 396. s k., 417. s k., 488. s k., 500. s k., 939. s k.). A következő rövid áttekintés, a mely korántsem akar teljes lenni, elég lesz arra, hogy a legfelölőbb példákon megvilágítsa ez átdolgozásnak eredetijétől való eltéréseit.

Mindjárt az elején rikító színekkel van festve a ridegen visszautasított Chrysesnek, Apollo papjának, keserősége (27. s k.). Az Agamemnon és Achilles közötti összeszólalkozás csak Chryses leányának kiadása és Briseis elvezetése után következik (74. s k.). A második könyvben elmarad a csapatok egybegyűjtése, meg az Atridának visszatérést javasolni igyekvő kísérlete, csupán a vezérek gyülekeznek egybe s nyilatkoznak mindannyian harezra készeknek (131. s k.). Az aulisi kikötőben előjelül feltünt kígyóról szóló elbeszélést Nestor mondja el, nem Odysseus (147. s k.). Hector, és nem Antenor javasolja a trójaiaknak, hogy adják ki Helenát s mindannyian azonnal hozzájárulnak indítványához (636. s k.). Menelaus sebét Machaon helyett Podalirius gyógyítja meg (351), talán csak azért, mert neve jobban bele illett a versmértékbe. Demokoont Agamemnon öli meg, nem Ulixes (372. s k.). Adrastust, a ki Homerosnál hiába eseng kegyelemért, Menelaus foglyul ejti s megőrzi őt (római módra) diadalmenete számára (539. s k.). Saját jószántából, nem pedig

Helenus tanácsára rendezi Hector a nők könyörgő küldöttségét (543. s k.). Antiochus a Patroclus tetemét maga viszi Achilles elé (839. s k.), holott Homerosnál csak a gyászhirot hozza, míg a hős hulláját Menelaus és Meriones szállítják a táborba.

A feldolgozott anyag kiválasztása a kivonatolónak képzelő ereje szegénységéről, a bájos és a mélyebb érzésből fakadó, vagy humoros részletek iránt fejletlen ízléséről tanúskodik. Az istenek jeleneteit többnyire kihagyta, így pl. Juppiter szerelmi varázsszal való lekötését és felbredtét, másokat pedig a lehető legszűkebb térre zsugorított össze. Rendesen elmellőzi a tisztán emberi és személyes vonásokat, a tanácskozásokat és családi beszélgetéseket, mint pl. a Hector és Andromache, vagy Helena közöttieket, nemkülönbben a falról való csataszemlét is. Ezek ellenében egészen a római olvasó ízlésének hódol, mikor az utolsó könyvben a tulajdonképeni temetési ünnep elé még Hecuba és Andromache Hectort sirató verseit toldja közbe (1017. s k.); és hogy midőn már lángol a máglya, a megholtak felesége a kis Astyanaxszal a tűzbe akarja magát vetni (1058. s k.).

Különösen jellemzi a rómaid, hogy majdnem kizárólag csak a harcok érdeklik őt, a melyek leírásában az elrendezést, egyes körülményeket és a párbeszédet illetőleg is, nem egy szabadságot enged meg magának, így pl. a Patroclus halálára (813. s k.) és Hector utolsó harczára (957. s k.) vonatkozó részletekben. Az utóbbinak első fellépténél apróra leírja egész fegyverzetét (227. s k.). A hőskor szokása ellenére Agamemnon löháton léptet el a hadsorok előtt (496.). Hogy a Tydeus-fi Ajax egy, két «mai embernek» is nehéz követ könnyen hajít el karjával, az nem elég az átdolgozónak, a ki

Vergilius nagyításával élve, akkorának mondja a követ, hogy tizenkét ifjú ember sem mozdítaná ki helyéből (461.). A Glaucus és Diomedes közötti beszélgetést egészen kivetkőzteti meleg kedélyességéből (553. s k.), és az egyenlőtlen fegyverek kicserélése helyett nála csupán a pajzsok felváltása történik meg. Hasonló megismerkedési jelenetet told be felette ügyetlenül az Ajax és Hector közötti harci jelenet vége felé (621—626.).

Igen lelkiismeretesen sorolja föl a Boeotiából a görög vezérek neveit és hajóik számát (161. s k.), sőt a végén ezek összegét is (221.) hozzáfűzi, de az elrendezést itt is önkényesen megváltoztatja. A trójai hősöket is elsorolja (233. s k.), és a sajátjából, vagyis inkább az Aeneis nyomán még megtoldja jegyzéküket Coroebusszal (249.).

De a harczok leírásai során is van nem egy részlet, a melyvel ugyancsak mostohán bánt el az átdolgozó, így pl. a Teichomachiával, a melynek csak a végét mondja el (758—771.), továbbá Agamemnon hőstetteivel (741—757.). Nem hagyhatta ki azonban, az előtte lebegett epikus mintaképek nyomán járván, a műalkotásokon lévő képek részletező leírását. Így kényelmesen elidőz azon új fegyverek rajzánál, melyeket Achilles maga kért magának az anyjától (855.). Nála ezeket épp úgy, mint Vergiliusnál az Aeneaséit, nem az Olympuson, hanem az Aetna hegyében kovácsolják, és mint ott, a velök megajándékozott szemléje kapcsán halad a paizs leírása; a képek sorrendje is más, kivitelük is önálló, kivált az ég, a tenger és a föld rajza (860. s k.). A halotti ünnep játékait is felvette az átdolgozás, de más rendben (1008. s köv.).

Mint az Aeneadák utódja, a római szerző természetesen

a trójaik pártjára hajlik inkább; ezek szerinte kijátszották volna a Danaok cselvetéseit, ha a sors mást nem határozott volna róluk (250. s k.). Csak az egy Paris részesül nála kedvezőtlen elbánásban. Azon szeretetre méltó vonásai, melyek kiengesztelnek bennünket még vétségével is, teljesen mellőzvék; a Helena és közötté folyó szerelmi párbeszédnek (320. s k.) pedig nagyon parlagias a színezete. Ennius Alexanderére emlékeztet Hector feddő beszéde (257. s k.), ki gúnyolódva hányja fel neki a játékokban való győzelmét, mely az ismeretlen pásztorfiúban a család gyermekének fölfödözésére vezetett s a melynek az atyai házba való visszafogadtatását köszönte.

Látnivaló tehát, hogy a szerző a görög hőskölteményt a saját kora és nemzete izléséhez és igényeihez alkalmazva idomította át. Az eredetinek hű visszatükröztetése nem is lehetett szándékában; sőt éppen nem mond le arról az élvezetről sem, hogy helylyel-közzel maga is játszsza kissé a Homeros szerepét és a saját tudományát is mutogassa. Arra is volt gondja, hogy a találékonyabb olvasó előtt legalább a neve ne maradjon titokban. E czélra az alexandriai költőknél nagyon kedvelt s a rómaiaknál legelőször Enniusnál előforduló (I. I. köt. 58.) akrostichon mesterkedéséhez folyamodott. Az első nyolcz vers kezdőbetűi ugyanis az *Italicus* nevet, a végső nyolczéi pedig a *scripsit* szót adják. Ezekben búcsúzik el a szerző az isteni lények azon egész csapatától, mely neki nehéz művében segítségére volt, így Calliopétól és a többi múzsától, továbbá Pallas- és Phoebustól. Hogy e néven Silius Italicus értendő-e, azt nem bizonyíthatná be ma senki, sőt bajos lenne még csak valószínűvé is tenni, azonban teljesen megczáfolni sem igen lehet. A költe-

mény keletkezése idejére nézve némi ujjmutatást lelünk azon közbeszótt (899. s k.) megjegyzésben, a mely szerint «ha Neptunus Aeneast nem óvja vala meg Achilles elől, hogy Latiumba menekülve, itt egy új Trójának lehessen alapítója, benne egy dicső törzsnek a gyökere (családnak őse) is elveszett volna egyúttal». E kissé homályos szavakban a Julius-család iránti hódolat rejlik, minthogy pedig ennek Nero halálával (68. Kr. u.) magvaszakadt, ebből következtetve, a költeményt általában ezen időpont előttre szokás és lehet is tenni. Ezzel egyben annak a lehetősége is adva van, hogy Silius a szerzője, a kinek ilyenformán ifjúkori munkája lehetne. De a versek metrikai és nyelvezeti sajátságainak e költő írásmódjával és verselésével való egybevetése e feltevésnek nem kedvez.

Hogy a latin Ilias versei nagyobb esint mutatnak, mint a Punicáéi, azt ugyan még elég könnyen javára írhatnók a még ifjú költő iskolás igyekezetének. De hogyan tegyük föl, hogy azon nagy éposz szerzője, bármily fiatal korában is, oly szellemtelen és sivár lelkű, oly unalmas és szegény képzeletű lett volna, a minőnek ez új Homeros mutatkozik? Nyelvezetének szegényes eszközei valóban szájalmasak. Kifejezéseit, a melyeket azonfölül még, főleg a versvégekben, ismétel is, nagyobbbrészt kivált Vergiliustól és Ovidinstól kölcsönzi, kisebb részben Horatiustól, Senecától és másoktól; még pedig úgy, hogy az egész igazán toldott-foldott tákolmány hatását kelti. Miért kelljen tehát az érdeemes Silius hirnevét e szellemtelen kontárművel, a mely még csak Homeros iránti kegyeletre sem vall, terhelniünk? Alighanem valami paedagogus követte el e gyarló iparszerű terméket, a kit azzal biztak meg, hogy kezdők számára olvasókönyvet szerkeszzen.

Statius.

A domitianusi kor legvonzóbb és legtehetségesebb költője, a kinek baráti karján egyúttal kellemes módon kötünk ismeretséget azon évek társas életével, *P. Papi-nius Statius* Kr. u. 40-ben született a gyönyörű Parthenopében (Nápoly), a hol a természet elragadó bájaival lépten-nyomon a görög művészet és műveltség alkotásai szövetkeztek. A birodalmi főváros lázas zajától és sürgölődésétől távol, messze Juppitertől és villámaintól, e békésebb helyen bátrabban lehetett az életet s mindazt, a mi benne szép, élvezni. Családja Veliából, a görög bölcelet e régi székhelyéből származott ide. Szerény vagyunkájú atyja klasszikus műveltséggel és maga is némi költői tehetséggel bírt. Már kora ifjúságában s még később is ismételten aratott sikert azon költői versenyeken, melyek Augustus óta (2-ben Kr. u.) minden ötödik évben megújultak Nápolyban. A görög költészet tág körre kiterjedő ismeretével rendelkezvén, görög és latin szónoklat- és költészettani előadásait számos előkelő tanítvány hallgatta, s e téren való működése még jobban föllendült, midőn utóbb Rómába költözött. Fiát, egy római özvegygel, Claudiával, kötött boldog házasságának, úgy látszik, egyetlen gyümölcsét, szintén ő maga avatta be a költészet tanaiba, s még megérte, hogy ez is több ízben nyert koszorút a nápolyi ünnepi játékok alkalmával (*Silv.* V. 3., 225. s k., v. ö. II. 2., 6.). A görög monda ismeretén kívül főleg a rögtönzött alkalmi és ünnepi verselés technikai fogásait hagyta fiára örökölni, a melyet maga is gyakorolt s a minőnek ápolására valók voltak a múzsai versenyek is. Így nyomban a Capitoliumnak a vitelliusi párttól való felgyújtása után (69-ben Kr. u.),

mintegy «a lángokat is megelőzve» siratta el egy gyászoló s mindjárt vigasztaló költeményben a Juppiter templomának elhamvadását. A campaniai városoknak a Vezuv kitörése folytán történt 79. évi elpusztulását is meg akarta énekelni (Silv. V. 3., 205.), de ebben meggátolta őt hirtelen halála, mely a még csak hatvanöt éves és szellemi üdeségének teljes birtokában álló férfit elragadta.

Fia őszinte ragaszkodással tisztelte atyjában egyúttal mesterét, kinek emlékét egy halála után három hónappal megkezdett hosszabb gyászkölteményben (Silv. V. 3.) ünnepelte. Lehet, hogy e műve épp azért nem sikerült neki jobban, mert nagyon is sokat vesződött vele, s ez egyszer szónoki túlzásokra való hajlamát, talán éppen atyai tanítója izlésének óhajtván ezzel hódolni, egészen szabadjára eresztette. E művét Albában írta, a hol egy kis jószágga volt s hová atyját is temették, a miből bátran következtethetjük, hogy e birtokot még az utóbbi vásárolta volt. Anyja már régebben elköltözött az élők sorából.

Bizonyára atyja kiterjedt és előkelő ismeretségeinek Nápolyban és ennek környékén, majd pedig Rómában, köszönhette Staius azon összeköttetéseit, melyek nem kevés tekintélyes és gazdag családhoz nyitottak számára utat. Pártfogói közül többen maguk is verselgettek üres óráikban: így mindenekelőtt az epikureus Pollius Felix, a puteolii származású sorrentói villatulajdonos (Silv. II. 2. III. 1.); utána mindjárt a tiburi kastélyában lakó Manilius Vopiscus (Silv. I. 3.); a patricius-rendű ifjú Stella (89 körül praetor: I. 2.), ki egy galambot énekelt meg azon módon, mint előtte Catullus egy verebet; C. Rutilius Gallicus, a városi praefectus (I. 4.); az afrikai Leptisből való Septimius Severus lovag és senator (IV. 5.). Mások

részéről meg legalább irodalmi érdeklődést és izlést lehet feltennünk. Így magának költőnknek tanúsága szerint is, a vendégszerető Atedius Meliornál (II. 1. 3. 4.) és Maecius Celer legio-parancsoknál (III. 2.). Irodalmi munkásságot fejtett ki világtörténetirői minőségében C. Vibius Maximus (IV. 7.) is, ki 93-ban (úgy látszik, 95-ig) az alpesi seregek harmadik hadosztályának élén állott Dalmáciában. Plotius Grypus senatorról pedig valószínű, hogy törvényszéki beszédekot adott ki (IV. 9.). A gazdag Flavius Ursus (II. 60.) szintén ékesszóló ügyvéd hírében állott. Quintilianus ajánló soraiból az irodalom buzgó pártolójának ismerjük a latin út felügyelőjét, Vitorius Marcellust is (IV. 4.), Novius Vindexet pedig műértőnek halljuk dicsérni (IV. 6.), s végül elhunyt férje révén Lucanus özvegye, Polla Argentaria (II. 7.) szintén e költő- és író-czéhbe számítható.

Általán véve igen jómódú és előkelő társaságban látjuk forgolódni költőnket. Idővel, talán nem sokkal atyja halála után, a császárnak és az udvarnak is közelébe jutott. Már 83. december havában leír egy szinköri népünnepet, a melyet Domitianus rendeztetett (I. 5.). Saját vallomása szerint ugyancsak igyekezett az egész udvar és a császári ház teljes személyzetének hódolatát tanusítani, mert a mint mondja, «a ki őszintén tiszteli az isteneket, papjaikat is szereti» (V. előszó). Ezek közé tartozik a fiatal Claudius Etruscus is (I. 5., III. 3.), egy szabados fia, ki alacsony sorsából lovaggá és pénzügyminiszterré emelkedett fel s utóbb (84. után) egy időre kegyvesztetté lön; továbbá a császári iroda főnöke, Flavius Abascantus (V., 1.), ki szintén szabados eredetű volt, de előkelő házból való nőt vett feleségül, a ki a Stadius nejével barátságban állott.

Hogy költőnknek kora nevezetesebb költőihez való személyes viszonya nála sehol sem lép előtérbe, azon nincs mit csodálnunk, ha meggondoljuk, hogy nem igen lehetett egymásra szükségük s nem várhattak egymástól semmit sem, sőt inkább útjában álltak egymásnak. Így Statius nem egy pártfogóján osztozkodott Martialisszal (ilyenek Stella, Claudius Etruscus, Atedius Melior, Novius Vindex, Vibius Maximus és Polla Argentaria is), és nem csak egy és ugyanazon tárgy meg alkalom megénekelésében, de e vendégszerető urak házaiban is nem egyszer találkozhattak egymással. Hogy különben hogyan fértek meg az életben, arról nincs tudomásunk.

Mind a ketten hivatásszerűen gyakorolták, annyi bizonyos, a megrendelésre készült s így meg is fizetett alkalmi költészetet. E szerint kissé magasabb rangban ugyan, de a dolog lényege szerint körülbelül mégis csak ugyanazt a tisztet viselték, a mely napjainkban a hirlaptudósítók érdemes czéhének jut, a mult században pedig az akkor még nagyobb becsben állott, ma már ellenben kihalófélben lévő ünnepi- és pecsenye-poéták mesterségével járt. Azon korban, midőn a múzsák még bizalmasb barátságban álltak a halandókkal, mikor a személyes hiúság s a halhatatlanságra való sovárgás még fesztelebbsül nyilvánulhatott, szívesen látta mindaz, a kinek módjában állt magának e fényűzést megengedni, ha örvendetes, vagy szomorú családi eseményeit, szép birtokát, vagy jeles tetteit valaki csinos versekben örököltette meg. E költemények eleinte csak a bizalmasabb baráti körben jártak kézzől kézre, utóbb aztán egybegyűjtötték és ki is adták, hogy messzebb elterjedésre juttassák őket. Így énekelte meg Statius is, mint afféle költői ihletű udvari káplán és házi krónikás, mindenkor résztvevő és

mindig jól hangolt lantjával (*chelys*) a tekintélyesb ismerősei házánál előkerülő születéseket, lakodalmakat, haláleseteket, szerencsés felgyógyulásokat, sőt még egy papagáj kimúltát is, nemkülönben a hivatalbeli előléptetéseket, de a család valamely tagjának első hajnyírását is. A ki szép mezeilakot, fényesen fölszerelt fürdőt, vagy kápolnát építtet, ki valami remek műtárgyra, vagy egy kertjében nőtt csodálatosabb alkatú fára kívánta fölhívni kortársainak és lehetőleg az utókornak is figyelmét, örült, ha költői ajánlólevél útján érhetette el e czélját. Meghítták magukhoz a szíves hírharangot, megvendégelték asztaluknál, s jóleső bizalommal néztek nevük általa biztosított halhatatlanságának elébe. A császár sem volt az iránt közömbös, hogy ha kegyét s bőkezűségét dicsőítették, ha isteni fönségének valamely ujonnan felállított képmását megénekelték, vagy ha consulságra léptét, ha akár tizenhetedszer került is már sorra, harsogó üdvriadallal köszöntötték.

Ennyi oldalról jelentkező kereslettel szemben a gyors készség volt a megfelelni óhajtó költő egyik főkelléke. Lelkesedésének mindjárt a nyert behatás közvetetlen visszhangjaként kellett előtörnie, s szegetlenül, az érzés teljéből fakadnia. És Statius egészen az az ember volt, a ki ily követelésnek eleget tudott tenni. Kitünően begyakorlott technikája mellett ritka mértékével volt megáldva azon képességnek, a melynél fogva a lehető leggyorsabban bele tudta magát érzésével és képzelőerejével a legkülönfélébb helyzetekbe élni, szóval igazi mestere volt a rögtönzésnek. Ebéd közben, pohárköszöntő alakjában, ragyogó színekkel festé le az ifjú Claudius Etruscus fényes fürdőjét, a kinek éppen a vendége volt (I. 5.); Sorrento új Hercules-templomát nyomban megtekintése

után énekelte meg (III. 1.). A színikörben kimúlt egy szelidített oroszlán: rögtön ez eset után átnyújtja a költő a nézők közt jelenvolt császárnak a szerencsétlenül járt állat iránt érzett részvételében osztozó költeményét (II. 5.). A császár egyik pohárnokának először nyírják a haját, s ambróziás fürteit drágakövekkel kirakott aranszelenzében Aesculapius pergamumi templomába küldik fogadalmi ajándékol: s a küldemény még útra sem kelt, máris olvassa a fiú e nagy eseményt megrendelésére ünneplő verset (III. 4.). A chattok és dákok úgy nevezett leveretése után (89-ben Kr. u.) Domitianusnak érczből öntött lovasszobrot állítanak fel a forumon: másnap már a császár kezeiben van az előre megrendelt felavató költemény (I. 1.). Ugyanígy készült egy nap alatt egy tiburi mezeilak fényes leírása (I. 3.); egy ennél kétszerte hosszabb nászvers (I. 2.) szintén csak két napi munkájába került a költőnek, a ki ennél többet állítása szerint első könyvében egybegyűjtött alkalmi verseinek egyikére sem fordított. Egy helyütt, midőn Albanumból egy nápolyi barátját harmadik fia születése alkalmával üdvözli (IV. 8.), panaszképen említi, hogy csak azért késett meg, mert nem küldtek gyorspostát hozzá az örvendetes hírrel. Csak a Priscilla, az Abascantus felesége halálára írott gyász-költemény (V. 1.) készült el a megénekelt elhúnytá után két esztendővel, de ez aztán gondosabb kidolgozást is mutat a többinél.

A sebtében való munka természetesen lehetlenné tette a mélyebbre ható tanulmányt s a tárgy nagyobb műgonddal való alakítását. A szerző nagyjából azon szavak, kifejezések és képek szűkebb körében marad, melyek keresetlenül és minden fáradság nélkül állottak rendelkezésére. A költészet- és szónoklattani iskolák köz-

keletű aprópénzével fizet, s minden habozás nélkül adja ki köztük ismételten a már többször használtakat is. Lényeges alkotórészeiben a szerkezet alaprajza is készen állott előtte a különféle esetekhez mérten, s kitöltéséhez az ékítmények és felszerelési elemek keze ügyében lévő készletét használta; de azért szellemes ember létére mindig tudott valamelyes változatosságot és nem egy csinos egyéni vonást is hozzáadni a kész vázlatához, a melynek így mindig új és tetszetős elevenségű színezetet kölcsönzött.

Kiváltkép gyászoló költemények írására szólították fel gyakrabban a mélyebb érzésű író, s vigasztalt is rendre atyákat, anyákat és fiakat az őket ért veszteségekben (II. 1., 30. s k.). Efféle művei nagy számából meglehetősen csomó került az előttünk lévő gyűjteménybe is (II. 1. 6. III. 3. V. 1. 3. 5.). Bátortalanul és gyöngéd kimélettel lép a vigasztaló barát rendesen a kesergőhöz, nem azzal a szándékkal, hogy panaszát szüntesse, sőt helyesli azt és osztozik benne. Az elköltözöttre való együttes emlékezés ily úton érdemeinek dicséretévé válik s egyben életrajzának vázlatát is adja. Egy magas állásba jutott szabadosnak pl. egész tisztos életpályáját részletesen elmondja. Az elhúnyt kidicsért jelességeihez teljesen méltó volt aztán végtisztessége is; a nagy veszteségnek egészen megfelelő a gyászolók fájdalma s mások ebben való részvéte is. Mindez, néha még a körülményekhez képest kisebb, vagy nagyobb részletességgel, így a halál órája is meg van itt-ott említve. Csak ezek után kerül a vigasztalás szavaira a sor; de a bölcséleti közhelyek mellőzésével, inkább a népszerűbb általános képzetekhez folyamodik a költő: így kifejezi azon biztató reményét, hogy a drága halottnak árnya szíves fogadtatásban fog része-

sülni az alvilágban, hogy ott alant rokonai, barátai s magával egyérzületűek társaságában fog élni; kéri őt továbbá, hogy jelenjen meg a hátramaradottnak álmában, vigasztalja őt jóságos szavaival; vagy pedig azzal végződik a költemény, hogy emlékének hű megőrzését igéri a megholtnak. Természetes azonban, hogy az ily versek magva rendesen az elhúnyt dicsérete. Pedig nem valami kiváló személyiségek azok, a kiknek elsiratását itt olvasuk. Annál jogosultabb e művekben a kisebbszerű vonások kiemelése. Milyen csinos pl. a tizenkétéves fiúnak, Ate dius Melior egy kedvelt rabszolgájának vidám csevegése, az asztalnál való kedvesen pajkos játékának leírása, kora reggeli s jöttében, mentében való gyöngéd üdvözlete (II. 1. 53. s k.); milyen megindító Mercuriusnak a kicsike alvilágba értéről szóló jelentése, melynek során meghalljuk, mint ismeri fel a fiúcska az árnyak nagy idegen tömegében a ház egy régi barátját, a kihez eleinte csak félve mer közeledni, míg ez szintén rá nem ismer s erre fölkapja, össze-vissza csókolja, s mint beszélgetnek aztán jóízű bizalmassággal a földön maradt szeretteikről (189. s k. vers). Milyen megnyerő a derék Priscilla urasszony képe, ki megtartotta szerény kötelességérzetét s becsületes egyszerűségét azután is, hogy férje magas állásba jutott, s nagy elfoglaltságú urának a legegyszerűbb apuliai parasztasszonyhoz hasonlóan maga készíti el ebédjét, mikorra fáradtan hazajő hivatalából (V. 1., 117. s k.).

A többi alkalmi költeményben is igen nagy szerepe van a személyes elemnek; de azért beszövésének módjában elég alkalma nyílik a költőnek találékony szelleme kitüntetésére. A kor izlésének hódolva, nem lehet el e mellett sem az istenek közbenjárása nélkül; hisz a köztudat szerint a halandók minden ereje és tehetsége azon

felsőbb lényektől származik s az égi hatalmak védelmében áll: tehát az ő tanúságukra hivatkozni, támogatásukat kérni vajmi jól illett a szerény költőhöz. Így a szerető szívű fiút, ki őszintén gyászolja atyját, Pietas, mostanában ritka vendég itt a földön, vigasztalja meg (III. 3., 1. s k.), a kis Lucanust Calliope mindjárt születésekor keblére öleli s nagy beszédet mond jövődöbeli dicsőségéről, műveiről s egykori derék feleségéről, a kinek e költemény (II. 7.) szánva van. Venus a kis Earinust Pergamumban Aesculapius oltáránál játszadozni látja s nem győzi eléggé dicsérni szépségét; erre Rómába hozza s takarosán kiöltöztetve a császár elé viszi (III. 4., 32. s k.). Jelen van a fiú haja lenyírásának ünnepélyes eselekményénél is. A szép apród selyem fésülködő-köpenybe burkolva ül; körötte amorettek szorgoskodnak fésűvel, ollóval és tükörrel, lenyírt fürteit pedig maga Venus fogja föl s illatszerekkel locsolja meg (86. s k. vers). E jelenet akár egy Watteau ecsetére lehetett volna méltó. Domitianus lovasszobrát megcsodálni nem kisebb ember támad föl a forum mélyéből Curtiusnál, ki erre hizelegve üdvözli a császárt (I. 1., 78. s k.). A Sinuessától Puteoliba vezető új utat megénekelő tizenegy szótagú versekben (IV. 3.: a 95. év nyarán) előbb a Vulturnus emeli fel csodálkozó szőke fejét, megköszönendő, hogy ezentúl tiszták lesznek habjai, s hogy derék folyóvá növesztették, a mely egész tekintélyesen ömölhet szilárd mederfalai közt a tengerbe (72. s k. vers). Ezután pedig a cumaei Sibylla lép elő barlangjából s ő veszi át a költő ajkáról a császár dicséretét zengő éneket. Ő természetesen előre látta már annak a hatalmas istennek jöttét, ki utakat s hidakat fog építeni, s ezen fölül még áradozó szavakban jósol neki hosszú életet, hervadhatat-

lan ifjúságot és a Keleten kivívandó győzelmeket (124. s k.). A 95. év első napján Janus szólal meg, hogy ünnepi beszéddel üdvözölje a császárt consuli méltósága megújulásakor (IV. 1.). Egy fürdő leírásánál (I. 5.) Vulcanuson, a főfűtőn kívül, a najadoknak is segédkezniök kell, kik a latin dombokat öntözik és a vízvezetékeket megtöltik. Egy papagáj halálára irt költeményében (II. 4.), a melyhez az ovidiusi rokontárgyú elegiát vette mintául a költő (Amor. II. 6., v. ö. II. köt. 278. l.), az elmaradhatatlan dicsőítés sirató versbe van öltöztetve, melyet az összes beszélni tudó madarak kara zeng az elhúnyt fölött.

Ha az ünnepelt egyén még az élők sorában van s esetleg maga is költő, akkor szerzőnk nem szorul a szokásos isteni segítségre, mert elég neki magától a megénekelttől ihletet nyerni (I. 4.). A legnépesebb isteni társaságot hívja egybe könnyen érthetőleg ott, a hol lakodalmat zeng lantja (I. 2.). Itt megjelen mind a kilencz múzsa és a fáklyát vivő helikoni szűzek mellé tizedikül csatlakozik az Elegia megszemélyesített alakja, mert az ünnepelt vőlegény, Stella, szerelmi költő; ez Elegia Statiusnál is olyan pajzán nőszemély, mint Ovidius felfogásában (II. köt. 286. l.), a kinek az egyik lába rövidebb a másíknál. A mennyasszonyt, mint ezt antik képeken is láthatni, maga Venus vezeti, s a szende ártatlanság pirulva süti le szemeit; Phoebus, Bacchus és Mercurius, a múzsák kedveltjeinek hagyományos védői, koszorúkkal jönnek elébe; Amor és a Gratiák virágokkal és illatszerekkel árasztják el a vőlegényt, midőn vágyva vágyott arája hófehér testét magához öleli. Az üdvözlőknek a csarnokban kíváncsian várakozó tömege hallani szeretné, hogy is jött létre a városi közbeszéd tárgyául szolgáló nászi frigy. Itt Erato jön a költő segít-

ségére, a ki tőle tudja meg e szerelem történetét. Most egy vajmi kecses rococo-stilű kis époszt hallunk, a mely elmondja, mint ébred fel egy szép napon kora reggel a tejúton pihenő Venus, Amorok körében, kik parancsaira várnak. Az istennő éppen egészen gondtalanul mereng, ekkor a pajkos kis ficzkók egyike megragadja a jó alkalmat, s bizalmas megszólítással közbenjáró szót ejt bájos anyjánál azon derék ifjú patricius érdekében, a kire néhány évvel ezelőtt puzdrája minden nyilat kilötte, míg hölgyét csak sebtében érintette meg fáklyája lángjával. Igen megindítóan írja le szegénynek szerelmi epekedését, melylyel szánalmat érezvén, olykor ő maga száritotta fel szárnyai enyhe lehelletével a kesergő pilláiról a könnyeket; megemlíti azt is, mily érdemessé tette magát az ifjú az istennő kegyére szerelmi dalaival is. Pedig tudna ő csatákról és hőstettekről is énekelni, de különb dolognak tartja myrtust fenni a babérkoszorúba. Venus az imádott hölgy lelkesült dicséretével felel, melyből megtudjuk, hogy a választott nő özvegy, a ki habozik a házasság igáját másodizben felvenni. Az ifjú nagy és ritka szerencsére áhít, de nem bánja, megadja neki, annál is inkább, mert az óhajtott nő már maga is engedékenyebbé lett azóta. Most a világszép asszony előhívja hattyúit, Amor kocsija elé fogja őket, felszökik a drágakövekkel diszes rúdra, s így hajtatnak a felhőkön át a hölgy római háza elé. Venus e fényes palotát a saját híres templomának nézi első pillanatra. Kerevetén pihenében találják a ház szép úrnőjét, s most az istennő formaszerű kérő-beszédében igazi házasságszerző hangon lelkére köti a megkérlelendőnek, hogy ne hagyja ifjúsága éveit meddőn tovasuhanni, ezután pedig a szerető férfi dicséretébe kezd, nem mulasztván el a fényes pályát

leírni, melyet ez részben már befutott, részben még folytatni készül, szóval megérteti vele, hogy mindenkép ajánlható a kéz, melyet feléje nyújtanak. Ily legmagasb helyről jött sürgető rábeszélésnek, érthető, hogy nem tud a bájos özvegy ellenállani; bevallja, hogy a nemes ifjú lángoló szerelmi dalai (Asterishez), melyeket a városban szeltében énekelnek, máris megillették szívét. Ezzel immár itt az ideje annak, hogy szerencsét kívánjon költőnk a végre meghallgatott szeretőnek. «Hej, milyen ragyogó nap volt az, a melyen igenre nyílt ajakáról a menny üdve virradt tereád!» A mint Amor és Bacchus észreveszik, hogy a lakodalom már küszöbön áll, ők is felkerekednek ajándékaikkal. Itt az ünnep leírása következik; az éjet aztán majd énekelje meg a férj maga, már a mennyire ezt az illem engedi. A kedves költemény záradékaul azon üdvözlések jönnek, a melyekben való részvételre az összes költőket meghívja szerzőnk, a ki e művében örvendetes bizonyítékát adta annak, hogy még az ő korában is tudtak a tisztább szivek hinni a valódi házaselet boldogságában.

Más alkalommal Apollo az isteni közbenjáró. Neki magának köszöni a városi praefectus felgyógyulását (I. 4.). Az isten éppen Turinban időzött, a hol szent berke van, pártfogoltjának, a ki egyúttal költő és szónok is. szülővárosában. Itt hallotta meg a kötelességtudó derék férfiú megbetegedése hírét, melyet munkában való túlságos maga-megerőltetése okozott. Azonnal egybehívja tanítványait, az ottani orvosokat, hogy jöjjenek vele a szenvedőn segíteni. Útközben részletesen elmondja nekik pártfogoltja élettörténetét és érdemeit, s még éppen jókor érkeznek, hogy a súlyos beteget megmentésék. Alighanem valamely turini orvosnak köszönhette a derék ember felgyógyulását.

Alaprajzát és az egészen előmlő hangulatot is tekintve. kiválóan sikerültnek mondható a sorrentói hegytetőn épült Hercules-templom felavatására készült költemény (III. 1.). A mint a régiek egyáltalán bizalmasan incselkedő lábon állottak az óriáserejű jóságos világbarangolóval és szörnypusztítóval, úgy költőnkél is mindjárt a félisten új lakának csodálatába belevegyül a humoros hang némi játszi-sága is. Vajjon ki is irigyelné meg a sokat hányatott és annyit vesződő, haragos mostohaanyjától annyit üldözött hőstől e kényelmes pihenőhelyet, e takaros szállást? Mert a míg régi szegényes hajléka lenn a tengerparton alig szolgált nyomorúságos menedékhelyül ide vetődött hajósoknak és halászoknak, addig most büszke várakából tekint le a tengerre és Juno templomára; mintha csak újból az aetherbe szállna fel az Oeta megdicsőítő lángjaiból. Ám jöjjön most, harczyi íját s tegzét, véres bunkóját és oroszlánbundáját tegye le s heveredjék le kényelmesen biborvankosára. Itt megint kedvére kipihenheti magát, mint hajdan Augéjánál, vagy a Thestius ötven lányánál, a hol egy felejthetetlen éjen át ugyancsak jól ment dolga. A pompás új épület keletkezése történetét meg Calliopével mondatja el a költő, s pajzán tréfával felhívja Herculest, hogy ija kifeszített húrján kísérje a múzsa dalát. Bizonyára azon is igen jól mulathatott a templom építője, a gazdag Pollius Felix és családja, mikor a többek közt azt a hirtelen zivatartól megzavart kerti ünnepet juttatja szerzőnk eszükbe, melynek alkalmával az egész felriasztott társaság a legközelebbi menedéket nyújtó rozzant kis Hercules-kápolnába futott a zápor elől. Ide hordták be hamarjában a szolgálak az asztalokat, vankosokat és ételeket, s vajmi szűk lett a kis hely a nagy sokadalomnak. El is röstelte magát a derék házigazda (Hercules)

e hiányos vendéglátás miatt, s barátságosan karonfogván a jó Polliust, előadta neki, hogy ő, a kit oly bőkezűnek ismer, miután épp most olyan fényes villát építtetett magának, végre neki is tisztességesebb hajlékot emelhetne már; a mostanira vajmi megvető kárörömmel tekint alá mostohája, Juno (kinek szintén állott Sorrentóban temploma). Megigéri, hogy ő maga is fog az újnak felépítésénél segíteni. Ezt Pollius nem is mondatja magának kétszer. Nyomban elkészítik az új templom tervét, hozzálátnak a munkához s nagy sürgölődés támad. Éjnek idején aztán Hercules, ígéretéhez híven, valóban segít a sziklák felrobbantásánál, hogy csak úgy visszhangzik tőle Capri szemben fekvő szigete; s ha másnap megint a dologba kezdenek a munkások, ámulva nézik a helyettök végzett hatalmas műveletet. Most, két évvel a munka megkezdése után, már készen vannak vele, s játékokat rendeznek a felavatás ünnepére, melyek semmiben sem maradnak el a nagy görög versenyek mögött; az egész Nápolyig terjedő környék lakosságához szegődnek nézőkül a Nereidák is. Herculest is meghívja a költő, hogy vegyen részt bennök. S ha van még a Hesperidák almáiból egy pár a birtokában, öntse őket a derék Polla asszonyság ölébe, a ki, ha még egyszer visszanyerhetné fiatalságát, épp oly veszedelmessé válhatnék a hősre, mint hajdan Omphale. S íme végezetül csakugyan megjelenik a meghívott (legalább képmásában) az új templom küszöbén, hogy azt birtokába vegye. Köszönetet mond és áldását árasztja a házasfelekre, gyermekeikre és unokáikra és örök fönmaradást ígér templomának.

Bucsúkölteményekhez (ú. n. *propemptica*; v. ö. I. köt. 412. s k. l.) szintén kész minták voltak görög eredetiekben és ezek római utánzataiban az író rendelkezésére. Midőn

Maecius Celer Syriába készül indulni (93-ban Kr. u. ?), hogy ott egy legio parancsnokságát átvegye, Statius szerencsés útat kíván neki (III. 2.). Mindjárt e mű bekezdése nem csak gondolatmenete egyes fordulataiban, hanem még némely szavaival is a Vergiliustól bucsúzó Horatius ódájára (I. 3.) emlékeztet. De míg az utóbbi a személyes vonatkozásokat a legtakarékosabb mértékre korlátozta, hogy általános elmélkedésnek nyerjen több helyet, addig Statiusnál a személyes elem erősen előtérbe nyomul. A hajó még a partnál vesztegel, de már ütött a válás órája. A tenger összes istenségeihez intézett ima után a kedvező szél indulásra int, a melyhez immár egész komolyan készülődnek. Eloldják a hajó kötelét, a beszálló padlót elemelik, az irgalmatlan kapitány végét szakítja a csókokkal és ölelkezéssel való bucsúzkodásnak. Statius hagyja el nagy vonakodva utolsónak a hajót. Most utána néz mindaddig, a míg egészen el nem tűnik szemei elől. Milyen szívesen ment volna ő is vele, hogy a táborban oldala mellett állhasson, mint Phoenix az Achillesé mellett! De legalább folyton érte aggódó gondolatai szüntelen ott lesznek barátjánál. Isis kegyeibe ajánlja őt, hogy jól fogadja és járjon mindenben a kezére, hogy segítségével Kelet országait minden csodálni valóikkal együtt kedvére alaposan megismerhesse. Itt, az ily útra-kísérő költemények szokása szerint, az útnak rövid vázlata következik. Végül pedig az örvendetes viszontlátás reménye s a kölcsönös elmondanivalók özönére való kilátás.

Élethű helyi színezetük és eleven szemlélhetőségük folytán megbecsülhetetlen értékűek Statius leírásai ott, a hol saját szemével látottakat és maga átélte dolgokat mond el. Szép vidékeken és díszes ültetvényeken,

vagy épületeken át a legkedvesebb kísérőre lelünk benne. A gyönyörű sorrentói öböl a benne ékeskedő mezei kastélyok és templomok koszorújával s lakói eleven pezsgésű mozgolódásával teljességében szemünk elé tárul. Az árnyas oszlopesarnokon át feljutunk a partról a magaslatra, megcsodáljuk itt a természetén bátor lángelméjével kifogó építómester diadalát, s mindenfelől a görög szellem isteni lehellete árad felénk (II. 2.). Mily szemléltetően állítja elénk a tiburi villát (I. 3.) az Anio mindkét partján való eredeti elhelyezésében, az árnyas és mély csendben nyugvó díszes park közepén. A belső helyiségekbe lépve pedig, az ablakokból kínálkozó változatos kilátást élvezzük, figyelmesekké leszünk a termekben lévő műkincsekre, a mozaik-padlózatra, a berakott mennyezetekre, a ház közepén álló hatalmas fára. Aztán a kastély környékét járjuk be, sorra nézzük a tavakat és műbarlangokat, a vízesést, a gyümölcsös-kertet, s azzal az érzettel hagyjuk el a kellemes helyet, hogy vajmi jó és élvezetes lehet itt nyugalomban élni és kényelmesen eltanulgatni. Más helyütt egy fényes népünnepet nézet velünk a költő végig, melyet Domitianus a 83. év Saturnaliáin rendeztetett, s elvonulnak előttünk a szinkör összes látványosságai, az ünnepi készülődések tarka sokadalmával a mozgalmas nap kora hajnalától egész késő éjszakájáig (I. 6.).

A mivel tárgyai néha fontosság dolgában, vagy alakítása a gondolatok mélységét illetőleg a kívánatos mértéken alul maradnak, azt lobogó lelkesedésével, sokszor kellesténél merészebben is csapongó ötleteivel és hasonlataival igyekszik a rögtönző helyre pótolni. Istenek- és félisteni hősöknek kell nála minduntalan a szintér diszegebbé tételéhez járulniok. De kár lenne e csillogó csecse-

becsét mind komolyan, a sok túlzó nagyítást mind szó szerint vennünk: mindez csak udvarias bók számba megy, a minőket félig ironikus mosolylyal nyújt a velük hízelgő s épp így fogad az is, a kinek szánva vannak. Lehet-e pl. valamely finom ízlésű műértőnek és gyűjtőnek kellemebbet mondani annál, hogy valamely tőle megszerzett műregek most végre a hozzá egészen méltó kézbe került? Herculesnek egy Lysippus-féle bronz-szobráról van példánkban szó (IV. 6.) Mekkora útat tett e jeles mű, milyen előkelő gazdái voltak már eddig is! A macedoniai Nagy Sándor magával hurezolta hódító hadjáratai, Hannibal és Sulla birtokában is volt egy-egy ideig. De csak most jutott végre a sok viszontagságot szenvedett nemes Alcida jól megérdemlett nyugalamához, s a derék Vindex egyben legalább még azzal is megörvendeztetheti a hőst, hogy lantkisérettel elénekelheti neki halhatatlan tetteit, a mivel alighanem arra czéloz költőnk, hogy a fent dicsért szobortulajdonos egy Herakleist irt, vagy legalább tervezett. Ki fogná rossz néven venni a lovagias házibaráttól, ha Violentillát, a szép menyasszonyt, hódolatával elárasztja (I. 2.)? Meghódítására akár herculesi munkákra, vagy egy Oenomausszal való versenyfutásra is érdemes lett volna kiállani. Úgy ragyog kortársnői között, mint Venus a Nereidák közepett; a mint a habból született istennő maga is bevallja, bátran emelkedhetett volna akár vele együtt ki a tengerből s helyet foglalhatott volna mellette kagylójában. Apollo otthagya volna érte Daphnét, Bacchus Ariadnét, már Juppiter is épp egy újabb átváltozáshoz készült, hogy miatta leszálljon az égből, s csak Juno kértére tudta Venus őt róla lebeszélni. A vőlegénynek sorsa irigylendőbb Parisénál, vagy Eos kedveseénél, de szerelmének heve is fölül-

múlja akár egy Hippomenesét, vagy Leanderét is. Lakodalmát ünnepeljük dalaikkal az összes elegia-költők, s Philetas és Callimachus, Propertius, Ovidius és Tibullus versenghetnének e feladaton.

Már az igaz, hogy a heves vérfű nápolyi mindig túláradó bőséggel ontja a szót s épp ezért akkor sem marad mindenütt a jó izlés határai között, a mikor egészen komolyan akar szólni. Már az például mégis csak sok, midőn a Lucanus szülőföldét öntöző Bactisről azt mondja, hogy hiresebb a Melesnél, a melynek partján a hagyomány szerint Homeros született, és Mantuának megtiltja, hogy vele mérközni merjen; vagy mikor a nevezett költő kora halálát épp oly sajnálatosnak állítja, mint a minő volt Nagy Sándoré, Achillesé, vagy Orpheusé (II. 7., 33. s k., 93. s k.). Az meg már éppen komikus hatású, midőn Domitianus kedves családjának már a csillagok közé dicsőült tagjai, fia, öcsese, anyja és huga, éjjel leszállnak égi lakaikból s a forumon álló érzelő nyakára ülve, gyöngéd csókokat váltanak kedves rokonukkal (I. 5., 94. s k.). Sajnos az is, hogy saját személyére nézve sem ismer a fejedelem iránti alázatos hódolata határt. Fölséges színe előtt már éppenséggel egészen odáig van a leboruló áhítat- és rajongó elragadtatástól. Érthető különben, hogy a hizelgés nagyon is elesévelt rhetorikája leginkább rászorult a mindegyre erősebb fűszerek izgató hatására, ha az e részben vajmi elkényeztetett várakozásoknak eleget akart tenni.

Valósággal felülmúlhatatlan az udvari tányérnyalás és farkcsóválás e nemében az a hálaköltemény, a melyben a szerző a császári asztalhoz történt első meghívását megköszöni (IV. 2.). A boldog úgy érezte magát, mintha a csillagok közt, Juppiter asztalánál lett volna s Ganyme-

des nyújtotta volna neki a serleget. Élete csak e nappal kezdődik. Osztályrészeül jutott tehát neki a világ urát közelből, asztalánál színről színre láthatni s mindehhez meg van neki engedve, hogy föl se keljen jelenlétében! Az étterem pompáját, melynek oszlopai akár az eget is támaszthatnák, maga Juppiter is csodálja; az égiek örvendeznek, hogy a császárnak legalább is oly szép a lakása, mint az övék s így nem igen van oka, hogy közéjük siessen. Érjen is kétszer, háromszor akkora időt, mint Vespasianus.

E költői hódolatok nagyobb része hatméretű versekben van írva, a melyek legjobban is illenek főleg elbeszélő és leíró tartalmukhoz. Néhányszor a tizenegyszótagú sorok (I. 6., II. 7., IV. 3., 9.) könnyedebb alakját is választá a költő. A Saturnaliát ünneplő költeményben (IV. 9.) catullusi hangon panaszolja el tréfálkozva, hogy egy csinos könyvecskéért (alighanem a saját verseiért) viszon-ajándékuul szintén könyvet, de vajmi unalmasat kapott cserébe, — az öreg Brutus bölcséleti elmélkedéseit! Bárminő, még oly olesó nyaláncságot is szívesebben vett volna s hogy ilyek bővében válogathassunk, mindjárt egész halommal sorol el belőlük. Lucanus iránti tiszteletét, kinek emlékére verset szentel jóval elhunytá után, születése évfordulója alkalmával (II. 7.), azzal véli legillőbben kifejezni, ha ezúttal lemond a hexameter használatáról, a mely a nagy mester műalakja (Előszó). Párszor lyrai versalakokban és a horatiusi modorral is megpróbálkozott. Albai jószágáról tavasszal üdvözlétét küldi Septimius Severus lovagnak, a ki maga is költő s tán éppen lyrikus volt, s itt alkaeosi, egy más alkalommal meg sapphói versben ír, midőn egy Dalmáciában állomásozó katonatisztnek első fia születéséhez kíván sze-

rencsét (IV. 7.). De e versei bágyadtak és tartalmuk is lapos, úgy, hogy határozottan helyesnek kell tartanunk, ha ez irányban gyenge képességének csupán e néhány kísérletével beérte.

Atyja halálakor Statius már a negyvenes évek küszöbén állott, de még csak kevéssel ezelőtt fogott ugyanennek ösztönzésére s még mintegy ellenőrzése alatt (V. 3., 238.) első nagyobb, komolyabb munkájához, a *Thebais* című hőskölteményhez.

Úgyanily című és tartalmú nagy hőskölteményt tervezett volt Ponticus, Propertius és Ovidius barátja is (II. köt. 247., 276., 414.), és mivel Ovidius hirneves epikusnak mondja őt, alighanem meg is írta. Talán Lynceus (II. köt. 207.) is nekibátorkodott e tárgynak. Görög költők a legrégebb időktől a hellenistikus korig ismételtlen foglalkoztak vele. A monda zord, irtózatos alapvonalai már készen valának a kyklikus Thebaisban s az Ilias költője is ismerte őket. Antimachos tudós szorgalommal szelvében kidolgozta, s az ő nyomán indultak leginkább a későbbiek. Statius forrásaként is egész határozottan az Antimachos Thebaisát említi egy régi magyarázója, s e függősége bizonyos határig jóformán magától is érthető, a nélkül azonban, hogy a görög műből fenmaradt esekély töredékek ennek összehasonlítás útján egész a részletekre kiterjedő bizonyítását megengednék.

A 9000 hexameternél többet tartalmazó költemény két fő részre oszlik: az első a hadjáratra való készülődésekkel van tele, a második pedig a Thebaeért folyó harcokat írja le. Amannak három első könyvét a háborúra vezető okok előadásának szánja a költő. Az első Polyneikes

száműzetését és Adrastosnál való fogadtatását mondja el. A másodikban az argivok királya szövetségre lép Polyneikessel és Tydeusszal, két vejével, s az utóbbinak Eteokles udvarába való küldetése vezet a háború megüzenésére. A hazatérőnek az ötven, lesben álló thebaei elleni véres harca aztán a hadjárat előjátéka. A harmadik könyv hangulatok, tétovázó tanácskozások és készülődések leírását tartalmazza. A következő év tavaszán csóválja meg Bellona a harcz tüzét fellobantó fáklyáját. De az argiv sereg egybegyűjtésén és kivonulásán túl a második trias (4—6. ének) sem jut, mert az ötödik könyvet Hysipyle epizódja, a hatodikat meg a kis Archemorus emlékének szentelt temetési-játékok leírása tölti meg. De most már Juppiter is elveszti türelmét s megparancsolja Marsnak, hogy adja meg végre a jelt az összecsapásra. Ez a hetedik könyvben történik meg, mely Amphiarus hőstetteivel és elestével végződik. A római költő a nagy csatajelenetek elrendezésénél s az ezekben szereplő kiválóbb hősök felléptetésében a hagyományyal nem igen törődve, inkább a hallgatóira gyakorlandó hatást s ennek fokozását tartotta szemé előtt. A tulajdonképeni ütközetet csak a hét thebaei vezér kivonulása nyitja meg, a mely a nyolczadik könyvben kerül sorra; itt Tydeusé a főszerep. A kilencedik az Ismenus folyóban és körüle vívott küzdelmet írja le, a melyben Hippomedon és Parthenopaeus elesnek. Erre a kimerültség és általános levertség folytán némi szünet áll be, mielőtt az utolsó triasban a végzet határozatai beteljesednek. A tizedik könyvben az argivok, miután az alvó ellenség elleni meglepő éjjeli támadásuk sikerült, a város további megostromlásához látnak: megrohanják a falakat, de Kapaneust, a ki már a bástya tetejére kapaszkodik fel, innen

Jupiter villáma lesujtja. Most, a tizenegyedik könyvben jó a gonosz testvérharcz. S végül a tizenkettődikben az asszonyok közbenjáró könyörgését mondja el a költő, kik az elesettek eltemethetését kérik, a miben Theseus és athéni vitézei emberséges, nemes lelkülettel, védelmükre kelnek.

Az előzmények történeténél Statius nem időz sokáig. Csupán az első bevezető sorokban érinti ezeket, s ennyi elég is a sötét háttér jelzésére. Még az Oedipus átkozódásainak, melyekkel a tulajdonképeni elbeszélés hirtelen megindul, még ezeknek az okai sincsenek világosan előadva. Az öregnek Tisiphonéhoz intézett imájában foglalvák össze tömören iszonyatos multjára való visszaemlékezései. Az ősi monda amaz alapvonalait, melyeket már az Iliasban (IV. 370. s k.) Agamemnon Diomedes emlékezetébe visszaidéz, megtartja Statius, különösen a Tydeus előkészítő követségét, az ellene intézett ármányos támadást hazatérése közben, s az ötven orgyilkos lekaszabolását az egy Maion kivételével, a ki egymaga marad meg hírmondónak (II. 527. s k.). Ellenben a két gyűlölködő testvér egymással szembeállított jelleme a tragédia mélyebb felfogásához híven van feltüntetve. Az argivok többi vezéreinek rajza a lényeges vonásokban a hagyományhoz ragaszkodik: így a vendégszerető, nyájas és okos Adrastos, a bölcs Amphiaraos, az erőből duzzadó, féktelenül vad Tydeus alakjáé, ki még kevéssel halála előtt is a Melanippus koponyájában gyönyörködik (VIII. 751. s k.); továbbá Kapaneusé, ki az istenekkel vakmerően daczol, s ebben a vergiliusi Mezentiusnak mintája, nem pedig utánzata. Nem hallgatva a jós intésére, vadul rohan a csatába (III. 600. s k., 648. s k.). Jupitert káromolva mászsza meg Thebae falát s villámtól sujtatva bukik le füstölgő

holtteste a magasból. Parthenopaeus is egészen a nevében is kifejezett régi felfogás értelmében van jellemezve. De azért képét a költő még ezen felül kitetsző hajlandósággal színezte ki a sajátjából is (IV. 246. s k., 584. s k., 562. s k., 638.). Mintha csak Ovidius vezette volna ecsetjét. Mily elbájoló jelenség a még csak éppen felserdült, félig gyermeklelkű hőse az arkadiai erdős hegységnek, a kinek tiszta szépsége elragadja az összes nymphákat, sőt magát Dianát is elbűvöli. Éppen most kezdenek még le nem nyírt fürtei árnyában, rózsás orczái szélén a zsenge legénytoll első puha pelyhei sarjadozni, melyek növését férfiasodni vágyó türelmetlenségében alig győzi kivárni. Egész szépségében mutatkozik gyönyörű természetnek tökéletes arányossága, a mint köpenyét levetve, versenyfutáshoz készül; de azért korántsem hiú, sőt kedvetlenül háritja el magától a csodálat kitöréseit. Úgy ragyog a többiek között, mint Hesperus. S milyen dőlczeg vitéz a csatában! Modorához híven a költő (IX. 683. s k.) töviről-hegyire leírja a lovast és lovát egész fegyverzetével egyetemben, s megemlíti, mily jól illik a harczias komolyság ragyogó arczához. Gyöngéd és megható ellenben a haldoklónak képe, s mély gyermeki lelkületre valló, távollevő anyjától, Atalantétól való bucsúja (877. s k.), a ki hiába igyekezett őt a háborútól visszatartani (IV. 309. s k.). Kérte őt, hogy várjon legalább addig, míg anyjához való nagy hasonlósága férfiasb vonásoknak enged majd; eszébe hozta, mint aggódott csak a minap is érte, midőn a vadászon egy vadkan támadásától sápadtan térdre esett és csupán az anyja nyila mentette meg az életét.

A thebaei mondakörrel foglalkozó szomorújátékokat nem hagyta Statius felhasználatlanul. Így az aeschylusi

«Heten Thebae ellen» karának velőtrázó vézsikoltásait véljük mintegy hallani, midőn a római költő leírja, mint támad az ellenségnek a város előtt való megjelentére a vár magasb helyein és az utcákban mindenütt eszeveszett futkosás, rémült kiabálás, s mint látják már előre a közös ijedelemben a felizgatott lelkek a feléjük meredő gyilkos fegyver élet, a házaikra repülő üszköket és a kezeikre szoruló bilincseket; mint telnek meg mindenféle a háztetők, templomok s az oltárok környéke kezeit jajveszékelve tördelő sokasággal, mint rendülnek meg a házak falai a nők keserves siránkozásától, s mint vegyül ebbe az általános gyász és remegés okát nem is ismerő gyermekek visitása; továbbá mint buzdítják megint másfelé egyes nők férjeiket harcra, mint adják kezeikbe fegyvereiket s i. t. (X. 560. s k.).

Euripides Phoenissáiban Antigone nevelőjével fölmegey a várfalra s onnan mutattatja meg magának az ellenség vezéreit. Ennek a jelenetnek a párja a Thebais fal szemléje (VII. 243. s k.). A királyleány itt is a ház egy öreg szolgálójához, Phorbashoz, Laios hajdani csatlósához intézi kérdéseit; de ő a szövetséges csapatokra és ezek vezéreire kíváncsi. Mert előbb nagy hadiszemlét tart az ellen a város előtt, s a költő ennek alakjába öltöztette be a hagyományos csapatlajstromot. Iocasténak Polynicesszel való találkozása motívumát is ugyanezen euripidesi tragédiából vette át költőnk, de kivitelében ismét egészen másminővé alakítja. Ott ugyanis Polynices, anyja föl-szólítására, a városba jó s itt folyik a két testvér között az értekezés. Statiusnál ellenben (VII. 474. s k.) az anya, leányai kíséretében, kimegy száműzött fiához, hogy rávegye, jöjjön be vele a városba s álljon itt Eteoklesszel szóba. S már majdnem sikerül is neki fiát erre rábeszélnie,

ha ekkor Tydeus tiltó szava közbe nem vág, s ezzel a szenvedélyek, mint Bacchus két eddig szelíd tigrisének hirtelen visszanyert régi vadsága, újból elő nem törnek (564. s k.). Már a főnebb (105. l.) említett *Phoenissae* című drámai töredékben is Antigone kíséretében ment Jocaste az egymással szemben álló hadsorok közé, hogy itt még az utolsó pillanatban is megkísértse a két testvér kibékítését. Így a Statius elbeszélése mintegy középhelyen áll egyik és másik előzője között.

Bizonyára ismerte az Euripides *«Ottalomkeresők»* című darabját is, habár tizenkettedik könyvében, Theseus közbenjárása az argiv nők javára, csak részben egyezik ennek cselekményével. A dráma ugyanis azt kívánta, hogy a kérelmezők némi ellentállásra találjanak. Benne Adrastos a szóvivő, míg az époszban Euadne; amott Theseus eleinte vonakodik a kérést teljesíteni, rosszalja az istenek akarata ellenére indított hadjáratot; csak a kar megható érvei és az anyja felhozta okok lágyítják meg végre szívéét. Az époszban pedig mindjárt megbotránkozásának ad kifejezést, Creon barbár tilalmát hallván, s azonnal kész a közbelépésre. Phegeust küldi haladékat nem engedő üzenetével Thebaebe s nyomon követi seregével. A drámai cselekmény kellékeinek azzal tesz Euripides eleget, hogy nála a thebaei hírnök ugyanakkor érkezik az ő ura végleges üzenetével Theseushoz, mikor ez a saját követét akarja éppen útnak indítani. A tárgyalásnak, mely nyomban előttünk folyik a színen, rögtöni eredménye a háború kitörése. A csatának kimenetéről szóló eleven hírnöki jelentést Statius nem vette át Euripidestől: ő egész elbeszélésében csak Theseus tettére s Creonnal való harcára szorítkozik, a ki nála elesik, holott ama hírnöki jelentés erről nem szól. A győztesnek

az ujjongó városba való bevonulását sem hagyhatta el természetesen a római író, s nála Theseust ilyennek megtartására egyenesen fölszólítják (784.), holott Euripides éppen az attikai nemes szerénység igazi szép példajaként emeli ki, hogy hőse a diadalmenet pompájáról lemondott. Ellenben az argiv vezérek eltemetéséről szóló részt az epikus már csak néhány versbe tömöríti össze, még pedig helyesen; hiszen fényes temetési szertartásokkal és halott-siratással már úgyis untig szolgált idáig olvasójának.

Valósággal visszataszító nála Oedipus alakja. Azon keserű és szívtelenséggé dermedt pesszimizmus, melyet már Seneca is tulajdonít neki, Statiusnál egész a kétségbeesett gonoszság örjöngéseig fokozódik. Átkozódásai, melyekkel a költemény kezdődik, a legkicsapongóbb retorika szemenszedett túlzásai. Különösen felháborító pedig és aligha régi forrásból merített azon éjjeli lakomán való megjelenése, melyet a thebaeiek Amphiaraios elestén való örömük jeléül tartanak (VIII. 240. s k.). Tisztára mosakodva és fésülködve, derült arcczal lépett a költő szerint ki rejtekéből, s beszédesen és örömben résztvevően elegyedett a lakmározók közé s maga is hozzálátott a vendégséghez. S vajjon mi volt ez örvendezésének az oka? Korántsem a thebaeiek győzelme, hanem maga az egész istentelen háború; dicséri és biztatja fiát, de a nélkül, hogy diadalát óhajtáná, lelke mélyén csak gonosztette ez első gyümölcsét éldeli. Szerzőnk Phineushoz hasonlítja őt, a mint ez a harpyák elűzetése után megint legelőször nyugodtan ül asztalához: tehát gyilkolás és borzalom a vén bűnös áhított eledele. Csak a szörnyű katastropha végén térnek ismét emberibb érzések e megfásult lélekbe (XI. 580. s k.). Antigonétól vezetettve vánszorog az aggastyán a csata-

téren át. A hullák között botorkálva, könnyek tolnak szemüregébe, s most bánja gyűlöletét. Sajnos azonban, hogy a költő elég izléstelenül visszakivántatja a szerencsétlennel szemévilágát, csak azért, hogy újból kiolthassa (614. s k.). Így már csak az életétől foszthatja meg magát, s meg is tenné, ha Antigone óvatosan el nem takarított volna keze ügyéből minden fegyvert. Creon, az új király, számkivetésbe küldi őt: erre régi gyűlölete még egyszer fellobban, s ádáz bucsúszavakban tör ki.

Az argiv hősöknek Hypsipylével átélt epizódját (a kis Opheltes halála, szüleinek fájdalma és haragja, a vigyázatlan dajka önvédelme, az anya és fiainak kölesönös egymásraismerése, Archemorus emlékünnepeinek alapítása) szintén Euripides hasonlónevű tragédiájából vette át Statius, a melynek még meglévő töredékei a cselekmény ugyanolyan menetét mutatják, a minőt nála látunk. A magára hagyott gyermeknek a fűben való játszását ott egy bájos dal mondta el. S így még számos más oly apró vonás is, mely kellemével lebilincsel bennünket, alighanem görög forrásból való, így talán a Kallimachos Aetiájából az a jelenet, a melyben a dajka a síró gyermeket előbb leteszi a földre, majd virágokkal és becéző szavakkal esitítja, utóbb magára hagyja, a mire a kicsike eleinte dajkája után sírdogál, majd mosolyogva s gyermekes gügyögéssel virágtól virághoz mászva mulat egy ideig, míg az ég s az erdő öntudatlan bámulásába belefáradva, a kitépett fűszálakat összeszorított kezecskéjében tartván elalszik (IV. 779. s k., V. 502. s k.). Mily drámai aztán alább a felbőszült Lycurgus és az idegen hősök közötti heves szóváltás, kik a megfenyegetett szolganót védelmükbe veszik; továbbá az összetűzésnek elkeseredett harczzá élesbedése, s végül a békés megoldás a fiúk

felismerésében (ez euripidesi motivum), és a jós bölcsesége (V. 650. s k.).

A mit pedig Hypsipyle maga mond el, t. i. a lemnosi férjgyilkolást (V. 28—468.), azt már Valerius Flaccus is beszötte volt epizódképen Argonauticája második könyvébe. Ebben Statius meg akarta mutatni, mit tud még ez elődje után is a saját leleményéből és önálló feldolgozásával a tárgyból alkotni. Flaccus a fogoly thrák nők ellen támadt féltékenységet tette a szörnyű cselekedet főokává, holott Statiusnál ez egészen háttérben marad. Nála inkább csak az évek során át férjeiktől elhagyatva élni kénytelen asszonyok ez okon való elkeseredése az, a mi őket az őrjöngő Polyxo bosszútervére hajlókká teszi. Lysistratéhez hasonlóan ez is gyűlésbe hívja társnőit, kik lelkesen rohannak utána az akropolisra s itt lángoló szavakkal festi eléjük szalmaözvegyi állapotuk sivárságát, egyúttal utat mutatva nekik Venus oltára kialudt tüzének felújítására (110.). Az éppen hazatérőben lévő hajóhadra való utalás s annak a csak sebtében odavetett gyanúnak árnya, hogy hátha a hűtlenek idegenben szerzett új asszonyokat hoznak magukkal (142.), teljes kitörésre érleli a nők sokáig elfojtott dühét s gyors tetre sarkalja őket. Az által, hogy Hypsipyle a maga átélte és saját szemeivel látott események elbeszélője, az egész sokat nyer hangulatos elevenségben és szemlélhetőségben. Juppiter csak tétovázva engedi alászállani a szörnyűséggel viselős éjszakát, szokottnál későbbben kelnek fel a csillagok a szomszédos szigetek fölött. Lemnos fölé sűrű köd ereszkedik (181. s k.). Lakoma, ivás és az ünnepi díszbe öltözött nők társaságában folyó bizalmas beszélgetés után a Styx harmatától nedves álom borul a halálnak szánt városra. Csak az asszonyok vannak ébren,

mindenik egy-egy Erinysszel szívében, és zsákmányukra éhesen, mint a hyrcaniai nőtény-oroszlánok, a melyek egy nyáját bekerítvén, fogva tartanak. S most megindul a mészárlás, a melynek egyes jeleneteit kegyetlen kéjleggséssel színezi ki a költő. Mély álmából félig kiébredve itt egy férj föleszméltében átkarolja gyilkosát s nyakán függve szerelmes szavakat dadognak ajkai, míg szeméfenye megtörik; amott egy szánakozó szívű nőtestvér sirva áll ikertestvére ágyánál, midőn a férje hullájától dühödten odarohanó anyja a legvadabb fenyegetésekkel szidalmazza, s a vonakodó helyett maga mártja a kardot a viruló ifjú testébe. Alább Hypsipylének Thoasszal való menekvése a költőnek újabb alkalmat ad a véres képnek telített színekbe mártott ecsettel való kifestésére. Bacchus, Thoas atyja, találkozik a bolyongóval s a tengerhez vezető biztos útba igazítja. Flaccus már ennél mesterkéltőbb eszközhöz folyamodik: nála Hypsipyle azon ürügygyel menti ki atyját, hogy Bacchus szobrát (a melynek alakjába Thoast öltöztette) leviszi a tengerpartra a sós hullámokban való megtisztítás végett. A későbbi költőnek egészen a sajátja azon szégyen és bánat leírása, mely a szörnyű tett végrehajtóit másnap kínozza, meg az elárvult sziget pusztaságának rajza. Annál nagyobb hatást kelt az Argo csodahajóján érkező idegenek megjelenése, kiket eleinte thrák harezosoknak tartanak a nők. Ezek most fejüket vesztve olyan hadikészületekbe kapnak, a minők Pallasnak szégyenpirt kergetnek az arczába, Marsot meg mosolyra indítják. Az Argonauták fogadtatását megelőző harc különben a Sophokles *«Lemnosi nők»* című darabjában is előkerült. Midőn aztán az ötven ragyogó dalia immár vendégbarátként üdvözöltetve sorban kilép a hajó hídján, nem esoda, ha megannyi isten-

ként tűnik mindenikük a lemnosi nők szemében. Azt képzelik, így lépdelnek az églakók ki a menny kapuin, mikor az aethiopok földére lakmározni mennek. Pusztán hogy emlékezetében felújulni látja képeiket, lelkesedésre ragadtatja magát a királynő, s nevetnie kell a kis Hylason, ki hű csatlósként ugyancsak izzad és liheg Hercules farkója és puzdrája súlya alatt, a mint az óriási termetét lassan előre lendítő hőssel futva igyekszik lépést tartani. Flaccus leírása és az atyját «egyenlőtlen lépéssel követő» kis Julius képe (Verg. Aen. II. 723.) e helyütt szépen egymásba van illesztve.

A hellenisztikus költészet kertjéből való lehet a Coroebus megarai-argiv mondája is, melyet Adrastos mond el epizód-képen (I. 557—672.); benn volt a Kallimachos Aetiája első könyvében. Az összes ténykörülményeket illetőleg a legpontosabban egybevág Statius előadása a Pausaniaséval (I. 43.). Linosnak, Apollo fiának a nevét, mind a ketten elhallgatják, pedig Kallimachosnál bizonyára ő volt a monda főszemélye.

Kétségtelenül elvakult hiúság volt a szerző részéről, hogy művét, ha még oly nagy távolságban is, de egy vonalra merte állítani az Aeneisszel, ekkép a Róma isteni rendeltetéséről szóló azon igazán nemzeti époszhoz hasonlítván a saját, vérontással és gonosztettekkel üntig teli költeményét, a melynek idegen tárgya és szelleme semmikép sem számíthatott tartósb és bensőbb érdeklődésre. Annyi azonban bizonyos, hogy fönséges mintaképének reá gyakorolt nagy hatása minduntalan felötlik. Már könyveinek tizenkettes száma s az egésznek két kettős triasra való felosztása, nemkülönben az anyag elrendezése, némely részletek, indítékok és alakok feldolgozása, a mint ezt különben jórészt már a hőskölte-

mény hagyományos alapváza is kívánta, de még az előadás egyes ékitményei, számos hasonlat, alakzat és kifejezés is — mind e nagy hatásra vallanak.

Egy helyütt Statius maga is egész határozottan kihívja az elődjével való egybehasonlítást. Azon éji képből t. i., a hol az Ilias mintájára az argivok a sötétben lopva megrohanják a thebaeiek táborát. Itt ugyanis két hűséges vitéz, egy aetoliai meg egy arkadiai, a maguk jószántából merészkednek ki a harcmezőre, hogy onnan elesett vezéreik, Tydeus és Parthenopaeus holttestemét visszahozzák és eltemessék (X. 347. s k.). Visszatértükben azonban egy ellenséges csapat utóléri őket, s bátor viaskodás után mindketten elesnek. Az arkadiai mégis előbb kegyelemkérésre fogta a dolgot, de midőn életének csak árulása fejében akarnak megkegyelmezni, inkább átdöfi magát s halva rogy ura holttestére. A költő azon reményének ad kifejezést a hűség e szép példájának elmondása kapcsán, hogy Nisus és Euryalus nem fogják e két hű vitézt, mint hozzájuk egészen méltókat, társaságukból kizárni, s hogy az ő emlékezetük fönmaradása is biztosítva van. S annyi tagadhatatlan, hogy e két bajnok önfeláldozásának nagyobb az erkölesi bece, mint az utóbb említett két bajtársé. Csakhogy a hű fegyverbaráti viszony bensősége Vergiliusnál (IX. 176. s k.) mégis sokkal szebben van ábrázolva.

A költőnek saját népére és korára való ezézésai veszedelmesekké válhattak volna reá nézve. Nem is érinti ezeket, csak legfeljebb itt-ott alig észrevehetőleg. Még a legvilágosabban a bekezdés azon szavaiban (I. 144. s k.), melyek a hőskornak a mai életkörülményekhez és szokásokhoz mérten oly egyszerű és csekély igényű voltát említik, kiemelvén, micsoda csekélység volt a thebaei

trónért vivott harc a jelenkornak a világalalomért folyó küzdelmeihez mérten, s hogy mégis megrendültek belé a társadalmi élet legszilárdabb alapjai. Élethűen rajzolvák az új fejedelemnek hódolni siető udvaroncok, kik azonnal eserben hagyják a régit, mihelyt hatalmát elvesztette (I. 166. s k., II. 312. s k.), nemkülönben az évről-évre változó kormánynyal elégedetlenek zúgolódó beszéde (*hic imperat, ille minatur* 196.). A jövő titkai felderítésének vágyát s az ennek kielégítésére irányuló jelmagyarázgatást, csillagjóslást és mindenféle bűbajos-ságot a költő oly betegségnek mondja, a melytől az aranykor még mentes volt, s benne a harag és félelem, gonosztettek és ármánykodás, meg mértéktelen kívánságok forrását látja (III. 551. s k.). De azért maga is ad valamit az előjelekre s korholja azok könnyelműségét, a kik nem veszik őket figyelembe s ezzel Fortuna hatalmát csak gyarapítják maguk fölött (VI. 934. s k.). Az argivok Thebae elé érkezését egész özöne előzi meg a csodás jeleknek (VII. 402. s k.).

A költeményben előforduló első isteni ülésről (I. 197. s k.) majdnem azt hihetné az ember, hogy egy Domitianus korabeli tanácsülés mintájára van szabva. Az udvari szertartások szabályai szerint a többi istenek addig nem mernek leülni, míg Juppiter kegyes kézlegyintéssel erre engedélyt nem ad nekik. Az aranytól ragyogó terem tele van a főisten alsóbb rangú oldalági rokonságának, folyam- és szélistenségeknek stb. hadával. Az ég ura nagyon fel van ingerülve az emberek gonoszságán; visszavonhatatlanul eltökélte magában, hogy Argost és Thebaet keményen megbünteti s attól sem riad vissza, hogy maga dönti csábítás útján vesztükbe a megfenyítendőket. Épp oly ideges és vérszomjas, akár valamely földi zsarnok;

és Seneca szinpadi királyai módjára kérkedik és parancsolgat (III. 218. s k.). Mintha csak a császárnak valamely kegyvesztéssel fenyegető parancsát olvasnók miniszterei egyikéhez, egészen olyan hangú az istenek atyjának Mercur által Marshoz intézett türelmetlen rendelete, a melylyel kötelességének teljesítésére, különben bekövetkezendő elesapatása terhe alatt, figyelmezteti alárendeltjét (VII. 6. s k.).

Míg a többi istenségek jóformán csak a régi hagyományos jelmezek kopott színeivel festvék, addig Marsot, mint az események fő intézőjét, költeményében kiváltságos helyre állította és a többinél fényesebb szerephez juttatta a szerző, de alakját túlterhelte a részletezés sok mindenféle járulékával. A zord istenséget Thrákiában, otthonában mutatja be. Ide megy Juppiter küldöttje. Útját igen elevenen ecseteli a költő: a mint Mercurius az Olympus éjszaki kapuján kilép, azonnal megragadják őt az ott gomolygó zivatar-felhők s az éjszaki szél fagyos fuvalma gyorsan hajtja őt, aranyos köpenyén csak úgy pattog a jégeső és arkadiai süvege vajmi rosszul oltalmazza a zimankó ellen. Majd a Haemus lejtőjéhez ér, a hol komor sötétségű erdő mélyén borzadva pillantja meg a hadisten lakát, melynek egész udvari népe csupa merő vasban, fegyverben áll. Szörnyetegek serege rohan ki elébe s zajong benn a palotában is, a melynek legbenső sötétjében a középben Virtus trónol, mellette ujjongó örömtől sugárzó arczzal a kaján Düh és a vérszomjas tekintetű Halál. Az oltárokon csupa harcokban kiontott vér és meghódított városok égéséből idekerült üszkők füstölögnek. Rabul ejtett népek, kapuk romjai és hajóroncsok, üres hadiszekerek s ilyek keréktalpaiktól szétmarcangolt fejek alkotják Vulcanus művészien kovácsolt vas mun-

kájában a palota homlokdíszét, benne a rideg szigorral tekintő Mars képével. Erre megrendül a föld, a Hebrus bömbölve megtörő villámesapástól zúg, a völgy mélyén csatangoló gulyák felindulástól remegnek: s most fel pattannak a kapu érez zárai, s megjelenik kocsiján a vértől borított, de borzalmasságában mégis szép Mars daliás alakja, kit síró, jajgató hadi zsákmánya követ, míg lovait Bellona hajtja.

Ha még e czikornyás ékítménnyel kelleténél dúsabban felszerelt leírást itt, a reá következő harcok előtt mintegy czímlap gyanánt némileg jogosultnak tekinthetjük, már az álomisten nagyon is pepecselő múgonddal festett képének legfeljebb az lehetett a czélja, hogy Ovidius hasonló tárgyú leírásán (Met. XI. 583. s k. l. II. köt. 373.) túltegyen. Itt is Irist küldi Juno a lusta kópéhoz, a kitől azt kívánja, hogy altassa el a Thebae kapuinál virrasztó őrséget, ekkép megkönnyítvén az argivok éjjeli támadásának sikerét (X. 73. s k.). Leírása alapvonalaiban Ovidiust követve, Statius is az álomisten barlangjába vezet bennünket. Küszöbén a Nyugalom, Feledés, Restség állnak őrt; a tornácban a néma Pihenő órák s a Hallgatagság ülnek; még a szellő behatásától is óvják urokat s a lombot sem engedik suddogni a barlang körül, a hol a madaraknak sem szabad énekelniök. Benn Vulcanus, mint az imént Mars palotájában, száz meg száz képen tünteti föl az itt uralgó istenséget, kinek oldalához a Gyönyört látjuk simulni, udvaroncza pedig a nyugalomra vágyó Munka; másutt meg Bacchus mellett pihen, majd meg Ámor társaságában, s legbelül a Halál oldalán. Köröskörül mindenféle alakú álmok, igazak és csalókák vegyest. Maga az isten minden gondtól menten nyugszik altató virágokból vetett ágján, ned-

vesen hűvös boltozat alatt. Pihenő helye egészen meleg lomha testétől, szájából fekete pára ömlik; egyik kezében bal halántékáról aláhulló fürteit tartja, másik lelógó kezében meg kürtje van. Előbb föl nem ébred, míg Iris valamennyi sugarát jó mélyen a szemébe nem mártja. Megbízását kétszer, háromszor is jól a szájába rágja neki s közben a mellét is megkopogtatja. A mint a barlangból kilép, maga is ólomnehezeknek érzi tagjait s dúsan ömlő esővel kénytelen felüditeni megbágyadt sugarait. Az Alom Juno üzenetére csak fejbólintással válaszolt. Most azonban mégis felölti lábaira és halántékaira szárnyait, nyakába keríti az éji szellő felfűtta köntösét s azzal csendesen átrepül az aetheren. Lehelletétől minden lelkes állat földre terül; a merre csak elszáll, tenger, felhők, erdők mozgása mind megáll; az égről is nem egy csillag aléltan hull alá. Mindenekelőtt a sík föld érzi megjöttét, a sok mindenféle élő hang egyszerre csak elnémul rajta; a mint nedves szárnyaival ráereszkedik a táborra, hirtelen elhomályosul minden szem, a nyakizmok megernyednek s a legjava beszélgetés közben elakad a szó az ajkakon. A vitézek kezéből kihull a pajzs és dárda, fejük a mellükre esik. Végül a lovakon is erőt vesz az álom, s a tábori tüzek is kialusznak.

Az allegoria különben is kedvelt gyermeke a római képzelemnek, s a császárkor nagyhangú retorikája búsán gondoskodott túltengéséről, Statius pedig minden elődjén és kortársán túltesz alkalmazásában. Mars kíséretében mindjárt egész csapat mindenféle ilyen fagyos kísértet jár-kei. Egyet közülök még útközben küld előre Korinthusból, ez a Rémmület (*Pavor*) ámitó szörnyalakja, melynek számtalan hangja, keze és areza van, s mindent, a legképtelenebb dolgot is, el tud az emberekkel

hitetni. Egy felkavart porfelhővel azt a rémhiedelmet kelti az argivok táborában, hogy a thebaeiek megrohanják őket (VII. 108. s k.). Az ember összes indulatai és lelki mozgalmai mind esupa ilyen képzeleti felsőbb lények uralma alatt állanak költőnkél. Nélkülök semmi jó, vagy rossz nem jó létre; a cselekvő személyek megannyi bábok, a melyeket a belsejökben elrejtett s felhúzott óragép mozgat.

Így az ifjú Menoeceust maga a megszemélyesített *Virtus* ösztökéli amaz elhatározásra, hogy szülővárosáért magát feláldozza (X. 629. s k.). Ezúttal örömmel száll le az istennő Juppiter oldala mellől, a honnan csak ritkán szokott vagy mindenható atyja parancsára, vagy a maga jószántából távozni, hogy egy-egy kiválasztott halandó szivébe költözzék. Útjából kitérnek a csillagok, melyeket halhatatlan tettek megjutalmazására ő maga alkotott; fejét magasra emelve éri most a földet, de kissé enyhébb vonásokat ölt magára, hogy égi fönsége és szigorú ábrázata meg ne rémítse azt, a kihez ellátogat; épp ezért Mantónak, Tiresias leányának képét veszi magára. De emberinél hosszabb lépteiről még mindig ráismerni az istennőre benne, épp úgy, a mint e jel Omphale nagy multságára a női ruhába bujtatott Hercules férfivoltát elárulta (632. s k.). Így jelenti az ifjú hősnek Apollo akarátát, ki ennek hallatára, a villámsujtotta cyprusfához hasonlóan, azonnal egészen lángba borul (674. s k.), s a mint az eléje termett jelenség egyszerre egész a felhőig magaslik, utána kiáltja a távozó istennőnek, hogy kész őt követni. Mint Euripides *Phoenissáiban* (970. s k.) látzólagos engedelmességével ámitja el az ifjú édesatyját, ki az isteni parancs ellenére élte kimelésére igyekszik őt mindenféleképen rábeszélni (687. s k.).

A főszerep azonban mindeme felsőbb lények között a természetellenes gyűlölet ez époszában az alvilág legfőbb furiájának, Tisiphonének jut, a kit mindjárt a költemény elején földidéz Oedipus, mint átkainak végrehajtóját. Borzalmas megjelenése homályba borítja a derűs napot s megrendíti az Atlas bérczét. Uralomvágygal, önzéssel és a viszálykodás szellemével tölti el a két testvér szívét. Az utolsó gonosz párviadalhoz pedig még Megaerát is segítségül hívja maga mellé (XI. 57. s k.). Távol, a magányos völgy mélyén elvonulva, alvilági kardjával lyukat fúr a földbe, a távollevőnek nevét mormolja s felemeli fejének kigyói közül a leggonoszabbikat. Ennek sziszegését, melytől megremeg a föld, a tenger és az ég, meghallja Megaera. Éppen Dis előtt áll, a hol az egybegyűlt társaság a csak imént leérkezett Capanaeust dieséri, kinek árnya a Styx hullámaiban fürdik. Húga hívására tüstént ott terem mellette, a ki megvallja neki, hogy már-már belefárad földfeletti munkájába, s hogy az ég világosságától lassan mind jobban elhalványul fáklýája fénye, kigyói is mindegyre álmosabbak lesznek. Épp azért kell, hogy a most reá váró fő munkában Megaera is segítse őt még egészen ép erejével. Megosztják maguk közt szerepeiket: Tisiphone magának tartja meg a Thebae fölötti uralmat, Megaera pedig a száműzöttet és társait veszi gondjába. A midőn Juppiter (a ki tudja, mit forralnak) megpillantja őket, inti az églakókat, hogy forduljanak el az iszonyatos látványtól. Polynices, kit borús sejtések kinoznak, álmában gyászba borulva látta nejét, de még nem tudja ez álom jelentését magának megmagyarázni. Ekkor a furia háromszor megsuhintja ostorával felvértezett mellét. Erre lángoló düh szállja meg szívét, egyszerre csak a bátyja vérére

szomjúhozik s kijelenti Adrastosnak, hogy végezni akar ellenével. Emennek engesztelő szózata már-már lecsillapítja gyűlöletét, de ekkor az eumenida egy harczos alakjában újra felszítja lelkében a lángot azzal a hírrel, hogy Eteokles már közeledik. S még egyszer közbe kell lépnie a pokoli fajzatnak, midőn a hugának, Antigonénak, a várfal tetejéről lehangzó békéltető szavaival már ismét majdnem sikerül az ádáz Polynicest lecsillapítania. Ekkor ugyanis a furia hirtelen kilöki a kapun Eteoklest, a mire a párharcz elkerülhetetlenné válik (XI. 354. s k.).

Mikor pedig a szörnyű testvérpár végre szembe kerül egymással, viadalukhoz szegődik úgyszólván az egész pokol minden hatalmával (XI. 403. s k.). Mind a kettejük oldalán egy-egy furia áll, ösztökélve őket. Az alvilág reájuk éhes királya három dördüléssel remegteti meg alattuk a földet, s még a hadistenségek is iszonyattól meglepetve hagyják ott a küzdőket: Virtus eltűnik, Bellona kioltja fáklyáit, Mars és Minerva elsietnek. A magas tetőkön álló nézők szemei mind könnyben úsznak. Az aggok sirva panaszkodnak, hogy miért is kellett ezt megérniök, a csupasz keblű anyák óva intik fiaikat, hogy valahogy a szörnyű látványra ne essék tekintetök. Pluto feltárja országa kapuit s felküldi rajtok a küzdők elkárhozott őseinek árnyait, a melyek honuk hegyeire telepedve örülnek, látván, hogy gonoszságaikat utódaik még hallatlanabbal tetézik. Számító tétovázással halogatja a költő még mindig az összecsapást. Adrastos még egyszer a harcra készek közé vágat s újra le akarja őket szörnyű szándékukról beszélni, de hiába, a mit látván, megfordítja Arion nevű lovát s odahagyja az átkos helyet. Fortuna még az összecsapást is kétszer hiúsítja meg: a lovak ugyanis oldalvást ugranak és a dárdák czélt tévesz-

tenek. Már innen is, túl is hajlandó mindenki a tömegharczot újból kezdeni. Pietas, ki eddig hivatása teljesíthetésének minden reményét elvesztve húzódott meg az ég egy rejtett zugában, most fel akarja használni e kedvezőnek látszó pillanatot s leszáll a földre, útját a felhők között egy fehér sáv jelzi; jöttére megint mindenek engesztelékenyebbé és békésebbé hangolódnak, még a két testvért is némi borzongás fogja el, s az istennő egy vitéz képében a két fél közt békéltetve siet innen oda: de Tisiphone durván útját állja, azt mondván, hogy most már késő minden igyekezete, ha eddig a thebaei uralkodóház annyi borzalmát tétlenül tudta végignézni. Pietas e szemrehányásra megszégyenülten távozik, s most újult dühhel tör ki a gyilkos küzdelem. Ezt Statius kegyetlen szemléletességgel részletezve írja le és sokkal nyersebb színekkel, mint Euripides. Először Eteoklesnek csak a lova sebesül meg, de ő is, meg ujjongó ellenfele is az ő vérének tartja azt, a mi az állat sebéből csorog. Erre mind a ketten leszállnak lovukról és rettenetes dula-kodásba elegyednek. Zárt sisakjaikból gyűlölettől szikrázva villognak egymásra szemeik, s a tuba jelző harsogását dühös szitkaik tompa hangjai helyettesítik. Mint két felborzolt szőrű vadkan, úgy rontanak egymásra. Most már nincs szükség a furiákra, kik maguk is csodálattal állanak félre. Eteokles kapja elsőnek a halálos csapást: hátra tántorodik s kárörvendő ellenfele utána rohan. Még pislog benne az élet utolsó fellobbanása, s ezt használja fel öcsese ellen eselvetésre. Szántszándékkal összerogy, s míg öcsese reáhajol, hogy fegyverzetétől megfoszsza, ravaszul hirtelen a szívébe mártja neki kardját, úgy hogy ez is gyilkosa hullájára omlik.

A dús színezetű leírás és hatásos elbeszélés művészetét

nem lehet a Thebais szerzőjétől megtagadnunk. Az egésznek és részeinek számításával való arányos elrendezése és felépítése szintén nem vitatható el tőle. Előjáték, hadi készülétek, harc és katastropha szépen és kellő fokozatossággal fejlődnek egymás után; a hatalmas szövetségsek sorra kidőlnek egyik a másik nyomán, míg végre a küzdelem főokaira kerül a sor. Daczára a borzalmas iránti kiváló hajlamának, még sem bocsátja el a szerző olvasóját a nélkül, hogy a sok hajmeresztő iszonyatosság után enyhébb és békéltetőbb utóhangot ne küldene. Az utolsó könyvben ugyanis az ádáz harcosok helyett gyászoló nők lépnek a színtérre, hogy az elesettek iránti kegyeletük adóját leróják. Míg a többiek mindenekelőtt az athéniek segítségéhez folyamodnak, Argia addig is minden veszélylyel és rémitéssel daczolva, bátran kimegy a csataterre, hogy férje Polynices tetemét Creon tilalma ellenére is eltemesse. Juno kértére Luna világít neki s kísérőjét, a Szendert küldi a thebaei örök elaltatására. A mint gyöngéd érzelmeiben elmélyedve áll a férje hullája mellett, a másik oldalról az övével egyazon szándékkal közeledik Antigone; kettejük közt megható egymásra-ismerés következik, s midőn közösen végzett kegyeletet tettekön érik őket, versengnek egymással, hogy mint Orestes és Pylades Pacuviusnál, mindenik egészen magára vegye a másikért is a felelősséget.

Az iszonyatosságai miatt átoksujtotta Thebaevel Athenae és nemes királya Theseus magasb erkölcsi érzületét állítja a költő ellentétbe. Szép leírást szentel ama hires «Kegyelem oltárának» (*Clementia*), a melynél valaha Herakles unokái az őket üldöző Eurystheus elől menedékre találtak, s a melytől most a gyászoló nők kérelmük meghallgatását remélik (XII. 481. s k.). S a minő jóleső ellen-

képe a béke szent helye a város kapui előtt elterülő véres csatatérnek, épp oly kiengesztelő befejezése a szerencsétlen testvérharcznak az Amazonok legyőzőjének vidám diadalmenete (519. s k.).

De még egyéb vonzó részleteket is sikerült a költőnek művébe beszőnie. Kivált nőalakjai vannak finomabb vonásokkal rajzolva; s a hol ilyeneket léptet föl, ott mindjárt az igaz érzés szívbeli hangjait szólaltatja meg. Milyen szépen mondja el pl. a haldokló Atys esetét, ki a csatáról Ismenének, jegyesének lakába viteti magát: az ő nevét suttogják kihűlő ajkai, hozzá emeli föl megtörő szemefényét, s ő fogja le pilláit (VIII. 636. s k.). Eredeti a fiatal nymphaszülte Crenaeus alakja, ki öregatyja Ismenus hullámaiban, a hol világra jött, oly boldogan lubiczkol, a míg ő is el nem esik a harcban s hulláját el nem sodorják a hullámok; erre anyja fájdalomának leírása jó, majd fiának aggódó keresése, a kit utóbb a Nereidák eléje hoznak, hogy legalább hűséges szeretettel való eltemetésében lelje némi vigasztalódását (IX. 316. s k.).

Statius elbeszélése mindig igen simán és elevenen folyik, ha nem is mondható mindig teljesen szabatosnak. Leírásai és hőseinek beszédei mindenütt az élet teljéből merítvék, de vajmi gyakran fárasztókká válnak túlságos részletességükkel és aprólékosságaikkal. A szerző egyetlen mozzanatot sem akar elszalasztani. Így írja le minden egyes jelenségre feldarabolva a csata napját (VIII. 386. s k.). Első az általános feszült várakozás. A harag már a kard markolatára, vagy a lándzsanyelekre szorítja a szolgálatára kész kezeket, s a vitézek szive türelmetlenül dobog vérteik alatt. A tajtékozó lovak is nyerítve, toporzékolva adják harcvágyuk jeleit. Most jó mindkét

résről a támadás; előbb kölcsönös közeledése a hadsoroknak, majd az összecsapás s végre a teljesen egymásba elegyedő dulakodás: pajzs pajzsot érve, láb a lábnak szegülve, mint már Ennius énekelte volt Homeros nyomán. A kép itt még szép látványt nyújt, a fegyverek még csillognak s még fennáll minden szekéren annak gazdája. De csakhamar egész dühével tör ki a zivatar, az idestova repülő hajító fegyverek elsötétítik a napot s i. t. Valóságos özönét látjuk a színeknek, s a hangok zürzavara kábít el bennünket, pedig alapjában csak a hagyomány ősrégi idők óta szentesített vonásait s az előzők eszközeit használja bővítve s változtatgatva a szerző, a mivel hatásuk szándékolt fokozása helyett éppen ennek csökkentését éri el.

A fönséges hangból a kicsinyesbe, vagy a rémitőből a mindennapiba zökken át hirtelen előadása ott, a hol Amphiarausnak az alvilágba érkezését és fogadtatását mondja el a költő (VIII. 1. s k.). A csata hevétől még izzadt és por-lepte hős egyszerre lenn terem az árnyak közt, pajzsán még egészen friss vércsöppek láthatók. A Párkák is csak most, mikor már előttük áll, szakítják el élte fonalát, a halottak révésze pedig zsörtölődik kiváltságainak ilyenén megsértése s az alvilágbajutás ez egészen új és szokatlan módja miatt. Pluto, a ki éppen törvényszéki ülést tart, megretten a hirtelen országába betörő égi világosság megpillantására, s hamarjában nem tud egyebet gondolni, mint hogy testvéreinek egyike támadást intéz ellene. Erre hosszadalmas, egészen iskolás modorú beszédben mondja el jogainak idegen beavatkozás folytán már eddig is szenvedett összes sérelmeit. Ez újabb berohanást azonban majd megboszúlja Tisiphone azzal, hogy a két ellenséges testvért és szövetségeseiket

az istenek elleni hallatlan gonosztettekre fogja felbuztatni. Amphiaraus pedig elbeszéli, mint érezte magát az alvilágba való váratlan leszállása közben, s egész kedélyesen fogadkozik, hogy ő egy cseppet sem tehet róla, de különben sem szándékozik itt alant sok vizet zavarni, hisz az eszeágában sincs, hogy próféta-tisztre pályázzon a holtak országában, csak azt az egyet kéri, hogy hűtelen feleségét, ha majd valamikor az is idekerül, példásan büntessék meg gonoszságaért.

Archemorus temetését s a megölt kígyó miatti engesztelő ünnepet összes előkészületeivel együtt olyan körülményesen írja le a költő, mintha csak hivatalos tudósítóként valamely koronás fő díszes végtisztességéről kellene beszámolnia (VI. 25. s k.). Lassan megy végbe s ténykedésről ténykedésre fel van tüntetve a díszravatal felállítása és felékitése; az őserdő minden egyes fanemét elsorolja, melyeket a kígyó máglyájához kivágnak; s mi mindenféle drágaságot, szilárd és folyékony áldozati tárgyat nem enged a lángokban felemészthődni; végül a katonai tisztelgések és hódolati ajándékok leírása jó. Igen részletes a színekör rajza is, a hol a temetési játékokat tartják (VI. 255. s k.). Nem csak a versenyzőket, hanem nemes paripáikat is egyenkint vezeti elénk, bőségesen elmondván származásuk és életük történetét. Élénken tünteti föl aztán a circus alapos ismerője a verseny előtti izgatott várakozás hangulatát: mint harapdálják a nyugtalan lovak zabláikat, s mint rugdálják patáikkal a korlátot, mint fűjnek, horkolnak és nyeritnek a türelmetlenségtől (389. s k.). Meglehetősen fölösleges módon sorolja el Amphiaraus is összehasonlítólá a leghiresebb jóshelyeket azon imájában, melylyel Juppi-

ter előtt a tőle küldött madárjelek megbízhatóságát dicséri (III. 471. s k.).

Túlságosan meg van tömve az elbeszélés mindenütt iskolás hosszadalmasságú beszédekkel. De legalább arra törekedett a szerző, hogy alakilag is az illető egyén jelleméhez és a helyzethez illőkké szerkeszsze e beszédeket. Így pl. Tydeus szenvedélyes hevessége ott, a mikor az argivok gyűlésében háborúra tüzeli őket, az anaphora feltűnően gyakori használatával van kifejezve (III. 348. s k.). Heves felháborodásukban gyakran a mondat közepén szakad félbe a szónokok beszéde (III. 87., 280., 647., X. 730.). Élénk eszmecseréknél egészen úgy, mint a drámában, rövid szakgatott szavakat váltanak egymással (XI. 257. s k.).

A hasonlatokat túlbőven ontja s így kifáraszt velük a költő, kivált ott, a hol érzelmek festésére céloz velük. Számuk háromszor akkora, mint az Aeneisben. Természetes, hogy ilyenformán nem is igen volt ismétlődésük elkerülhető, meg hogy nem egyet elődeitől vett kölcsön a szerző, még pedig a Homeros és Vergilius dús kincstárán kívül itt-ott egyet-egyét Lucanustól és Valerius Flaccustól is. De kivitelükben mégis mindig bizonyos önállóságot sikerült megőriznie. Mint másutt is rendszeren, úgy itt is igen sok hasonlat van az állatélet s a szárazon és vizen tapasztalható természeti jelenségek általán bőven kizsákmányolt köreiből véve. Ezek mellett leginkább a hajós-, pásztor- és vadászélet szolgáltat számos hasonlatot. holott például a háztartás köréből egy sincsen merítve. A kor már említett izlésével teljesen megegyező az istenek világára és a mondakinesre való gyakori hivatkozás, a melyekből számtalan megszilárdult tipikus alkotás állott úgy a költő-, mint a képzőművészet terén a szerző

szemlélete előtt. Idét, a Thespiadok anyját, a csatatéren fiait kerestében nem a legszebben thessaliali boszorkányhoz hasonlítván (III. 140. s k.), alighanem a Lucanus Erichthójára gondolt a költő. Argiát, a Polynices holttetemét kereső hű feleséget, már jóval szebben a leánya, Proserpina után az egész földkerekséget bejáró Cereshez hasonlítja (XII. 270. s k., v. ö. Ovid. Metam. V. 438. s k.).

Az argivoknak Amphiaraus eltünése miatti gyásza költőnket az Argonautáknak kormányosuk, Tiphys elvesztén érzett szomorúságára emlékezteti (VIII. 212.), tehát Valerius Flaccus erre vonatkozó szép helyére (V. 22. s k.). Eteokles, ki utolsó kirohanása előtt áldozván, a baljós latú előjelek láttára is visszafojtja keble aggodalmát, szerinte Herculeshez hasonlít, ki ugyan érzi már az oltárnál a Nessus-ing égetését, de fájdalomla kitörését még egy pillanatra visszatartani igyekszik (XI. 234. s k.); ez a vonás megvan már Ovidiusnál is (Metam. IX. 163.). Hellenisztikus felfogásból ered a Bacchus Gangesparti diadalmenetének felemlítése, a melyhez a szerző Theseus Thebaebe való bevonulását elég túlzóan hasonlítja (XII. 787. s k.). Általában több ízben szolgál nála a Bacchus és Cybele szolgálóinak és tisztelőinek rajongása a lángoló lelkesedés, szenvedélyes kitörésű gyász, rohanó sietség s egyéb heves indulatok szemléltetésére.

A legvonzóbbak valamennyi közül mindig az emberélet mindennapi jelenségei köréből vett hasonlatai, a melyek személyes tapasztalaton és megfigyelésen alapulnak. Így pl. a költő maga nem egyszer láthatta és átélhette a tengeri útra való készülődések egész sorát: így a hajóval előbb csendes vizen tett kísérleteket, mielőtt legelőször a háborgó elem veszedelmeinek kitennék (VI.

19.); szemtanúja lehetett a távozók szeretteiktől való nehéz búcsúzásának (IV. 24.); láthatta a kikötőből kedvező széllel kiinduló hajóhad dagadó vitorláit s a hullámokat szelő evezőit (VII. 139.). Érdekes azon két hajó képe is, a melyek éjjeli időben déli szélről hajtatva egymásba furódnak s hiába igyekeznek a sötétben egymástól szabadulni, míg csak mind a kettő alá nem merül a tenger fenekére (XI. 520. s k.).

Két helyütt látszik a szerző korának egyes eseményeire célozni, a nélkül azonban, hogy ezeket világosan felismerhetnők. A Tydeus kezétől elesett és teste súlyától földre terített thebaeit említvén, azon spanyolországi bányamunkáshoz hasonlítja őt, kit a reázuhanó akna maga alá temetett (VI. 855. s k.). Ott pedig, a hol az Amphiaraus utódjául választott ifjú Thiodamas kétség és bizalom közt ingadozó érzéseit azon parthus hercegeihez hasonlítja, ki még gyermekkorában jut váratlanul a trónra (VIII. 286. s k.), — nem lehetetlen, hogy valamely saját korabeli külpolitikai eseményre gondolt a költő. Legalább feltűnő részletességgel sorolja el az ifjú királynak dolgot adó gondokat és aggodalmakat. Sajnos, hogy e korból csak oly gyér tudósításaink vannak, a minők nem engedik meg e érzésnek valamely határozott személyre való vonatkoztatását.

Statius, a mint költeménye végén maga is bevallja, tizenkét esztendeig dolgozott a Thebais ugyanennyi könyvében, s nincs számbavehető okunk arra, hogy ez állítását kétségbe vonjuk. Csak egészen megfelel e hosszú idő a régiek azon megfontolt lassúságának, a melylyel nevek halhatatlanságát biztosítandók, műveiken dolgozni szoktak s azokat lehető tökéletességig érlelni kívánták. S meg kell vallanunk, hogy Statius költeményében is tekintélyes

tanulmány gyümölcse áll előttünk. Műve egyes részleteit, a mint teljesen elkészült velük, darabonkint válogatott társaságban fel-felolvastatta, s hallgatói el valának tőlük ragadtatva (Silv. V. 3., 215. Theb. XII. 812. s k.). Kellemes hangja lévén, költeményeinek ragyogó leírásai és hatásos beszédei bizonyára csak nyertek az ő művészi előadásában. Róma irodalomkedvelői valóságos ünnepszámba vették, ha hosszabb szünet után megint egy-egy részletet hallhattak a nekik annyira tetsző Thebaisból. Sűrű tömegben özönlöttek a költő felolvasására, s a padok majd leszakadtak a tomboló tetszésviharban. Nem csoda, ha ezzel szemben a bírálat és ellenséges érzület is hallatta szavát. Még az egésznek elkészülte előtt forgalomban voltak Italiában a költemény egyes töredékei, és mindenfelé szorgalmasan olvasták őket. Domitianusnak is tudomása volt róla.

Természetes azonban, hogy a császárnak szóló ajánlás az első könyv bevezetésében későbbi keletű az egésznel. a mi már abból is következik, hogy e hízélgés egyik előfeltételeként szerepel a daciai hadjáratot követő szégyenletes diadalmenet is (Kr. u. 89.?). Vegyes költeményeiben ismételten említi a szerző munkában lévő Thebaisát (I. Előszó 5., 8. III. 2., 142. s k.). Az utolsó könyvön dolgozhatott, mikor Maecius Celer Syriába indult (Silv. III. 2., 40. s k. 142. s k.). Vibius Maximushoz intézett egy elveszett levelében műve kiadásáról írt e barátjának, a kit ez érdekelt (IV. Előszó 7., 25. s k.). Ez még azelőtt kelhetett, mielőtt e pártfogója Dalmáciába ment ottani parancsnokságát átveendő (93.). A 95. év nyarán, úgy látszik, már jókora ideje lehetett, hogy elkészült volt vele (Silv. IV. 4., 87.). Mindenesetre még Rómában tartózkodása idejében fejezte be.

A császár kegyéből ez évek valamelyikében (mikor, azt nem tudjuk, de mindenesetre már atyja halála után) oly kitüntetésben részesült, a melyről ismételten büszkélkedve emlékezik (Silv. III. 5., 28. IV. 2., 64. 5., 22.). Az albai versenyen a császár germaniai és daciai hadjáratait dicsőítő költeményt adott elő (Silv. IV. 2., 64.), s ezért aranyból való olajág-koszorút kapott tőle jutalmul. Keserves csalódást kellett azonban utóbb (94-ben?) megélnie, midőn a capitoliumi verseny magasb kitüntetését, az ugyancsak aranyból való cserkoszorút megtagadták tőle (Silv. III. 5., 31. V. 3., 230.).

Úgy látszik, e veresége is hozzájárult ahhoz, hogy a Rómában maradástól elmenjen a kedve. Különben is vénülni érezte magát s nyugalomra vágyódott. Így tehát azon elhatározásra jutott, hogy visszavonul szép campaniai szülőföldre, Nápolyba. De feleségének, Claudiának, a ki római születésű volt, vajmi nehezére esett a világváros mozgalmas életétől megválnia. Elég dolgot adhatott tehát a derék férjnek, míg okos és gyöngéd rábeszéléssel odáig bírta vinni nejét, hogy lassankint engedett. Efféle bizalmas házastársi értekezéseik emlékét örökitette meg egyik legkedvesebb költeményében (III. 5.), a feleségéhez intézett költői beszédben (*sermo*). Éppen a hang polgáris egyszerűsége és szerény őszintesége válik e művének kiváló díszére. «Miért vagy — így kezdi szelíden tréfálkozva — éjjel-nappal oly szomorú? Hogy más iránti szerelem emészti szived, attól csak nem kell tán tartanom; hisz' ismerem hűségedet. Ha húsz évig kellene is háborúban és tengeren bolyonganom, te akár ezer kérőnek is minden habozás nélkül kiadnád, tudom, az utat. De hát akkor miért e ború homlokodon? Csak azért, mert fáradtan honomba kívánok térni s ott óhajtom agg-

koromat nyugalomban eltölteni? Tán csak nem függ szived elszakíthatatlanul a színház és szinkör élvein; meg aztán nem is akarlak oly nagyon messzire vinni. Erre aztán emlékébe idézi hű életepárjának, ifjúkora első szerelmének, mindazt, a mit eddig együtt átéltek, mindazon örömet és bánatot, melyben egyenlően osztoztak, mint gyógyult fel csak a minap is, mikor halálos betegen feküdt, jó nejének szerető pillantásától; dicséri hűségét, melylyel első férje iránt is viseltetett s gyöngéd szeretetét, melyet korán megözvegyült leánya iránt tanúsít. De ennek Campaniában is akadhat méltó férje. Lelkesülten írja le ezután szülőhazája szépségét, enyhe éghajlatát, idylli csendjét, templomait és színházait, pezsgő irodalmi életét s a környékre tehető gyönyörű kirándulásokat. Kissé csüggeteg hangon azzal a reménnyel zárja beszédét, hogy felesége mégis csak utána jó majd később, minthogy férje nélkül Róma sem fog neki tetszeni. Úgy látszik tehát, hogy a mikor e költeményét írta, az asszony még mindig habozott a végleges beleegyezéssel. Alighanem a 95. év tavaszán történt átköltözésük. Dús vagyont nem vitt magával Statius a fővárosból. Jövedelmének főforrásai azon fentebb (81. l.) már említett némajátékokhoz való szövegkönyvecskék valának, a melyek egyikéről annyit tudunk, hogy Agaue volt a czime.

A hazatért költő, úgy látszik, egészen felüdült kellemes és bájos környezetében. Mert kevéssel honába érkezte után egy másik hőskölteménybe fogott, még pedig ezúttal az elsőnél jóval vonzóbb és hálásabb tárgyat választott magának. *Achilles* tetteit és sorsát akarta megénekelni, még pedig egész terjedelmökben, a hős skyrosi

tartózkodásán kezdve egész haláláig, sőt talán még ezen túl is, Leuke szigetén való megdicsőüléseig. A Pelida kalandjairól «haragjá»-n kívül már a régi eposz is sokat tudott regélni, s egyet-mást közülök a dráma is kedvelt tárgyai közé vett fel. Így kivált a hős ifjúnak Skyros szigetén, leányruhái daczára való felfödöttetését, melyet Sophokles is, Euripides is színre hozott. A hellenisztikus költészet pedig már éppenséggel nagy kedvvel fordult a hatalmas vitéz szerelmi kalandjainak novellaszerű feldolgozása felé. Idylli elbeszélések és rajzok egy ilyenmű gyűjteményében egy «Achilles és Deidamia lakodalmá»-t tárgyaló epyllion is volt, a melynek azonban, sajnos, csak a kedves bekezdése (valamivel több, mint 30 vers) maradt fenn. Ovidius is eljátszadzik a maga érzékesiklandozó modorában e bájos motivummal, s egész sora a campaniai falfestményeknek, a melyek az álruhába bujtatott hős felismertetését ábrázolják, szintén a mellett bizonyít, mily ismeretes és kedvelt volt e tárgy kivált költőnk szülőföldén.

A mi e költeményéből elkészült, a lehető legjobb oldaláról mutatja be szerzőnk tehetségét és csak azon való sajnálatunkat keltheti fel, hogy a mű csonka maradt. Statius igen jól beletanult a hellenista miniature-festők szeretetreméltó modorába, s Achilleisében a jóízűn pajkoskodó elbeszélés valóságos remekét sikerült megalkotnia. Művének némely részlete közös a tárgynak euripidesi és sophoklesi feldolgozásával. Az eposz az Aeneishez hasonlóan, tengeri jelenettel kezdődik. Thetis kristálypalotájából legnagyobb rémületére észreveszi a zsákmányával hazatérő Parisnak a Hellespontuson át evező hajóit. Azonnal föltámad lelkében az ebből keletkezendő háború sejtelme s annak tudata, hogy fia e vállalatban okvetetlenül részt

fog venni, s itt Proteus jóslatának sötét felhője vonúl föl előtte gyermeke jövő sorsára. Juppiterhez indul tehát, hogy legalább haladékat kérjen, ha már e sors megváltoztatását ki nem könyörögheti tőle, s ez útján Neptunusszal találkozik, a ki Tritonok és Nereidák játszadózó körében épp a legjobb kedvre hangoltan tér haza Oceanus vendégszerető asztalától (l. e bájos képet az 52. s k. versekben). Hiába esdekel nála az istennő, hogy pusztítsa el viharral a phrygiai királyfi (Paris) hajóit. A tenger ura értésére adja, hogy az Európa és Ázsia közötti háború sorshatározat, a melyen változtatni már nem lehet, s egyben hizeleg anyai büszkeségének azzal, hogy azon fényes haditettekre utal, melyeket diéső fia véghez fog vinni; végül pedig megigéri, hogy majd boszút áll érte a görögök hazatérésekor (— 80.). Thetis azért csak szomorú marad s most más menedéken töri fejét. Három erős lökessel Thessalia partjára úszik ki s itt felkeresi Chiront, Achilles nevelőjét. A költő leírja a centaur barátságos otthonát, a hol a zeneművészetén kívül csak a gyógyfüvek tanulmányának él a mester növendékeivel. Achillest éppen most várja haza a vadászatról s a tűzhely körül az ebéd elkészítésével szorgoskodik. Az istennő elé kisiet és a barlangja előtti nyílt térségen fogadja, a tőle telhető legkecsesb hajlongással üdvözölvén őt, s kéri, sziveskedjék hozzá befáradni. Thetis fia után kérdezősködik, majd aggasztó gondjairól és álmairól kezd szólni s előadja, hogy Proteus tanácsára a tengerpart innen jó távol eső helyén engesztelő áldozatot akar vele bemutatni, a miért is el szeretné vinni a fiút, kit ezzel a szükségigazolta jámbor anyai füllentéssel akar mesterétől elcsalni. A centaur lelkében nem is nagyon bánja, ha jószerével szabadulhat már kissé kényelmetlenné válni kezdő növen-

dékétől, a kinek rakoncátlankodásai miatt máris panaszkodnak a szomszédságban lakó centaurok; mert hiába, van valami a Theseus és Hercules féktelen erejéből a gyerekekben (— 158.). De ime, itt jó a fiú maga: pajtása, Patroclus, kíséri a sikerült ficzkót, a kinek sarjadzó férfiassága gyermeteg kedvességgel párosul. Még az anyja vonásai láthatók az arcán, de már nagyságra is mérkőzik a hatalmas istennővel s olyan, mint az ifjú Apollo. Szépsége most még delibben ragyog örömeiben, mert éppen egy nőtény-oroszlánt ejtett el s ennek a kölykeit hozza, körmeikkel játszadozva. De a mint az anyját megpillantja, tüstént földhöz vágja a vadkölyköket s heves öleléssel szoritja szülejét karjaiba (— 177.). Erre gyors szökéssel a tenger hullámaiba ugrik, hogy lehűtse forró tagjait s égő arcát; Chiron megfésüli őt s ledörzsöli mellét, vállait. Most aztán az asztalhoz telepednek; ebéd közben a zeneértő házigazda ezitera-kiséret mellett énekelteti növendékét, a kivel utójjára az anyja híres lakodalmát mondatja el, a melynek dalára az öröm és aggodalmak közt hányódó istennő is mosolyra derül. Végül mindnyájan éjjeli nyugalomra térnek. Achilles, szokása szerint, mestere vállára hajolt fővel alszik el (— 197.). Thetis pedig a csendes éjszakában egy magányos szirtfokon állva, azon tépelődik, hogy hová rejtse fiát, hasonlóan a madárnőtényhez, mely fiókái számára biztos helyen óhajt fészket rakni. Sok hely jut eszébe, de mind alkalmatlannak látszik neki, míg végre a Lycomedes udvarából jött lányoknak a tengerparton minap látott játékaról arra a gondolatra nem jó, hogy tán ezek körében lenne jó gyermekét elrejtienie. E terv megtetszik neki, rögtön elő is hívja gyorsan járó delphin-fogatát, a mely a part közelében vár addig, a míg a teli hold szende világánál

a nagy erejű istennő karjain, akár egy ölbeli kisedet, le nem hozza a csendesen alvó ifjút. Chiron egy lopva ejtett könyűvel búcsúzik neveltjétől, s még sokáig kíséri szemével a távozonak a vizen látszó nyomát. Erdők s hegyek, folyók s a barlang, melyben lakott, árváknak érzik magukat; a faunok sajnálják a dalos ifjú eltűntét s a nymphák megesalódott reményeiket siratják (— 241.).

Napkeltekor érkezik az anya fiával Skyrosba. Csak itt ébred fel Achilles s csodálkozva néz körül a szemeinek idegen vidéken. Thetis tudatja vele szándékát s kedveskedve kéri, egyezzek bele rövid ideig tartó átöltözésébe. Hiszen Hercules, Bacchus, sőt maga Juppiter sem röstelte az. ilyesmit, s aztán meg Chiron nem fog róla soha semmit sem megtudni. De Achilles eleinte ellene szegül anyja tervének, akár a harmadfű-csikó, a melynek először vetnek zablát a szájába (— 282.). Ekkor a már-már reménytelen anyának szorultságában egy hatalmas istenség jó segítségére. Skyrosban éppen a Pallas tavaszi ünnepét ülik, s Lycomedes leányai a városból kijöttek a tengerpartra, hogy ott az istennő képét virággal és lombbal diszítsék. A csupa szép s deli szűz közt kiválóan kiemelkedik bájosságával Deidamia, kit bátran Pallashoz lehet hasonlítani, mikor e szűzies istennő harcaiból kipihelve, leteszi a kigyóhajú Medusafővel rémitő pajzsát és sisakját. Achilles, a kinek szíve eddig még nem érzett leány iránt hevesb dobbanást, láttára tüstént szerelemre lobban, hirtelen sápadtság, majd nyomban meg lángoló pir önti el arczát s csak anyja iránti tiszteletből vesz annyi erőt magán, hogy nem zavarja meg az áldozati szertartást. «Nos, mit szólsz hozzá, kérdi tőle erre Thetis, tán nem is olyan elviselhetetlen, mint a minőnek hitted, e lánykák körében táncczal, játékkal tölteni az

időt?> S Achilles most már szívesen enged, egészen megjuhászodik, lányruhába hagyja magát bujtatni, megtanul lányok módjára járni és beszélni, a mi egész lényén nagy ereje mellett még mindig előmlő gyermekies bájánál fogva nem esik éppen nagyon nehezére s elég könnyen csalódást kelthet nemét illetőleg (— 337.). Anyja Achilles húgaként s hozzá teljesen hasonlónak és amazoni hajlamokkal biró, kissé férfias leányzónak mutatja őt be a királynál, a kit arra kér, hogy udvarában ezekről szoktassák le s neveljék szelidebb erkölcsűvé gyermekét. Tanítsák női munkára, ne engedjék az erdőben s kivált a legutóbbi tapasztalatok szerint oly kevéssé biztos tengerparton csatangolni, hogy tisztos jó háziasszony váljék belőle (— 362.). Lycomedes, a kit a költő holmi érdemes leánynevelő-intézet-tulajdonos színében tüntet föl, nagy kitüntetésnek veszi az istennőnek e meghagyásában iránta nyilvánuló bizalmát, s azzal az új jövevény az őt kíváncsi szemekkel méregető leánysereg közé elegyedik. Érte aggódó anyja azonban, mielőtt távoznék, a küszöbön még egyszer szívreható intelmeket sűg fülébe (— 396.).

Ezalatt Görögország lázas sietséggel készül a háborúra, s itt nem mulasztja el költőnk az eposzi hagyomány követelte néplajstromot (406. s k.) közbeszőni. Csak Thesalia sóhajt elárvultan, minthogy Peleus már elaggott, Achilles pedig még nem látszik eléggé érettnek a hadjáratban való részvételre. Aulisban, a hol a sereg gyülekezik, mindnyájan fájdalommal veszik észre az ifjú hős elmaradását, kitől valamennyien a legdicőbbet remélik. Protesilaus megkérdi Kalchastól, vajjon hol rejtőzhetik a távollévő. A jós erre egy látomása alapján meg is felel, s Ulixes és Diomedes rögtön útra kelnek, hogy a késelkedőt, ha lehet, előteremtsék (— 559.).

Az Achilles és Deidamia között fejlődő szerelmet Ovidiushoz méltó művészettel ecseteli a költő. Leírja, mint igyekszik az érte epedő ifjú szüntelen csak az ő társaságában lenni, mint tanítja zenére s vezeti ujjait a cziterajátéknál, mint jutalmazza saját szerzeményű dalai énekléseért csókokkal. A lány meg viszont szőni és fenni tanítja, meg illedelmes női magatartásra szoktatja az ifjút, s közben-közben hol férfias hangja, hol kezének vaskos súlya, majd egész szenvedélyes magaviselete kelti föl csodálatát, a nélkül, hogy a már-már kitörőt nyilatkozásig jutni engedné (— 592.). De végre mégis alkalma kerül e vallomásnak is a skyrosi nők bacchikus orgiáján, melynek éjjeli ünnepén Achilles különösen kitűnik heves tombolásával a maenadok közt. Az itt következő szerelmi jelenetre mosolyogva néztek le a csillagok, de szemérmes pir öntötte el a gyöngéd Luna sarlóját. A lány, kivel immár hősünk megismertette magát, egyelőre csak dajkáját avatja be titkába.

Hónapok múltak el ismét, ekkor egyszer csak a partra szállnak a görögök küldöttei. Ulixes kíséreléssel együtt felmegy a király elé s elmondja neki, hogy a partok átkutatása végett jöttek. Szívesen látják őket, s most a ravasz ithakai, a palota és csarnokai megcsodálásának örve alatt, a szimatoló ebével fürkésző vadászhoz hasonlóan, át meg átkutatja az egész királyi lakot, ha vajjon nem akad-e valahol keresett zsákmányára (— 749.). Atyjuk engedelmével a kíváncsi lánysereg is előjön s letelepedik a terem ülővankosain. Daczára a kedvezőtlen világításnak, Ulixes éles szeme mégis csakhamar ráismer nyugtalan és merész tekintetéről az ifjú Achillesre. A királylyal való beszélgetésében ékesszólóan emlékezik Európának az ázsiai barbarok elleni hadjáratban való egyetemes

részvétéről, s e közben feltűnik neki az álruhás ifjú feszült s mindegyre izgatottabb figyelme, ki már fel is ugrott s jelentkezett volna, ha Deidamia még jókor ki nem megy vele (818.). Másnap reggel a lányok az idegenek gyönyörködtetésére bacchikus tánczot lejtének, a melynél Achilles már igen rakonzátlanul viselkedik. Erre benn a palotában Diomedes kiteríti a magukkal hozott ajándékokat, hogy a lányok szabadon válogassanak belőlük. A többiek thyrus-botokat, kézi-dobokat, szalagokat választanak, Achilles azonban, a mint szemébe ötlük a kitett tárgyak közt a szépmívű pajzs meg a melléje támasztott dárda, s mikor mindehhez még a saját képét is megpillantja a pajzs tükörfényes lapján, egyszerre megfélekedzik anyja minden intelméről, s kitör, mint a szelidített oroszlán, mely ha megint aczél villan szemébe, visszanyeri régi vadságát s reá ront fékezőjére. Ekkor Ulixes hozzá lép s a fülébe súgja: «ismerünk már úgyis, s a görög hajóhad csak téged vár, vess hát gyorsan véget ez alakoskodásnak!» Ugyane pillanatban megharsan a hadikürt riadója, a mire a lányok ijedten szétrebbenek, Achilles ellenben széttépi női ruháit s a fegyverek után kap. Egyszerre az érte jött két vitéz fölé látszik magaslan az ifjú hős büszke alakja. Megint visszanyervén természetes magatartása fesztelenségét, déleczeg járása oly kihívó, mintha már is Hektorral kívánna megvívni. Férfias nyiltsággal ismerteti most meg magát a királylyal, kitől megkéri lánya kezét, őszintén bevallván, hogy a szívét már úgyis meghódította; hogy is állhatott volna neki ellent? Szavai bizonyítékául az öregnek lábai elé teszi piczi unokáját. S mikor némi tétovázás után a nagyapa végre beleegyezését adja a frigyhez, előjön a szégyenkező Deidamia is és bocsánatot nyer (— 920.). Most

követet küldenek Peleushoz, hogy hajókat és legénységet kérjenek tőle fia számára; s Lycomedes is részt kér a maga szerény járulékanak a háborúban. Az ifjú házasok erre az első s mindjárt az utolsó éjet élvezik egymás karjaiban. Achilles gyöngéden szerető ifjú neje mélyen fájlalja a válást, s vajmi szívesen követné férjét, kinek nem egy trójai nő, sőt talán maga Helena is el fogja tőle szívét csábítani. De Achilles hűséget esküszik s Phrygia kincseit igéri neki hazatértekor ajándékol; de szavát elhordta a röpke szellő s a sors úgy akarta, hogy fogadását ne válthassa be (— 960.).

A második könyv Achillesnek Skyrosból való elhajózásával kezdődik. Az események láncolatában itt önként beállt szünetet az új bajtársaknak útközben a hajó fedélzetén való beszélgetései töltik ki elég alkalmasan. Ulixes röviden s a könnyed csevegés hangján adja elő a háború okát, Paris ítéletét s a gyalázatos szöktetést. Achilles Diomedes kérésére gyermekded nyíltsággal és önelégült részletezéssel mondja el Chironnál való nevelkedése történetét: mint barangolt nála kénye-kedvére Thessalia hegyein és erdőségeiben s mint gyakorolta magát mindennemű testi ügyességben. Ha estenden vérrel befecskendezve tért meg a vadkan- és medve-, sőt olykor tigris- és oroszlán-vadászatról is, mestere előbb mindig megvizsgálta fegyvereit s csak ennek utána fogadta üdvözlő csókját. Megtanult a Spercheios rohanó árjának ellenszegülni is; szórakozást a discus-dobás és birkózás meg a czitera-játék nyújtott neki. Mind e mellett még az orvosi tudományba és az igazság tanaiba is bevezette őt az öreg centaur. Szóval a jövődöbeli fejedelem és hadvezér nevelésének mintaképét állíttatja itt hőisével a szerző élénk. S ezzel, sajnos, félbe is szakad a kedves

költemény, a mely művészi önállóság tekintetében is nagy haladást mutat a Thebaishoz képest.

Ez időtájból való kisebb költeményei nem egyikében említi Statius alkalmilag újabb művét (IV. 7., 23., 4., 94.), sőt már arra is készül, hogy közelebb mutatványt olvas fel belőle Rómában (V. 2., 160. s k.). Szellemileg tehát egészen üdének kelle magát éreznie; a fővárosban tapasztalt mellőztetést pedig szintén nem fájlalhatta valami nagyon sokáig, mert ugyanekkor már egy nagyobb költemény tervével is foglalkozott, melyben a császár hadi tetteit volt szándéka megénekelni (IV. 4., 95.). S Juvenalis egy régi magyarázója valóban olvasta is Statiusnak egy *Bellum Germanicum* című époszát. Ama négy hatméretű vers, melyeket belőle idéz, úgy látszik, Domitianusnak bizalmasaival tartott hadi tanácsa leírásából való lehet. Kétszeresen sajnálni való volna, ha éppen ez az udvar kegyében járó költemény állta volna az Achilleis befejezésének útját.

A könnyed, alkalmi versek gyártását Statius ekkortájt is csak úgy folytatta, mint annakelőtte. A pillanat e fürge szülöttei közül némelyeket kiválogatva, már Rómában megkezdte a költő időről időre való közzétételüket. Korának divatos czimével élve, a *Silvae* (erdők) egybefoglaló neve alá gyűjté őket; ezzel egy részről a gondosan ápolt kertekkel ellentétben vadon tenyésző erdő természetes növéseire célozva, e rögtönzött művek pongyolaságát igyekezett jelezni, a melyhez a szó értelmezésében a későbbiek a tartalom tarka kevertségét is hozzáfűzték. Még a költő római tartózkodása idejéből való az első három könyv. Mindeniknek egy a benne ünnepelhez (Stella, Atedius Melior, Pollius Felix) intézett prózai ajánlás áll az elején, a mely röviden elmondja az egyes dara-

bokra alkalmul szolgált eseményt. A dolog természete szerint az illetőkre vonatkozó költemény a többiek közül sorrendjére nézve is ki van emelve akkép, hogy csak a császárról szólók előzik meg (I. 1.).

A költő maga sem volt valami nagyra ez apróságai-
val s legföljebb gyors elkészültökben látott némi érdemet. Róma kritikájának éles szele azonban éppenséggel semmi kiméletet sem tanúsított iránta, s nagyon is becsmérlő vélemények jutottak róluk a szerző értésére. Nem kisebb ember, mint Quintilianus volt az, a ki épp ekkortájt mondotta ki «Utmutatásai» tizedik könyvében (X. 3., 17.) a pillanat e szappan-buborékszerű termékeinek csekély becsét leszóló véleményét, a nélkül azonban, hogy valakit megnevezett volna. Kettejük közös barátja, Vitorius Marcellus, lehetett az, a ki Statiust ez ítéletre figyelmeztette. De azért a költő mégsem akarta magát ez ártatlan mellékes dolgozatai közlésének örömeiben háboríttatni, s így utóbb Nápolyban még egy negyedik könyvre való adott ki belőlük, a melynek elejére szintén írt prózai előszót, ebben igyekeztén kiadását mentegetni és igazolni. E könyv élén nem kevesebb, mint három költemény szól a császárnak, de mind a hármát már régebben átnyújtotta a czimzettnek, sőt a két elsőt még Rómában írta volt (az 1. a 95. év első napjára), míg ellenben a *Via Domitiana* tiszteletére írott hendekasyllabusok (3.) már Nápolyból valók (a 95. év nyaráról). Utánok egy ugyanezen időből való költői levél jön (4.), a melyet az éppen azon napokban megnyílt rövidebb úton küld Statius Rómába, Vitorius Marcellushoz. Ez epistola elég gyengén sikerült kísérlet a költő részéről a horatiusi levelek modorának utánzására. A könyv két középszerű ódájának egyike (7.) szintén Nápolyban készült, holott a másik (5.), valamint

a Julius Menecrateshez, Pollius Felix vejéhez intézett üdvözlő vers (8.) albai keletű. E rész legelevenebb darabjai (6., 9.) még római eredetűek. Úgy látszik, hogy egészben mégis csak megcsappant korának előhaladtával a költőnek régebben rögtönzésre oly üdén buzgó ere, a melynek elapadásában egyébiránt talán komolyabb műveivel való tartósabb foglalatossága is részes volt némileg. Van ugyan a «*Silvae*» czimű gyűjteménynek még egy ötödik könyve is, de ennek kiadását már alig érhetette meg a költő, mivel a prózában írott előszó csupán az első, alighanem még Rómában keletkezett s Abascantusnak szóló költemény rövid ajánlását foglalja magában, a harmadik darab meg nincs benne véglegesen átsimitva, az ötödik és utolsó pedig már éppenséggel csak töredék.

A harmadik helyen álló költeményt, az atyja halálára írottat ugyanis, melynek első vázlata a gyászeset után három hóval jött létre, a capitoliumi versenyen szenvedett veresége (94.) után a szerző újabb átdolgozás alá vette, de nem készülhetett el vele teljesen, mert előttünk lévő alakjában még némely ellenmondások vannak. A gyűjtemény záradékaul a költő nevelt fiának halálát mély fájdalommal sirató versének töredéke áll. E fogadott fia talált gyermek volt, a kit magához vevén, már kised korában szabadnak nyilvánított s egészen a sajátjaként nevelt fel. Gyöngéd szeretettel ragaszkodván hozzá, elvesztése nagyon mélyen lesújtotta, s egészen elhagyatottnak és megtöröttnek érezte magát e haláleset után. Ő, ki annyi barátját és ismerősét vigasztalta volt hasonló körülmények közt, most a saját veszteségével szemben csak zokogni tudott gyászában, de vigasztalást nem talált. Házassága gyermektelen maradt; feleségének csak első férjétől volt egy lánya, a ki szintén korán özvegységre

jutott (III. 5., 60.). Ez zeneértő volt, és mostoha-atyja verseit czitera-kiséret mellett szokta énekelgetni (III. 5., 65.). Valószínű, hogy a mély érzés sugallta 4. számú kis költemény a költőnek e fájdalommal terhes idejéből való. Hetedik éjjele már, így panaszkodik szegény, hogy álom nem jön a szemére. «Mivel érdemeltem», úgy mond, a legszelídebb lelkű istenséghez sóhajtva, «hogy csak engemet magamat nem részeltetsz ajándékozásban? Az egész világ, még a folyamok és a tenger is mélységes csendben pihennek. Talán épp e pillanatban taszit el magától kelleetlenül valamely szerelmes ifjú, ki kedvese karjai közt nem szorúlt reád. Onnan jöjj tehát hozzám, a ki úgy sem óhajtom, hogy szárnyaid enyhítő lehelletének egész áldását reám pazaroljad; ám kérje ezt tőled boldogabbak tömege; varázsvessződnek csak a hegyével érints meg, avagy csak sebtében röppenj el mellettem, s ezért is hálás leszek.»

Ha már most azt kérjük, hogy elődei közül melyikhez hasonlít Statius leginkább szellemében, kétségtelenül Ovidiusszal fogjuk őt a legrokonabbnak találni. Véle közös tulajdona a részletfestés felé való nagy hajlama s az ilyenben mértéket tartani alig tudás gyöngéje is. Az előadás játszi kecsessége és a termelés könnyűsége dolgában is közelebb áll hozzá bárki másnál. De izlése anynyiban nem mutatkozik mindig egészen tisztának, hogy gyakran esik a színezés meg a kifejezésbeli hatás fokozásának hibájába, s nagyon is kész, kora megromlott stílus-érzékének hódolva, mesterkéltségek alakzatok czikornyáival leplezni a tartalom mélyebb gondolatokban való szegénységét. A mint előadásának már a tulajdonnevek görögös alakjaival is igyekezett előbbkelő hangzatot kölcsönözni, úgy a görögös szószerkezeteknek is nagy ked-

velője. A klasszikus kor költőinek szóhasználatától való eltéréseinek és stilusa egyéb részletes sajáttságainak ismeretése e helyütt nem lehet feladatunk.

Martialis.

A jómódú és tekintélyes Statiushoz képest kortársa *M. Valerius Martialis* meglehetősen alárendelt szerepet játszott a társadalomban. Bilbilisben, Spanyolország tarraconi kerületének virágzó vasiparáról ismeretes városában született, valószínűleg Kr. u. 42-ben, saját bevallása szerint márczius 1-én. Szülővárosában nyerte első nevelését. Rómába 64. körül jött. Vagyontalan lévén, barátai biztatására eleinte az ügyvédi pályán próbálkozott meg (V. 16., 5. s k.), de nem érzett rá magában egy sikrányi hivatást sem, s bizonyára ezért oly lanyhán és kedvetlenül működött e téren, hogy nem bírt zöld ágra vergődni. Hiába biztatta őt egyebek közt földije, Quintilianus, a nagy tekintélyű szónoklat-tanár, az ekkor már éppen nem éretlen korú az ő tanácsára sem buzdult nagyobb igyekezetre (II. 90.). Valahányszor későbbi éveiben is a maga elé kitűzött eszményi életezélről ábrándozik, sohasem felejtí el kiemelni, hogy csak úgy érezné magát jól, ha peres ügyekről hallania sem kellene. Mindamellet mégis vannak némi nyomai annak is, hogy tartósabb ideig valamelyes ügyvédi gyakorlatot folytatott. Alkalmilag ugyanis rosszul fizető és szószegő peres felekről, makacs perlekedőkről halljuk őt panaszkodni. Hogy a törvényszéki szónoklat mégis csak jövedelmezőbb a költészetnél, azt különben maga is belátta, s ily értelemben oktatja egy pályatársát is (I. 76.). De korának szá-

mos fiához hasonlóan ő is munkakerülő s a kenyérkeresettől idegenkedő volt, s e mellett talán túlságosan tisztességes arra, hogy nem a legtisztább ügyek védelmében a kellő szívóssággal és igyekezettel járjon el. Avagy nem erről tanuskodnak-e következő sorai:

Kétezeret kötvén pörödért ki, hogyan lehet az, mondd,
Sextus, hogy bérem most csak *ezerre* szabad?
<Kukkot sem szóltál ügyemért, s így vesznie kellett.>
Annál több díj jár, mert pirulék is ezért. (VIII. 17.)

Martialis már kora ifjúságától kezdve hajlamot érzett magában a versírásra; de nagyobb szabású költemények szerzésére, ha tán az erőnek nem is, de a kitartásnak és komolyságnak hiányzott benne a kellő mértéke. Ezenfelül még úgy látszik, hogy a görög mondakörök számtalanszor feldolgozott tárgyai unalmasaknak is tetszettek neki, s hogy egyáltalában idegenkedett a pedáns költészet bármely nemétől. Kallimachos Aetiája például szemében valóságos megtestesülése volt a sivár grammatikus-költészetnek. Ha arra ösztönözték, hogy valami nagyobb tárgyhoz lásson, rendszeren azzal válaszolt, hogy Maecenására vár, a minő nélkül Horatius és Vergilius sem lettek volna szerinte azokká, a mik (V. 20.). Minden nagyobb erőfeszítés nélkül akar élni, vagyis az életet élvezni kívánja, s egyetlen pillanatot sem szeretne belőle elveszteni; nem vigasztalja magát a holnappal, a mely a reménykedőnek rendszeren csalódást terem (V. 58. 64.). Egyébiránt elég szerény kívánságaiban, mert nincsenek nehezebben kielégíthető szükségletei. Csak a mindennapi kenyér gondterhétől menten, jó egészségben és békés nyugalomban teljenek napjai; csak minden köteles munkától szabadon, jó barátaival kószálva, csevegve s tréfál-

kozva élhessen, s kicsapongástól és nagyravágyástól egyaránt tartózkodva, mindig meglegyen a jó étvágya és álma, — ennél többre nem vágyódott, de kevesebbire sem (v. ö. X. 47.). A lemondás árán megszerezhető szabadság már nem volt ízlése szerint. Sőt nagyon is keserűen esett neki, hogy a magafajtajú szellemekről a világ nem gondoskodik hozzájuk méltóbban.

Rómában tekintélyes földiekre akadt a fiatal költő, kik szívesen látták házukban; de ezek közül sem Seneca családjában, sem a Pisók körében nem tudott otthonosabbá lenni. Bajára csak egy szegényebb sorsú, lovagrendű honfitársával köthetett bensőbb barátságot, a ki csak vele való érintkezése harmadik évtizedében tett szert nagyobb vagyonra és hatáskörre, de ekkor sem felelt meg régi barátja várakozásainak (IV. 40.). Lucanus özvegyét még élete későbbi éveiben is pártfogónője gyanánt tiszteli (*regina*: VII. 21—23. X. 64.). Szülőföldről való írókul dicsőíti (I. 61.) az örökké vidám és sokoldalú gadesi *Canius Rufus* költőt (III. 20.), ki főleg élczes elbeszélőként tűnt ki a pályatársak baráti körében (*scholarum poetarum*: III. 20., 8., 64.); továbbá az emeritai Decianus stoikust, kinek tiszta erkölcsi érzületét s hű barátságát mélyen átérzett versekben örökíti meg (I. 39.), neki ajánlván második könyvét is. Velük egy sorban említi a bilbilisi Licinianus törvényszéki szónokot is (I. 49., 35.).

Igen nagy volt azon mindenféle rangú költők száma, a kikkel Martialis hovatovább összeköttetésbe jutott. Közülök csak néhányat kívánunk itt megnevezni. Külsőleg tisztelettel adózott Silius Italicusnak (IV. 14., VII. 63., XI. 48. s k.), de lelke mélyén aligha érzett a hosszadalmas époszok e szerzője iránt vonzalmat. Annál melegebben vallja magát Juvenalis hívének, a kit akkor is pyla-

desi barátságáról biztosít, midőn egy ízben egy peres ügy, a melyben a két költő a két ellenséges fél ügyének védőjeként állott egymással szemben, könnyen vizályt okozhatott volna közöttük. *Stella* barátságában, ki az elegia terén tünt ki leginkább (IV. 6., v. ö. V. 11.), *Statiusszal* osztozott költőnk. Nagyon olvasták *Voconius Victor* elegiáit is (VII. 29), kiről szerzőnk azt is elárulja, hogy zajos legényélete után később mégis bejutott a házasság csendes révébe (XI. 78.). *Julius Cerialis* meg *Vergilius földművelési költeményének* utánzója s egy a *Gigasok*-ról szóló éposz szerzője volt (XI. 52.). Költőnk igazi bajtársa és hangulatának osztályosa lehetett a pataviumi *Flaccus* (a ki nem tévesztendő össze az *Argonautica* szerzőjével). Az ő szívébe önti ki alkalmilag *Martialis* a múzsák fukarsága miatti keserűségét (I. 76., v. ö. 61., 4.). A szabados rendű *Turnus* szatirái is nagy olvasóközönségnek örvendettek, s belőlük két hatméretű sor, a melyek *Lucustáról*, a *Nero* szolgálatában álló méregkeverőnőről szólnak, fönmaradt. Ugyanennek fitestvére *Scaevus Memor*, ki egy ízben a *capitoliumi* verseny koszorúját is elnyerte, szomorújátékokat írt. Egy *anapaestusi* ütemű *kardalának* fönmaradt pár szónyi töredékében a *trójai* nők ugyanoly szenvedélyes panaszhangokat hallatnak *Trója* veszte miatt, mint *Euripidesnél*. Egy különben teljesen ismeretlen *Varro* nevezetű tagja e költő-társaságnak *tragédiák* és *lantos versek* írójának mutatkozik be (V. 30.); valami *Carus*-ról meg azt olvassuk, hogy koszorút nyert az *albai* versenyen (IX. 23. s k.). A *fűzfa-poéták* egész sorával is találkozzunk szerzőnk verseiben, a ki egy részüket ugyancsak éles gúnyjával sújtja. Csak az egy *Statiusról* hallgat mélységesen, s még a mikor a *mythologiai költemények* ócsárlása közben (IV. 49., VIII. 3., IX. 50., X. 4., 21.)

minden lehető ilyfajta tárgyat elsorol, ott is mellózi a Thebaist, jóllehet ennek keletkezése és részletenkint való közzététele éppen költőnk epigrammainak a java idejére esik. Meglehet, hogy azért tartózkodott e kortársa nyílt leszólásától, mert ez által egyik-másik előkelő pártfogójának, a ki Statiust becsülte, könnyen eljátszhatta volna a kegyét.

Senatorok, lovagok és centuriók nagyobb számban vannak azon egyének között, a kikkel Martialis közelebbi érintkezésbe jutott. A társalgás művészetében kiváló ügyessége, csattanó élczei, éles megfigyelő tehetsége, a legapróbb és egészen mindennapi jelenségeket is elmésen s mulattatóan feltüntető előadása, simulékony és alkalmazkodó természete révén könnyen és hamar be tudott férközni az előkelők és gazdagok házaiba, s itt nem-sokára keresett vendéggé és a család szívesen látott barátjává lőn. Korának azon emberei közé tartozott, «a kik nem szeretnek otthon étkezni». Így került a cliensek épp oly kevéssé tisztos, a mily csekély jövedelmet hajtó pályájára, a szüntelen elfoglaltság látszatával palástolt naplopás útjára, melynek munkarendje a reggeli hódoló látogatással kezdődött s a legjobb és óhajtott esetben az illető háznál estebédre marasztalással végződött. Ez volt a munkatere. Csipős tréfáival kellett a társalgást füszerenie, mely rendszeren a napi események és a városi tere-fere anyagából meritette táplálékát. A műfaj, melynek e foglalkozása közben szolgájává szegődött, nem volt éppen új Rómában. Catullus, Marsus és mások már rég divatossá tették volt. De oly szapora bőséggel és annyi elevenséggel sem előtte, sem utána nem játszatta senki a rómaiaknál az apró epigrammok költészetének sziporkázó, pattogó tüzét.

Mikor a koszorúkkal ékes, kenőcsökkel kifent társaság Bacchusnak buzgóan áldozva már fesztelenebb hangulatba jött, mindig jókor állott elő az ebéd utáni kéjes petyhüdség kellemes csiklandozására az ügyes verseivel mulattató asztali szónok, kinek mindenki szívesen hallá ilyenkor csipkedő, nevetésre derítő beszédét. Olybá vehette ezt a szellemi csemegét a jóllakott társaság kényes inye, mint valami idegizgató, tüzes gyümölcszeszt, a mely annál jobban izlett, mennél erősebb volt. A szerzőt megtapsolták, kapva kaptak verseinek másolatai után, a melyek csakhamar közkézre kerültek a fürdők, vendéglők társaságaiban és egyebütt is, szárnyra kelve bejárták az egész várost s innen tovább vitték őket, akár csak manap valamely szájról szájra röppenő operatedallamot, vagy felkapott élezet és adomát. Így terjedt el mind tágabb körben a szellemes epigramm-remeklő híre, a ki divatba jövéen, bizonyára már jóval előbb keresett és általán kedvelt vendég volt a legtöbb társaságban, még mielőtt könyvárusi úton bármit is közölhetett.

Művei kiadására valóban csak elég későn gondolt, s ezt is csupán egy különös alkalom indítékára tette. Titus a flaviusi szinkör felavatása ünnepére, Kr. u. 80-ban hosszú sorát rendeztette az állatviadalok-, gladiator-harczok-, vadászatok- és tengeri csatajátékoknak stb., a melyek ezúttal mind a lehető legmagasb pompáig és keresett ujdonságig fokozott s részben eddigelé hallatlan látványosságokkal voltak hivatva a népnek szolgálni. E csodaszerű, fényes ünnepségek legérdekesebb képei és jelenetei közül egész sorozatot, köztük nem egy igen furesát és iszonyatosat is, hevenyészett epigramm-koszorúba fűzött Martialis, és e hizelgő, udvari hangú versei-

nek nem teljes épségben fenmaradt könyvét (*de spectaculis*) hódoló emlékül felajánlotta a császárnak. A költemények három elseje szolgál a könyv bevezetéseül. Túlzodicsárettel magasztalja legelőbb is a színpad épületét, mely szerinte fölülmúlja a világ eddigi csodáit (1.). Róma ismét visszakapta mintegy önmagát: a hol előbb Nero arany-háza messzire kiterjedő szárnyaival már-már kiszorítá helyéből a várost, ott most a nép mulat (2.). S mily tarka tömege sereglik össze a föld minden nemzetéből egybegyűlt nézőközönségnek, mely soknyelvűsége daczára mégis egyértelműen a «haza atyjá»-nak hívéül vallja magát! (3.) Erre a látványosságok sora jön, kezdve a gyűlöletes feladók büntetésén, s itt a legundokabb részleteket is ugyanazon kenetteljes hódoló hangon és a kedvelt nagyításokkal írja le a költő, mindenben a fény és dicsőség eddig soha el nem ért és fölülmúlhatatlan fokát igyekeztén feltüntetni. Mert e kor panegyrikus írásmódját épp az jellemzi leginkább, hogy nem éri be csodálata tárgyának a legmagasbra helyezését, hanem benne minden eddig ismert mértéknek túlhaladását kell láttatnia. A császár dicsősége meg már éppenséggel fölülmúlja magának Juppiternek égi fényét is, annál inkább a mythos hőseiét, s a monda összes csodái nem mérkőzhetnek a jelen alkotásaival. Így például valami Carphorus nevű viadornak a fenevadak elleni küzdelmei mellett megszégyenülnek Hercules összes tettei (27.) s Meleager vadászai hírneve homályba borul (15.). Orpheus varázserejű költészete és szörnyű halála valósággá elevenül a nézők szemei előtt egy mozgó és változó díszlet segítségével, a melynek közepette egy medve szétmarczangolja a csodatévő lantost (21.). Egy vemhes vad-emse, a mely egy dárdától megsebesülvén, malacot ell, köl-

tónk szellemét nem is egy, hanem mindjárt négy epigrammra lelkesíti (12—14.). Az elefánt, a mely a császár előtt alázatosan meghajtja magát, korántsem azért teszi ezt, mert betanították rá, hanem mert benső érzése sugallja neki e köteles hódolatot.

Az év egyik szakában sem örvendtek a csinos alkalmi versikék akkora keresletnek, mint deczember havában a Saturnaliák általános örömnepén. E vidám ünnepnek ugyanis, a mely Caligula óta öt napon át tartott, egyik főrésze volt a nyilvános és magánjellegű lakmározás. Ki-ki vendégeket hitt házába, s miután jóformán senki sem hívhatta meg egyszerre valamennyi ismerősét asztalához, az elmaradtak iránti jóakarátát legalább azzal igyekezett mindenki tanusítani, hogy egy-egy jó falatot küldött nekik azon módon, a mint Görögországban az első nap üdvözlő lakomája utáni napokon mindenféle ételneműt (csirkét, tojást, gyümölcsöt, zöldséget s más effélét) szoktak a jó ismerősök egymásnak *Xenia* (vendégajándék) néven küldeni. S a mint a festők az ilyfajta ajándékokat ábrázoló csendéleti képeiknek is e nevet adták, épp úgy elég találóan foglalta a költő is azon verseit a *Xenia* gyűjtőczim alá, a melyek ily ünnepi küldemények kísérői és magyarázói gyanánt kívántak szolgálni.

Minthogy pedig nem mindenki ért ily ügyesen alkalmazott s találó czélzatú versecskék alkalom-kivánta rögtönzéséhez, annál érezhetőbb szükség pótlására jött éppen a legjobbkor Martialis, midőn e szélesebb körben szívesen látott cikkek bő választékával lepte meg a közönséget. A chattok elleni hadjárat szerencsés befejezte után (84.) látta időszerűnek, hogy Quintilianus ismert kiadójának, Tryphonnak, ily tartalmú könyvecskéjét felajánlja. A

művet kétféle kiadásban lehetett kapni: egy diszesebb külsejűben négy sestertiusért (mintegy 48 krajczár), s egy szerényebb kiállításában félannyiért. A kitől egyéb ajándék nem telt, magát e kis könyvet küldhette el figyelme jeléül barátainak. Három bevezető versikén kívül 124 párvers van benne, még pedig többnyire egyegy hexameter és pentameter egygyé fűzve; csak egyegy ízben van egy choliambusi (61.) és egy tizenegy szótagú (81.) párvers a többi közé keverve. Az epigrammok sorrendje bizonyos értelemben és szabadabb korlátok közt rendszeresnek mondható, s egészében egy jól felszerelt élestár, vagy egy mindennel bőven ellátott asztal összes fogásainak jegyzékét nyújtja.

Az uralkodó hosszú életeért mondandó asztali áldáshoz szükséges tömjénnel kezdődik (4.). Erre jönnek a fűszerek, hüvelyes és gabonaféle vetemények, zöldségek, mint a melyek az előétkezés (*gustatio*) részei; továbbá mindenemű gyümölcs, sajt, inyesiklandóbb nyalánságok s az elmaradhatatlan tojás. Most a könnyebb húsétekre, nevezetesen a szárnyasokra, s köztük külföldiekre is kerül a sor, ezután következnek a tenger állatai, majd a vadak, a mártások és a méz. Végezetül a borok, kenőcsök és rózsák, melyek a császár számára téli időben is nyílnak (127.), mert véle kezdődik és zárul, a mint látjuk, az egész gyűjtemény. E versek éppenséggel nem kívánnak egyebekül vétetni a vidám ünneplő kedv ártatlan tréfáinál. Minden nagyképű bírálat ellen eleve is óvást emel a költő, kijelentvén, hogy tárgyitalan lenne, a mennyiben semmiségek ellen irányulna (2.). Egyszerűen alkalmi feliratocskákkal akar bennök szolgálni, melyek egész érdeme változatosságukban és tetszetős csinnal kieszelt fordulataikban áll. S ha a bennök nyilvánuló szellem és elmeél

nem is mondható éppen túlságosan soknak, annyi kétségtelen, hogy a kifejezés alakja mindvégig takaros és kerekded bennük. Lássunk néhány példát. Az összes négy lábúak közül a nyúlnak itéli oda költőnk az elsőséget, épp úgy, mint a madarak közt meg a kőrigóé az első díj (92.). Ilyen rigó-füzér az ő szemében többet ér a legszebb rózsá- vagy nardus-koszorúnál (51.). «Ha azt kérded, melyik consul idejében szüretelték e falernumit, válaszom az, hogy egyik alatt sem» (111.), értsd, ha el akarod hinni, hogy még a királyok korából való. A jóféle dolgok ritkasága és nevezetes eredete mindenütt a dicséret tárgya. A viennai bor valódiságaért szállítójának neve kezeskedik, ki egyenesen onnan küldte (107.). A nektárszerű mézet a Hymettus szabadon szállongó kis rablója (a méh) küldte Pallas erdeiből (104.). A szerényebb csibéket azon mentegetődzés kíséri, hogy ha a küldő gyöngytyúkkal, vagy fáczánnal rendelkeznek, azzal szolgálna, ám így vegyék tőle szívesen azt, a mi je van (45.). A répat azzal ajánlja a költő, hogy egy régi költő szavai szerint, Romulus az égben is ezzel él (16.). A kolbász a picenumi emse leányának mutatja be magát, a ki most arra van szánva, hogy a polentát megkoszorúzza (35.). A vadkant ahhoz az aetoliai sörtés fenevadhoz hasonlítja, a mely a Diomedes földeit pusztította valaha (93.); a szarvas meg az ovidiusi Cyparissusét, vagy az Aeneis-beli Silviáét juttatja eszébe (96.). A fáczán elmondja, hogy az Argo hozta faját legelőször a Phasis partjairól a tengeren át Európába (72.). Az osztriga bevallja, hogy a minap ittasan került a Bajae melletti Lucrinus-tóból ide, s nyalánk létére most a *garum* nemes mártására szomjazik (82.). E finom fűszeres mártás tojással való keverését igen izletesen írja le a 40. ver-

secske. Ilyféle tréfásan fontoskodó kérdéseket is hallunk: «mond meg, vajjon mért kezdi most a saláta ebédeinket, holott őseink lakomáik végére szokták volt hagyni?» (14.) A fokhagymát az a jó tanács kíséri, hogy ha ettél belőle, csak csukott szájjal lesz szabad csokolóznod (18.). A kenőcs arra int, hogy a borhoz hasonlóan ne hagyj senkinek örökül (126.). Udvari szellemű bókokra is akad közben-közben alkalom. Arczátlan hízelgéssel szól és fagyos ridegséggel egyúttal a 74., mely a ludat illeti: «Ez mentette meg valaha a Villámszóró templomát. Cso-dálkozol talán? Nincs min. Hisz nem isten kezének volt a műve.» Ez isten persze Domitianus, kinek uralkodása alatt készült el 82-ben a capitoliumi Juppiter temploma, a melyet azóta az ő keze oltalmaz. Caesarral kezdődik (4.) és ér véget (127.) a distichon-füzér.

Vagy a fentivel ugyanegy időben, vagy legfeljebb egy évvel később megint a Saturnaliák alkalmából jelent meg a szerzőnek egy másik, hasonló jellegű könyve. Magán-társaságokban ugyanis a mondott ünnepen a vendégek közt ajándékokat volt szokás kisorsolni, a melyeknek *apophoreta* volt a nevük. A kihúzott sorsjegyek minde-nikén az illető nyereménytárgyra vonatkozó utalás volt, s alighanem megtörtént ilyenkor nem ritkán, hogy két hasonló nemű, de különböző értékű tárgyat kapcsoltak egy párrá össze. Ilyenféle feliratokból is szerkesztett Martialis jóval többet 200 párversnél (nagyobbrészt ismét hexameter- és pentameterből álló distichonok, csak el-szórtan néhány tizenegy-szótagú párvers), a melyek az illető tárgyak jellemzésére szolgálnak. Ezekből áll epi-grammái tizennegyedik könyve, s a költő saját szándéka szerint (1., 5. s. k.) akkép vannak párokká fűzve, hogy egy-egy fényesebb és szerényebb hasonló nemű ajándék

következik mindig egymásután, például egy korinthusi bronzból, meg egy fából való gyertyatartó (43., 44.), egy papagáj meg egy holló (73., 74.), egy gyűrű meg a tokja (122., 123.). A választék oly dús, hogy az olvasó úgy a mindennapi használat közönséges, mint a legválogatosabb fényűzés legritkább tárgyainak egész árucsarnokán vél végighaladni, a melyben a fésűtől és fogpiszkálótól kezdve, egész a legdrágább arany- és márványszobrokig mindent, sőt még eleven rabszolgát is talál. Egyúttal kétségtelen, hogy e versek is bizonyos tervszerű sorban következtek eredetileg egyes összetartozó csoportok szerint (pl. írószerek, játékok, öltözeti tárgyak, fürdőhöz való holmi, vívótéri eszközök, világítók, mindennemű házi szerek, bútorok, edények, ruhatár, hangszerek, képek és szobrok, a Saturnaliákon hagyományos bábúk, könyvek, s végül élő lények, u. m. állatok és rabszolgák). Csak-hogy a kéziratok másolása közben nem egy feleserelés, sőt hézag is támadt, úgy hogy össze nem tartozó dolgok kerültek egymás mellé, meg némely pár-darab el is vészett. Egyébiránt a szerző némely tárgyat két, sőt egyet három felirattal is látott el. Az ajándékok változatossága és sajtószertűsége e könyvben már jóval hálásb tárgyat nyújtott a költőnek, mint az előbbiben. A kasza (34.) a biztosított békét dicsőíti (a chattok elleni háború után, 84-ben), a melynek folytán most már a harczos kezéből a gazdaember kezére kerül. A rhinoceros-szarvból készült illatszertartó (53.) attól az állattól származónak mondja magát, melyet nem régiben (80-ban: Ját. 9., 22.) a színkör porondján egy bika lapdaként hajított fel szarvával a levegőbe. Egy aranyból való Victoria-szobrot minden sorsoláson kívül ajánl fel a császárnak, ki a Rajna melletti győzelme után visszatérve, a Germanicus

nevet vette fel (84-ben), s ehhez mindjárt egy egészségre való pohárköszöntő járul (170.). A papagáj további nyelvtanítást vár gazdájától; a *Caesar have!* szöveget már magától megtanulta (73.). Egy ostor alkalmul szolgál a szinköri u. n. bibor-párt kigúnyolására (55.). A gyűrűk azon jobb időket juttatják eszébe, a mikor bőkezű pártfogók még gyakrabban osztogatták a lovaggyűrűt (a hozzá való jószággal együtt) kegyeltjeiknek. Az éji mécses (39.), «az édes nyugovóhely» bizalmasa, megtörhetetlen titoktartást fogad. Rhodusi ropogós süteményt adjon a haragos gazda szolgájának inkább, mintsem hogy a saját öklével üsse ki a fogait (68.). A toga (125.) elkerülhetetlenül a cliensek reggeli tisztelgő látogatására (*salutatio*) emlékezteti költőnket, meg az ebédpénzre (*sportula*). A csengetyű meg (163.) a nyilvános fürdőkhöz szólító jeladásra. Egy terracottából gyúrt püpos alak (182.) arra az ötletre ad alkalmat a szerzőnek, hogy Prometheus alighanem a Saturnaliák mámorától kábult fővel alkotott efféle torzszülötteket. Lucanus (műve egy példányán) így szól magáról (194.):

Bár sok igaz költőnek sem tart, bánom is én, míg
Annak tart, a ki nyer rajtam, a könyvkiadóm.

A gyorsíró (208.) azzal dicséri, hogy keze szaporább a szónok nyelvénél, a kinek szavait feljegyezi. A gyűjtemény végén a szerző szándéka szerint nyilván az önmagának szánt «Ökörsziv» (219.) című versikének kell vala állnia, a melyben így tréfálkozik saját magával:

Ügyvéd vagy jámbor, s bár vajmi szegényke, potyára
Verselgetsz; nosza hát: vedd, mi fiéd, e szívet.

Most már annyira ismert volt Martialis neve Rómában,

hogy a versei után való élénk tudakozódás (I. 1.) élelmes kiadóját, Qu. Pollius Valerianust, a kedvelt epigrammíró ifjúkori kísérleteinek egybegyűjtésére és közzétételére indította (I. 113.). Barátai pedig arra ösztönözték a költőt (II. 6.), hogy elméssége újabb gyümölcseit, melyek szanaszét szórta jártak kézről-kézre, szintén gyűjtse egybe, a mi annál inkább érdekében állott, minthogy máris akadtak olyanok, a kik a röpke versek egynemelyikét a maguké gyanánt tüntették föl (I. 52., 63.). Hogy ez elég gyakran megtörtént hasonló termékekkel, azt Pliniusnak (Lev. II. 10., 3.) egy költő-barátjához intézett figyelmeztetése is tanúsítja. Akadt olyan is, a ki egy-egy példány megvételével már a mű szerzői tulajdonjogát is megvásároltnak vélte (I. 66., 72., II. 20.). Egy ilyen tolvaj meg, a ki ezenfelül azzal is ártott költőknek, hogy rosszul olvasta fel verseit (I. 29., 38.), annyira ment szemtelenségében, hogy egy egész könyvet adott ki a saját neve alatt Martialis verseiből, közéjük csak egy lapnyit vegyítvén a sajátjából, a melynek nyomorúságos volta szerencsére azonnal elárulta az orzást (I. 53.).

Ilyetén visszaélések szinte kénszerítették a költőt szellemi tulajdonának apróságai kiadása útján való megvédésére, s így — legalább úgy látszik — mindjárt egy kettős kötetet adott ki, a mely aztán két könyvre elosztva (I. és II.) újból megjelent. Az igénytelen kis gyűjteményt (85. körül, tehát a chattok és a dákok elleni hadjáratok között) pergament-kötet alakjában Secundus szabados boltjában (I. 2.), az első könyvet pedig külön előbbkelő tekeres-kiadásban is lehetett kapni Atrectusnál (I. 117.). A szerző bevallja, hogy nem minden aggodalom és habozás nélkül bocsátja világgá verseit, tartván a rómaiak éles kritikájától, a kiknek: «örege-ifja, sőt

már az apraja is akkora orrot fintorgat, mint egy rhinoceros». Náluk a legzajosb tapsra nyomban kiméletlen gáncs következik (I. 3., 5. s k.). Homályos helyek- és stilisztikai hibákért óvatosan a másolót teszi felelőssé (II. 8.), s mindjárt önmaga szolgál az olvasónak az egész gyűjtemény összefoglaló birálatával (I. 16.):

Jót s középest és még sokkal több rosszat is olvassz
Itt, de hiába, a könyv már csak imígy születik.

Szükségesnek tartott az egész elé még egy prózában irt előszót is állítani, a mely a netán sértő szabadabb hang mentegetését tűzte ki céljául. A második könyv előszavát *Decianus* barátjához intézi, s ebben csak annyit mond, hogy az olvasót meg akarja kimélni minden további előjáró beszédétől. E két könyvre innentül fogva átlag évenként egy-egy újabb s összesen kilencz további könyv következett (III—XI.). A tizediket (a mely a 95. év Saturnaliáira jelent meg először) a tizenegyedik után (96.) második átdolgozott kiadásban tette közzé, de már csak Trajanus trónralépte után (98 közepén). Ebből többet kihagyott, egyet-mást benne újból átsimított, nagyobb részét pedig egészen új darabok teszik (X. 2.). Tulajdonképeni ajánlás prózai előszó alakjában csak az első előtt van, még pedig *Domitianus*-hoz intézve, minthogy e könyv epigrammáinak nagyobb része e császárt dicsőíti. Ráadásul még a végén is van egy nagyon udvarias bók (82.). Barátai és pártfogói közül számosaknak egy, vagy több könyvét külön ajánlással ellátva küldte meg a költő, hogy figyelme kiválóbb jelével értékesebbé tegye az ökkép egy-egy újabb verssel gyarapított gyűjteményt. Ez úton kedvezőbb fogadtatást s ennek nyomában a reá nézve annyira fontos kézzelfogható elismerésnek is na-

gyobb mértékét kívánta kieszközölni. Miután megtudta, hogy Domitianus dicsérően nyilatkozik verseiről (IV. 27.), 89 végén meri csak legelőször ötödik könyvét egy ajánló költeménnyel (1.) az élén a császárnak kamarása, *Parthenius* (6.) útján egyenesen megküldeni. Külön versekben kéri ugyanitt a császári könyvtár őrét, *Sextus*, hogy műveinek *Pedo*-, *Marsus*- és *Catulluséi* mellett adjon helyet (5.); ekkor tehát már összes addig megjelent költeményeit bejuttatta az udvarba. A hetedik könyv végén (99.) már csak egyszerűen beéri azzal, hogy kéri az udvarnál sokat tehető *Crispinus*, ejtene művei felolvastatása alkalmával vagy egy ajánló szót a császárnál érdekében.

Az első könyvhöz *C. Julius Proculus* fényes és vendégszerető házához útmutató van mellékelve (70.); az ebben leírt hosszú út szolgáljon a szerző mentségeül, a miért nem tiszteleghet személyesen. A harmadik, a mely idegenből jön, *Faustinus* költőhöz van intézve (2.), továbbá *Julius Martialis*-hoz, szerzőnk régi és benső barátjához, kinek feleségét is szívesen üdvözölteti (5.). A negyediket *Silius Italicus* kapja (IV. 14.) a 88. év Saturnaliái alkalmára, s osztozik ez ajándékban *Apollinaris* kiváló műértővel, a kinek finom ítéletére költőnk rendkívül sokat ad (IV. 86.). Ugyanennek ajánlja hetedik (26.) és tizenegyedik (15.) könyvét is. *Severus*-nak, *Silius Italicus* fiának, küldi Pliniusszal való közös átnézés végett (tehát még kibocsátása előtt) az ötödiket (80.). A hetediket *Caesius Sabinus* (97.) és *Fuscus* ügyvéd (28.) kapják; de kívülök megküldi a szerző a sarmaták elleni hadjárat bevégztével a messze éjszakon még fegyverben álló ifjú *Marcellinus*- (80.) és *Caecilius Secundus*-nak is (84.). A nyolczadik még úgyszólván kötetlenül siet Narbóba, az

ottani polgármester, *Arcanus* (72.) czimére; a kilencedik meg rövid prózai üdvözlettel az élén, a nyomban utána induló szerző előtt megy *Toranius*-hoz (Előszó), de kivüle a tolosai *M. Antonius Primus*-nak is küld a költő belőle egy ajánlással ellátott példányt (99.). A tizedikből is többeknek jut: így kapja *Macer*, az appiusi út felügyelője, a Saturnaliák ünnepére (17.), továbbá *Plinius* (19.) és *Sabina* asszony Atestében, a kiben nyilván valamely vendégszerető barátneját tisztelte a szerző (93.). Időnkint nagyobb számú könyvet is küld *Martialis* egyszerre. Így a már említett *Julius Martialis*nak a 92. év Saturnaliáira hét első könyve sajátkezűleg átjavított példányát (VII. 17.); *Pudens* centurio is kért a maga számára ily átnézett kiadást (VII. 11.). A consulságot viselt *L. Appius Norbanus Maximus*-nak, a ki *Antonius Saturninus* zendülését Felső-Germániában elfojtotta, azon összes költeményeivel (IV—VIII.) kedveskedett a szerző, a melyek a hadvezér hat évi (88—94.) távollétében keletkeztek (IX. 84.); *Restitutus* ügyvédtársának pedig születésnapjára a birtokában lévő legjobbnak czimén alighanem tíz első könyvével szolgált (X. 87.). A fönt már említett umbriai *Sabinus*nak is egyszerre több könyvét küldi meg (IX. 58.).

Keletkezésük véletlen körülményeinek lesz tulajdonítandó a legtöbb vers bizonyos személyekhez való intézése. E szokás, a melynek példái végigvonulnak az egész gyűjteményen, legalább minden egyes megjegyzésnek némi egyéni vonást kölcsönöz, s a beavatottak szemében még sajtószertű közelebbi vonatkozást is tartalmazhatott. Epigrammos könyveknek, úgy mond a szerző, nem szabad vaskosaknak lenniök: a másolónak egy óra alatt egyegygyel el kell készülnie, s az olvasót nem szabad kifárasztaniok. Az asztalnál felolvasásukra elégnek kell

lennie azon időnek, míg a forró borleves kihül (II. 1.). Martialis nagyon szeret a maga «könyvecskéi»-ről beszélni. Ritkán is tartalmaznak többet 100 költeménynél, s a bennök foglalt verssorok száma ritkán haladja meg a 800-at, de nem is marad 600 alatt. A tartalom, hogy unalmassá ne váljék, mindenikben lehetőleg tarka vegyitékű. Kisértsük meg legalább nagyjából e változatosságot csoportonként áttekinteni.

Epigrammjai közül számosat különös alkalmakra, sőt némelyeket megrendelésre is írt Martialis, a miért is némelyik indítékában találkozik Statius egy-egy költeményével. Családi örömnapok (születésnap, fölggyógyulás, lakodalom, az első szakáll levétele, hivatalbeli előmenetel) és gyászos alkalmak az ő szabatos rövidségű verselőművészetében még jóval szolgálatra készebb megörökítőre akadtak, mint előbbkelő kortársában. Így mindenekelőtt egész csomó sírfelirattal találkozunk nála, melyek részben gyermekek (6—7 éves leánykák) s egyéb, a rabszolgarendből való ifjú egyének, gazdáik kedveltjeinek halálára vonatkoznak, s meleg, sőt néha vajmi túlzó hangon emlékeznek meg az elhunytakról. Ezen, a családban született és nevelkedett, még pedig gondosan nevelt gyermekek nem ritkán saját vérbeli szülőiteit voltak hivatva helyettesíteni az ilyenekkel nem bíró uraságnak (I. 88., 114., 116.). Hogy az ily emlékversek hangulatába beleéljük magunkat, képzeletünk elé kell varázsolnunk a csendes, nyájas díszkertektől övezett sírhelyeket, hol az ily fájó szívvel siratott kedves halottak nyugodtak. De azért a gyász hangjaival is jól megfér olykor egy kis enyelgő tréfa. Az egyik versikében pl. egy rabszolga-fiút dicsér a költő, a kinek borbély minőségében oly könnyű volt a keze, hogy a föld, ha még

oly enyhén borúl is hamvaira, náluknál könnyebb már nem lehet (VI. 52.). E sírfeliratok egy más csoportja idegen földön elesett katonatiszteknek szól, kik a Dunánál, Cappadociában, Egyiptomban vesztették el életüket. Továbbá az egyik egy anyáról szól, kit öt élő fia és öt leánya gyászol; nemkülönben egy házaspárról egy másik, a kik egyszerre haltak meg; egy némajátékos- és egy tánczosról mások, meg egy kocsiversenyzőről, sőt az egyik egy kutyáról is, a melyet a vadászaton egy vadkan sebzett halálra. Végül két gúnyos élű, egy feleségő vénasszonyra, meg egy másik szipirtyóra vonatkozik.

Gazdag választékban vonulnak el ismét más csoportban a legkülönfélébb remekművek és ritkaságok; így egy fadarab, a melyet az Argo roncsának tartanak, vagy egy borostyánkő, a melybe egy hangya van beferradva; de ily különlegességek mellett aztán egy Polykletos-féle Juno-szobor másolata, meg a 89-ben elhunyt Juliának, Titus leányának márványszobra is. Ugyanitt szép domborművű érczedények, számos jelenkori és régi arczkép, a többek közt egy jó nevelésű ölebecske képmása is meg van örökítve, a melynek jelességeit összes kedvelői nem csekély épülésére egy, a Catullus *Passer*-ével versengő költemény énekli meg. Mások történelmi jeleneteket ábrázolnak, mint például Arria és Paetus hősie halálát, vagy mythologiai tárgyakat, minők Phaëthon, vagy Juppiter a sassal, meg Priapus-szobrok és egyéb kerti diszművek. A császári tó partján, a melyben tilos volt horgászni, az egyik versecske vallomása szerint, úgy látszik, hogy egy libyai vak koldús képe állott. Martialis vaksága okát ama tilalom megszegésében látja s óva int mindenkit, hogy érje be a szent halak etetésével s aztán menjen

békével az útján. Elég csinos intő-tábla, a melyet talán a tónak főfelügyelője rendelt meg a költőnél (IV. 30.).

Martialis igazi tere és művészetének legerősebb oldala azonban a valóság megfigyelése és szerencsés vissza-tükrözése. Célja is az, hogy Róma ismerjen költeményeiben önmagára. Ne a monda képzelt alakjait, hanem a való életet és az embert akarja, hogy nála keressék (VIII. 3. X. 4.). A mit szélesebb keretben és teljesebb színezettel Juvenalis kegyetlen kor- és erkölcsképei ábrázolnak, ugyanaz nagy részben megtalálható e röpké élcz szárnyán illanó versecskék könnyedén odavetett karczolataiban is. Az epigrammatikus is a valóság hű másolója, csak hogy megannyi pillanat-felvételben rögzíti meg egy-egy hirtelen elkapott megfigyelését. Bármit szül a nap s az óra, nyomban megragadja éles szemével, s ha érdekesnek látja, egy-egy találó szóval azonnal jellemzi és maradandóvá bélyegzi.

Egy csattanó pofon, melyet tanúk jelenlétében kap valaki, gonosz nyelvű pletykák, adomák, szemfény-vesztők és csepürágok mutatványai, a színkör látványosságai, nevezetes balesetek, mindez krónikására lel költőnkben. Egy szelidített oroszlán a színkörben hirtelen visszanyervén vadságát, két fiút marczangolt szét: pedig megtanulhatta volna, úgy mond Martialis, a római nőtény-farkastól, mint kelljen gyermekekkel bánni (II. 75.). Egy vízvezeteki ivről hegyes jégcsap esett le s átfúrta az ugyanakkor feltekintő fiú torkát: hiába, hol is lenne az ember biztosságban a halál elől, ha ártatlan vízceppek is a nyakát szeghetik (IV. 18.)? Egy nyegle szabados ficsúr viselkedése feltűnést kelt a színházban. Mit is keresnek, kérdezik tán, a kis tapasztoltocskák a homlokán? Furesa! Vegyétek el onnan őket, s azonnal meg-

látjátok a szolgabélyeg beégetett nyomait (II. 29.). Azon új színházi rendelet, a mely 89.-ben a színház 14 első ülésorát ismét visszaadta a lovagoknak, nem egy meglepő s a kárörvendő nézőket mulattató csalódásra adott alkalmat, midőn pl. egynémely tolakodó felkapaszkodottat, a ki még csak a minap is pöffeszkedve telepedett le az első sorok valamelyikében, most a felügyelő kérlelhetetlenül hátrább utasított, s i. t. (V. 8. 14. 23. v. ö. 38.).

Törvényszék, költők társasköre, nyilvános szónoklatok és szavalati előadások, valamint az irodalom újdonságai szintén elég tárgyat szolgáltatnak úgy dicséretre, mint gáncsra, s az epigramm ily tereken a napi kritika helyét is pótolta. Egy szónokot oly hidegnek talál, hogy bátran a legforróbb fürdő lehűtésére lehetne őt használni (III. 25.); egy másiknak, a ki tíz óra alatt vagy kilencz szót bir csak kinyögni, azt mondja: «ej, beh nagy vagy a hallgatásban!» (VIII. 7.). Megint mástól azt kérdi: «Miért csavarod a gyapjúkendőt nyakad köré, mely sokkal inkább helyén lenne füleinken?» (IV. 41.). Egy másik meg szavalás, vagy védőbeszéd tartása után rendesen arra kéri barátját, hogy csak mondja meg neki bátran az igazat, a minél semmit sem hall szívesebben: nos hát azzal az igazsággal szolgál neki a költő, hogy nem szereti az igazat hallani (VIII. 76.). «Te csak megholt költőket dicsérsz», így szól a régiek egy csodálójához; «de már bocsáss meg, ily ár mégis csak soknak tetszik nekem dicséretedért» (VIII. 69.).

Egész sora vonul el továbbá előttünk a jellemképeknek: itt a kérkedő nyegle, ki mindent elég csinosan tesz, de semmit sem jól; majd a kákán is csomót kereső (V. 28.); vagy a vásárló, ki maga elé rakatja a legdrágább holmikat, töviről-hegyire végig vizsgálja valamennyit s

aztán valami hitvány aprósággal távozik (XI. 32.); vagy a mindentudó (IX. 53.), a titkolódzó (I. 89.), a fecsegő (III. 64.), a tolakodó, kinek csókjai elől lehetetlen kitérni (XI. 98.), a *ζόλαξ* (XII. 72.), a régiségek bolondja (VIII. 6.), s mindenekelőtt a színeskedő örökséglesők aljas népsége (XI. 55.), valamint az örökhagyó is, a ki kapzsíságukon kapva, kizsákmányolja őket, pl. váltólázt színlel, hogy a tőlük várt nyalánkságokban dúskálhasson (II. 40.).

A leggyakoribb költőnknel a fősvényesség rút tulajdonságának ostorozása, mint a mely a dúsgazdagok bőkezűségére utalt szegény író szemében a leggyűlöletesebb is lehetett. Itt van pl. Naevolus, a kinek a legszebb ruhából annyi hever felhalmozva ládáiban, hogy akár egy egész tribust felöltöztethetnè belőlük, de még csak egy pár rongyot sem juttatna vaczogó barátjának, pedig nem is magától, csak a molyoktól kellene őket elvonnia (II. 46.). Amaz a nábob meg éjjel-nappal folyton azt a közmondást hangoztatja, hogy mindene közös barátaival (*κοινὰ φίλων*), de hogy mikép gyakorolja ez elvet, azt legjobban mutatja inséges cliensének vele való összehasonlítása (II. 43.) Calenus szerényebb. anyagi helyzetében bőkezű volt, a miért is barátai szivökből kivánták neki, vajha egy millióra tenne szert. Váratlanul csakugyan ölébe hull egy ekkora örökség, de most mintha kicseréltek volna, sem magának, sem másnak nem juttat többé semmi élvet vagyonából. «Bárcsak tizszerte gazdagabb lennél még,» ezt kívánja neki a költő, «hogy legalább éhen halnál miatta» (I. 99.). Egy pénzes ember úgy tér ki a kölcsönkérők zaklatása elől, hogy szüntelen állítólagos adósságairól panaszkodik (II. 44.).

A nap fénypontja és czélja a szegény éhenkórász sze-

mében természetesen a mások asztalánál élvezett ebéd. Valósággal a vigjátéki alakok körébe illik ama szerencsétlen, kit felhős homlokkal, tompa kétségbeeséssel arczán látunk a nap előrehaladott idején is még mindig czéltalanul őgyelegni az oszlopcsarnokokban; orrával szinte a földet tőrja, veri a mellét s haját tépi, pedig senkije sem halt meg neki, egész családja a legjobb egészségnek örvend. Mi baja van tehát? Odabaza kell ebédelnie (II. 11.). Egyebütt is előkerülnek még az ily szerencsétlennek fáradságot nem ismerő, s néha mégis sikertelen kóborlásai (II. 14. 27.), meg hogy mily szolgálatra készen hallatja tetszés-nyilatkozatait, mikor gazdája beszél, vagy felolvas, mint tömi tele mindenféle ételmaradékkal asztalkendőjét, a melyet aztán hazavisz magával (II. 37., VII. 20.). Három órával a kellő idő előtt jó: «miért nem jössz mindjárt reggel, hisz a reggelitől már elkéstél» (VIII. 67.). Egy másik az előkelőt játszsza s minden meghívásnál panaszkodva sóhajt föl, de azért mégis elfogadja valamennyit (II. 69.). «Nasica akkor hív meg, mikor tudja, hogy magamnak is vendégeim vannak. Bocsáss meg, de ma már csak odabaza étkezem» (II. 79.). Gyakran kerülnek szóba a meghívott vendég csalódásai és megalázódása is. «Jó kenőcsöt adtál tegnap vendégeid elé, azt megengedem, de harapnivalót nem. Már pedig a ki csak kenekedik, de enni nem kap, olyan mint a halott» (III. 12.). A sovány ebédben részesült azzal áll bosszút, hogy egész lajstromát sorolja el ama pompás falatoknak, a melyeket reméllt (I. 43.). A reggeli látogatásért régebben járt pénzbeli ajándék helyett megint a természetben való ellátás divatba jött azzal a bajjal jár a cliensekre nézve, hogy sokszor a legsilányabb hastöltelékkal kell beérniök urok asztalánál, míg ez szemök láttára a legdúsabban

lakmározik. «Miért kell nélküled étkeznem, ha már mégis csak egy asztalnál eszem veled?» kérdi erre czélozva (III. 60.); «avagy tán csak azért hívsz meg, hogy irigyeljek?» (IV. 68.). A szatirairó epésségével adja elő, mint viselkedik asztalánál a felfuvalkodott poczak cliensei szemeláttára (III. 82.).

Fontos részük van a társadalmi élet kötelességei sorában a látogatások- és ajándékoknak is. A látogatók túlságos sokadalma épp oly kellemetlen, a mily fájó a teljes elhanyagoltatás, s napról-napra terhesebbé lesznek a terjeszkedő világvárosban ez üres udvariaskodó formások, a melyeket az e téren mind nagyobb versengés csak még nyomasztóbbakká tesz. A harmincz esztendőszolgálatában megöszült veterán vonakodik nyakába venni a hű csatlósság azon igáját, melyet a kezdőnek húznia kell (III. 36.). Szabadosát ajánlja helyetteséül, a ki e dolgokhoz jobban ért nálánál, viszont ő késznek ajánlkozik mindannak teljesítésére, a mihez meg ez nem ért (III. 46.). Decianus barátunk gyakrabban eltagadtatta magát látogatói elől. Az ekkép visszautasított azt írja neki, hogy két mértföld az út hozzá, tehát oda meg vissza négy. «Hogy láthassalak, nem sokallom a két mértföldet, de bosszant négyet járnom csak azért, hogy ne lássalak» (II. 5.). Mily irigylésre méltó dolog, ha az embernek annyira közelében lakik a jó barátja, hogy akár az ablakból kezét foghat vele! «S e barátom mégis oly távol van tőlem, mint az, a ki a Nilus partján vezeti hadát. Egyikünknek, úgy látom, messzebbre kell költöznie, ha látni akarjuk egymást» (I. 86.).

Születésnapra, a Saturnaliák ünnepén, vagy a rokonsági ünnepen ki-ki ajándékot vár, s a ki ilyenekre rászorúl, bizony sováran néz eléjük. Az ily ajándék sok-

szor csak horog, a melyre viszonzás fejében nagyobb adományt vár, a ki kivetette. A ki szerényebb, az csekélységet hoz (koszorút, diót, almát), a költő rendesen verseivel szolgál. Ha a viszont-ajándék elmarad, ezt bizony felpanaszolják, s kikelnek a mindig rosszabbra forduló idők ellen. Az utóbbi tíz év e téren elért hasznát kimutató leszámolás folytonos csökkenést ad eredményül, mélyebbre már nem szállhat a hanyatló mérleg, itt az ideje, hogy ismét az elején kezdődjék a dolog (VIII. 71.). Gúnyolódni halljuk a költőt a Saturnaliákon összehalmozódni szokott nyomorúságos holmi láttára (VII. 53.), kivált egy ügyvéd a neveltség tárgya, a ki effélével még kérkedik is (IV. 46.). Egy szerencsefi, a ki a költők körében ajándékba kapott dolgaival és örökségeivel dicsekszik, azt kapja tanácsul, hogy ha már nem tud hallgatni, legalább olyasmiről beszéljen, a mit szívesen hallanak (IV. 61.). Egy epigramm a bőkezűséget ajánlja a takarékoság legjobb módjául, mert csak az nincs a sors változandóságának alávetve s így csupán az maradandó birtokunk, a mit jó barátinknak ajándékozunk (V. 42.).

Csakhogy aztán ne tegyünk úgy, mint Postumus, a ki maga kürtöli ki jótéteményeit; «valahányszor csak valakivel róluk beszélek, mindjárt azzal vág a szavamba, hogy hallottam már ő tőle magától» (V. 52.). A többé-kevésbbé szemérmes kolduló versek, a melyekig szerzőnk lealacsonyulni kénytelen, arra mutatnak, hogy társasága köreiben az ilyesmi nem okozott megütközést. «Nincs pénzem,» így szól Regulus nevű pályatársához, «nem marad egyéb tennivalóm, mint hogy eladjak valamit: nem vennéd meg?» (VII. 16.). Qu. Ovidius barátjának meg ezt írja: «születésed napjára meg akartalak ajándékozni, de te ezt megtiltottad; nos hát történjék az, a mi mindkettőnknek

örömet szerez, s tudod-e mi? ajándékozz meg te engemet?» (IX. 53.). Már kissé kelletlenebbül halljuk, a mit földijének, Rufusnak mond: «a minap valaki tetőtől talpig végigmért, akár csak egy rabszolgakereskedő, vagy bajvivómester, s aztán ezt kérdé tőlem: te vagy-e az a Martialis, a kinek élezeit mindenki ismeri? mosolyogva felelém neki, hogy az vagyok. De mért hordasz ily viseltes köntöst, kérdi erre tovább, a mire azt válaszolám: mert rossz költő vagyok». Hogy ne történjék vele még egyszer hasonló, kéri Rufust, ajándékozzon neki pár jobb köpenyeg (VI. 82.). Partheniusnak, a császári kamarásnak, egész elragadtatással hálálkodik egy fehér tógaért, de a sorok közt elárulja, hogy még csak most lenne ám csak igazán egy új köpönyegre is szüksége (VIII. 28.), s egy év multával megint alázatosan jelenti, hogy a tavaly kapott szép toga már bizony elkopott (IX. 49.).

Különösen abba nem fárad egyhamar belé, hogy a császár kegyeért esengjen a legváltozatosabb hangnemekben, de az eredmény e részről éppen nem felelt meg várakozásának. A háromgyermekes apák kiváltságát, a melyért folyamodott (II. 91.), már Titustól megkapta műzsája termékei jutalmául, a mint látszik, és Domitianus ez adományt újból megerősítette (II. 92. III. 95., 5. s k. IX. 97., 5. s k.). Legalább némely oly terhektől, a melyek a nőtlenek vállát nyomták, mentes volt tehát, a nélkül, hogy ezért a házaselet igáját viselnie kellett volna (II. 92., 3.). Katonai tribuni méltósága, melyet egy ízben félelven át legalább névleg viselt, lovagi rangot adott neki, de sajnos, a hozzá való vagyon nélkül. Elég oka volt tehát arra, hogy annak örve alatt, mintha csak irigyeit akarná bosszantani, többért esedezett a fejedelemmel (IV. 27.). Szívére igyekszik kötni az uralkodónak, hogy tegye

dicsővé kormányzatát a legszebb erénynek, a jótékony-ságnak gyakorlatával (V. 19.). De egynéhány ezer sestertiusért beadott folyamodványát egyelőre kegyelmesen bár, de mégis elutasították. Pallasszal azt a vigasztalást sugallatja magának erre, hogy a mi késik, nem múlik s még megjöhet (VI. 10.). Később ismét szerényen bekopogtat (VI. 87. VII. 60.). Végre már csak azért a kegyért könyörög, hogy kérnie legyen szabad (VIII. 24.).

Nem mulaszt el egy alkalmat sem arra, hogy a császárnak hódolatát, vagy alázatos háláját bemutassa. Első kilenez könyvében mindjárt az elején mindegyiknek mintegy rózsákat hint elébe az útjára, de a következő lapok is gazdagon meg vannak hasonló versekkel tűzködve. Így pl. a negyedik könyv elején Domitianust születése napján (88. október 24.) azzal az óhajtással üdvözli, vajha még sokszor oszthatna a fejedelem Albában és a Capitoliumon koszorúkat, sőt (a mi ugyan már igazán nagy kívánság, de mi lenne sok ily istennek?) vajha évszázados ünnepeket ülhetne! Ismételten dicsőíti a nagy censornak a közerkölesök javítására irányuló rendeleteit (VI. 2. 4. 7. IX. 6. 8.), nemkülönben az utczáknak a kiszögellő boltok eltávolítása által való kiszélesbítését (VII. 61.). Ha a császár a táborban van, irigyli az ellenség-től azt a szerencsét, hogy fenséges arcját láthatja, mely rémületet is meg égi gyönyört is kelt egyszerre (VII. 5.). Ujjongva üdvözli a győztesnek visszatéréséről szóló hirt (VII. 6. v. ö. 7. 8.). A nyolczadik könyv meg, a melyet Domitianusnak a sarmaták elleni hadjáratból való visszaérkeztére (93-ban) nyújtott át, már éppenséggel áradozik a legalázatosabb hódolat és boldogság érzetétől. Janus apó négy feje daczára még több szemet kíván magának, hogy annál jobban győzze nézni a diadalmas császár be-

vonulását (2. v. ö. 8.). A színpályán egybegyűlt nép akkora örömrivalgásba tör ki, a mely elhangzik egész a Rajna- és Dunáig, s a császárt néztében egészen megfeledkezik a versenypájakról: «soha vezért Róma még jobban nem szeretett náladnál, s téged sem szerethet már jobban, bármint akarna is» (11.). A bevonulás előtti éjjel a türelmetlenül várakozó költő nem érti, miért késik a hajnali csillag oly soká: de csak jöjjön Caesar, nem törődve még azzal sem, ha az ég csillagai megállnak útjukban, hisz jöttére a népnek úgyis felragyog napja (21.). A színpályán nagy néplakomát Juppiternek a gigasok legyőzése utáni lakmározásához hasonlítja (50.). A császári palota mellett eltörpülnek a pyramisok: Rómának mind a hét hegye látszik egymásra tornyosulni, hogy túlemelkedjék a Pelionon s az Ossán, teteje felér az aetherbe s hasonló az éghez, de még mindig kisebb uránál (36.). A Flavius-család templomát pedig azon a helyen, a hol Titus leánya, Julia, nyugszik s a hol Domitianus szülőháza állott, mikor Juppiter meglátta, nevetnie kellett saját cretai sírján, s gyermekeinek az istenek atyja ebéd közben nektartól nekihevült kedvében azt mondá: «lássátok, mennyivel nagyobb dolog Caesar atyjának lenni» (IX. 34.). Domitianus annyit tett már az istenekért, hogy ezek neki adósai. Ha árverésre kerülne a sor az Olympuson, majd kitünnék, hogy az istenek vele szemben fizetésre képtelenek s adósságuknak tizenkettedrészét se tudnák leróni. «Már türelemmel kell lenned, Augustus: Juppiter pénztára csődbe jutott» (IX. 3.). A császárnak Herculesszel való egybehasonlítása, kinek vonásaival nagyon szeretett maga is kérkedni, bizony az istenek sehogy sem válik javára (IX. 64. 65. 79.). Az appiusi úton ősidők óta állott egy kis Hercules-templom;

nem messze tőle Domitianus most egy újabbat emeltetett s ebben saját képmását állíttatta fel azon istenség ábrájában. Most aztán a kisebb Alcida hódol a nagyobbaknak. «Ha a magad idején», így szól a költő az istenhez, «csakugyan ilyen lettél volna, bizonynyal te parancsoltál volna Eurystheusnak.» S mik a Hercules érdemei Caesaréihez képest, a melyekkel a költő szembeállítja őket! Ily érdemekért kevés egy Hercules istensége; a capitoliumi Juppiternek kölesönözze, ha magához méltóbbat akar választani, arca vonásait.

A hizelgések e fáradhatatlan ostromával, úgy látszik, még sem sikerült a költőnek a császári kegy várát bevennie, mert személyes köszönetének bár csak a legcsekélyebb kézzelfogható ajándékért is semmi nyomára sem akadunk. Legfeljebb tán a következő nyilatkozatot lehetne az udvari asztalhoz való meghívásért mondott hálának tekinteni, ha ugyan nem inkább éppen ilyenre való szemérmes kérés rejlik benne: «ha egyszerre Caesartól és Juppitertől kapnék meghívást, s ha a csillagok közelebb lennének is a Palatiumnál, azért mégis azt üzenném az égieknek: keressetek más vendéget a Mennydörgő asztalához, engem az én földi Juppiterem tart lefoglalva» (IX. 91.). Lehet, hogy a Caesar Germanicus egészségeért szivből üritett «halhatatlan falernit» is, a melyet a legszebb pohárnokkal kevertet magának, az ünnepeltnek asztalánál köszöntötte rá (IX. 93.), a mint más alkalommal meg Instantius Rufus (Baetica későbbi helytartója) vendégeként szintén pohárköszöntővel hálálja meg a tőle kapott szép ércz serleget (VIII. 51.).

Zöld ágra azonban Martialis, a míg Rómában volt, nem vergődött, ha nem volt is mindig oly rossz dolga, mint olykor panasolja. Hogy könyveinek eladásából volt

némi jövedelme, azt alig vonhatjuk kétségbe, de ennek nagyságát nem ítéletjük meg. Nyilván a saját tapasztalása alapján szól, midőn egy Rómába jöttek azt mondja, hogy itt sem ügyvéd, sem költő, sem *cliens* minőségében biztos megélhetést nem remélhet (III. 38., v. ö. V. 56.), meg hogy nem a becsületesség, hanem csak az alávalóság vezet sikerre (IV. 5.). 89-ben még bérben lakott a harmadik emeleten a «körtéhez» czimzett házban, a Quirinalis dombon, a honnan az Agrippa oszlopcsarnokára volt kilátása a Flora-templom mellett. Ez vajmi lármás tájék volt. Szomszédjában egy iskola-mester kiabálása zavarta reggeli álmát, úgy, hogy alig várta már a nyári szümidő kezdetét. Legkésőbb a 92. év óta ugyanitt egy kis házacskának a birtokosa volt, a melyhez egy falatka kert is tartozott, de nem igen termett benne valami derék dolog. Azonban már ennél jóval előbbi időből olvassuk nála egy kis szőlője említését, a mely Nomentum mellett feküdt sabin földön, nem messze Rómától. Általán az a nézet, hogy e kis jószágot Seneca bőkezűségének köszönte. Panaszolja földjének szárazságát, a mely nem «hord» egyebet a gazdájánál, s ha enni akar valamit, bizony csak neki is a Suburából kell hozatnia. Hogy mind a két telke szárazságán valahogy segítsen, a császártól engedelmet kért a víznek a közeli *Aqua Marcia* vezetékéből való elágaztatására (IX. 18., 94. előtt), de azt nem tudjuk meg, vajjon megkapta-e, mint Statius, ez engedélyt. Mezei laka tetején átszűrődött az eső. Ezen barátja Stella segített egy térés téglával, a melyért azonban köszönet helyett az a költő válasza, hogy «a villát ugyan betetőzöd, de nem a gazdáját, kinek e decemberi időben ugyancsak elkelne már egy köpönyeg» (VII. 36.). Bármily szegényes lehetett e kis józága,

mégis szívesen kilátogatott rá, a hol legalább kedvére kialhatta magát. Szomszédságában néhány jó barátja is akadt, a kikkel néha napján jól esett kissé elbeszélgetnie. Ilyenek valának *Nepos* és *Qu. Ovidius*, ki régebben (65-ben) *Caesonius Maximus*t, a bölcselő *Seneca* barátját, önként sicíliai számkivetésébe kísérte volt. Olykor benn a városban is meg-meghívta egyik-másik jó barátját, sőt egy-egy kis társaságot (egyszer hét személyig menőt) magához szerény vendéglátásra, a melynek nem sokat ígérő étlapját tréfás versekbe foglalva előre megküldi a meghívottaknak (V. 78. X. 48. XI. 52.). Más alkalommal ellenben rosszkedvűen kitér születésnapja szokott megülése elől, hogy a megvendéglés vesződéseit elkerülje (XII. 60.). Gyakrabban betegeskedett: láz, gyomor- és idegbajok időnek előtte megvénhesztették (X. 96.). A 89., vagy 90. év táján pedig majdnem halálán volt (VI. 68.). Lehet, hogy ekkor, vagy tán más hasonló alkalommal történt, hogy oly kellemetlenül hatott rá *Symmachus* orvos látogatása, meg a lázas testét hidegen végig tapogató 100 tanítvány kezének érintése (V. 9.).

Éppen az ezt közvetlenül megelőző években tartózkodott a költő több ízben Rómán kívül. Mikor epigrammái harmadik könyvét írta (87/8.), a római *cliens*-életet megúnván, *Forum Corneli*ban (a mai *Imola*, *Bologna* és *Rimini* közt, az *aemiliusi* út mentén, *Gallia togatá*ban) húzódott meg. Innen, részben a *Pó-csatorna*k és a *laguna*k vizi útján is, kirándulásokat tett *Ravenna*ba s észak felé egész fel *Aquileja*ig. Itt és az *atinumi* tengerparton (*Aquileja* és *Patavium* közt), a melynek gyönyörű *villakoszorúja* akkoriban versengett a *bajaeival*, igen jól érezte magát *Martialis* szíves vendéglátó barátainál, s már arra is gondolt, hogy ha valamikor kedvező sorsa a maga

urává engedi lenni, e tájon éldegéli majd le csendes öregsége napjait. Faustinus barátjának bajaei villáját, melynek falusias kellemeit oly vonzóan írja le (III. 58.), alighanem már régibb ott tartózkodása idejéből ismerte. A 88. évben ismét a Lucrinus-tó partján (IV. 30. 57.) és a Vezuv lábánál, az eltemetett Pompeji és Herculenum vidékén (IV. 44.) találjuk őt. De a nyár hőisége csakhamar elúzi innen: követi Faustinust, és Tibur enyhitő hűvösségét keresi föl (IV. 57., 9. s k.). Még egy gyönyörű május hónapot töltött ugyancsak ő nála Anxurban (Terracina, X. 51.), a mely után csak annál nyomasztóbbnak érezte római tartózkodását (X. 58.).

Spanyol szülőföldre felé még mindig vonta szive vágya. Ha valamely földije arra felé indul, gyönyörúséggel jár-tatja lelkét otthona emlékképein s kedve telik a barbár helynevek elsorolásában, melyek az ő fülében oly édesen csengenek (I. 49.). Különösen a hűsítő folyamokra, a vadászat élveivel kínálkozó erdőkre és a fesztelen, kényelmes provinciái életre gondol vissza szívesen (IV. 55.). Harmincznégy évi távollét után a hónapba való visszatérés szándéka érlelődött meg keblében. Domitianus halálával ugyanis (96. szept. 18.) az udvari és társadalmi élet körülményei is nagyon megváltoztak Rómában. Az addigi kegyencz-gazdálkodásnak vége szakadt s a költő régibb pártfogói az új kormányzat alatt háttérbe szorultak. Kesernyés mosolylyal vallja be magának a megöszült kegyeső, hogy hizelgései immár nem akadnak szívesen hallgató fülekre, a mióta «a legigazságosabb senator» és imperator nem neveztetí többé magát «úrnak és istennek» és a Styx hónapból a «parasztos őszinteséget» hozta fel újra a felvilágra (X. 72.). Martialis azért mégis megkísérlé, hogy magát Nerva kegyeibe beajánlja. Parthenius

közbenjárásával tizedik könyve első kiadásából és a tizenegyedikből válogatott gyűjteményt adatott át a császárnak (XII. 11., 5.). Egyik epigrammjából, a melyet alighanem szégyellt a szerző a közkézre adott kiadásba felvenni, Juvenalis egy régi magyarázójánál fönmaradt az utolsó párvers. Ebben visszavonja Domitianus iránt egykor tanusított rajongását. «Óh Flaviusok háza, így szól, mekkora csorbát ütött harmadik örökösöd jól szerzett dicsőségeden! Szinte azt óhajtanók, vajha a két elsővel sem ajándékozott volna meg bennünket a sors (t. i. Vespasianus- és Titusszal, ha ez áron a harmadiktól megszabadulhattunk volna)!» Az új korszak dicsőítésére felajánlott néhány szem tömjéne nem termé meg számára az óhajtott sikert (XI. 4., 5., XII. 6., 15.). A közönség is elhidegült iránta. A kor jobban érdeklődött a versenyparipák és lovászaik, mint a költők iránt (XI. 1.). Martialis lelkén mind jobban erőt vett a világtól való megundorodás. Be kelle magának vallania, hogy semmivel sem híresebb valamely színköri lónál (X. 9.). Az 56 éves toga-viselő, kinek örülnie kellett, ha egész napi látogatásba lótása-futása árán nyomorult 100 quadraust nagynehezen meg tudott keresni, keserű önmegadással szemlélte, mint nyert Scorpus, a diadalmas kocsiversenyző, egy óra alatt 15 tömött erszény aranyat. Alig is volt már egyéb vágya, mint magát békén kialudni (X. 74.). Régi pártfogójának, a ki a költő arezképét állítá fel könyvtárában, keserű hangon mondja el a Róma és hona közötti különbséget, a mely felé mind erősebben vonta szive vágya (X. 96.). «Itt (Rómában) drága pénzéért koplal az ember a piac gyilkos árai miatt, amott meg saját földje termésével bőségesen megrakott asztalhoz ülhet. Itt egy nyáron négy s még több tógát koptat el,

míg amott *egy* négy ősön át is eltart.» Még élt szülőföldén nem egy hön szeretett barátja, a kik után szintén nagyon vágyódott (X. 20.). Egyiküknek, valami Flavus nevűnek, tizedik könyve második kiadásának megküldése alkalmával (98-ban), catullusi stílusú vidám tizenegyszótagú versekben (104.) megbízást ad, hogy keressen számára szállást Bilbilisben. Jó fogadtatást remél polgártársai részéről, a kik büszkék lehetnek rá, csakúgy, mint a veronaiak Catullusukra (X. 103.). Hiveinek némelyikétől, így a derék Macertől, ki ugyanez idő táján ment Dalmáciába új parancsnokságát elfoglalandó, érzékenyen búcsúzott el (X. 78.). Julius Martialisszal leszámol a 34 éven át együtt töltött jó és rossz órák mérlege tekintetében s végül mégis azt találja, hogy a jók vannak többségben (XII. 34.). Nem minden fájó érzés nélkül ajánlja utódjának, Mariusnak gondjaiba kicsiny jószága fáit, oltárait és istenképeit (X. 92.). Földijétől, Maternustól pedig, kivel elutazását tudatja, pajzánul és kárörömmel kérdi, van-e valami honába üzeni valója (X. 37.) A távozót az ifjabb Plinius látta el útiköltséggel (Lev. III. 21.), hálából azon megtiszteltetésért, melyben őt a költő epigrammái tizedik könyvének hódoló ajánlati-vers kíséretében való megküldésével részesítette (X. 19.).

A Rómától megviselt s belé únt nyugalmazott cliens eleinte vajmi boldognak érzi magát jó levegőjű hegyi városkájában. Innen írja egykori bajtársának, a szatíraíró Juvenalishnak, a következőket: «Míg te talán éppen a lármás Suburában bódorogsz úntalan, vagy az Aventinusra kapaszkodol fel arczodnak veritékében, hogy az előkelőknél köteles látogatásaidat tegyed, én ismét Bilbilisem ölén pihenek s megint paraszttá lettem. Rettenetes nagyokat alszom s a hasamra süttetem a napot, így

pótolván ki, a mit e részben harmincz éven át mulasztottam. A togát már nem ismerem. Ha felkelek, vidáman pattogó tűzhely és bőséges reggeli fogad. Erre aztán egy jókedvű vadászlegény áll elő, s i. t.» (XII. 18.). Alaposan neki adta magát a henyelésnek. Ha néhanapján egy-egy támaszra szoruló peres fél merte a hajdani ügyvivőt kora reggel felkeresni, keményen rámondult, hogy «pihenni jött haza, mert ha itt is virrasztania kellene, akkor inkább visszatérne Rómába» (XII. 68.).

S a mi a legjobb volt rá nézve, az végre kényelmes jólétre rég hiába áhító vágyának teljesülése. A szellemes Marcellában bőkezű pártfogónőre akadt, a ki gyönyörű kis jószággal ajándékozta meg. «E berek,» így kiált fel elragadtatva (XII. 31.), «e források, ez árnyas szőlőkert, e vízvezeték, e rétek és e rózsalugasok, a melyek bátran versenyezhetnek a paestumiakkal, a januáriusban már zöldelő káposztaültetvény, a medenczében úszkáló ángolnák, a galambdűcz, mind ez úrnöm ajándéka. Ha Nausikaa ajándékul akarná nekem adni atyja kertjeit, azt mondhatnám Alkinoosnak: többre becsülöm a magaméit.» Mind ehhez egy barátja, Aelius, még egy takaros kis fogatot is ajándékozott a költőnek, melyet maga hajthatott s a minek szerfölött megörült (XII. 24.). A nemes Marcellával való társalgást rendkívül nagyra becsülte. Csodálja műveltségét és izlését, a melyek alapján bátran valami előkelő római úrnőnek lehetne őt tartani:

Enyhül Rómáért epedő vágyam veled, édes

Marcellám, ki nekem visszavarázsolod azt. (XII. 21.)

Mert az igazat megvallva, mégis csak hiját érezte a «provinciai magánosságban» a páratlan főváros pótolhatatlan előnyeinek. Nem volt meg a maga megszokott közönsége, a hallgatósággal való közvetetlen érintkezése,

hiányzott a műértők fejlesztő hatása, finom izlésük és biztos ítéletük irányadása, mindenekelőtt pedig az élet alkotásra ösztönző pezsgése, a könyvtárak, színházak, társaságok, a melyekben az ember élvezve is önkéntelenül művelődött, szóval az egész szellemi légkör, a melyhez hozzá volt szokva. Ehhez járult még kedves földjijeinek sanda irigysége és birálgatása, egyik-másik rosszabb indulatú ellenfelének támadása, a sok kicsinyes nyárs-polgár szűkeszűsége, a mely körülmények között bizony vajmi nehéz lehetett költőnknek humorából ki nem fogynia. Így telt el immár a harmadik év teljes tétlenségben s a költő ez egész idő alatt semmit sem hallatott magáról. Csak a 101. év deczember havában adott neki végre barátjának, Terentius Priscusnak, megérkezése, a kit Maecenasának nevez (XII. 4.), alkalmat arra, hogy néhány nap alatt (természetesen egyrészt már régibb, még római időkből kész anyaggal) egy egész könyvet (a tizenkettediket) állítson össze számára. Az ajánló levél nehézkes és cziczomázott stilusán megérzik a szerző nyomott hangulata és a fővárosi beszédmódból való kiszokása. A bevezető költemény (3.) is némi bánatot lehel s halkán Ovidius gyászhangjaira emlékeztet. Könyve idegenként fog, úgy mond, a városba beállítani, a melyben pedig annyi testvére lakik. Ám vonuljon be a nyilvános könyvtárba, vagy még inkább Stella fényes házába, a ki majd terjesztetni s maga is meghatottsággal olvasni fogja. «Czimre nincs szükséged (könyvem), elég, ha két-három versedet olvassák, úgysis azonnal tudni fogja mindenki, hogy tőlem jösz.»

Midőn Martialis 57-ik születésnapját ünneplé, még 18 évet kívánt magának (X. 24.). Ennyire azonban nem vitte fel. A 101. éven túl nincs róla semmi életjel. Az

ifjabb Plinius egy levelében, a mely (III. 21.) legkésőbb, ha a 104. évben kelt, említi, hogy a költő halála hírét hallotta. Szellemes és elmés főnek dicséri őt, a kinek irataiban sok epét és sőt, de nem kevesebb jóindulatot (*candor*) is talál. Ez ítélet tökéletesen egybevág a költő önvallomásaival. Az említett két elem nélkül való epigrammák szerinte vajmi üresek és unalmasak, a jók olyanok, mint a pezsgő s tüzes chiosi bor (VII. 25.). Komoly gondolatok, érettebb életbölcse ség alapelvei, mélyebbre ható elmélkedések nem igen akadnak nála. Thaliát, a tréfálkozó kedvűt, tiszteli műzsájául. Szigorú olvasókról hallani sem akar. Ötleit nem a nap fárasztó ügyes-bajos dolgai és gondjai között, hanem az esti lakománál kell meghallgatni, mikor Bacchus már javában szítja a jókedvet, úgy a tizedik óra táján a császár asztalánál is szívesen hallják őket, de sohasem kell egymásután egész csomót bevenni belőlük, hanem egyenkint, s csínján élvezendők (IV. 8., 29., 82., X. 19.).

Catullus óta a rómaiak, sajnos, annyira hozzá voltak már szokva a szemérmetlen pajzánságok és erotikus leplezetlenségek legszennyesebb fajtáihoz is, hogy az ilyféle versek már úgy szólván elmaradhatatlan fűszerei valának az asztal melletti társalgásnak. És Martialis az ezen irányban mutatkozó keresletet félreismerhetetlen kedvvel és igazán mesteri módon tudta a lehető legbővebben kielégíteni. Mindjárt első könyve előszavában kijelenti, hogy az epigrammák általában a Flora-játékok látogatói számára írvák. Nem az iskolában való felolvasásra, mondja gúnyolódva, hanem férfitársaságoknak szánvák (I. 35., III. 68.). Elődeire is hivatkozik. Lucanus özvegye előtt öngazolásul férjének pajzán verseit említi (X. 64.). A császárt is arra kéri, hogy versei olvasásá-

nál szigorú uralkodói arczát váltsa derüsebbre, a minővel a mimus illetlenségeit is végig szokta olykor nézni. Hiszen ősidők óta szokásban volt, hogy a katonák az ünnepélyes diadalmenet közben is a legvaskosabb tréfákat engedték meg maguknak, s «latinul», úgy mond, azaz egyenesen mindent a maga nevéen nevezve beszélni, csak nem tilos talán! Catullushoz és Ovidiushoz hasonlóan ő is fogadkozik, hogy csak könyve pajzán, ő maga tisztos életű (I. 4.). Sűrűn következnek ilyenféle ledér tréfák a harmadik könyv vége felé egyik a másik nyomában. Itt búcsút vesz a költő a tisztos matrónától, de ravasz emberismerő léteére nem hallgathatja el ama gyanuját, hogy csak annál szorgalmasabban fogják már most a hölgyek könyve hátralevő részét is olvasni (III. 68., 86.). De úgy látszik, itt-ott mégis csak megbotránkoztak iratain. Ha gúnyosan le szólja is azokat, a kik csak «fiúk és hajadonok» számára írnak (III. 69., I. 67.), azért utóbb, bizonyára felsőbb helyről kapott intésre, az ötödik könyvben maga is szelidebb hangon kezd szólani (V. 2.), és a császár iránti tiszteletből a nyolczadikban is háttérbe engedi vonulni a «csupasz igazságot» a szűzies Pallas elől (VIII. 1. és Előszó). A régi ledérség újabb tanújeleivel áll elő ismét Nerva alatt, sőt azt állítja, hogy ez uralkodó nem csak megtűri, de sőt szívesen is hallja az efféléket (XI. 2.). Vig borozók társaságában megint rágyújt a Saturnaliák féktelen pajkosságaira (6.); az egész könyv szántsándékkal a jó erkölcsök merész kigúnyolását tűzi ki céljául (15., 16.) s a netán felhangzó szigorúbb erkölcsbirák letorkolására az isteni Augustus egy szennyos epigrammáját idézi (20.). Olyan nagyon féktelenné azonban, mint igéri, még sem válik az egész könyvön át, a melynek «egyes részei, mint mondja, reg-

gel is olvashatók, nem való mind éjszakára» (17.). A tizenkettediknek vége felé megint jó aztán egész rakás ilyen piszkos apróság.

A természetes, igaz és a szív mélyéből fakadó szerelem boldogságát és bánatát Martialis, úgy látszik, még csak futólag sem ismerte. Érezte is lelkének e hiját. «Ha Thaliámnak erőt és lendületet kívánsz», így szól egy bizalmas barátjához, «s ha örök életű költeményeket óhajtasz tőlem, akkor ismertess meg az igazi szerelemmel. Cynthia tette Propertiust, Lycoris Gallust költővé, Tibullus Nemesisnek köszöni hírnevét s Catullust Lesbia lelkesítette» (VIII. 73.). De költőnk nem volt mélyebb, eszményi szerelemre alkotva s már cynikus, torzonborz alakja sem igen ajánlhatta őt a nők kegyébe (X. 65., 7. s köv.). Szép fiúk bájai iránt nem volt érzék etlen (VIII. 46., IX. 56.).

Bármennyit és bármily kegyetlenül gúnyolódik is, azért a gonoszság vádját mindenkor nagy igyekezettel hárítja el magáról. Barátja, Faustinus, előtt szentül fogadkozik, hogy verseivel senkit sem akar személyében sérteni, s panasolja, hogy őt is oly mérgezett nyilakkal hadakozónak gyanúsítják, a minőket Archilochos lőtt ki Lycambes ellen (VII. 12., v. ö. V. 15.). Esdve kéri barátait, hogy ha valaki ilyeket tulajdonítana neki, jelentsék ki egész határozottan és ragaszkodjanak ez állításukhoz, hogy efféléket az ő Martialisuk nem írhatott (VII. 72., X. 33.). Ünnepelesen kárhoztatja mindazokat, a kik tisztos nők és méltóságok viselői ellen irányítják vakmerőn sértő verseiket (X. 5.). Elvéül jelenti ki, hogy a személyt mindig kimélni akarja, csak általában rója meg a hibákat (X. 33., 10.). Azonban támadásai még sem merő elvont általánosságok színével hatnak. Élőknek a maguk igazi

nevén való kigúnyolását már a törvény is tiltotta különben, csak megholt egyéneket volt szabad megnevezni. Így tehát Martialisnál is az összes személyes vonatkozású gonoszkodások, bármily egyenes czélzatúak lehettek is, legalább álarcz alá rejtvék. A koholt s részben tipikus nevek nagy sokasága nem engedi kitalálni, kicsoda s vajjon egyáltalán valamely határozott személy ellen irányul-e, avagy ugyanazon álarcz alatt is mindig egyazon személyre vonatkozik-e a gúnyolódás. A kíváncsiság is hiába fürkészt e nyomon. «Bármennyit faggattok is», így szól a költő (II. 23.), «mégsem fogom elárulni, kit értek könyvemben Postumus nevén». Valami Quintus nevű egyén egy párverset (III. 8.) önmagára értett: a költő rögtön felajánlja neki elégtételképen, hogy Quintus helyett azon helyen Sextust olvasson (11.). Mikor első személyben szól, akkor sem érti ezen mindig önmagát, valamint midőn nejről csúnya dolgokat mond, akkor sem a saját feleségére kell gondolnunk, mert hisz a költő sohasem volt házas. Ilyenkor más valakinek a szájába adja a beszédet, így pl. egy ízben a császárába (I. 5.).

Apróságainak becsét és jelentőségét Martialis éppenséggel nem tartotta kellőnél nagyobbra. Azt azonban természetesen nem kell tőle szóserint vennünk, mikor költeményeinek hibái ellen az egyedüli orvosságul a szivacsot ajánlja, vagy ha kijelenti, hogy versei csak megérdemelt sorsukban részesülnek, ha a víz elhordja, vagy az eső lemossa őket (I. 5., III. 100., IV. 10., IX. 58.). Mesterei Marsus és Catullus: mögöttük nem szeretne elmaradni (VII. 99., 7., X. 78., 16.); de azon boszanodott, ha valaki epigrammáinak hatását e költők műveiből való felolvasással csorbította (II. 71.) s ha így a régieket az élőknel többre becsülték, jóllehet bevallja,

hogy ez már világélte óta mindig így volt (V. 10., v. ö. VIII. 69., XI. 90.). Catullusszal csupán a külalak, élce csípőssége és előadása elevensége tekintetében mérkőzhetett, mert a veronai költő benső ihlettsége nincs meg ő benne. Legfőbb céljául maga is a csípősen fűszerezett mulattatást tűzi ki, s beéri azzal, ha tetszik, ha nevetnek ötletein s ha a centurio a geták közt is olvassa, ha még Britanniában is idézgetik verseit (XI. 3.). Lelkében semmi olyas nem történik, a mi azt legmélyén megragadta volna, s őszinte kiöntésre, művészi alakításra készítené. Ezért nem tudja a költő, mint ember, mélyebb részvétünket felindítani. Csak a nagy művészi tökéletességgel dolgozó mestert csodálhatjuk aprólékoskodó fogásaiban.

A bírálattal szemben azért korántsem volt érzéketlen (I. 91., V. 33., VI. 64.) s elég könnyen hajlott irigység gyanítására (VI. 61., v. ö. VIII. 61., IX. 97.). Nem egészen alaptalan volt például azok kifogása, a kik egyik-másik tréfáját kissé hosszadalmasnak találták (I. 110., III. 83.). Mert az igaz, hogy ha egyszer valamibe belekapott, könnyen esik túlságba. Az ilyen gáncsolókat kocsikenőkül szeretné látni, minthogy nem lehet nekik semmit elég szaporán s íziben megmondani (II. 77.). Marsusra és Pedóra is hivatkozik, a kik két lapnyi epigrammákat is irtak, meg aztán kikel az oly vendég ellen, a ki a lakománál csak az inycsiklandóbb falatokat válogatja ki, a kenyeret meg visszaútasítja (X. 59.) Egy másiknak meg, a ki versein a gondos kidolgozás híját rója meg, azt válaszolja, hogy étkeivel a vendégek, és nem a szakácsok tetszését akarja megnyerni (IX. 81.). Egy harmadiknak pedig, a ki a dicsérő és nyájas hangú verseket könyveiben (talán az udvari hizelgéseket?) unalma-

saknak találta, azt a tanácsot adja, hogy igyék hát vaticanusai bort, ha csak az eczet izlik a szájának (X. 45.).

Joggal adja értésünkre, hogy néhány csinos párverset, vagy négysoros darabkát megírni még nem valami nagy művészet, de már egy egész könyvnyi epigrammát szerezni vajmi nehéz (VII. 85.). Ha már most epigrammáinak 8000—9000 sorra terjedő, másfél ezernél nagyobb számát áttekintjük, valóban be kell vallanunk, hogy ragyogó ötleteinek lankadatlanul csörgedező dús ere páratlan a maga nemében. Úgy látszik, hogy egyik ellenfele állhatatosan üldözte őt gyalázkodó verseivel. Eleinte megvetéssel bünteti őt. «Hallom, úgy mond, hogy Cinna verseket ír ellenem. De már hogy írna az, a kinek verseit nem olvassák» (III. 9.). Nem szerencsétlenti őt a komoly válaszlás tiszteletében. «Bármennyit ugatsz is rám, azért mégsem kedveskedem neked azzal, hogy híressé tegyelek» (V. 60. v. ö. XII. 61.). De végre mégis csak túláradt az epéje. Haragtól lángoló epigrammák egész sorában megtorlással fenyegeti a gazfickókat (VI. 64.). A fegyvercsörtető hadüzenet valóságos letenyéje a hatalmas körmondatok áradatában ömlő szitkoknak. Erős önérettel hivatkozik azon tetszésre, melyet könyvei a magas és legmagasb körökben kivívtak, s azzal fenyegetőzik, hogy végre is kimutatja majd medvekarmait a csaholó kontár ellen. E szokatlan műalak, a melylyel különben helylyel-közzel a görög anthologia költői is élnek, nem találkozott tetszéssel, és a korholó költemény hosszúságát is gáncsolták, úgy, hogy utóbb a költő jónak látta magát gúnyos párversekben igazolni (65.).

Hogy verseinek ily nagy számában egy-egy semmi értékű is akad, azon senki sem fog megütközni, s ezt már a szerző maga is elég őszintén elismerte, a mint

láttuk, mindjárt legelső könyvében. Másutt annak a vád-
nak, hogy könyvei «egyenlőtlen öntetűek», szerencsés
szójátékkal tompítja el az élet, azt felelvén, hogy ez nem
gáncs, ellenben éppen az lenne a baj, ha «egyöntetűek»
(vagyis egyhangúak s így unalmasak) lennének, a minők
a rossz könyvek (VII. 90.). Meg aztán részben nem is
válogatta szabad tetszése szerint, hanem úgy adták fel
neki a tárgyakat: ám lássa, mit tud belőlük csinálni.
Egy ízben el is panaszolja, hogy valaki holt témákat ad
fel neki s aztán még csodálkozik, ha nem tud belőlük
elevenet alkotni (XI. 42.).

Ugyanazon tárgynak változatokban való ismétlését sem
szabad ellene gáncsul felhozunk, vagy ebben szegény-
ségének bizonyítékát látnunk. Sőt inkább költők úgy,
mint szónokok körében a művészi feladatok egyikének
tekintették ugyanazon tárgynak különféle oldalról, vál-
tozatos alakban való feldolgozását és megvilágítását. Ilyen
pl. a nyulat szájában vivő oroszlán témája, mely zsák-
mányát majd elereszti, játszik vele, majd megint felkapja
a nélkül, hogy megsebezne, a mely mutatvány a színikör
császári játékainál nagy feltűnést keltett akkoriban. A
nyulat Ganymedeshez hasonlítja a költő (I. 6.); az oroszlán
a császáré, ezért oly nagylelkű (14.); a nyúl vére külön-
ben is kevés neki, ezért oly biztos előtte a kis állat élete,
mint a császár fegyverei előtt egy dák gyermeké (22.):
ha a kutyák harapásai elől menekülni kíván, csak fusson
bátran az oroszlán torkába (48.); hiába keresed, szegény
nyulacska, az oroszlán zsákmányává létel dicsőségét
(51.); a hatalmas vad észre sem veszi, hogy van-e valami
a foga hegyén (60.). E mutatvány az állatszelistés min-
den más remekét fölülmúlja, a melyeket eddig a szín-
körben látni lehetett, s ez annyival nagyobb szerű, hogy

nem pusztá betanítás műve, mert az oroszlán tudja, kinek áll szolgálatában (104.).

Egy elítéltnek a szinkörben Mucius Scaevola szerepét kell játszania, ki Porsena előtt izzó parázsra tartotta a karját. Ezt a tárgyat is többszörösen változtatgatja a költő. Porsena gyöngébb volt Muciusnál, mert nézni sem tudta ennek hőstettét s megparancsolá neki, hogy vegye ki kezét a zsarátnok közül. E kéz tévedése azzal, hogy elvétette a királyt, nagyobb dicsőséget szerzett másik hőstette által birtokosának, mintha eltalálta volna kiszemelt célját (I. 21.). Másutt meg így szól róla: «Nézd, mint uralkodik keze a megrettent tűzön; önmagának nézőjeként gyönyörködik karja pusztulásában; ha akarata ellenére közbe nem lépnek, ő kész volt már akár a balkezét is feláldozni. A hősiesség ily bizonyítéka után már nem is vagyok kíváncsi arra, a mit e kéz előbb művelt» (VIII. 30.). E fagyos retorikát azonban mintegy megczáfolja utóbb a szerencsétlen elítéltnek sorsára való azon utalás, a mely szerint, «ha valakit tűzhalállal fenyegetve kényszerítenek a keze elégetésére, akkor még nagyobb hőstett az engedelmség megtagadása» (X. 25.).

A mai olvasó legalább Statiust és Martialist egymással versengni láthatja azon költeményeikben, a melyek mind a kettejük részéről ugyanarra a tárgyra vonatkoznak. Természetes, hogy már a két költő különböző műalakja is más-más feldolgozást követel: Statiusnál széles terjedelmű, epikus előadást látunk, hymnusszerű lendülettel és novellai leleménynyel meg bőséges mythologiai felszereléssel díszítve, míg ellenben Martialis eleven realizmusát helyenkint nagyító czifrázatokkal felpiperézve, rendszerint csillanó élbe igyekszik a csinosan esztergályozott ötletet kihegyezni. Hercules bronz-szobrára irt

epigrammjában (IX. 43.) ugyanazon elemekkel találkozunk, a melyeket Statius alkalmazott (Silv. IV. 6.) e tárgy feldolgozásánál: úgy mint a műremek leírásával, mestere nevével, régibb birtokosaival, a szobornak utóbb egy magánházba jutásával, a melynek érdemességét emeli ki mind a két költő; sőt még egyes finomabb részletek is közösek mindkettejüknel, így Molorchus vendégszeretete, Vindex műveltsége. De nem is szólván Statius költeményének epikus bevezetéséről, a mely az asztaldisz megtekintését megelőzi, ennek műve egészen a műremek és birtokosa lelkesült dicsőítő-énekének hatását keresi, míg ellenben Martialis párversei inkább a szoborra illő feliratnak tekinthetők. Earinust, a császár pohárnokát, kinek első hajnyírását Statius ünnepélyes csinnal valószínű nagy és fontos eseménynyé magasztalja fel (Silv. III. 4.), Martialis kilenczedik könyvében egy sor kecsesen hízlgő epigramma tárgyául szemelte ki (II. 12. 13.). Háromszor is játszik a legbájolóbban enyelgve az ünnepeltnek széphangzású nevével, a melynek szótagjai, sajnos, sehogyan sem akarnak a versmértékbe illeni. Míg Statius e nevet egészen elhallgatja, addig Martialis ennek jelentését a tavasz minden illata, kelleme és bája koszorújával fonja körül, s a három többi évszaktól kölcsönzött nevek melléje állítása segítségével engedi kitalálnunk, e név viselőjét pedig a lehető legszebbnek, egyenesen a császári ház szolgálatára teremtettnek dicséri. Haját, ez Aesculapiusnak szánt áldozati ajándékot, a felajánló ima hangján magasztalja (16. 17.), maga e felajánlás pedig a mennyei Ganymedes irigységét kelti fel. Ez most Jupiternél a maga számára is hasonló ünnepséget szeretne kikönyörögni, de isteni gazdája azzal utasítja el kérelmét, hogy: «Caesar udvarában ezer oly szolga is akad, mint

te, míg én csak véled rendelkezem: ki fogná hát nékem a nektárt keverni, ha a hajadat lenyíratván, férfias képet ölténél?» (36.).

Azon irodalmi kalózok ellen, kik Martialis tollaival kérkedtek, egész életén át, még hírneve delelő szakán is, küzdenie kellett. Apró, elszórt s könnyen fülbemászó ötletei s tréfái, melyek szájról-szájra repülve gyorsan terjedtek, már ezért is könnyen eltulajdonítható s bajosan őrizhető kincs valának. Vajmi sokszor megeshetett, hogy egynémely ficzkó, ki a társaságban vagy az olvasó közönség előtt olcsón kívánt szerepelni, a maga neve alá csempészte egyikét, vagy másikat e versikéknek, sőt akár egy-egy marékkal is lopott merészen közülök, hogy a sajátjai közé keverve ezek értékét velök növelje! E szarka-természetű urak egyikének szól a költő azon figyelmeztetése, hogy hiába csatolja fel a kengyelfutó Ladas egyik lábát magára, ha a másik lába fából van (X. 100.). Egy zugpoétát meg a közmegvetésnek ad át, ki a saját selejtes férczműveit az ő neve alá akarta csempészni (X. 3.). Egy zsidó, ki őt meglopta, elég aljasan előbb ócsárló bírálattal igyekezett tolvajlását elleplezni (XI. 94.). Hogy Cordubában akadt még olyan firkász is, a ki a híres költő egész könyveit merte a sajátjai gyanánt előadni (XII. 63.), azon senki sem fog csodálkozni, a ki a főváros és a vidék közötti nagy különbséget szem előtt tartja. Hisz még Rómában sem lehettek valami sokan azok, a kik a könyvpiaczon forgó költői művekben a lopott dolgokat éles szemmel azonnal ki tudták ismerni.

Tudósnak Martialist nem lehet mondani. Egyebek közt még az is megesik vele, hogy Catullust és Vergiliust kortársakul állítja egymás mellé (IV. 14., 13. s k.), vagy hogy Arpit és Arpinumot összetéveszti (IV. 55., 3.). A

grammatikusoknak is igyekszik ugyan tetszeni, de már az ő tudós magyarázataiknak művei megértésére szolgáló segedelmét nem óhajtja. A stilusban régieskedőket joggal teszi nevetségesekké (XI. 90.). De azért művészete mégis a görög minták tanulmányára vall. Tárgyai- és motivumainak nem egyike az epigramm-költészet közhelyei közül való s az anthologia költőinél is előkerül: így például a mának élvezésére serkentő intelem, a tudákos költészet: a grammatikusok és a régieskedők elleni éleződés, a szónokok kigúnyolása, a fősvénységről, a vendégségek és az élısdiokról szóló versek, habár ott távolról sem lépnek annyira előtérbe, nemkülönben az asszonyok rút-ságára vonatkozó, így a még fiatalnak látszani kívánó vénecske kicsúfolása is, valamint az ügyetlen borbély és még sok más, a képekre, szobrok- és egyéb műtárgyakra való tulajdonképeni feliratokat és kéziratok ajánló sorait nem is említvén, s az erotikus költeményeket is számitáson kívül hagyván. Egyik-másik versre határozottan a Nero idejében virágzott *Lucillius* adott költőnknek ösztönzést. Egyebeknek másait meg a Hadrianus korabeli *Stratonnál* találjuk, a paederastikus költemények azon hirhedt szerzőjénél, a miből mindkettejük közös mintájára lehet következtetnünk. De *Martialis* az idegenből vett anyagot is mindig teljesen a sajátjává tudta tenni, a görög elemeket egészen római szellembe dolgozta fel s ilyennel hatotta át, olykor a tárgyat dúsabban szerelte föl, majd meg az egésznek merőben más fordulatot adott.

Elmés képzeletének mozgékonyága, a lelkét özönnel megszálló képzetek gazdagsága vajmi könnyen csábítja őt fárasztó túlságra. *Lucillius* is, ő is, egy piczinyke falusi jószág kicsinységén tréfálkoznak (XI. 18.). A görög beéri három igen szabatosan kifejező szóval ugyanannyi di-

stichonban: a birtok tulajdonosa nála az éhhalál elől másnak a tölgyfájára kénytelen akasztani magát (mert neki nincs egy szál fája sem); még sírhelyül sem volt neki jószága elég nagy, s így a szomszéd telkéből kellett egy darabot hozzávásárolni, hogy eltemethessék; ha Epikuros e földbirtokot ismerte volna, akkor bizonyára ilyeket vett volna fel elméletében a parányok helyett őselemekül (lefordíthatatlan szójáték az eredetiben: πάντα γέμειν ἀγρῶν εἶπεν ἄν, οὐκ ἀτόμων). Martialis ellenben a dolgot nem fogja fel ily tragikusan. Az illető nem is vette, hanem ajándékba kapta kis jószágát. Mielőtt birtokába venné, 27 ingerkedő tizenegy szótagú versben kérdezetgi, vajjon jószágnak lehet-e nevezni azt, a minek kicsinységét azon tárgyak (növények, állatok stb.) véget érni nem akaró során mutatja ki, a melyek e birtok szűk területére vagy éppenséggel nem férnek, vagy azt teljesen betöltik, végül pedig ő is szójátékkal, még pedig egészen a saját eszmeköréből meritettel zárja be költeményét, azt óhajtván, bár kapott volna e *praedium* (mezei jószág) helyett inkább egy *prandium*-ot (reggelit).

Nem a legválogatottabb, de annál találóbb hasonlatai és nevetető, kivált leszóló túlzásai tekintetéből Martialis méltó utódjuk a komoedia-íróknak. Így például igen világosan mondja meg egy selejtes tréfáival magát szellemesnek tartó élcelődőnek, hogy az utczai csöcselék mely fajtájából való (I. 41.); vagy fölötte élénken szemlélteti egy ajándékba kapott arany csészécske vékonyságát (VIII. 33.); másutt éppen ily elevenen tünteti fel az elnyűtt köpönyeg siralmas állapotát (IX. 57.); vagy pedig egész bokkrétáját szedi össze a rossz illatoknak (IV. 4., VI. 93.), más helyütt meg éppen ilyen érzékhez szóló közvetlenséggel írja le egy szép fiú csókjainak

édes zamatát (III. 65., XI. 8.). Az sem utolsó, mikor tragikus hangon adja elő, mit mindent nem szenved az ember egy ügyetlen borbély kinzó kése alatt (XI. 84.). A vastos torzkép-rajzolás netovábbja amaz intelmi beszéd, a melyet egy még férjhez menni óhajtó vénecske úrhölgyhöz intéz (III. 93.). Néha elég neki egy szó, hogy egy arcot megrajzoljon vele, minő például, mikor azt mondja: «olyan a képed, mintha víz alatt úsznál» (II. 87.). A vígjátékra emlékeztet nála egy ifjúnak nevelőjével való értekezése is, a ki még pórázon kívánná vezetni keze alól kinőtt növendékét (XI. 39.), nem különben a szüntelen ajándékra áhító kedves megleczkésztetése (XI. 50.). A legjobbbíró humor példája azon nyomorúságos retyemotya leírása, melylyel egy árva éhenkórász július 1-jén lakásából kiköltözik. «Miért is keressz lakást?» kérdi végül a jámbort. «Hisz ingyen is ellakhatnál, — a hid alatt», a koldúsokkal t. i. (XII. 32.).

Kitűnően ért apró mesterművecskéi felépítéséhez. Néha az egész epigramm egy-egy felvetett kérdés, egy feladott találós mese megoldása, szóval, a mint Lessing mondja, felkeltett várakozás és ennek mentül rövidebbre fogott, annál sikerültebb kielégítése. A vígjátékírókon kívül egy római költő sem művelte a szójátékot oly bőségesen, mint Martialis, de művészetének ezen oldaláról természetes, hogy sem a fordítás, sem a körülírás nem nyujthat kellő képet (pl. I. I. 79., III. 13.. 16., VI. 17., VIII. 62., X. 27.). Néha eleven leírásai, vagy hasonlatai, sőt olykor éppen pathetikus, vagy érzékeny hangú előadásai csak arra valók, hogy egy ideig tévútra vezesse velök az olvasót, a kit aztán hirtelen meglep a nem várt kifejtéssel s az előzmények után reméltnek éppen ellenkezőjével. Igen mulattatóan mondja el például,

mint vonul Bassus mindenféle élelmiszerral megrakodva, a mit különben csak egy mezei jószág nyujthat, nem talán a városba, — hanem egy ilyenekben nagyon szűkölködő falusi birtokra (III. 47.). Csodálatot keltve írja le egy pazar fényűzéssel kérkedő villa pompáját, a mely mindennel bőven fel van szerelve, csak étkező és háló hely nincs benne, s aztán e találó szavakkal fordul birtokosához: *quam bene non habitas!* (XII. 50.). A gazdag Apollinaris nem cserélné el formiaei kastélya páratlan kényelmét senki máséval: megvan itt az üde tengeri levegő kellemével együtt minden gondolható, a mi óhajtottá teheti az itt tartózkodást; akár a kereveten heverészve horgászatsz s bővében élvezheted az önként kínálkozó legízletesb halak minden fajtáját. De az évnek hány napját engedik meg a tulajdonosnak ügyei Formiae-ben tölteni? Boldog a cselédsége, mely a gazdának szánt kényelmet élvezheti! (X. 3.).

Martialisnak a természet szépségei és a tájképi hangulatok iránt is van érzéke. Barátja Julius Martialis szép birtokának igazán szíve mélyéből tud örülni (IV. 64.). A Hesperisek kertjeihez hasonlóan terül el a gyönyörű díszliget a Janiculus szellős, napos lejtőin; míg lenn a völgyben lomha köd terpeszkedik, idefenn tiszta levegőben úsznak a kastély égbe nyúló tetőcsúcsai. Az egész héthalmú várost át lehet innen tekinteni, s a szem Albáig, Tusculumig, sőt messze be a hegységig elkalandozhatik. Szabadon nyúlnak el tekintete előtt az országutak szalagjai eleven forgalmukkal s a Tiberis a mulviusi híddal. De bár látni mindez életet, azért a kocsik zöreijéből s a hajósok lármájából nem hangzik fel ide semmi nesz. S mily nemes vendégszeretet honol e házban, a hol Alcinousnál, vagy Molorchusnál képzelőd magad.

Martialis is leginkább azokkal a versmértéki alakokkal él, a melyek a görög epigramm-költészetben járatosak és Catullus óta a rómaiaknál is közkeletűek valának. Ezek az elegiai párvers, a tizenegy szótagú és a choliambusi sorok. A hat- és ötméterű vers előkelő szabásával különösebben a Szinjátékok könyve és a két Saturnalia-könyv (XIII. és XIV.) tűnik ki, a melyekben minden egyes distichon magában egy-egy befejezett kis műremek kívánt lenni. Catullusnak még nem eléggé kicsiszolt technikáját egyébiránt is felülmúlja tisztaság és ügyesség dolgában, a nélkül azonban, hogy az érdesebb alakokat oly nagy gonddal kerülné, mint Ovidius. A hatméterű verset magában hosszabb költeményeknél csak kétszer használta (I. 53. VI. 64.), kétszer meg egy-egy epigrammja csakis egyetlen hexameterből áll (II. 72., VII. 98.); éppen ily elszórtan és ritkán fordul elő nála két (VI. 12.) s másutt három (XI. 77.) iambusi trimeter, majd meg két sotadeus (III. 29.) egy-egy epigrammba fűzve. Horatius epodoszerű szerkezetét, vagy a kataleptont néha iambusi tri- és dimeterekből fűzött szakok zárják be (I. 49., III. 14., IX. 77., XI. 59.); egyszer a choliambus is előfordul dimeterrel kapcsolatban (I. 61.). Olyanféle mesterkélt versalakokat, minők a galliambus, a visszatérő és a visszhangzó sorok, határozottan elutasít magától (II. 86.), ellenben a refrain azon alakzatait, a melyek szinte dalszerűvé teszik az epigrammot, gyakrabban és ügyesen alkalmazza. Éppen ezt sajátította el Catullustól, de ennél jóval tovább ment benne. Hogy csak néhány ily költeményét idézzük példaképen: majd ugyanazzal a verssel kezdi és végzi költeményét (II. 6., IV. 89., VII. 26., v. ö. X. 36.), majd egy distichon kezdődik és záródik ugyanazon szavakkal (I. 32.), vagy ugyanez több egymás után

következő distichonnál is ismétlődik (IX. 97. hatszor egymásután); majd meg a pentameter végső szavai ismétlődnek (II. 18. háromszor egymásután); vagy ugyanaz a név áll az egymásra következő versek mindenikének az elején (V. 24. tizenötször, v. ö. I. 109. 1—5.); másutt megint ugyanaz a szó kerül elő egymásután minden mondatban (III. 26. v. ö. II. 7.); vagy a két záró vers az egy utolsó szó különbségével teljesen egyenlő (I. 109., 22. s k.). De lehetetlen a verselés technikájával is összefüggő valamennyi műfogását az epigrammai stilusnak itt elsorolnunk, melyeket Martialis a hellenisztikus kor költőitől eltanult.

A szellemes tréfa e röpke szülőtteinek már természetével jár, hogy ismert régibb költeményekre való visszaemlékezésekkel is játszadoznak. Nem csak szószerinti idézetet, hanem nagy számú célzást és egyes versek utánzatait is lehet Martialisnál kimutatni. Különösen akkor hatnak az ilyenek a legkedvesebb pajkoskodás színével, mikor parodisztikusan egészen más értelemben használvák s más összefüggésbe kerülnek, mint eredeti helyökön. Distichonjaiban legszívesebben Ovidiusra nyúl vissza költőnk. Ennek legkésőbbi művei is élnek emlékezetében. Némely sort, vagy félsort majdnem teljesen változatlanul is átvesz tőle. Nem ritkán ovidiusi szavakkal kezdődik valamely költeménye, s nem csekély a tőle kölcsönzött versvégek száma, különösen a pentameterok második fele. Iambusi és phalaikosi méretekben természetesen Catullustól kölcsönöz leginkább. Egyébiránt a priapeákat, nem különben a distichonokban Vergiliust és Horatiust, Tibullust és Propertiust, Lucanust és Siliust, az eklogákat és Calpurniust is felhasználja költői szókincse gyarapítására. De nem csak ezt, hanem egyes közhelyeket és

motivumokat is kölcsönzött Martialis római elődjektől, így pl. a költő egyéni élete és versei kedvelt megkülönböztetését, a melylyel már Catullus- és Ovidiusnál is találkozunk; saját könyvének bizalmas megszólítását s netáni hibáinak mentegetését; egy rossz fogakkal bíró szép nő attól való óvását, hogy valahogy nyitott szájjal ne neveszen (Ovidius nyomán), nemkülönben Catullus után az éhenkórászok elleni kifakadásokat.

Nyelvezetének simaságát és szemléletességét itt csak egész általánosságban említhetjük. Verseiben a latin nyelv bámulatos hajlékonysága és kifejező szabatos tömörsége oly fokban érvényesül, hogy költeményei éppen ezért a hű fordítás minden kísérletén kifognak.

Mindent összevéve, Martialis epigrammáiról elmondható, hogy nem csak az antik élet megbecsülhetetlen képeit birjuk bennök, hanem hogy amúgy is felülmúlhatatlan remekei a kicsinyben való nagy művészetnek, valóságos gemmái a költészetnek. E téren nem is érte őt utól sem termékenysége, sem technikája tekintetéből egy utánzója sem. Igaza van Pliniusnak, a ki arra az eddig legalább be nem vált ellenvetésre, hogy Martialis versei nem fognak halhatatlanokká lenni, azzal az elismerő kijelentéssel felel, hogy a költő mégis oly alakot tudott nekik adni, mintha örök időkre lennének szánva.

Martialis útján (X. 35. 38.) ismerkedünk meg egy vele egykorú költőnővel, kinek tetszetős elevenségű naivsága elbájolta őt. *Sulpicia* 15 évi, fölötté boldog házasságban élt férjével, Calenusszal. Ennek halála után (a mely legkésőbb 98-ban történhetett) hitvesi gyöngédségének, stilusukkal és külalakjukban is leginkább Catullus és Calvus

verseire emlékeztető költeményekben áldozott, melyek az elhúnyttal együtt élvezett örömeiket épp oly egészséges érzékiséggel, a minő ártatlanul és kedves pajzánsággal is énekelték meg egyúttal. Versei mind szeretett férjének szóltak s özvegye törhetetlen hűségének valának bizonyítékai, melylyel a megholt emlékéhez a síron túl sem szünt meg ragaszkodni. Ez érdekes nő szenvedélyessége Sapphóra emlékeztetett s költeményeinek hangja, őszinte nyíltságuk mellett is, oly nemes és tiszta volt, hogy Martialis szűzies érzelmű hajadonok és hű férjek kezébe való olvasmányul ajánlhatta őket. Természetes, hogy a szó mai értelmében vett szemérmes olvasók kényességére neki nem volt oka gondolnia. Annyit tudunk e versekről, hogy a negyedik és ötödik században még olvasták s oly férfiak, mint Ausonius és Apollinaris Sidonius is, klasszikusoknak tartották.

Ez író nő neve alá csempészték később egy rossz stilusú, unalmas költeményt, a mely hexameterekben Domitianus uralmának zsarnokoskodásait, különösen a bölcseleőknek e császár rendeletére történt számkivetését panaszolja el, a mitől, úgy látszik, Sulpicia férjének is tartania lehetett. A múzsa azzal a biztatással nyugtatja meg őt, hogy a zsarnok napjai már úgylis meg vannak számlálva. A tákolmány állítólag a XV. század vége felé került elő egy ma már elveszett kéziratban Bobbio kolostor könyvtárából s most már csak nyomtatásban van meg. Szerzője ismerte ugyan a költőnő élete körülményeit, de szellemét nem sikerült visszatükröznie.

NEGYEDIK FEJEZET.

TRAJANUS KORA.

Trajanus szelíd uralma alatt ismét fellélekzett a műveltek és önállóan gondolkozók sokáig lenyűgözött szelleme. Még az elődje alatt oly kegyetlenül üldözött bölcselők is felszabadultak a nyomás alól, a kik különben egyrészt nyakas ellenszegülést tanító elméletükkel, másrészt meg alszenteskedő maguktartásával keverték magukat rossz hírbe, sőt gyakran komoly veszedelembé is. A műveltebbek köreiből általánosan igen nagy volt az irodalmi érdeklődés, meg az írásra való hajlandóság. Sokan valának, a kik egyenlő jártassággal beszéltek és irtak latinul és görögül s ez utóbbi nyelven már hosszabb költeményekre is vállalkoztak, nem csak apróbb játszi versikékre. Így az ifjabb Plinius, korának egyik legbuzgóbb és annyi minden iránt érdeklődő irodalombarátja, *Arrius Antoninus*-tól, Antoninus Pius császár nagyatyjától görög epigrammokat és iambusokat olvasott, a melyeket Kallimachos és Herodas (a mimiambus-költő) versei mellé helyez értékük dolgában (Lev. IV. 3., 3., 102. és 105. között). Ez epigrammák közül némelyeket latinra is lefordított (Lev. IV. 18. v. ö. V. 15.). *Caninius Rufus* (a

108—109. év táján) görög eposzt szándékozott írni Trajanus dák háborújáról, és Plinius (Lev. VIII. 4.) e nagyszabású. költői részletekben is gazdag tárgy választását igen szerencsésnek tartja. Alkalmat adna ugyanis e költemény folyók új mederbe terelésének, új hidak építésének (pl. az Isteren), zord hegyszakadékok szélén álló táborok leírására s végül egy rettenthetetlen fejedelem trónjától, majd életétől való megfosztásának (Decebalus legyőzete 102-, halála 107-ben) megéneklésére. De egyúttal látja a nagyszerű tárgy hozzá méltó előadásának nagy nehézségeit is. Igazán kár, hogy ez eposz nem jött létre s nem jutott korunkra, mert megbecsülhetetlen kommentárját bírónk benne a Trajanus oszlopa képeinek. Még a 77 éves consularis *Vestricius Spurinna* is írt (101-ben) latin és görög lyrai költeményeket, a melyek édes lágysága, tiszta bája s vidám üdesége egészen elragadta Pliniust (Lev. III. 1. 7.).

Az irodalmi termékek széles körben való gyors elterjedéséről elég jól gondoskodott a nyilvános szavalatoknak e korban nagyon felkapott szokása és a kéziratok szapora sokszorosítása, meg az élénk könyvárusi forgalom. Az előadó-termékből nem volt kizárva az irodalmi termékek egy oly neme sem, a mely egyáltalán csak valamelyes számú közönség érdeklődésére számíthatott. Tanácsházi és törvényszéki beszédek és történelmi munkák épp úgy, mint eposzok és tanköltemények, szomorú- és vigjátékok, lyrai versek (zene- és karkiséret nélkül is) és játszi apróságok, szóval minden műfaj előadásra került itt. Elég nagy számmal valának az oly előkelő urak is, a kik saját házuk termeit is rendelkezésére bocsátották a felsőbb körökből való társaságnak, hogy ily irodalmi élvezetben részesüljön. Már csak azért is, mert ez volt még

a legolcsóbb módja a Maecenas hírneve és dicsősége megszerzésének. Ennél sokkal komolyabb alapja és fogantatja is volt *Titinius Capito* irodalompartolásának, a ki igazán őszinte barátja és buzgó istápolója volt a szellemi mozgalomnak. Domitianus, Nerva és Trajanus ezen kabinet-titkára hiven ápolta a köztársaság korabeli nagy római államférfiak emlékét s lelkesült Brutus-, Cassius-, Catoért, kiknek szobraival diszité fel lakát, és életüket (vagy tán inkább halálukat?) versekben írta meg, a melyeket Plinius (Lev. I. 17. 3.) kitünőknek ítelt.

Trajanusnak mindjárt első uralkodási éve (97) bőséges költeményszürettel köszöntött be. Az egész április hónap alig múlt el csak egy napja is valami nyilvános szavalat nélkül. Nem csoda, ha a hallgatóság utóbb már beleunt a fölöslegbe s gyérülni kezdett. A meghívottak közül számosan a felolvasó-terem mellékhelyiségeibe vonultak vissza, s itt csevegtek, időről-időre kérdezgetve a belülről jövőktől, megkezdődött-e már, mennyire haladt s vajjon nemsokára véget ér-e az előadás. Csak a vége felé szálalóztak be unott ábrázattal s még mindig habozva, de még így sem igen várták be a végét, hanem részben kilopódzva, részben bátor kiméletlenséggel hagyták faképnél a felolvasót. Csak a jó *Plinius*, a ki azon költők legnagyobb részével személyes barátságban állott, csak ő nem fáradt bele az irodalom iránti érdeklődésbe s nem győzött eléggé örülni a sok feltörekvő tehetségnek. Nem is mulasztott volna el a viláért csak egy előadást is (Lev. I. 13. v. ö. 10.), s eleget évődött, ha a közönség soraiban olyakon akadt meg a szeme, a kik gögből, vagy közömbösségből arcvonásaik egyetlen rándulásával sem árulták volna el, hogy csak valamennyire is érdekli őket az előadás, hanem némán s mozdulatlanul hallgatták

végig az egészet. Nem úgy ő, a ki senkitől sem tagadta meg tetszését s azt hívé, hogy ezzel önmagát tiszteli meg leginkább (Lev. VI. 17.). Mind a mellett, hogy csodálójá volt a régieknek, még sem tartozott azok közé, a kik saját koruk tehetségeire félvállról néznek le, már csak azért sem, mert maga is hódolt a verselgetés uralkodó divatjának s a maga részére is követelte az őt megillető elismerést (Lev. VI. 21.).

Nem minden önérzet nélkül és szinte gyermekies örömmel mondja el a 45 éves férfiú, milyen könnyen és mintegy játszva sikerülnek neki már már kora ifjúsága óta szellemes költői gyakorlatai (Lev. VII. 4.). Már 14 éves fiú korában irt egy görög tragédiát (legalább ennek vették). Első hadiszolgálatából való visszatértekor kedvezőtlen szelektől az aegaei tengeren feltartóztatva, ezt és Ikaria szigetét, a hol vesztegelt, elegiai versekben énekelte meg. Más alkalommal meg hexameterekben próbálkozott. Jóval később, már mint magas méltóság viselője, ismét visszatért szabad idejében ifjú évei kedvelt játékaikhoz. Laurentumi mezei kastélyában Asinius Gallus egy iratát olvastatja fel magának, a mely párvonalba állítja Asinius Polliót Ciceróval, nemkülönben emennek egy, Tirojához intézett sikamlós epigrammájában gyönyörködik. A délutáni pihenés közben, nem tudván elaludni, eszébe jut, hogy a szórakozás e nemében is jó és illő a nagy államférfiak példáját követni. Ez elhatározásának mindjárt tanújelét is adja egy hevenyében odavetett hatméretű verses költeményben, a melyet középszerű volta daczára sem mulasztana el az olvasóval közölni. Hasonló könnyedséggel rögtönzött utóbb elegiákat és iambusokat is. Városi barátainak tetszése arra bátorította, hogy egyéb versmértékekben is megkisértse

tehetségét. Kivált utazásai közben, a vadászaton, a fürdőben és asztalnál ülve önti ki változó hangulatait, derült ötleteit, szerelmét, haragját, panaszait s a látottak és tapasztaltak keltette érzéseit ily versekben (Lev. I. 6., IX. 36. 6.). Catullus módjára irodalmi dolgok is szóba kerülnek bennök. Így dicsőítő szavakkal hirdeti már előre Suetonius iratainak nem sokára várható megjelenését (Lev. V. 10.). Egyik levelébe beleszővi egy epigrammáját (VII. 9.), a melynek distichonjai a szellem úntalan gyakorlását ajánlják, hogy viaszként idomítható és hajlékony maradjon. Végül arra is elhatározza magát, hogy annyi mások példáját követve, egy önálló kötetet is adjon ki *Hendekasyllabi* ezimen. Könyvét (102—105. közt) megbirálás és megrostálás végett rokonának, Plinius Paternusnak küldte el (IV. 14.) és erre kevéssel utóbb kiadta. Fogadtatásával meg volt elégedve. Jó felesége, a ki férje minden munkájában és mindabban, a mi hírneve gyarapítására szolgálhatott, élénk részt vett, dalait eziterakisérettel saját szerzeményű dallamok szerint énekelgette. Széles körben olvasták és másolták, sőt görögök is énekeltek ezitera, vagy lant kíséretével e költeményeket (Lev. IV. 19. 4.).

De azért baráti részről is kellett elvéte oly hangokat hallania, a melyek rosszalták, hogy az érdeemes consularis nem érve be szabad idejének ilyes játékokra fecsérlésével, még nyilvánosan is előadja őket. Az első szemrehányás ellenében azon nagy államférfiak és írók hosszú sorára hivatkozik, a kiknek példáját követi; a nyilvános felolvasást pedig azzal igazolja, hogy ez a módja a még kiadatlan művek szakértő birálat elé juttatásának és ez úton való kicsiszolásának (Lev. VIII. 17., 7.). Elmondja azt is, hogy előbb mindig maga nézi

át fogalmaztatát, aztán két-három ismerősének olvassa fel, majd többekkel is közli, hogy nézzék át és bírálják meg; írásbeli megjegyzéseiket, ha valamely dolog iránt még maga sines tisztában, ismét másokkal együtt veszi fontolóra; végül nagyobb közönségnek mutatja be művét, s csak ennek utána lát még igazában hozzá a végső átsimitáshoz. Viszont maga is a legszivesebben vállalkozott mások kézíratainak áttekintésére, s ilyek közt még a kezdők tervvázlataitól és töredékektől sem idegenkedett (Lev. III. 15., VIII. 4. 6.). Hanem az igaz, hogy olykor felolvasásai meghallgatása czimén nagy áldozatokat is követelt barátaitól. Így a 108., vagy 109. év forró július havában két álló napon át olvasta fel egy vegyes tartalmú és versmértékű kötetét, a nélkül, hogy annak csak egy darabját is elengedte volna (Lev. VIII. 21.). Tehát éppen nem riasztatta magát vissza azon gáncsolóktól, kiket az imént említettünk, de kapott is kárpótlásul másfelől bókot és bátorítást eleget, a melyeknek vajmi kész volt engedni (Lev. IX. 16. 25.). De már az komoly aggodalmat okoz neki, hogy barátai is rossz felolvasónak, különösen rossz versszavalónak mondják (Lev. IX. 34.). Maga helyett tehát egy szabadosával adatja ezentúl elő költeményeit, de ez is csak kezdő az előadásban. Meg aztán mint viselkedjék ő maga a szavalat közben? Némán és mozdulatlanul üljön-e, vagy másokhoz hasonlóan halk mormolással, szeméinek és kezeinek jártatásával kísérje-e a felolvasó szavait? Attól tart, hogy épp oly rossz tánczos (illetőleg némajátékos) találna lenni, mint a milyen felolvasó.

Lankadhatatlan, bár kissé kritika nélküli fogékony-sága az irodalom minden új jelensége iránt azt a jót eredményezte, hogy az ő révén nem egy érdekes részlet

jut tudomásunkra, a mely nélküle nyomtalanul feledésbe merült volna. Valóban megható a szerény habozókhoz és tartózkodókhoz (minő *Octavius Rufus*) intézett meleg buzdítása, hogy csak lépjenek elő bátran (Lev. II. 10., v. ö. I. 7. 5.); vagy mily hévvel üdvözli az ifjú *Calpurnius Piso* első sikerét (Lev. V. 17.). Ez 105-ben, vagy 106-ban egy distichonokban írt, árnyalatokban gazdag tankölteményt olvasott fel a csillagképekről (*ζατασπερισμοί*). Plinius egész elragadtatva írja Spurinnájának, mily szép volt úgy a költemény, mint előadása, a mely után keblére ölelte és össze-vissza csókolta a fiatal költőt, dicséretekkel és a jövőre szóló buzdításokkal halmozva el őt. Tőle tudjuk meg, hogy az assisiumi *Passennus Paulus* lovag (106-ban, vagy 107-ben) földije és elődje, Propertius modorát utánzó elegiákat adott elő, s utóbb hasonló szerencsével és mintáját ismét oly híven követő versekben a horatiusi lyra utánzására adta magát (Lev. VI. 15., IX. 22.). Ugyancsak ő tőle veszszük azon Catullus és Calvus modorában írt bájos költemények hírét, melyekkel a sokoldalú *Pompeius Saturninus* (Lev. I. 16. 5.) és az ifjú *Serius Augurinus* korukat megajándékozták. — Emettől hamiskás mosolylyal közöl is egy-két tizenegyszótagú verset, a melyekben a sajátjai klasszikus minták és a jó erkölcs védőpajzsa gyanánt dicsérvék (Lev. IV. 27.). A legérdekesebb azonban az, a mit *Vergilius Romanus*-ról hallunk (Lev. VI. 21.). Ez 106-ban, vagy 107-ben egy az ó-attikai vígjáték mintájára írt latin darabot adott elő. Mindaz, a mit dicséretére Plinius mond, csak azt tanúsítja, hogy valóban aristophanesi jellegű volt. Élő személyek léptek föl benne részben igazi, részben költött nevek alatt, s telve volt a kortársak érdemeinek magasztalásával és hibáik korholásával. Plinius

természetesen dicséretben részesült benne. A darabban szerencsésen volt keverve a maró keserűség a jóleső édességgel, a játszi élet finomsága a nemes erkölcsi érzés ereje- és fenségével. Semmi sem jellemezheti jobban a trajanusi kormányzat szabadelvűségét, mint ez a merész röptű kísérlet, a minőhöz hasonlót még a köztársaság legbátrabb költői sem mertek megkockáztatni. Hogy csak ebben az egy kísérletben maradt az egész, s hogy ez is csak kisebb közönségre tudott találni, az korántsem csorbitja a merész ujitás érdemét. Ugyane szerző Menander és más későbbi vígjáték-költők darabjaiból is dolgozott át egyeseket, s ezekről azt mondja Plinius, hogy bátran a plautusiak és terentiusiak mellé állíthatók. Ezen kívül mimiambusokat is írt azon eleven és dús színezetű finom társalgási nyelven, a melyet már e műfaj természete is megkövetel. S úgy látszik mégis, hogy e tehetséges és sokoldalú költő kevéssé volt ismeretes a maga korában.

A Menander-féle vígjáték úgy eredeti alakjában, mint latin átdolgozásában divatos volt Trajanus és elődjei idejében. E kor nagyon jól tudta finomságait méltányolni, ha hiába versengett is elérésükben. Joggal állították Vergilius Romanus mellé a mélabús *Pomponius Bassulus*-t, a hirpinek régi városának, Aeclanumnak polgármesterét (*II. vir quinquennalis*), a ki hatos iambusokba foglalt saját sírfeliratában (Corp. Inscr. Lat. IX. 1164.) elmondja, hogy régebben, nem akarván szabad idejét a buta baromhoz hasonlóan eltölteni, lefordította Menander egy-két darabját s maga is írt néhány eredeti vígjátékot. De utóbb búbánat és fájdalmak elvették az életkedvét, a miért is önkezével vet véget napjainak.

Juvenalis.

Ez egész korszak nagy költőcsapatából az egyetlen Juvenalis élte túl a századok sorát, a kit pedig Plinius és Statius nem is említenek. Talán nem volt nekik elég előkelő, de már az kétségtelen, hogy mi csak hálával tartozunk utódainak azért, hogy éppen őt érte kitüntető választásuk. Ha szatiráit a Persiuséi után olvassuk, úgy érezzük magunkat, mintha szűk kolostori fülkéből hirtelen valami nagyváros hemzsegő életű utcájába kerülnénk. Csak úgy nyüzsögnek bennük az egyes alakok és embercsoportok, s mind e tarka elevenségű sürgést-forgást a legragyogóbb napfény világítja meg, úgy, hogy szinte káprázó szemünk hamarjában alig győzi a sok egymásra tolakodó képet mind felfogni. A költő, úgy látszik, benső szükségét érezte annak, hogy az erkölcsi érzületét hatalmasan megragadó tapasztalatok nagy súlyától művészi ábrázolásuk útján mintegy megszabaduljon. Mély «felháborodás» vesz rajta erőt, a mint a körötte zajló életet szemléli: ez sugallja verseit (I. 79.). Sokáig, Domitianus egész uralkodási idején át, hallgatott, mint Tacitus, vagy legalább nem közölt semmit sem; de most annál elemibb erővel tör utat mindaz, a mit e hosszú időn át tapasztalatai lelkében felhalmoztak. Ha a jelen politikai körülményeiben javulás állott is be, azért a már majdnem egy század óta növekvő betegség, mely lassankint az egész társadalmat megmérgezte, koránt sínesen mulóban. Habár tehát a szatira-író kijelenti ugyan, hogy támadásait csak holtak ellen szándékozik irányítani (I. 170.), és habár szigorúan ügyel arra, ne hogy élők neveit említse, azért mégis csak a saját kortársai azok, a kiknek bűneit és fonáságait, mint egykor Lucilius,

ostorozza, és az ő szatirája is a jelennek tart tükröt elébe.

Vajmi kevés az, a mit e fölötté érdekes költő életkörülményeiről valamelyes bizonyossággal megállapítani sikerült, mert Suetonius életrajzai nem terjednek a Nero-féle korszakon túl. Helyét egy jóval későbbi magyarázó pótolja némileg, a kinek már magukban véve is gyér és megbízhatatlan adatai egy csomó zavaros és önmaguk-
uak is ellentmondó kivonatban jutottak ránk.

D. Junius Juvenalis Nero uralkodása első éveiben (55, vagy 56 körül Kr. u.) született Aquinumban, ez élénk volszk városkában. A rhetor-iskolából kikerülve, *Martialis*hoz hasonlóan, a kivel barátságban állott (VII. 24. 91.), sokáig gyakorolta Rómában az ügyvédi mesterséget, de aligha sokkal több sikerrel, mint említett barátja. Ehhez hasonlóan ő is szenvedett a társadalmi illem vajmi kevés haszonnal járó kötelességeinek nyüge alatt (*Martialis* XII. 18.), és neki is elég alkalma lehetett a szegény házibarát megalázó szerepének, meg a művei jövedelmére szoruló írónak keserűségeivel megismerkednie. De hogy maga is szenvedett-e ilyeneket, arra sehol sem czéloz. Csak Trajanus alatt, *Marius Priscus consularis* elítéltetése (100-ban Kr. u.) után, tehát a második század eleje felé kezdett szatirákat írni, vagy legalább közre adni. Ekkoriban pedig már nem volt valami fiatal ember (I. 25.), úgy 40 és 50 közt lehetett.

A költő katonai pályájáról és élte további folyásáról szóló tudósításokon alig lehet eligazodni. Századunk elején olasz tudósok egy állítólag aquinumbeli kőre vésett feliratnak (a különböző másolatokban némileg eltérő) szövegét adták ki, a melynek eredetije azonban 1846-ban már nem volt előteremthető. Ez egy oltár felajánló irata,

a melyet valami Junius Juvenalis állít Aquinum helyi istenségének, Ceresnek. S annyi tény, hogy e helyütt Cerest Helvina mellékneven (a mely a kalászok arany-sárga színére vonatkozik) kiváló tiszteletben részesítették (III. 320.), s ugyanitt volt birtokos és örvendett nagy tiszteletnek a *gens Helvia* is. A feliraton lévő név mellé függesztett czímek a felajánló tekintélyes állására engednek következtetni: a dalmaták első cohorsa tribunusának mondja magát (ha ugyan a töredékes felirat kiegészítése helyes), továbbá *duumvir quinquennalis* (polgármester) és az isteni Vespasianus († 79) áldozópapja. E szerint egy ízben tagja volt Aquinum legfőbb városi hatóságának, a miből legalább időnkinti tartósabb itt lakására és egyúttal az e tiszttel járó áldozatok és ünnepek kiadásait fődözni elég nagy vagyonára is következtethetünk. A czímek sorrendje arra vall, hogy előbb viselte a katonai parancsnokság tisztét, már pedig a dalmaták első cohorsa rendszeren Britanniában volt állomáson. De azért az, hogy Juvenalis alkalmilag említi (II. 159., s k.) mint jutottak el a római fegyverek hódító útjokon Irland partjain túl egész az épp akkortájt elfoglalt Orkney szigetekre és északi Britanniába, még korántsem bizonyítja, hogy valóban ott járt ő is. Harmadik szatirája végén tréfás czélzást tesz tiszti rangjára: Umbricius barátja ugyanis azt igéri, hogy ha Juvenalis Aquinumban szatirákat ír, ő Cumaeból jövet hadsegédül (*adiutor . . . caligatus*) akar mellé szegődni e munkájában. A tribunok mellett csakugyan voltak ily *adiutor*-ok, és a *caligatus* is hivatalos jelzéke a lovagnál alsóbb rangú tisztnek. Az első szatira is katonai képpel záródik. Ha tehát azon feliratos kő nem hamisítvány és csakugyan a költő Juvenalis állíttatta, akkor korábbi éveiben, még mielőtt szatiráit írta, talán

Agricola visszahívása után (84-ben), katonai tribunnak kellett lennie s később legalább egy éven át állandóan is kellett szülővárosában laknia. Hogy itt földbirtoka volt, azt maga is említi (III. 318. s k.). De sem azon felirat eredetisége, sem a rajta említettnek költőnkkel való azonossága nincsen minden kétséget kizáróan igazolva, már pedig így a belőle vonható következtetések sem egészen biztosak. Kétségtelen azonban az, hogy Juvenalis a római városi életet és Domitianus korának közállapotait saját, hosszú évi tapasztalataiból ismerte, hogy Rómában, nevezetesen a 92. év decemberében, Martialisszal társalgott s hogy 98-ban is állandóan a fővárosban tartózkodott még, mikor az utóbbi már visszatért volt Spanyolországba.

Jöllehet egy itáliai vidéki város szülötte volt, de, vagy tán éppen ezért, egész lelkével rajong a régi szabású telivér római jellemekért. Gyűlöli az idegen származású, alacsony lelkű felkapaszkodottat s ennek aljas mesterkedéseit, de megveti az elfajult honi előkelőket, valamint a sivár és kicsinyes pénzembert is. Erkölcsi felháborodása hevében egyszer-másszor a világon uralkodó város ősatyját szólítva panaszolja el, mivé lettek késő unokái (II. 127. III. 67.). Az ősök férfiasan nemes érzülete, a régi kor polgári életének egyszerűsége és tiszta erkölcsi lebegnek eszményekül lelke előtt. Saját szerény tűzhelyénél, vagy távol Rómától, a még romlatlan kisvárosiak körében, vagy a természetes egyszerűségű föld népe között érzi magát legjobban.

Ritkák, de annál mélyebb érzésből fakadtak és kedves humorral rajzolvák az örökigaz természetből vett idylli képek, melyekkel a szerző elmélkedései keserű komorságát itt-ott félbeszakítja. Nem iskolás bölcselelő, de nem hisz a népvallás meséiben sem: hiszen az alvilágról szóló

regéken ma már a gyerek is mosolyog (II. 149. s k.). A minő napjaiban a világ folyása, Fortuna látszik neki a leghatalmasabb istenségnek (VII. 197.). Erkölcsi alapelvei szigorúak, de nem merevek, inkább csak a felháborodás hangján szóló korjellemzéseiből tetszenek ki, nem pedig hosszadalmas vallomásokból; saját meggyőződésének csak elvétve ad egyenes kifejezést meleg költői ihletésű szavakban, vagy egy-egy velős mondásban, de sohasem válik érzelgővé, vagy mesterkéltté. Hogy többi író társaival együtt ő is a retor-iskolában nevelkedett, azt természetesen ő sem tagadhatja meg: neki köszöni művészete fogásait nagyobb részét ő is, a nélkül azonban, hogy erőltetett, vagy hivalgó modorosságot sajátított volna el benne. Ha belemelegsik előadásába, ki-ki tör belőle az egykori szónok, s ilyenkor bizonyos mérsékelt bőségtől sem tartózkodik, holott másutt és pedig elég gyakran oly tömör és kifejező a nyelvezete, hogy egy-egy leírása olyan, mintha csak érzbe lenne öntve, s minden szava teljes súlylyal esik a mérlegbe. De velős rövidsége azért soha sem vét a világosság követelménye ellen. Kifejezéseinek élesen jellemző tömörsége nem ritkán Tacitusra emlékeztet. Leírásai igen dús színezetűek, de nem túlságosan terheltek, habár, az igaz, hogy néha rikítók és mindig kiméletlenek. De ez már a szatirairó joga, a ki épp oly kevéssé kíván történetirónak vétetni, mint a vígjáték-szerző.

Fellépésének jogosultságát és a lelkén uralkodó alaphangulatot mindjárt legelső szatirájában jelzi, a mely ezzel mintegy programja a többinek. Végre is megüntha, hogy az örökös költői felolvasásokon mindig csak a hallgató tétlen szerepét játszsza, s egyszer már ő is szót kér, hogy sokáig békésen gyakorolt türelmeért kárpótlást

szerezzen magának. Realista létére, lelke mélyéből únja az époszban és drámában újra meg újra feltálat mythosi tárgyakat és a költői ábrázolás velük járó elcsépelet köz-helyeit. Lelkét a szemei elé táruló élet gúnyt és haragot keltő eleven tarkasága és hullámozása foglalkoztatja, s mindjárt előljáróban a jelenségek sűrű sorokban elvonuló rajára mutat gyorsan járó ujjával, így sebtében megjelölve mind azon visszásságokat, a melyek vérét felháborítják. Mintegy párosával lépnek elének ez alakok: legelőbb is a házasodó tehetetlen, meg a vadászó amazon; a meggazdagodott borbély és az egykori Nilus-vidéki rabszolga, a ki most a nagyurat játszsza, aztán a feladó és az örökségleső, a sikkasztó gyám és a zsaroló helytartó, a ki fittyet hány az ítélőszéknek; a férj, a ki egy örökség kedvéért a saját felesége kerítőjévé lesz, meg a nemes úrfi, a ki mintán vagyonát lovakba és idejét kocsi-kázásba ölte, most tisztii rangot koldul, az okmányhamisító, a ki nyilt gyaloghinton mer pöffeszkedni, meg az előkelő úrhölgy, a ki méreggel tette el a férjét láb alól, s most a családja nőtagjait oktatja szép mesterségére.

Ezek a képek tolaikodnak a korabeli római ember lelke elé, ezek készitik ellenállhatatlan erővel a szatira-írásra, mint a melynek a való élet a tere, ennek összes szenvedelmei- és bűneivel, meg fonákságaival. Soha kor még ily bőven nem ontá ez anyagot, mint a jelen. Soha sem dühöngött vadabbul a játék szenvedelme és a bujálkodás. A felkapaszkodottak hemzsegő kérkedésének ellentéteül, drámai elevenséggel ábrázolja mellettük azon kor finomabb koldulásának szokását, a reggeli látogatók rangosabb és egészen alávaló csapatai közt divó alamizsna-osztogatást. Hú képet rajzol a cliensek hálátlan mesterségének lealázó vesződségeiről, a kiknek szenvedéseieért mintegy bűnhö-

désiül a magában dőzsölőt a guta üti meg. Bő aratás vár tehát a szatira-íróra: rajta hát! Már e vázlatos előrajzban is megmutatta, mily kitünően ért az élethű ábrázoláshoz. Abban természetesen alá kell magát a törvény szigorának vetnie, hogy személyes támadásoktól, a melyek kemény büntetés terhe alatt tiltvák, óvakodjék. Barátja erre vonatkozó figyelmeztetésének engedni kénytelen, s be kell érnie azzal, hogy a megholtak seregéből válogassa ki alakjait.

A *harmadik* szatira, a mely nézetünk szerint az első mellett a legsikerültebb és a legremekebb, már szinte rendszeres és áttekinthetően teljes képet ad a római városi életről. Umbricius (kit talán azért nevez a költő így, mert a homályban, árnyékban meghúzódva él), egy régi szabású római, a ki már kiállhatatlannak tapasztalja szülővárosában az életet, el szándékozik innen költözni s a csendes Cumaeben akar megtelepedni. Mialatt úti szekerét holmijával megrakják, a várostól búcsúzó barátjával a szerző még egyszer lesétál a kellemes Egeria-völgybe, a mely ugyan már szintén elvesztette hajdani szent és tisztességes jellegét. Itt kiönti lelkét s elmondja, miért vált számára, mint független emberre, a Rómában való tartózkodás továbbra tűrhetetlenné. Ám keressék itt hitvány kapaszkodók boldogulásukat, ő nem ért a hazudozás, hizelgés, meg gonosz áskálódás mesterségeihez. Jó lelkiismeretét nem adja a világ kincseért sem. Róma a görögök és keletiek városává lett. Ezek rontották meg a régi jó idők becsületes parasztját, befészkelődtek a házakba s mindenütt pótolhatatlanokká és okvetetlenül szükségessékké tudták magukat tenni csodálatos alkalmazkodásukkal és készségükkel. «Mindenhez ért az ilyen éhes görögöske. Ha parancsolod neki, akár az égbe is felkúszik. Nem is mór, vagy szarmáta, avagy thrák ember volt az, a ki

szárnyakat öltött magára, hanem athéni születésű.» Fölülmúlhatatlan hízelgők- és színészekként, a kik szemérmert és hűséget nem ismernek, mindenütt legyűrik a becsületes embert. Tiszteletet, tekintélyt s hitelt a mai világban csak a pénz szerez, holott a kopott ruhában járó szegényt lenézik s kigúnyolják. Igazán, semmi sem fájóbb a szegénységben annál, hogy még nevetség tárgyává is teszi a benne sínylődőt. Rómában még nehezebb az érdemnek elismerésre jutnia, mint egyebütt, mert itt minden méregdrága. Egyszerűen és szerényen ma már csak kisebb vidéki városokban élhetni, a hol csak a ravatalon fekvő halott visel díszruhát (togát), s még nagy ünnepeken is az előkelők és a szegényebb sorsúak egyaránt minden hiú cziczoma nélkül jelennek meg a színházban és természetes őszinteséggel engedik magukra hatni az előadás jeleneteit. Rómában mindenért fizetést követelnek, s a szegény cliensek nem győzik pártfogóik kedvelt rabszolgáit ajándékkal lekenyerezni. Hát még a lakások! Az égbe meredő házak mindig bedőléssel fenyegető veszedelme, meg a sok tűzeset. A szegény költő fenn padlászobácskájában legelőször veszíti el ilyenkor nyomorúságos kis holmiját, a mely neki mindene, és senki sem kárpótolja őt érte. Holott a gazdag örökhagyót, még a háza égése közben sietnek mindenfelől ajándékokkal elhalmozni, úgy, hogy egészen jó üzletté válik számára az, a mi másnak a szerencsétlensége, s nem egészen alaptalan ennek folytán a gyanu, hogy tán ő maga gyűjtotta fel, ily jó vásárra számítva, a házat. Egy-egy sötét odú évi béreért Sorában, vagy Fabrateriában pl. egész csinos házat és kertecskét lehet hozzá kapni, a melyben akár száz pythagoreus növényevőnek is elegendő zöldséget természetelni. «Már pedig bármily szerény visszavonult-

ságban is nagy dolog az, ha az ember akár csak egy gyíknak is az ura lehet.» Rómában az utczaí zsvaj az álmából is kizavarja az embert. Hát még minő veszedelmekkel fenyeget az utczákon járás-keles! A nagy tolongásban minduntalan majd eltiporják a gyalogost. A toronymagasra megrakott teherhordó szekerek, attól kell tartanod, hogy mindjárt a fejedre borulnak. Ha egy-egy ily kocsi feldül, a róla lehulló nagy márványkövek péppé őrlík az alájuk kerülő sűrű embertömeget. Lehet, hogy odahaza a legjavában készítik éppen a víg lakomát a hazavárt háziúr számára, a ki ezalatt már valami utczaí baleset áldozataként az Acheron partján ül, rettegve a mogorva Charontól, mert még az elengedhetetlen révészgarast sem hozhatta, hirtelenében ide jutva, magával. Éjjel meg a nyitott ablakokból fenyegetik Róma útczaí a járó-kelesket az innen lepotyogó edények s mindenféle kiűritett ibrikek; a verekedő-kedvű részegekről nem is szolván, a kikkel szemben a tisztességes ember mindig pórul jár; hát még a pomptini mocsarak tájáról ilyenkor belopódzó útonállók és rablók, a kik itt bódorognak, miután onnan kizavarták őket. El tehát innen, még mielőtt az aggkor végső elgyengülése teljesen értéktelenné nem teszi az életet! És a költő igazat ad búcsúzó barátjának, azt mondván: «magam is többre becsülöm még Prochytát (a pusztá sziklaszigetet) is a Suburánál.» A fölötte eleven kép keserű tanulságát enyhíti valamelyest a belőle kiáradó egészséges életkedv jóleső melege.

Juvenalis is szívesen üdül időről-időre kedves Aquinumában. Rómában is szerényen és, a nagy urat játszani sem vágya, sem tehetsége nem lévén, előkelő visszavonultsága elégedettségében éldegél. Ünnepnapokon egymásik, magával rokonérzésű barátját szíves-örömet látja

asztalánál vendégül, kinek tiburi jószága termékeivel szolgál (XI. 65.), így saját nyája egy-egy izletes bakocskáját, maga természetette spárgát, tojást, tyúkhúst, zamatos gyümölcsöt tálalva fel falusias egyszerűséggel, de mégis mindent a javából és barátsággal fűszerezve, a régiek tisztességes szokása szerint. Persicushoz intézett meghívó alakjában a *tizenegyedik* szatira egy ily kedves kis *pranzo* (olaszos délebed) leírását tartalmazza, a mely alatt a szerző szíve is annyira fölenged, hogy szinte egészen megfeledkezik a jelenkor visszásságai keltette haragjáról és ostorozó gúnyjáról. Inkább a múltak emléken andalog gyönyörködve, bele képzelve magát egy Curius, Fabius és Cato korába, és meleg színekkel festi le az ősök férfias derékségét s tiszta erkölcsüket, a melyekhez ragaszkodván, a görögöktől zsákmányúl ejtett drága serlegeket darabokra zúzták, hogy lovaikat és sisakjukat díszítsék a nemes ércz töredékeivel.

Közelebb is állottak hozzájuk az istenek, jóllehet Jupitert még csak agyagszoborral tisztelték, a mint edényeik is cserépből valának. Így Juvenalis is megveti a jelen pompáját és fényűzését, drága asztali készleteit, pazar kiszolgálását, buján édeskés zenéjét és tánczát a lakomák közben. Nem kell neki pecsenye-felszelő, nem phrygiai pohárnok, hanem beéri egy-egy becsületes egyszerű parasztfiú szolgálatával, s szelleme mulattatására Homeros és Vergilius verseit olvastatja fel magának. Derült pihenő-óráit szívesen osztja meg barátjával, kinek társaságában minden gondot és boszúságot feledni akar. A távolból ide hallatszik hozzájuk a színikörben mulató néptömeg tomboló tetszésvihara, a mely a Megalesia-ünnep játékainak szól, hol most egész Róma a zöldek győzelmét áhítja feszült érdeklődéssel. Ők már ezen is

túl vannak, s inkább a tavaszi verőfényt élvezik s örülnek, hogy e munkaszünetes ünnepnapon, kivételesen, egy órával a rendesnél előbb juthatnak az üdítő fürdőhöz.

Milyen arczpirítók ezzel ellentétben azon megalázó szé szélyek, a melyeket a gőgös gazdag úr asztalánál szégyen cliensének el kell tűrnie! Kegyetlen gúnynyal, az engesztelő humor egyetlen derengőbb sugara nélkül írja le a költő egy ily lakoma szégyenletességét *ötödik* szatirájában. A tányérnyalók szeméremérzetét s emberségük öntudatát akarja a költő álmából felrázni, hogy szabadságukat, még ha nyomorogniok kell is, hogy visszavált-hassák, többre becsüljék az ily lealjasító szolgálatnál. Éles ellentétekben állítja itt egymás mellé azt, a miben a gazdag vendéglátó asztalánál önmaga dúskál, és azt, a miben inségvette konczesőit nagy kegyesen részelteti. «Igazá van neki, mikor így bánik veled. Ha mindezt békén tűröd, meg is érdemled. Még azt is el fogod utó-jára szenvedni, hogy rabszolgaként kopaszra nyírják a fejedet, s az ütlegek alá is oda fogod még tartani háta-dat: valóban, csak ilyen lakomát és ily barátot érdemelsz». Egy ilyenféle vendégségről Plinius is rosszaló hangon szól egyik levelében (II. 6.), megemlítvén, hogy a fős-vény gazda háromféle vendéget különböztet meg asztalá-nál s három különböző fokozatú megvendégelésben része-síti őket: néhány kiválasztottat, alacsonyabb rangú barátait, és a szabadosokat.

Ennek a szatirának csípős fűszerű párja a sorsával elégedetlen házibarát panasza (IX.), a ki teljes odaadás-sal szolgálta ura természet-ellenes kéjelgésre hajló buja vágyait, és egyuttal gyermekekre való áhítozásának is eleget igyekezett tenni, s most keserűen veti szemére, hogy hűségess szolgálataiért oly silány jutalomban részesült

fukar gazdájától, hogy legszebb éveit ekkép elfecsérelte a nélkül, hogy Fortuna óhaját teljesítette és öregségére legalább szerény jóllétet biztosított volna számára, a mire pedig joggal vélt számíthatni. E cynikus párbeszéd elejétől végeig a legfagyosabb ironia hangján szól; a szerző, a ki részvevő jóbarátként vált szót az alávaló ficzkóval, mindvégig híven megőrzi teljesen tárgyilagos nyugalmát és erkölcsi érzése egyetlen kitörő nyilatkozatával sem esik ki szerepéből.

Az írói hivatás kevés hasznot és tekintélyt adó gyakorlatát s az írók alárendelt és függő társadalmi helyzetét Juvenalis a Martialis panaszaival rokon hangon emlegeti, s hogy mindkettejük rajza ment a túlzástól, azt egy kortársuk is tanúsítja a szónokokról való párbeszédében (9. s k.). A *hetedik* szatirát szerzőnk egészen az írócéh nyomorúságának szenteli, s benne egyúttal a császárhoz (Trajanushoz) kiált mintegy segítségért, mint ahhoz, a kitől e sivár szellemű korban a Múzsák még némi figyelmet és papjaik egy kis jóakaratot remélhetnek. Az augustusi kor Maecenasai, sajnós, elköltöztek a földről; a jelen gazdag és előkelő társaságának az afféle hálátlan művészetek istápolására, minők a költészet, szónoklat, történetírás és a grammatika meg philologia, nem igen van pénze. Legfeljebb ha szép szóval és egy kis tetszéssel fizetnek. Az általános műveltség szilárd alapjainak tanítói és továbbfejlesztői nyomorúságosan tengetik éltüket. Hogy szeretőit ajándékokkal halmozza el, hogy szelidített orozlánokat vásároljon és tartson el, arra van pénze az úri népnek, de már egy árva poéta korgó gyomra többet emésztene meg, mint a mennyire nekik telnék. Be kell érnie a jámbornak a sovány dicsőséggel, ha ugyan hazulról nem jómódú, vagy ballettekhez való

szövegkönyvek irásával kell a kenyerét megkeresnie, mint Statius tevé. A tánczos és színész már könnyebben jut zöld ágra. Még a jogvédő, a ki pedig ékesszólásával a polgári élet annyi szükségletének áll szolgálatában, még az is százszorta rosszabb helyzetben van, mint akár egy színköri lóidomító. Igaz, hogy azért mégis úgy viselkedik, mintha ki tudja mennyi jövedelme lenne, de ezzel csak a hitelezőinek akar port a szemükbe hinteni. Valójában tüdejének minden megeröltetése és még oly nagy ügyessége is csak vajmi szánalmas jövedelmet hajt neki, s örüljön, ha egy-egy sovány sódart, egy hordócska tonhalat, vagy egy pár palaczk savanyú bort szerez vele. Hogy előkelő pályatársaival versenyezessen, vagyonán túl kell magát erőltetnie s a nagy urat játszva hanyatt-homlok csődbe rohannia, mert az ügyfelek bizony a fényesebb ruhákra, gyűrűkre és nagy cselédségre néznek. A ki tehetségét értékesíteni óhajtja, az még a legjobb, ha Afrikába, vagy Galliába vándorol ki. A mint ebből kitetszik, Juvenalisknak sem valami fényesen üthetett be az ügyvédi gyakorlata, talán azért, mivel túlságosan becsületes volt, de lehet, hogy nem is látott elég igyekezettel utána, mivel érdeklődése bizonyára meg volt osztva e foglalatossága és költői hajlamai között. Aper előbb is idézett lángbuzgalmú dicsőítő beszéde (a szónokról való párbeszéd, 5—8) már egészen más színben tűnteti föl az ügyvédi pályát.

Hát még a retorika tanítói! Mily keserves és lélekölő munka lehet, mindig újra meg újra ugyanazt a felmelegített káposztát feltálalni, az öröktől fogva agyoncsépett feladatokat, minők a zsarnokgyilkosság, vagy Hannibal elmélkedései Cannae után s más hasonlók, a kemény fejű ficzkók agyába beverni, s mindezért jutalmul még,

a hiú apák hálátlanságát aratni! Még az amúgy is silány tiszteletdíjért is vajmi gyakran pörlekedniök kell. Ma már csak a zenemesterek divatosak és csak ezeket fizetik jól. Kastélyok építésére, peccsenye-felszelőkre és szakácsokra igenis szívesen áldoznak óriási összegeket. Csak Fortuna oly kedveltjei, mint Quintilianus, tehetnek kivételesen a rhetori pályán jómódra szert, mert hát a szerencsésnek mindig és mindenfelé áll a világ, de az ilyen bizony ritka, mint a fehér holló. Ha még legalább az eszményi jutalomról, a tanítványok hálájáról lehetne szó, de már ez sincs többé divatban.

Istenek, ősinknek tetemin könnyű legyen a föld!

Sírjukat a kikelet díszítse fel egyre virággal!

Ők még atyjukként tudták tisztelni a mestert (207. s k.).

Még soványabb a grammatikus jutalma átvirrasztott éjszakáinak fárasztó tanulmányainál és a füstölgő gertyák világánál adott leczkéiért. S még ezt sem igen kapja meg rendőri közbenjárás nélkül. Annál szigorúabban azonban a követelmények, melyekkel az apák a szegény tanító elé lépnek. Mindenre pontos felelettel kell szolgálnia. Tudnia kell, hogyan hitták Anchises dajkáját, hány korsó sicíliai bort ajándékozott Acastes a hozzá menekült trójaiaknak, s más efféléket. S mindezen fölül még annyi vásott gyerek jó erkölcsiért is legyen felelős s mindannyit atyai szeretettel nevelje.

E szatira művészi hatását csökkenti kissé nagyon is kitetsző schematikus elrendezése. Ha a szerző személyesen valamivel közelebb áll vala a császárhoz, a hozzá intézett hódolat is bizonyára melegebb hangú lett volna, s aligha mulasztja vala el a költemény végén arra még egyszer visszatérni. Így azonban a rideg sarkasmus hang-

ján ér véget az egész s ezzel egyben feledteti a kezdet reménykedő szavait.

A költő érdekesebb természete valószínűleg inkább kitért a nagyok és hatalmasok útjából, hogysem túlságosan esengett volna kegyeikért. Domitianusról (az igaz, hogy már ennek holta után) éppenséggel a harag és felháborodás leghevesb hangján szól. Megemlékezik a többi között arról az ellenmondásról, mely oly szembeszökő e császár házassági törvényeinek szigorúsága és e törvények szerzőjének bujasága között (II. 29. s k.). Szól a senatus megalázásáról és a legelőbbkelő családok ellen indított valóságos irtó háborúról is (IV. 150. s k.). A *negyedik* szatira e szókkal kezdődik: «A mikor az utolsó Flavius a már félig kiirtott földkerekséget egészen fel-dúlta». Egy az Albanumon tartott ünnepélyes államtanács-ülésben, ez a szatira tárgya, azon vitatkoznak a rész-vevők Domitianus elnöklete alatt, hogy mi történjék azzal az óriási hallal, a melyet a minap Anconánál fogtak s most a császárnak felajánlottak. Kegyetlen gúnynyal mondja el a költő, mint jött, remegő sietséggel téve meg a nagy utat a szegény halász s mint bocsátják őt most a császár színe elé zsákmányával, a mely természetesen az állam-vagyon mindent elnyelő torkába kerül. Csak ő utána kerülnek a kihallgatás sorára a senatorok, kiket a hóri-horgas liburniai rabszolga azzal parancsol be, hogy: «fussatok, mert ő már helyet foglalt». Halálos sápadtság borítja arcukat, a mint belépnek. Ez urak mindegyikét éles vonásokkal megkülönböztetve jellemzi a szerző: így a többek közt ott látjuk a sima Crispust, a ki sohasem úszott az ár ellen s ez úton még ebben az udvarban is 80 éves korra jutott; ott a potrohos Montanust, a kikent illatos Crispinust, az örökkön mosolygó gazlelkű Pom-

peiust, a vérszomjas vak Catullus Messalinust; ezt az Aricia melletti lejtőn emelkedő országút koldusaihoz hasonlítja a költő, a kik az előttük elhaladó kocsik után futva kéregetnek és kézesókokat dobálnak utánuk. Társai közül egyik sem csodálta meg jobban és lelkesebben a nagy halat, csakhogy vak létére persze balfelé fordulva beszélt róla, holott az állat a jobbján volt. De az okos Veiento sem akar mögötte elmaradni a hizelgésben: akár csak Bellona valamely vakbuzgó elragadtatású papja, oly rajongó lelkesedéssel szól a nagy csodáról, a melyben mindjárt a brittek fölött aratandó fényes diadal előjelét látja. Még a legjobban méltányolja a kipróbált gazkópé Montanus az inyesiklandó zsákmányt, a miért is azt ajánlja, csináltasson a felség egy rengeteg nagy tálat, a mely egészében magába fogadja az óriási halat. Ez mindjárt határozattá is válik, s ezzel ér véget az egész bohózatba való tanácsülés.

Az élet teljéből van merítve a nemes ifjúsághoz intézett korholó beszéd is (VIII.). Mit érnek (így kezdődik) a családfák, ha a nagy ősök utódai életükben méltatlannak bizonyulnak hozzájuk?

Díziti bár száz ős képenek mása viaszból

Termeidet: mégis csak erény a valódi nemesség.

A lélek nemessége nélkül az előkelő név csak olyan nevetséges hatású, mintha egy törpét tréfából Atlasnak hívnak. A gögös úrfi, a kinek semmi érdeme, olyan, mint az útszéli Hermes-szobor (a melynek t. i. se keze, se lába). Az ifjú Ponticust itt jó tanácsokkal látja el a költő, mint szerezzen rangjának becsületet, s különösen hogyan tartózkodjék helytartói állásában mindennemű igazságtalanságtól és zsarolástól. Ellenben ismét a szerző-

től szokott éles hangon kerül feddésre egy Lateranus és a hozzá hasonlók viselkedése: a kocsikázás sportja, a legszennyesebb lebuajokban való tivornyázás, a nemesi méltóságnak meghurczolása a színpadon való fellépés által, s még inkább a színkörben a gladiatorok sorába való lealjasodással. Neróval Senecát, Catilinával Cicerót állítja a költő szembe s még egyéb plebejusi származású jeles férfiak halhatatlan tetteit is idézi, így Marius-, Decius- és másokéit. «Jobb, ha atyád Thersites s te magad Achilleshez vagy hasonló, mint ha Achilles fia vagy ugyan, de Thersiteshez hasonlítasz.» Azután meg utójjára a legősbibb nemességű családok származási rendjének a végén is egy-egy pásztor, vagy még ennél is kisebb ember áll. Az eddigi szatiráknál jóval erősebben előtérbe lép ez utóbbiban az oktató és intelmi elem. Kivételesen a Julius-nemzetség egy még élő tagjához intézi a szerző tanításait, Juliának, a Drusus leányának unokájához. A mint látszik, még nem mond le teljesen a törzsnek jövőjéről, a melynek végső elfajult sarjait ostorozza, s reméli, hogy még sikerülend neki őket megmentenie és nagy elődeik nyomdokaiba visszavezérelnie.

Legélesebben sújtja és legkiméetlenebbül állítja pelengérré a nemi kicsapongásokat, melyek a nemzet velejét emésztik. Az álszenteskedőkről, a kik a rideg stoicismus leple alatt a legundokabb bűnöket követik el, lerántja az álarczot (II.). Ezzel kapcsolatban bőven szól a férfinem elsatnyulásáról. Sokkal szomorúbb jelenség a férfiaszkodó nőknél az oly pulya férfiak látása, kik a természet rendje ellenére nőket játszanak, a mely betegség mind jobban elharapózik. Mi lett Latium pásztoraiból, a Scipiók és Camillus városából! Oly iskolájává lőn a kicsapongásnak, a melyben még a keletiek is tanulhatnak.

Juvenalis elkeseredett nőgyűlölő lehetett s (Luciliushoz hasonlóan) megvetette a házaseletet. De Cynthia- és Lesbia-féle hölgyek sem voltak az inye szerint (VI. 7. s k.). Kétségtelen azonban, hogy alaposan tanulmányozta a korabeli nők gyengéit és bűneit, és e tanulmánya gyümölcseit tárja elének kegyetlen *hatodik* szatirájában, a mely a többiek közül még a leghosszabbaknál is mintegy háromszor akkora (majdnem 700 hexameter). Ez a legkeserűbb gyümölcse szellemének, a mely fárasztóvá és visszataszítóvá lesz hangulatának engesztelhetetlen ridegsége és leírásainak egész az undorítóig menő meztelensége által. Rég elmúlt és soha vissza nem tér többé a saturnusi kor ártatlansága; mai napság megházasodni a legkárhózasabb botorság és még az öngyilkosságnál is rosszabb. A mit a szerző erre a házaselet árnyoldalai-ból bemutat, hogy tőle visszarettentsen, az sokban egybevág azon ellenvetésekkel, a melyeket már Theophrastus is felemlít a házasságról szóló iratában. De a leírások, néhány mythologiai példa kivételével, majdnem mind római és a szerző korabeli állapotoknak a lehető legrikítóbb rajzai. A költő irgalmatlanul bánik el a női nemmel, a melynek nem marad nála egy szikrányi becsülete sem. A férjes nők gyalázatos tetteinek, bűneinek és kiállhatatlanságának elsorolása a lehető legteljesebb, épp így a férjek szenvedései- és veszedelmei-, meg csalódásainak lajstroma is. Még a házsártos anyós sem hiányzik. Előadásának retorikai jellegét a szerző azzal is elárulja, hogy egy helyütt Quintilianust hívja segítségül (280.). De önmagával is ellentétbe kerül és a saját állításait is túlhajtja utóbb, midőn kezdetben azért utasítja vissza a házasságot (45. s k.), mivel egyáltalában nincsenek, vagy tán csak elvéve akadnak még

tisztességes nők (legfeljebb a vidéken, a hegyek zugai-ban, talán Gabiiban, vagy Fidenaeben, Rómában már alig egy-kettő), később pedig (161. s k.) kijelenti, hogy fedd-hetetlen és minden jelességgel bíró nőt meg, minő pél-dául a Gracchusok anyja, Cornelia volt, éppenséggel nem venne el feleségül. Tehát valamennyi fölött egyaránt pálczát tör, de példáit mégis leginkább a főrangú és a legmagasb körökből veszi, felmenve egész a császári családig. Az erkölcsi sülyedés okát a külső ellenségtől való biztosság érzetéből, Róma gazdagsága- és pompa-szeretetéből vezeti le: oda a régi római szegénység (286. s k.). A pénz bősége hozta be az idegen (görög és keleti) szokásokat és erkölcsöket. Undorral olvassuk a Baccha-naliáknak és a nők titkos orgiáinak leírását (300. s k.). A főrangú hölgy uralomvágyával a legfagyosabb kegyet-lenség egyesül, szemében a rabszolga nem is ember. Hidegvérrel feszítetteti az ártatlant keresztre, s minden ellenvetésre csak azzal felel irgalmatlan gögje: *hoc volo, sic iubeo; sit pro ratione voluntas* (223.: így akarom, s a parancsom okául elég, hogy akartam). Apróbb gyengéit is gyűlölködő gúnynyal, de elég hihető és eleven szinek-vel, habár a kiengesztelő humornak egyetlen csilláma nélkül, festi a költő. Így hiúságát, piperére való mérték-telen hajlamát, pazarlását, öltözködése közben tanusított rossz kedvét s szeszélyeit, a melyekért keservesen lakol szegény komornája, a görög nyelv tudásával kérkedő nyegleségét, zene- és zenészekért való rajongását, iro-dalmi műveltségének csömörletes túlságát, amazonkodó játékait. Egyéb hibáinál is bővebben szól a szerző a korában minden kört igájába hajtó babonásságról, a kül-földi koldús-papoktól való szolgálai függésről, a próféták és bűbájos-népség mesterkedéseinek nagy kelendőségéről

és a csillagjóslás tanulmányozásáról (508. s k.). Vége felé a szatira mind ünnepélyesebb hangba csap át és a tragédia ismeretes női szörnyetegeiről szól. Sajnos, hogy ma már ezeket éppen nem kell csakis a költészetben és a színpadon keresnünk, minthogy a való élet bőven szolgál velük; csakhogy ezek nem gyilkolnak hősieesen, bárd-dal kezükben, mint valaha Klytaemnestra, hanem óvatosan, méreggel ölik meg áldozataikat.

A hatodik szatira oly alakban jutott korunkra, a mely felöltő módon érezteti a tervszerű művészi elrendezésnek teljes hiányát. Míg Juvenalis egyebütt szinte iskolás szabályszerűséggel és áttekinthetően rendezi el anyagát és még ott is, a hol ugyan a tervvázlat nem oly áttetsző, mint másutt, mégis legalább lassú és biztos kézzel épített átmenetekben siklik át az egyik részről a másikra: addig itt egybetartozó elemek szanaszét, és össze nem valók egybe vannak hányva, s a részek nem illenek sehogyan sem össze, hanem mintha csak úgy átabotában lennének tővel-hegygyel összegabalyítva, akár csak ha egyes papirszeletkéek minden rend nélkül kerültek volna egy közös tartóba. Hogy pedig a szerző szeme előtt ezen szatirája megírásánál is illőképen egész határozott terv lebeghetett, azt a figyelmes vizsgáló előtt úntig elárúlják még így is az egyes részek közt itt-ott mutatkozó kapcsolatok és összefüggés nyomai. Lehetetlen is, hogy ő maga ily tökéletlen alakban, az egyes részek sorrendjét mintegy egészen a szeszélyes véletlenre bizva, adhatta volna ki művét; hanem alighanem halála után vette fel az, a ki könyveinek elrendezését intézte, a töredékekben hátramaradt szatirát úgy, a mint van, munkái összes kiadásába. Ha ugyan nem valami szerencsétlen véletlen folytán az eredeti kézirat lapjainak széthullása és összezavarodása által

veszett el a költemény igazi sorrendje. Ez utóbbit azonban ma már teljesen bizonyító erejű érvekkel mindenki előtt kétségtelenül igazolni lehetetlen. De a két feltevés elseje mellett is joga van, sőt kötelessége is a kritikának az, hogy a szerző szándékában lehetett alapterv szerinti sorrendet helyreállítani megkísértse. Hogy azonban az ily törekvés sikere mennyire kétséges, az a dolog természetéből következik, minthogy az is nagyon jól feltehető, hogy már maga a szerző sem jutott el műve szerkezetének minden részében való megállapításaig. De még egy ily találomra összetákolt elrendezésben is lehetséges legalább egyes részeket másokkal a kellő összefüggésbe iktatni.

Az eddig tárgyalt szatiráktól feltűnően elüt azoknak egy másik csoportja (X. XII.—XV.). Ez utóbbiakban a római állapotok és személyek éles jellemzése egészen háttérbe szorúl; árnyakként tovasuhanó üres neveken kívül, a melyeknek kisebb része azon első csoport szatiráiból átvett ismétlésekből áll, a többi példa a régibb történelemből és a mythológiából kerül ki, a minők a rhetor-iskolai gyakorlatokban szokásosak. Legfeljebb a Claudius korára emlékeztet egy pár helyütt a költő (X. 329., XIV. 330.), Tiberiuséből Sejanus szerepel csak (X. 63.), Domitianusé már nem is jó szóba. Az emberek ismerete nem a való élet teljéből, hanem könyvek- és a tanteremből látszik meritve, s innen kerül ki a szatirák összes gondolatbeli tartalma is. A szerző nem ad többé éles körvonalú és eleven színezetű korképeket, a melyeket az erkölcsi felháborodás azon forró lehellete áraszt el, a mely előbbi szatiráit betölti, hanem oly előkelő szarkaz-

mus hangján törekszik szólni, a mely Horatius sajátja, de a nélkül, hogy azt utánoznia sikerülne. Többnyire bizonyos szintelen általánosságú közhelyekről értekeznek, részben persze egyes jellemző esetekből indulva ki mégis. Így a *tizedik* szatira arról a régi iskolai tárgyról értekezik, a mely az emberi törekvések és kívánságok hiúságát világítja meg. Mily állhatatlan és veszedelmes is a nagy hatalom, azt Sejanus terjedelmesen (és lényegében Tacitus nyomán) elbeszélte bukásával igazolja a szerző (56—113.); Cicero és Demosthenes is meglakoltak ékesszólásukért (— 133.); Hannibal, Nagy Sándor és Xerxes a hadi dicsőség hiúságának példái (— 187.); a ki hosszú életű kíván lenni, gondolja meg az aggkor törődött voltát, egy Nestor, Peleus és Priamus szomorú tapasztalatait, jusson eszébe Marius és Pompejus (— 288.). Szépsége vesztette el Lucretiát, s az ifjak erényét is vészbe sodorja (— 345.). Csak egy a szükséges: *mens sana in corpore sano*, s csak ezért az egyért imádkozzék az ember. Minden esetre szép mondás, de olyan, a melyet már rég elmondtak a görög és római bölcsék és költők, s még Juvenalis előtt csak kevéssel is majdnem ugyane szavakba foglalt volt Seneca (Lev. 10., 4.).

Kevésbé mereven ragaszkodik szerkezetében az iskola szabályaihoz a *tizenkettedik* szatira. Ez két, lazán összefüggő részre tagozódik. Az elsőben a szerző egy hazatért barátját üdvözli, a ki a tengeren utazván, nagy viharban majdnem hajótörést szenvedett, de még elég szerencsésen, csak a podgyászát vesztette el élete helyett. Az ünnepléses fogadására való előkészületeket kétszeresen is leírja a szerző (1. s k., 83. s k.), ezután pedig kijelenti, hogy az ő barátsága teljesen önzetlen és koránt sincsen örökséglesés a háttérben (már csak azért sem, mert hisz

barátjának három gyermeke van); ez szolgál átmenetül az örökségvadászok ravasz számítással bemutatott áldozatainak szatirikus megvilágításához, a minőkkel a legcsekélyebb alkalom adtával is sietnek azt lekenyerezni, a kit hálójukba akarnak keríteni. De bensőbb összefüggést a két rész között hiába keresünk. Mindössze két mutatós iskolai gyakorlat-tárgy van itt gyengén összekötve: az egyik a tengeri vihar leírásának ismeretes közhelye, a másik meg az örökséglesés ostorozása. A vihar bőbeszédű leírása (18—82.) olyan kúszált és túlzó, hogy megmentésére már ahhoz a feltevéshez is folyamodtak némelyek, hogy benne a szerző talán kora füzfa-poétáinak modorát és szerencsétlen stílus-gyakorlataikat akarta kigúnyolni. De arról nem is szólván, hogy ily szándéokra semmi jel sem enged következtetni, tekintetbe veendő az is, hogy vajmi esetlen lett volna, ha a szerző kis hiján szerencsétlenül járt és így is sokat vesztett barátját, a kinek sorsában pedig meleg részt vesz állítása szerint, a gúny e hideg zuhogójával öntötte volna nyakon. Egészen a szerző izléstelensége és hiányos stílus-érzéke rovására irandó tehát, hogy a hajón kitört tűzvészt feledtetik a víz által való elveszés fenyegető borzalmi, vagy hogy a hajóról a tengerbe dobált drágaságok elsorolása egész a legnevetségesebb együgyűségig fokozódik, s e közben még a jóbarát is komikussá válik.

A *tizenharmadik* szatirában a szerző ismét egy barátját vigasztalja, a kit egy ismerőse a nála elhelyezett kisebb pénzösszeg elsikkasztásával rászédett. E jelentéktelen eset ötletéből hosszadalmas elmélkedésbe bocsátkozik a világnak Saturnus kora óta folyton sülyedő erkölceiről. Az istenek elnézők s minden gonoszszágnak szabad utat engednek; a személyes boszúállás szomszja

különben is kicsinyes: az igazi büntető bíró a rossz lelkiismeret, s előbb-utóbb még a világi igazságszolgáltatás karja is eléri a gonosztévőt. A bűnök imént látott heves és elkeseredett ostorozójából, ime, hideg közömbösséggel vigyorgó nézőjük áll itt előttünk. Épp azért nem is igen vet ügyet egyes jellemző esetekre és példákra, hanem egészükben és színtelen általánosságban tekinti, mintegy madártávlatból, a dolgok folyását, és kineveti a tapasztalatlant, a ki még szívére veszi egyes embertársa gazságát.

Teljes sophista-beszéddé dolgozza ki a XIV. szatira azon szép megjegyzéseket, melyekben Quintilianus a szülői háznak a gyermekek nevelésére, az ott látott rossz példakkal gyakorolt végzetes hatását világítja meg. Követésre méltó alapelveket hallunk, a melyek közül itt csak a híres *maxima debetur puero reverentia* mondást említjük. Azonban csakhamar e szatira is a nyereségvágy, mint minden baj kútforrása elleni prédikáció széles és unalmas medrébe csap át.

Realismus dolgában csak a borzalmas kannibál-szatira (XV.) nem hagy semmi kivánni valót hátra, de a római élethez ennek sincs semmi köze. Magvaul azon véres verekedés híre szolgál, a mely valami ünnep alkalmával két egyiptomi város (Ombi és Tentyra) lakói között kitörvén, azzal végződött, hogy az Ombi-beliek egy menekvő tentyrait kezükre kerítvén, darabokra tépték és nyersen felfalták áldozatukat. A szerző szerint (27. v.) e rémtett a «minap» történt Juncus consulsága évében (127-ben Kr. u.), s azt állítja, hogy maga is szemtanúként szerzett magának tapasztalatokat az egyiptomiak vad kicsapongásairól (44. v.), de már abban nagyot téved, mikor az említett két várost, melyek egyenes vonalban is több,

mint 30 mértföldnyi távolságban vannak egymástól, szomszédosakként tünteti fel (36., 76.). Pedig az egész eset hihetősége, a két város egymás elleni elkeseredett agyarkodásával és a verekedés kitörésére szolgáló alkalommal együtt, éppen e feltevésen alapul. Az elbeszéltekhez fűzött épületes elmélkedés veleje az, hogy ily vadság valóban hallatlan és nem emberhez méltó.

Mindez unalmas szónoklatokat bátran megírhatta volna olyan valaki is, a ki Rómát sohasem látta és nem érte meg Domitianus korát. Mindenütt csak keserves fáradtsággal feldolgozott kivonatokat és a szerző olvasmányainak egyéb gyümölcseit látni bennük. Választék és szellem nélküli részletező, hosszadalmas föld- és néprajzi kitérések fárasztják mindúntalan az olvasó türelmét. Mennél kevesebb egyéni megfigyeléssel és a valóságból merített anyaggal rendelkezik a szerző, annál szívesebben időz apróságok pepecselő kiszinezésénél és izléstelen túlzásoknál. Így pl. majdnem félszáz versben számlálja el undorító részletezéssel az aggkor gyengeségeit és testi bajait, sorra véve az egyes szerveket (X. 190. s k.), s az öreget meglátogató betegségek kimeríthetetlen sokaságát hatszoros hyperbolával írja körül (219. s k.). Ugyanilyen kicsinyes és izléstelen alapossággal számlálja el a fősvény ember zsugoriskodásának nyilvánulásait is (XIV. 126. s k.). Szellemeskedni akarván, egy helyütt pl. (XIII. 60. s k.) így szól: «ha mainapság barátod a rá bízott zálogot nem tagadja el, ha, mondjuk, egy ócska fujtatót azon kormosan ad vissza, a mint átvette, ez már igazán ijesztő példája a megbízhatóságnak, a mely ünnepélyes engesztelő áldozatot követel. Ha egy-egy derék, becsületes emberre akadok még, olybá veszem e csodás jelentéget, mint valami kettős csontú gyermeket, vagy a halat,

melyet a szántónak ekevasa túr ki a barázdából, avagy egy vemhes öszvért, s valóban szinte megrémülök, mintha kőesőt láttam volna, vagy méhrajt, a mely hosszú vonalban valamely templom csúcsára ereszkedik le, mintha a folyó víz helyett bíbor-áradattal, vagy tejhullámokkal telve hömpölyögne a tenger felé.» Terjengő pathosszal, még pedig az ironiának minden nyoma nélkül, írja le a szerző (211. s k.) a lelkiismeret furdalásait, melyek a gazembert a rá bízott összeg elsikkasztásaért kínozzák. Az egyiptomiak említett verekedése alkalmával mindkét részről osztott sebek és csonkítások részletezésében pedig szinte kéjelegve dúskál, különösen pedig az iszonyatos ember-evő lakomának leírásában, a melynél az utolsó kannibál a ki már későn jött, legalább az ujjával mártogatja fel a földről a vérnyomokat (XV. 54. s k.).

A bőbeszédű sophista alig mozdul helyből s új meg új fordulatokban mindegyre visszatér ugyanannak ismétlésére. A helyett, hogy egyszerűen azt mondaná: «a zivatar lecsendesülte után», hat üresen kongó versben így szószátyárkodik: «minekutána a tenger már egészen elsímúlt, miután a hajós kilátásai jobbra fordultak, és a jó sors hatalmasabb lett a szélvész- és a tengernél, miután a Parkák kegyes kézzel és vidáman fehér gyapjúból sodort jobb fonalat pördítenek orsójukról, és miután a középszerű levegőáramlatnál semmivel sem erősebb szél jött kapóra» (XII. 62. s k.). Az esküszegő hamis esküvéseinek elsorolásánál kifosztja az egész Olympus fegyvertárát: a napisten sugarai, tarpeji villámok, Mars kelevéze, Apollo nyílai, Diana ija és tegze, Neptunus háromágú szigonya, Hercules ija, Minerva lándzsája s a mi az égiek fegyvereiből még csak említhető, mind szóba kerül (XIII. 77. s k.). Az emberszeretetre való

intelmet kígyók, oroszlánok, vadkanok, tigrisek és medvék példáinak idézése követi és támogatja (XV. 159. s k.). Annak bebizonyítására, hogy a jellem fejlődése mennyire függ az ifjúkorban való szoktatástól, a gólya, keselyű és sas példáira utal a szerző, tanulságosan előadván, mivel táplálják e madarak fiókáikat, hogy ezzel későbbi életkoruk maguk-kereste táplálékára előkészítsék és kineveljék őket (XIV. 74. s k.).

Általában merev, száraz és szintelen nyelven írvák ez utóbbi szatirák, a melyekben az idétlen bölcsekedés okoskodó és tanító hangja az uralkodó, helylyel-közzel egy-egy kis érzélgéstől, majd meg esetlen élcelődéstől meg-megszakítva. Sok szó van bennük a bölcseségről, azaz a philosophiáról, a melyet a szerző «a Sors legyőzőjének» dicsőít (XIII. 20.). Magáról ugyan beismeri, hogy nem foglalkozott tanulmányával, de nagy áhitattal említi mestereit és lenézi a műveletleneket (XIII. 181., 189., XIV. 321., XV. 106.). Mindenütt, apró-cseprő dolgokban is szintelen arra törekszik, hogy henye szóhalmozás és ismétlés útján mindent lehetőleg felfűjjon, és verseit, a hol csak teheti, foltozgató szavakkal, teljesen indokolatlan régieskedéssel és hosszúra nyújtott összetételekkel tömködjék meg. Kifejezéseiben majd áradozó, majd meg szegényes, helyenkint homályos, érdes és szintelen. A szavak igazi jelentése iránt sincs mindenütt helyes érzéke; merész jelzőiben összekeveredik a személyes jelzők a dologival. Az őszhajú finnyáskodónak inyéet pl. «ősz iny»-nek mondja (XIV. 10.), vagy «gazdag csúz»-t mond a gazdag helyett, ki podagrában szenved (XIII. 96.). Metonymiáiban a leghallatlanabb felcseréléseket engedi meg magának: így pl. az «elefántcsont» helyettesíti nála az oltárhoz vezetett elefántot (XII. 112.), «minden uszályos ruhát végig gön-

gyölgetni» a. m. valamennyi tragédiát átlapozni (XV. 30.) s így tovább. Szóval egész a legizléstelenebb túlzásig fokozza a rhetoriskola modorosságait, a melyektől különben annak egyetlen tanítványa sem mondható egészen mentesnek. Hogy azért nála is akad itt-ott egy-egy csinosabb hely, meg némely sikerültebb kifejezés, azt nincs miért eltagadnunk.

Verselése sem kifogástalan. Az igaz, hogy maga Juvenalis sem törekszik, a mint mindjárt szatirái bevezetésében kijelenti (I. 79. s k.), verseinek finom csiszoltságára s ezek valóban nem is vallanak mindenütt egyenlő műgondra. De már az mégis csak feltűnő, hogy e szónokias szatirák csoportjában nagyon is sűrűn kerülnek elő a hanyagabb verselés, döcögős sorok, spondeusok ok nélküli halmozásának és a végszótagok éktelen hangsúlyozásának példái, de még a hangrés, metszethiány, a versvégeken esetlenkedő jelentéktelen egy-szótagúak, sőt a hibás szótag-mérés, erőszakolt egyberántás esetei sem ritkák bennök.

E külön-külön és mindeniket magában véve egyöntetűnek mondható két szatira-csoport más-más stilusát és egész jellemét némelyek azzal vélték megmagyarázhatni, hogy a költőnek két egészen különböző fejlődési szakából valók. Kora előrehaladtával, úgy vélekednek, ő is megváltoztatta az irányát, a mint pl. Horatius is másnak mutatkozik leveleiben, mint szatiráiban. Csakhogy egészen más a fejlődés, meg ismét más az elfajulás. Döntő erejűnek látszik különben e kérdésben az a körülmény, hogy a negyedik és a tizenegyedik szatirát ugyanolyan stilusú nyomorúságos bevezetés előzi meg, a minőben a szatirák e második csoportja írva van. E bevezetések az utánuk következőknek minden kára nélkül teljesen elhagyhatók,

nélkülök teljesen ép és önmagában kerek egész marad mindenik. Az eléjük varrt tákolmányok úgy sem tartalmaznak egyebet keservesen összerótt, velőtlen általános megjegyzéseknél, a melyek ugyanolyan természetűek, mint a későbbi szatirák, és semmiképen sem illenek a rájuk következő sorokhoz.

Az ilyesminek felismerésében gyakorlott szemű olvasó e nagy különbséget azonnal észreveszi, s belőle azon elodázhatatlan következtetésre jut, hogy Juvenalis halála után műveinek bővített, vagyis meghamisított kiadása került forgalomba, a mely a régebbit utóbb egészen kiszorította és kizárólagos alapjává lett a szöveg későbbi hagyományának. S valóban azt olvassuk a költő rövid életrajzai egyikében, a melyek szövegük részben való szószerinti egyezéseiből következtethetőleg mind ugyanegy forrásnak majd így, majd meg amúgy rövidített és össze-vissza hányt kivonatai, — hogy Juvenalis számkivetésében szatiráit kibővítette és sokat változtatott rajtuk (*pleraque mutavit*). Sajnos azonban, hogy éppen e számužetéséről oly zavarosak és ellentmondók az annak okát, idejét és helyét illető adatok, hogy e valószínűtlenségekben leledző, adomaszerű feljegyzésekből teljes lehetlenség a történeti igazság magvát kihámozni. De magát a számužetés tényét, épp úgy mint az Ovidiusét, közismeretes és kétségtelen dolog gyanánt említi Apollinaris Sidonius a Kr. u. ötödik században. Az bizonyos, hogy Domitianus alatt nem küldhették Juvenalist számkivetésbe. Hiszen csak e császár halála után kezdett szatirákat írni, a melyekben az e korbéli állapotokat úgy írta le, a hogy csak olyantól telhetett, a ki ezeket Rómában huzamosabban élve tanulmányozta. Ha továbbá Domitianus ily büntetéssel sújtja vala őt, alig hihető, hogy később vissza-

kerülvén, e császár utódja alatt multjára egy, vagy más czélzást ne tett volna. Még kevésbbé gondolható, hogy Vespasianus, vagy Trajanus küldte volna őt számkivetésbe.

Így tehát csak Hadrianus jöhet még szóba, a kitől csakugyan ki is telhetett az a gonosz csíny, hogy a már előrehaladott korú és tekintélyes férfiún ily módon állott boszút. S valóban azt olvassuk, hogy Juvenalist nyolczvan esztendőskorában száműzték Egyiptomba, a hol két év múlva, Antoninus Pius korában (a ki Kr. u. 138. óta uralkodott) meg is halt, és ez évszám teljesen egybevág a költő születésének az 55/6. évre tételével. Ugyanebből a feltevésből indul ki az az adoma is, a mely e számkivetés okáról még a legterjedelmesebben szól a többi adat között. E szerint ugyanis Juvenalis a műveit mind jobban ünneplő tetszéstől felbátorodva, ezeknek egy újabb kiadásában a hetedik szatirába néhány régibb keletű versét toldotta be, a melyek Domitianus egy kegyeltjére, valami színészre vonatkoztak, azonban a jelen állapotaira való czélzásnak vették őket. Ezért a császár katonai kiűntetés örve alatt jó messzire küldte a fővárostól a költőt. Hogy a büntetés egészen a tréfa kedvéért elkövetett vétséghez illő legyen, a nyolczvan éves aggastyánt egy a Nilus vidéken táborozó csapat parancsnokává nevezte ki. Kiegészíti ez adatot az, a mit Juvenalis egy másik életrajzában olvasunk, hogy t. i. a császárnak hozzá intézett kinevezési okiratában e szavak is bennfoglaltattak: «téged is Philomela léptetett elő», a miben czélzás rejlett épp az említett szatira azon bevádolt helyére (VII. 90. s. k.): «a mit a hatalmasok nem adnak meg, azt megadja néked egy színész . . . praefectusokat nevez ki Pelopea, tribunokat Philomela.» E történetke hitelessége

ugyan korántsem áll minden kétség fölött, de azért az ellene felhozható okok sem teljesen meggyőző erejűek. Az imént idézett Apollinaris is egy színész haragját említi a költő büntetésének okául. De már annyi bizonyos, hogy bárki jegyezte is fel, vagy akár csak koholta is e császári tréfa hírért, az semmi esetre sem láthatta Juvenalist a későbbi szatirák komoly és ártatlan moralistája színében. Sőt ellenkezőleg az világlik ki ez adomaként hangzó elbeszélésből, hogy a költő aggkorában is ugyanaz maradt, a ki régebben volt, s hogy még az élő hatalmasokkal is elég merész volt fulánkját éreztetni. Avagy ahhoz a feltevéshez folyamodjunk talán, hogy Egyiptomban állott be jellemének e teljes megváltozása, s hogy itt sok üres ideje lévén, ráért azon hosszú verses szónoklatok szerkesztésére, vagy csak ifjú évei iskolai gyakorlatait szedte elő s az öregek második gyermekkorának fecsegő hajlamával versekbe szedte őket? E feltevésnek már a tizenötödik szatira azon időrendi adata is ellentmond, a melyet föntebb említettünk, a tizenharmadik meg éppenséggel a 127. évet mondja keletkezése idejeül. S már hogyan is mulasztotta volna el Juvenalis éppen ebben, a melynek Egyiptom a színtere, balsorsának minden, még csak legtávolabbi megérintését is? Sőt ellenkezőleg, inkább ebben is végig úgy igyekszik feltűnni, mintha Rómában, vagy legalább is Italiában szólna. De meg aztán mikép tegyük fel róla, hogy nem csak ez újabb szatirái sorát írta itt idegen földön s élte végső éveiben, hanem hogy régibb időből való derék műveit, különösen a negyedik és a tizenegyedik szatirát is oly minden czél nélküli és fölötte ízléstelen toldalékokkal éktelenítette el?

Figyelembe veendő azonban még az a töredék (XVI.)

a mely a reánk jutott gyűjtemény utolsó darabja. Ez a katonaélet nyers hangú, de kifogástalan stilusú dicsérete. A szabatos előadás arra vall, hogy a szerzőnek a katonának kiváltságait és szabadosságait közvetlen tapasztalatból igen jól kellett ismernie. Sikerült ironiával dicséri az elbizakodott göggel kérkedő harczos kivételes jogait, a polgárság ellen büntetetlenül elkövethető önkénykedéseit, a külön katonai biráskodás nagy kedvezményét, szerzett vagyonáról még atyja életében is lehetséges szabad rendelkezését, a katonai jutalmakat és kitüntetéseket. Itt azonban hirtelen félbeszakad a költemény. Lehet, hogy a legrégebb kézirat utolsó, de elveszett lapján a szatira vége is rajta volt még. Éppen ennek a darabnak a hézagos bevezető jegyzetében olvassuk azt az adatot, hogy sokan nem tartják e szatirát Juvenalistól valónak, a mi a mellett bizonyít, hogy az egész kézirati hagyomány akkori alakjában és minden részében már nem örvendett a minden kétségen kívül álló hitelesség hírének. Arra azonban, hogy éppen a tizenhatodik szatirát vitassuk el Juvenalistól, semmi meggyőző okot sem lehet érvényesíteni. A szerző katonai viselt dolgaihoz nagyon jól illik, s legfeljebb az hozható fel ellene, hogy a mint Gibbon véli, a benne rajzolt állapotok inkább a Septimius Severus korára vallanak. Teljesen megbízható tanúvallomások híjában azonban e kérdést illetőleg az egyén nézeteknek meglehetősen tág terük van, s ilyeneknél biztosabb alapra nem is igen lehet jutni. A ki azonban jól meggondolja, mily fejletlen volt azon korban a nagy közönség irodalmi dolgokban való ítélőképessége, a mikor pl. oly idétlen verselményt, a minő a Culex, minden habozás nélkül az ifjú Vergiliustól eredőnek hihettek, vagy a mikor Martialis nem győz a hamisítások e nemé-

ről eleget panaszkodni, — az nem fog az úgynevezett hagyomány tekintélyének kellőnél nagyobb súlyt tulajdonítani. Vajmi könnyű lehetett ugyanis valamely alsóbb rangú költőcskének, miután Juvenalis idegen földön elhúnyt, egy élelmes kiadóval szövetkezve a hirneves szatirairó állítólagos hagyatékából műveinek «bővített» kiadását forgalomba juttatnia! S éppen a második rész könnyebben érthető szónoklatainak nagy általánosságokban mozgó elmélkedései és intései tetszettek leginkább az átlagos olvasók nagy közönségének; a mint például Ammianus Marcellinus kortársai a negyedik században, a kik különben «méregként utáltak» minden irodalmat és tudományt, a költők közül az egy Juvenalist mégis megbecsülték és méltányolták. Mily alakban és terjedelemben olvasták egyébiránt műveit a halála utáni első harmadfél század folyamán Rómában és azon kívül, arról semmi tudomásunk sinesen. A reánk jutott szöveg legrégibb példányai Konstantinápolyban keresendők. — A középkori barátok kiváltképen kedvelték benne az erkölestanitót (*ethicus*), és épületes prédikációinak a kor ízlésével való találkozása szülte bizonyára első sorban a rossz másolatok azon özönét, a melyekben művei reánk maradtak.

ÖTÖDIK FEJEZET.

HADRIANUSTÓL A MÁSODIK SZÁZAD VÉGEIG.

A rhetoriskola erőltetett és túlhajtott hangján szóló s a hatások fokozásában már egész a végletekig eljutott mesterkedő költészet végre csömört keltett a vele úntig elárasztott közönségben. A visszahatás nyomán ismét a természetes és népies egyszerűséghez fordult az izlés. Az ünnepélyesebb, valamint a keserűen komoly műfajoktól a játszi könnyedségű apróságokhoz tértek s ezekben kezdtek újra gyönyörködni. A verselésben való ügyesség azért még mindig a magasb műveltség egyik kelléke maradt, s az e téren elért sikereket még ezidétt is az előkelő időöltés meg kedvtelés elismerő méltánylásban részesített eredményeinek tekintették.

Hadrianus, a ki az összes tudományokban és művészetekben műkedvelősködött, énekelt és cziterázott, természetesen a költészetnek is áldozott. Az alexandriai iskola tudósaihoz hasonlóan ő is többre becsülte Homerosnál Antimachost, a kinek Thebaisát csak kevéssel azelőtt juttatta Statius nagyobb és szélesebb körű méltánylásra. Úgy látszik, hogy az idő tájt valami csodálatos

fanem jött divatba, a melynek szanaszét ágazó terebélyes növését mindenféle egymással kevert mag sarjadékának tartották akkoriban. Ezt a növényt Catachannának hívták, ha ugyan még mindig megfejtetlen nevét helyesen örökítette ránk a hagyomány. *Catachannae* czímet adott Hadrianus több kötetnyi költői munkájának, a mely telisedtele volt Antimachost utánzó keresett homályossággal. Lehet, hogy vegyes tárgyú költeményeket gyűjtött e közös czím alá, a mely csak a tartalom és külalak változatos sokféleségét akarta jelölni. A római írók közül különösen az aranykor előtti, régi szerzőket kedvelte: így Catót többre becsülte Cicerónál, Enniust Vergiliusnál. Azon, az augustusi korszak óta soha ki nem veszett régieskedők sorába tartozott tehát, a kiket Horatius, Seneca, Martialis és a szónokokról való beszélgetésében Aper is kigúnyolnak. Már Trajanus előtt megkezdődött e fokozatosan mindig régibb írókra visszamenő irányzat. Senecától Ciceróhoz tértek vissza. Az igazi, hamisítatlan rómaiság s az erőtől duzzadó régi szép idők visszakívánása a régi irodalom behatóbb tanulmányozására vezetett, a melyből aztán az élő irodalmi nyelvnek a régi latin-ság forrásából való megacézolására irányult törekvések eredtek.

A mi latin és görög vers Hadrianus neve alatt reánk maradt, csak részben alapúl biztos, vagy legalább meg lehetőszen szilárd hitelességen, de mind csak arra való, hogy költői játszadozásairól egyéb úton nyert értesüléseink alaposságát megerősítse. Ismeretes hajlamai és sajtászerűségei valamennyiben erősen kidomborodnak. A thespiaei híres Eros tiszteletére görög hendekasyllabusokban ajánlja fel egy saját kezével elejtett medve bőrét. Tudjuk, hogy a császár e szerencsés vadászata emlékére

új várost is alapított (*Hadrianothraet*). A nyúlról szóló ismeretes tréfás adoma, melyet Germanicusnál már astronomiai vonatkozásában is láttunk (l. 7. l.) egy Hadrianusnak tulajdonított epigrammban más, de meglehetősen gyenge fordulattal kerül újra elő: a kutyáktól üldözött nyúl végre mégis kutya zsákmánya lesz, a mint a tengerbe menekül, csakhogy kutyafókáé. Kedvelt csatalovának, Borysthenesnek, iambusi dimeterekben latin sírverset szentel, azon vitéz bataviai harcosnak emlékét pedig, a ki teljes vértetében üszta át a Dunát s röptében másik nyíllal találta el a kilőtt nyilat, distichonokban ünnepli. Egy Archilochosról szóló görög sírversben a tőle nem kedvelt Homeroson húz egyet; másutt meg egy kolduló grammatikust utasít el gúnyosan. Még a trónra lépte előtti időből való a Trajanus nevében írt és az Antiochiában tisztelt Zeus Kasiosnak szentelt felajánló költemény (Anthol. Pal. VI. 332.), a kinek Trajanus a parthusok elleni hadmenete közben (114/5) a geták leveretésénél hódított zsákmányból áldozati ajándékokat ajánl fel azzal a könyörgéssel, hogy új vállalatát hasonló sikerrel koronázza az isten. A 121. évben elhalt és a szokás értelmében az istenek közé magasztalt felesége, Plotina emlékére hymnusokat írt Hadrianus. De azt sem tartotta méltóságán alólinak, hogy nem egy jó barátjának is írjon alkalmilag egy-egy verset, s hogy költő-társa, Voconius emlékének holta után elegiai költeményt szenteljen. Hasonló tiszteletben azonban kedves kutyái és lovai is részesültek. A délvidékiekkel jóformán velük született azon tehetség, a mely néha-néha egy-egy alkalom szerint ledér, vagy komoly dalocska rögtönzésére ösztönzi őket, nem hagyta el őt még 72 éves aggasztán korában és kínos betegségében sem. Ő, ki annyit

fürkészte az élet és sors titkait, halálos ágyán teste titokzatos «vendége és társá»-tól, a «lenge, édes lelkecské»-től néhány rövid lélekzetű iambusi dimeterben vesz búcsút azt kérdeve tőle: «Hová indulsz immár? Sápadt, merev és póre vagy most, és szokott tréfáiddal senkit sem fogsz többé vidítani.»

Költők, tudósok s mindenféle írók társaságában élt, a kiket bőkezűen elhalmozott kitüntetéssel és vagyonnal, de azért felsőbbségét legalább gúnyos megjegyzések, fogós kérdések és leszóló bírálat alakjában mégis nagyon szerette velük éreztetni. *Annius Florus*-szal való bensőbb összeköttetésére enged egy ártatlan tréfája következtetni. Világjáró úratól felszóllíttatva, hogy kövesse őt útjában, Florus négy anakreoni versben kijelenti, hogy semmi kedve Caesarnak lenni, mert egy csöppet sincs inyére, hogy Britanniát bebarangolja, vagy a skythák földén fagyoskodják. Erre a nyugtalan természetű fejedelem ugyanannyi s hasonló mértékű parodizáló sorban azt feleli a költőnek: «én meg nem kívánok Florus lenni, boltokban csavarogni, csapszékekben kuksolni és a bolhák csipéseit tűrni.»

Nagy utazások ellen alapos okokkal védekeznie senki-nek sem állott tán jobban módjában, mint Florusnak, ha ugyan e néven azt a P. Annius Florust kell értenünk, a ki ifjú éveiben hosszabb időn át iskolamester volt Tarracóban. Ez egy lényegesebb részeiben elveszett iratában azt a retorika-tanárokra nézve nem éppen közömbös kérdést vitatta, szónok, avagy költő volt-e inkább Vergilius? E művéből csak a bevezetés egy része került elő 50 esztendővel ezelőtt egy brüsszeli kéziratból. Kedves és eleven bájú hangon adja itt a szerző elénk egy bae-ticai művelt spanyol emberrel folytatott beszélgetését.

Ennek fonalán alkalma akadt arra, hogy saját előéletéről is elmondjon egyetmást. Afrikai származású volt. Gyermekkorában részt vett Domitianus alatt egy capitoliumi költőversenyen. De habár a koszorú a pályabírák egyhangú ítélete szerint őt illette volna meg, a császár mégis megtagadta azt tőle, még pedig korántsem személyes ellenszenvből, hanem egyszerűen azért, mert az afrikai provinciától sajnált ily nagy kitüntetést. Az idegen, a kívül beszélget, csodálkozik, hogy Florus még mindig a kis spanyol fészekben vesztegel, távol Rómától, a hol pedig verseit széltében éneklik, s most az egész város a dák hadjárat diadalmas befejezésének örömeiben úszik (102., vagy 106.). Ekkor Florus elmondja neki, hogy gyermekéveiben eltűrt azon megalázódása után hallani sem akart többé sem szüleiről, sem hazájáról s nyakába vette az egész világot. Így bejárta Siciliát, Cretát, a Cycladokat, Rhodust és Egyiptomot. Innen Itáliába visszatérve s a tengeren való utazást már megúnva, szárazföldön ment az Alpeseken át Galliába, majd innen még messzibbre északnak, azután pedig délnyugatnak fordulva a Pyrenaeusok felé, mignem itt e helységben (a mint kétségtelenül be van bizonyítva, Tarracóban) letelepedett, minthogy itt a lakosok jelleme, valamint az éghajlat és talaj is teljesen kielégítik őt. Itt egészen tanítói hivatásának él. Igaz ugyan, hogy az első öt éven át nagyon szerencsétlennek érezte magát, de utóbb beletörődött abba, hogy élte boldogságát csakis az ifjúság oktatásában keresse, s ma már semmiféle hivatallal sem cserélné fel, a melylyel őt a császár megkínálná. Lelkesedéssel írja le a tanítói pálya méltóságát és örömeit. «Vedd csak közelebbről szemügyre, úgy mond, mi szebb, katonaruhába bujtatott férfiaknak, avagy biborszegélyes öltözetű

gyermeknek parancsolni, elvadult barbár lelkeket, avagy ártatlan, szelíd sziveket kormányozni. Istenem, mi szép dolog s milyen fölséges érzet, a tanítói széken ülve, belőle jó erkölcsök s nemes művelődés magvait elhinteni, majd szép verseket előadni, majd a növendékek vitatkozását vezérelni s i. t.

Ez adatokból könnyen ki lehet számítani, hogy Florusnak ilyenformán még Vespasianus alatt kelle születnie, s hogy legkorábban a 90. évben, de tán csak 94-ben lépett fel a capitoliumi versenyen, ezután pedig legalább vagy 6—7 évet, de tán még többet töltött úton, s így még Trajanus alatt, a 102. és 106. évek között telepedett meg Tarracóban. Talán ez időtájt szerkesztette Livius ama kivonatát, mely Florus nevén reánk maradt. Annyi bizonyos, hogy e mű az iskola számára készült s Hadrianus korára vall és bizonyos költőiség lehellete árad el rajta. Éltenek negyvenes éveiben kerülhetett vissza Rómába, a hol Hadrianusszal közelebbi összeköttetésbe lépett. Nem vehetjük tőle rossz néven, ha ifjúsága odysseusi hányódásai után nem igen volt kedve, még ura és esászára kíséretében sem, újra vándorbotot venni kezébe.

Hadrianusszal való bizalmasabb érintkezését tanusítják hozzá intézett prózai leveleinek töredékei is. Erős önérté-
tének bizonyítékául pedig egy trochaeusokban írt dalos könyvének e két sora szolgálhat:

*Ujdonsült consult s proconsult minden évben láthatunk,
Csak királyt és csak költőt nem hoz világra minden év.*

E mérték újabb használatba vételével Florus a köz-
társaság korának költészetéhez tért vissza, a melyben azt, habár nem éppen sűrűen, de gnomikus, oktató és leíró művekben mégis alkalmaztatni látjuk helylyel-

közzel: legelőbb is Enniusnál, később Lucilius-, Porcius Licinus- és Suetiusnál. A nép ajkán azonban, különösen pedig a katonaságnál szüntelen élt, kivált gúnyos és ingerkedő versek mértékeül.

Florus nevével jelölve szabályos trochaeusi tetrameterekben írt komoly és tréfás, hol érzelgő, hol meg férfias erejű, majd életvidám, majd meg mélabús mondások kis gyűjteménye jutott korunkra, a melyeknek simán folyó, de kissé cziczomás nyelvezete és élcelődő hangja igen jól megegyezik a Hadrianus-féle korszak uralkodó szellemével. Az egyikben egy görögbarátot óva int a költő a tengeren túliak kendőzött erköleseitől, s a római polgárt állítja eléje az ember mintájakép, azt mondván, hogy egyetlen Cato többet ér háromszáz Sokratesnél. A költő szereti Bacchus ajándokát s bőséges bortermésért, meg azért imádkozik, hogy az édes must nektárja a hordóban finom zamatú itallá higgadjon le. Apollo és Liber, így szól egy másik mondása, mind a ketten a lángok szülöttei, mind a kettő meleg és világosság forrása tehát: az egyik legyőzi az éjszaka sötétségét, a másik meg a szívet deríti fel. Fialat gyümölcsfákat ültetett s a kedvese nevét róttta be kérgükbe; azóta azonban odaveszett szive nyugalma, s az elültetett fákkal nő szenvedelme. A szerelem terén keserű tapasztalatokra tett szert. Akár egy vigjátékbeli ifjú, ő is a nők esalfaságát panaszolja. Lefordítja Theognis egy mondását is (305. s k.), a mely szerint a gonosz emberek nem születtek ilyenekül, hanem csak a rossz társaság rontotta el őket. A mindennapi élet ellenmondást mutató jelenségei közül is szóba kerülnek a legközöségesebbek: pl. hogy épp oly rossz, ha van az embernek pénze, mint ha nincs; az se jó, ha az ember mindig vakon mer, meg

az se, ha mindig félénken tartózkodik; túlságosan sokat hallgatni épp oly rossz, mint nagyon sokat beszélni; a házon kívül tartott szerető épp oly rossz, mint a feleség odahaza. De bár az igazságokat «senki sem tagadja, mégsem él szerintük senki sem».

Alighanem Florus korából való egy szintén trochaeusi méretű költemény, a mely névtelenül került két vegyes-tartalmú versgyűjteménybe, s a *Pervigilium Veneris* (Venus éjjeli ünnepe) nem egészen tartalmához illő címét viseli. Ez egy szerencsétlen szerelmes szívbéli ömlengése. Venusnak, mindenek szülőanyjának, Siciliában évenként meg-megújuló tavaszünnepe előtt való napon, az ünnep elő-készületei láttára annak mély jelentősége egész nagyságában feltárul a szerető lelke előtt. Ajkán dal fakad az istennő mindenható erejéről. E közben beesteledik. A nyugalomra vonuló nyájak idylli képe és családi boldogságuk látása keserűséget kelt szívében, s a madarak éneke, mindenektőlött pedig a fülemile csattogása mind csak szerelemről beszél neki. Ó, miért nem elegyülhet az ő hangja is dalukba! Mikor jön el valahára az ő tavasza is? Mikor nyílik ismét dalra az ő hallgatag ajka? Attól tart, hogy már egészen el is feledte művészetét, s hogy hosszas hallgatásával elidegenítette magától Apollót és a Múzsákat. Epedő sovárgás, félénk szerelmi esengés, vagy tán inkább elvesztett szerelmi kegy visszanyerésének hő óhaja hangzik ki mindenütt e sorokból. E vágy rejlik a költeményt kezdő és záró s benne egyenlőtlen közökkel minduntalan visszatérő refrain szavaiban is, a melyek az eredetinek utánózhatalanul sokat kifejező rövidségében így hangzanak: *Cras amet qui nunquam amavit, quique amavit cras amet.* (Holnap, a ki már szerettél s nem szerettél még, szeress.)

A nagy istennő ünnepét az erdő üdén viruló lombzata alatt készülnek megülni. Myrtusgalyakból fonnak lugasokat, s a mi virágdiszt Hybla és az Aetna lejtőjének rétjei csak ontanak, azt mind feláldozzák az ünnep díszéül. Rózsákkal elárasztott magas trónusán ül a fölséges Dione, Gratiái és a nymphák körében, s törvényt lát. Amor is a nymphák közé elegyedik; s három éjen át szüntelen zeng az erdő a halmokon csatangoló koszorús ünneplők dalától. Ceres, Bacchus és Apollo, a költők istene is eljő. Dianát azonban, a szeplőtelen szüzet arra kéri, hagyja el ez időre kegyesen e vadászterületét.

A «szerelmes párok frigykötője», a nász istennője fog itt most ítélni; a tavasz boldogító napjaiban, mint azon idő táján, a melyben egykor a világ is létrejött, még ma is felvirrad a szerelmesek üdve, s erdőt-mezőt, mindent újra áthat a nemzés, szülés éltető szelleme, titokzatos őserenje. A rózsza is feltárja szemérmes kelyhét a beléje lopódzó égi harmatesepp előtt. Virága díszét Kypris vére és Amor csókja varázsolák elő. E képek az ünnep előkészületei közepébe vezetnek bennünket, a melyek mindjárt magának az ünnepnek leírásává bővülnek. Lassankint azonban ismét visszakerül a költő csapongó képzelme a törvényt látó nagy istennő alakjához, a mely most még ragyogóbb pompában jelenik meg lelki szemei előtt. Idején valónak látja immár, hogy róla magáról szóljon, s most hymnusszerű lendülettel énekel csodálatos születéséről, hogy aztán az egész világot átjáró teremtőerejéről emlékezzék, majd kiemelje kiváltképen azt, a mit a rómaiak köszönhetnek neki, s végül még arra tér ki, hogy az istennő igazi hazája és uralmának legkedvezőbb talaja a falusi élet természetes egyszerűségében lelhető fel. Ezzel a költő hallgatagon mint-

egy önmagát is a hatalmas Dione kegyes oltalmába ajánlja. Hisz ő is a falusi pásztorélet szemlélője, a nyájak tenyészetében gyönyörködik s a madarak szerelmes dalára figyel. Miért kell csak éppen ő neki mindenek boldogságából számkivetve lennie? Fájó szive kérdésre azonban ismét a költemény visszatérő sora felel, mintegy vigasztaló reményt öntve a holnapi nap biztató jöttével szívébe.

A költemény szövege, sajnos, igen megrongált állapotban jutott korunkra. Versei általában a görög metrikai szabályok pontos követésével és csinnal alkotvák, néhány csekélyebb érdekességet kivéve, a melyeket szintén könnyen el lehetett volna kerülni. Több görög szó, meg Venusnak, anyja, Dione nevén szólítása talán sajátos helyi színezetet akar adni a költeménynek. A mű nyelvezete különben a változó tartalom szerint, hol az idylli stílus egyszerű természetességével szól, hol a hymnus ünnepélyes hangjának ragyogó díszét veszi kölcsön. Néhány, Vergiliusra emlékeztető és egy, Calpurnius eklogáira valló helynél fontosabb a 13—26. versekre terjedő részlet, a mely a rózsabimbó lassú kinyíltát írja le és azon, Florus neve alatt reánk maradt hexameterekhez hasonlít, a melyek négy rózsát fejlődésük különböző fokán állítanak egymás mellé. E témának különben többféle változatú feldolgozásával találkozunk a régiek-nél. Nem lehetetlen egyébiránt, hogy Florus, a kiről tudjuk, hogy Siciliában is járt, itt tartózkodása idején szerzett helyi tapasztalatok indítékára írta e kis művecskét, a mely éppen nem mondható hozzá méltatlannak.

Nagyobb szabású tárgyakig és mélyebb érzésből fakadt, vagy merészebb röptű gondolatokat tartalmazó művekig egyáltalában nem látjuk a Hadrianus korabeli költőket fellendülni. E helyett annál buzgóbban igyekeznek mindenféle versmértéki mesterkedésekben és játékokban jeleskedni. Mintha csak megint feltámadt volna bennük Laevius (I. köt. 365. s k. l.) szelleme. Nem is annyira az «új iskola» (*neoterici, novelli*) költőinek, mint inkább a régi iskola felújítóinak nevét illett volna felvenniök, minthogy alapjában csak azt elevenítették fel ismét, a mit már előttük régen lejárattak és félredobtak volt, s még csak új tartalmat sem tudtak önteni ez üres formákba. A görög lyrai költészet nem egy kedvelt mértéke újra divatba jött náluk, így az Archilochos rövid anapaestusi sora (a *Paroemiacum*), továbbá a rövid daktylusi vers, a mely a harmadik félütem után szorosán összefoglalt ú. n. «negyedik» paeonnal (— — — —) záródik. E villamos ütéshez hasonló hatású méretet egyszer Sophokles is alkalmazta ama néhány sorában, a melyekben Oedipus borzalommal ismerteti meg magát Kolonos lakóival. Calabriai népdalokban is előkerült, hír szerint, e metrum, és a hadrianusi korban ily szabású földművelési tanácsokat találunk, de még később is akadunk egyes nyomaira a rómaiaknál. A szökellő iambusi dimeter is megint divatosná lett. Ilyenekben utánozza Gellius egy ifjú barátja azt az elegiai párverset, a melyet sokan Plato ifjúkori ötletének tartanak; de míg a görög eredeti csak annyit mond, hogy: «Agathont csókolva, lelkem a nyelvem hegyére szökött, a kandi s pajzán jószág nyilván át akart hozzá suhanni», — addig az utánzat 17 iambusi dimeterré lapítja el a csinos kis vallomást, ezzel természetesen letörölve róla a hangulat üde himporát, s helyébe a csók

érzékies részletező leírását téve, a melyet még egy esetenül hozzáfüggeszkedő tréfa követ.

Ugyanily iambusi dimeterekben írja le valami egyéb-iránt egészen ismeretlen *Marianus* nevű költő a Lupercaliák ünnepét. Művében a legrégebbe nyúl vissza, mert egyetlen fönmaradt részletében, a többi közkeletű adattal ellentétben, Róma városának nevét Aesculapius egy leányának nevéből származtatja. Vajjon e verseknek volt-e valamelyes vonatkozásuk a Roma és Venus tiszteletére Hadrianustól emelt fényes templom ez idő táján történt felavatására, azt eldöntetlenül kell hagynunk. — Ugyanez idő tájban (Terentianus Maurust megelőzve) *Alphius Avitus* iambusi dimeterekben híres római férfiakra vonatkozó adomákat beszélt el. «Kitünő emberek» (*excellentes*) ezimű munkája több könyvre terjedt. Alighanem Romuluson kezdte sorozatukat, mert az első könyvben, úgy tudjuk, említve volt az a sabin nő, a ki atyja és férje közt békét szerzendő, a saját vérét ajánlja föl engesztelésül. A másodiknak egy része Camillusról és a falerii-beli iskolamester árulásáról szólt. E néhány fönmaradt részlet előadása szoroson, majdnem szó szerint ragaszkodik Liviushoz, de egészben eleven és kedélyes, a nélkül, hogy magasabb dicsőségre áhítoznék.

E kör egyik legtekintélyesebb vezérembere volt *Annianus*, a ki a faliskok bájos vidékéről való s ugyanitt szép jószág ura volt. Gellius e nálánál valamivel idősb kortársa (130 körül szül.) még ép érzékkel tudta méltányolni Vergilius nemes stilusát, és alapos ismerője volt Plautus-, Terentius- és Luciliusnak. Vendégei, kiket szüretkor, vagy máskor mezei kastélya barátságos falai között fogadott, mindig kellemes és lelküket felüdítő napokat töltöttek a művelt és gavallér háziúrnál. Annianus élet-

kedvét s derült hangulatát, de gyakorlati tapasztalatait a mezőgazdaság, szőlőművelés, meg az inycsiklandó eledelek élvezése terén is, játszi dalocskákban (*ludicra carmina*) öntötte ki. Ugyanő újra felelevenítette a fescennini parasztos durvaságú gúnyverseket is (l. az I. köt. 9. s k. l.), s talán egy-egy lakodalom alkalmával (mint még jóval később Claudianus is), vagy más személyes vonatkozású esetben élve velök, mint a hogyan pl. a triumvir Caesar Octavianus is megengedte magának e tréfát Asinius Pollióval szemben.

Valamivel fiatalabb Annianusnál és kevésbé a Terentianus Maurus metrikai tankönyvének megjelente (175. táján) előtt, körülbelül a második század közepe felé írta le *Septimius Serenus* a földműves ember mindennapi életét és munkáját a legváltozatosabb alakú apró költemények sorozatában, a mely legalább két könyvre terjedt. A mily sokfélék, részben a legritkább használatú régibb, részben pedig egészen új és vajmi merész újítású saját versformái, épp oly változó e nagy műgönddal alkotott kecses dalocskák hangulata is. A második század folyamán igen kedvelték s a versmértéktan elméletében a lyrai formák változatosságának mintái gyanánt idézgették őket. Ennek köszönhetjük a belőlük reánk jutott néhány töredéket. A napi munka a földművelőnek Janus atyához fohászokodó imádságával kezdődik, mint a mely istenség mindennek a kiindulása, a ki előtt dübörögve nyílnak meg az ég arany zárai. Ősrégi oltáron mutatja be neki a hozzá folyamodó az áldozatot (23. töred.). A gazda és földje valósággal személyes baráti kapocsosál fűzvék egymáshoz, mert hát egymásra vannak utalva. Jóízűen elterefereálnak egymással s a szántóföld azt mondja urának: «ha jót téssz velem, megszolgalom» (10. tör.). Szívesen

el-elhallgatja a gazda a mandolafenyők koronáiban dudorászó zephyr dalát (11.). Majd a táj szépségei láttára festő szeretne lenni s lelkesülten ecsetet és festékeket óhajt kezébe (21.). Örül a vidék nagy csendjének, mert semmi sem kiállthatatlanabb előtte a római Via Flaminia zajánál (18.). A ragyogó víztükör a kavicsszöktetés (békaugratás) ártatlan játékára hivatgatja az embert (19.). Majd a vadászat örömei jönnek, a melyeket a szegény «madárgyors lábú nyulacska» árva lelkének kell megfizetnie (17.). Az egyik töredékben (8.) a vásárra menő paraszt kérdi a tisztartót, mit hozzon magával. A 15. a zöld réten sétálgató leánykát írja le. Az elsőben apró ajándékok, fejkendő, csinos öv, tű igyekeznek megnyerni a kedves kegyét. A 14.-ben a piczi szúnyogot, a melynek bizalmasan a leány közelébe szabad férkőznie, ezért a leány szeretőjének mondja a költő. Végre a sokáig ellenálló vár mégis csak meghódol (22.). A 25. úgy magyarázza a Gorgók mondáját, hogy ezek csodaszép lányok valának, a kiknek láttára minden ifjú mintegy kővé meredt bámulatában. Természetes, hogy e gyűjteményből sem hiányozhatik a szerelmesen megénekelt fiú (7.), meg a galád vetélytárs sem, a ki azonban még arra se méltó, hogy a költő egy *satura*-ra (l. az I. köt. 8. s k. l.) érdemesítse. E dalocskák nyelvezetét élénk szemlélhetőség, igazi költőiség s minden rhetorikai szóhalmaztól mentes népieség tünteti ki, a mely falusias színezetében nem egy régies nyelvsajátságot őrzött meg számunkra.

Mindezen versművészeket azonban fölülmúlja mesterkedés dolgában a mauretaniai *Terentianus*, a ki a maga nemében egészen sajátzerű művet alkotott kevéssel a Septimius verseinek megjelente után, a második század utolsó negyedének eleje felé kiadott verstani kézikönyvé-

ben. Ebben a rómaiaknál használatos valamennyi versmértéken végig vezeti, az oktató elméletbe szőtt példák alakjában, olvasóját. Régebben a szerző maga is írt nem esupán ily elmélet szolgálatában álló példaverseket. Öreg napjaira aztán, mikor már elapadni érezte költői tehetségét, hogy legalább technikai készségét gyakorolja, ezt a verselési tornajátékot eszelte ki a maga mulatságára s egyben arra, hogy benne Bassinus nevű fia és Novatus nevű veje számára az összes versmértékeket felölelő metrikát állítson össze. A mű egy glykonî versekben írt előszóval kezdődik (— 84.), erre a grammatikusok eljárásához hiven a hangzókról szóló fejezet jön sotadeusokban (— 278.). Majd újabb bevezetésben a fia és veje megszólítása következik s erre a szótagok fejezete, a melynek a fele trochaeusi tetrameterekből áll (— 326.). Erre hexameterekben tárgyalja (a beszött sok hatméretű verses példa miatt) a szótagok mérését (— 1281.), a mihez a néhány sornyi zárszó csatlakozik (— 1298.). Ebből megtudjuk, hogy a szerző időközben 20 hónapon át súlyos betegségben feküdt s élet és halál közt lebegett. A mű legfényesebb része a tulajdonképeni metrika, a mely minden versmértéket a maga alakjában írt szabályokba foglalva ismertet.

A költemény azonban nem jutott el, úgy látszik, teljes befejezéseig s a reánk maradt rész sincs még a kiadásra való teljes érettség állapotában. Közzétételét a szerző fia és veje helyeslésétől tette függővé. A fáradságos munka ugyan sokat köszönhet a szerző elődjének, Caesius Bassusnak, de azért sok benne az eredeti is, kivált a hadrianusi kor imént említett költőire vonatkozó adatok dolgában. Nem itt a helye azonban, hogy tudományos becséről és forrásairól bővebben szóljunk. Elismerésre méltó a tárgy-

szerű stilusa, mely a míg nem kíván keresett fordulatokkal és szónoki csecsebecsével csillogni, addig másfelől még sem esik az iskolamester szárazon tanító hangjába. A versek kifogástalan símasága a gyakorlott mester kezére vall, a ki korlátlan ura a formának.

Apuleius.

A kötött beszédű költészet minden műfaja ki volt már merítve, minden műalakjával tettek már kísérletet. A hosszúra nyúló hőskölteményeket, akár a hősmondából, akár a nemzeti történelemből vették tárgyukat, csömörlésig megúnatta örökkön ugyanarra az egy kaptafára szabott szerkezetük. A retorika faláiban kopogó szavalódráma nem birt többé vonzóerővel a pantomimus érzékcsiklandozó látványaitól elkényeztetett nézőkre. Juvenalis a szatira és Martialis az epigramm terén a netovábbig jutottak. A ledér játszi versikék alkalmi termékeinek ügyes gyártása hovatovább mind szélesebb köröknek elég sikerrel gyakorlott szórakoztató multságává vált. A műveltebbeknek és velük a hangadók után induló nagy tömegnek az ízlése is mind kizárólagosabban a szónoklat mesterei felé hajlott, a kik beszédük elragadó varázsával, épületes oktatás mellett, egyúttal gyönyörködtetni is tudták hallgatóságukat. Az u. n. második sophistika vándorszónokai, a kik az ázsiai ékesszólás ragyogó mesterfogásainak teljes készletével felszerelve indultak útnak, lassankint mind jobban kiszorították kiváltságos helyéből a költői előadást. Az új kinyilatkoztatásokra, a világrend örök titkainak felismerésére sovárgó, minden mysticismus és csodaszerű dolog felé mohón hajló lelkek áhitattal

merültek el a böleselkedő theologia képzelgéseinek ködös ábrándjaiba, de e mellett nagyon szerették, ha közben-közben az élez kipattanó szikráival, a dialektika játékával, vagy tarkán kiszínezett elbeszélésekkel tartá ébren a szónok figyelmüket. S a divatos ékesszólás e mesterei vajmi jól értettek hallgatóságuk elbűvöléséhez, s ez utóbb már a zene hangjai- és a költészet rhythmusainál is szivesebben figyelt beszédükre, a mely különben maga is szinte zenei hatású volt s előadásában közel járt az énekléshez. Már Plinius (Lev. II. 14. 13.) is gúnyolja ez új divatú *canticum*-okat, a melyeket megbotránkozására már a centumviris törvényszék előtt is tomboló tetszésviharral fogad a bérelt tapsolók hada.

A római költészet történetét áttekintő szemlénk végén álljon im e költői próza egy kiváló művelőjének alakja.

Apuleius Kr. u. 125., vagy 124. táján született Madaurában, Áfrikának egy Numidia és Gaetulia határán fekvő virágzó katonai gyarmatvárosában, a hol atyja a városi legfőbb hatóság (a *duumviri iuri dicundo*) tagja volt (Apol. 24.). Decurio fia lévén, már ifjú éveiben beléphetett a curiába, habár egyelőre nem volt is még szavazati joga benne. Gyermekéveiben Karthagóban, a provinciái élet fényes középpontján nyerte grammatikai és rhetorikai kiképzését. Ez lón szellemi honává, a miért is Karthagót szónoki lendülettel a provincia tiszteletreméltó tanítójának, Áfrika égi múzsájának, a toga-viselők Camenájának nevezi (Flor. XVIII. XX.). Tanulótársainak egyike volt Aemilianus Strabo, a ki 156-ban *consul suffectus* volt már, tehát alighanem 123. körül született, s a második század hatvanas éveiben nagy tekintélyű férfiúként szerepel Karthagóban: ekkortájt biztos kilátásai valának Áfrika helytartóságára.

Apuleius, úgy látszik, felserdült, tán 19, vagy 20 éves ifjú ember lehetett már, mikor messze földekre tanulmányi útjára indult. Művelődését Athenaeben fejezte be: itt végezte költészettani, mennyiségtani, zeneművészeti, dialektikai és bölcseleti tanulmányait (Flor. XX.). Ugyanitt ismerkedett meg közös barátaik útján az ocai fiatal Pontianusszal, a mely ismeretség benső barátsággá szilárdult (Apol. 62.), utóbb azonban végzetessé vált reá nézve. Évek hosszabb során át, tán vagy 7—8 évig, időzött részben Athenaeben, részben Görögországon utazgatott, s Alexandriába meg egyebüvé tett tanulmányi kirándulásokat. Azzal dicsekszik (Apol. 5.), hogy lankadatlan buzgalommal szentelte éjjeleit és nappalait s áldozta fel egészségét is tanulmányainak. A mysticismusra való nagy hajlandósága és heves tudásvágya többféle titkos szertartású szövetkezet kebelébe vezette (Apol. 55.). — Ily úton atyjától örökölt vagyonát tetemesen lepassztotta (Apol. 23.), mikorra az ötvenes évek elején Rómába jött (Flor. XVII. Metam. XI. 27.). Itt ez időtájban az irodalmi divat vezéralakja egy honfitársa volt, *M. Cornelius Fronto*, a ki a numidiai Cirta városából származott (Kr. u. 143-ban consul), s mint *M. Aurelius* és *L. Verus* császári hercegek tanítója már Hadrianus alatt is nagy tekintélyben, Antoninus Piusnál pedig kiváló kegyben is állott. Ő volt annak az áfrikai írócéhnek a feje, a mely a keleties bujaság kövér s meleg színeinek, meg régies szólások komoly méltóságának sajátságos keverékével újdonságot igyekezett kölcsönözni a latin írói nyelvnek. Azon magában véve dicséretes törekvése, hogy mindig a legjellemzőbb kifejezéssel éljen, az őskor rég feledésbe merült szókinésének felelevenítésében tetszelgő hiú pedanteriával párosult. Hadrianus óta különben is új virágzásnak

indultak a philologiai tanulmányok, a melyek kiváltképen a régibb köztársaságkori irodalom felé fordultak. Fronto és tanítványai hangyaszorgalommal olvasgatták és kivonatolták a prózai és költői műfajok mindennemű változatait és árnyalatait Catón és Gracchuson kezdve egész Sallustiusig, Naevius-tól Laberius- és Lucretiusig, azon czélből, hogy belőlük jellemző és régiességükkel érdekesen feltűnő szavak és kifejezések gyűjteményét állítsák egybe s ezek kaczerkódó alkalmazásával tetszelegjenek olvasóik előtt.

A nyelven való teljes uralmuk legfényesb bizonyítékát abban látták ez iskola hívei, ha minden főnév elé a hozzá legjobban illő jelzőt, minden mondattagba a legjobban bele illő igét tudták oda ékelni, s minden fogalmat a vele rokonértelmű szavak egész sorával sikerült megvilágítaniok. Mindehhez még a Gorgias óta a görög ékesszólás iskoláiban is nagy kedveltségnek örvendő szó- és hangjátékok czifrázatai járultak. Rajongó magasztalással szólva művészetéről, Fronto az ékesszólás útján elérhető dicsőséget fölébe helyezi minden hadvezéri hírnévnek. Szerinte egy jól fogalmazott levél jobban biztosítja írójának a halhatatlanságot, mint a hadvezérnek a csatateren aratott diadalai. Tanítványait tehát buzdítja, hogy csak gyakorolják magukat ernyedetlen szorgalommal a hasonlatok felkeresésében, gnomikus mondások változatos szerkesztésében, jól kihegyezett beszédalakzatokban, suasoriák szerkesztésében, s mindenféle szónoki ékitmény kecses kifaragásában. Maga is a legkülönbözőbb hangnemű mintaművek alkotásában fáradozik, minők például a szünetek igazolása, az esti- és a hajnalesillag versengése, majd egy egészen új mythost költ az álomistennek Jupitertől való teremtetéséről, s költői szi-

nezetű elbeszélésben mondja el Arion és a delphin történetét.

Az ifjú Apuleius a veleszületett könnyű alkalmazkodási tehetséggel csakhamar egészen beleélte magát Róma e divatos stilusába s azt teljesen hatalmába kerítette, úgy hogy rövid időn keresett ügyvéddé lett általa s ez úton megint kissé rendbe hozta megcsappant anyagi helyzetét. Ez idő alatt azonban még híres *regénye* megírására is rá ért. Előszavában bocsánatot kér, ha netán stilusán megérzenék provinciai származása, hisz a tősgyökeres római szólásmódokat csak a fővárosba jötte óta sikerült neki «fáradságos munkával» annyira-mennyire elsajátítania, s ez igyekezetében nem volt senkinek a tanítása sem a segítségére. De meg az irodalmi műfaj is, a melylyel kísérletet kockáztat, egészen új föladat számára. Kettő az, a mit benne egyszerre változtat: a tárgy is, meg a stilus is. Olvasóját azonban azzal biztatja, hogy azért jól fog mulatni társaságában, és e szavát mind e mai napig sikerült beváltania.

«*Átváltások*» czimén egy hosszadalmas és csodálatos eseményekkel teli görög regény hőségének, a patraci Lukiosnak, s alighanem még egyéb szereplőknek is mindenféle varázslattal járó élményeit mesélte el, a gyermeki naiv hiszékenység azon őszinte hangján, a melyen már az ilyenekről szóló regéket elmondani szokás. E műnek első két könyvét, a melyek Lukiosnak számárrá való átváltását és végül megint emberalakjába való visszakerülését adják elő, szabad átdolgozású kivonatba foglalta össze a szatirikus Lukianos valamely szellemi rokona, s már jó régen az épp említett író művei közé jutott e tőlük előadásmódjában nagyon különböző irat, a melynek «Lukios, vagy a számár» a czime. A nagy irodalmi tárgyismerettel

biró Photius patriarcha legalább (a IX. században) már legkevésbé sem habozott, jóllehet a terjedelmes eredeti munkát is ismerte, e kivonatot a szellemes sophista művének tekinteni. Ezzel a görög kivonattal körülbelül egykorú lehet Apuleiusnak a vele közös forrásból merített átdolgozása, a mely ugyane történetet teszi szintén «Átváltozások» (*Metamorphoses*) című, tizenegy könyvre terjedő műve magvává. Az Apuleius-féle meg a Lukianosnak tulajdonított számárhistoria legtöbb részletének sokszor igazán szószerinti s még egyes tréfákra és kifejezésekre is kiterjedő szoros megegyezése oly nagy, hogy pillanatig sem lehet közös forrásukban kételkednünk, holott viszont nem egy eltérés meg újabb hozzátétel teljesen kizárja akár a rómainak a görög, akár emennek a római átdolgozótól való függését.

Apuleius Luciusa ég a vágytól, hogy végre megismerje a csodák honának, Thessaliának bűbájosságait. Különben már az is vonja őt ez ország felé, hogy anyjának híres és bölcs ősei valaha itt laktak. Thessaliai barátjának, a kinél szálláson van, a felesége varázslónő. Olyan kenőcse van, a melylyel ha megkenekedik, bagolylyá változik s oda repül, a hová akar. Lucius is megkivánja e tehetségét s rábeszéli a házbeli szolgát, a kivel már össze szúrta a levet, hogy őt is kenje meg azzal a csodairral. A cseléd azonban, sajnos, elvétí a szelenczét, úgy, hogy a szerencsétlen legnagyobb rémületére számárrá látja magát átváltoztatva. A leány azonban vigasztalja, hogy mihelyt valahol rózsákhoz juthat s eszik belőlük, azonnal megint visszanyeri emberi alakját s már másnapra szabadulást ígér neki. Ámde most egész sora a kalandoknak szegül ez óhajtása teljesedésének útjába. Éjjel ugyanis rablók törnek be az istállóba, a hol a szegény csacsi

áll, rá rakják zsákmányukat s elhajtják a hegyek közé. Sok viszontagság után az a kellemes feladat jut osztály-részeül, hogy egy elrablott s vőlegényétől megint visszahódított szép ifjú hajadont szállit vissza honába. Azonban a várt jutalom helyett a szerencsétlenre újabb szenvedések sorozata vár. Előbb a legnyomorúságosabb abrakon tengődve egy faluban malmot kell hajtania, majd féltékeny csődörök zaklatják a legelőn, utóbb teherhordó minőségében kegyetlen hajcsárja a leggaládabbul bánik vele, sőt egy ízben kevés híján a legkeserveőbb megcsonkítás veszedelmébe kerül. Végre Cybele egy kolduló papja veszi meg, s most ennek a piszkos bandájával kell ide s tova barangolnia és e népség gyalázatos üzemeit szemlélnie. Egy hajszál tartja, hogy egy szakács kése alá nem jut, a ki már pecsenyét akart belőle sütni, majd meg a veszettség gyanújába keveredik. Azután meg egy pékhez kerül, a kinél megint malmot forgat, ennek rossz végre jutása után pedig egy kertész tulajdonává lesz. Innen egy katona hurczolja el magával s utóbb két testvérnek adja el, a kik czukrászati és kifőző társüzletet folytatnak. Ezeknek jól felszerelt éléskamrájában végre valahára kedvére jól lakik. A mikor itteni dolgai kisülnek és kitudódik az is, hogy a jó csacsi nem csak enni-inni, hanem szeretni is egész embermódra tud, roppantul emelkedik a tekintélye. — Azon két testvér gazdája, kinek éppen ünnepi játékokat kell rendeznie a korinthusi szinkörben, itt természetellenes fajtalan mutatványra szánja a csodaállatot. De még éppen a legvégső pillanatba sikerül elinalnia, s a mint kiszabadul, meg sem áll egész Kenchreaeig, a hol a tengerparton elterülve, kimerülten elalszik. Álmában megjelen előtte Isis s utasításokat ad neki, a melyeket követve megszaba-

dulhat. Ezeknek engedelmeskedve, másnap reggel, midőn az istennő ünnepi körmenete előtte elhalad, odalopózik a pap mellé s hirtelen elkapja a kezéből s megeszi a rózsakoszorút. Erre nyomban visszanyeri emberi alakját s ezért hálából isteni felszabadítója szolgálatába lép.

Ez az ünnepélyes befejezés az Apuleius sajátja. A görög elbeszélőnél a visszaváltozás egyszerűen a szinkörben történik meg. Egy virágárús ugyanis éppen rózsákat visz el arra, a mire Lukios mohón nekik esik, felfalja őket, s megint emberré lesz. Az elnöklő tisztviselő előtt igazolja magát, ez rá is ismer, és a legközelebb induló hajóval haza vitorlázik.

Míg azonban a görög eredeti szerzője szerepét következetesen megtartja s csak elbeszélése vége felé emeli meg kissé álarczát, magát «historiák írójának», öcsesét Caiust meg elegia-költőnek mondván, — addig Apuleius Luciusa a történet vége felé gyökeres átalakuláson megy keresztül. A mit ugyanis a római elmond, azt eleve nem a saját élménye, hanem görög lelemény gyanánt állítja elének. Luciusa, jóllehet első személyben beszél, kezdetben mégis a szerzőtől különböző személynek látszik. Csak hivatásuk- és szellemi irányukban hasonlítanak némileg egymáshoz, mert Lucius *scholasticus*-nak (II. 10.), tehát tudós embernek szólíttatja magát, s azt is említi, hogy több vallási titok szentségébe be van avatva (III. 15.): holott nyomban a száárnak megint emberré való visszaváltozása után egyszerre csak a Theseus és Salvia fia, a Plutarchus és a bölcselő Sextus ivadéka, a madaurai áll előttünk, a ki Rómába jött s itt az ügyvédi pályán küzdötte fel magát eleinte sanyarú helyzetéből (XI. 27. s k.). Így az is, a mit az Isis szolgálatába való belépéséről és végül a pastophorok testületébe és a decuriók

közé való felvételéről mond (30.), szintén magára a szerzőre vonatkozik. A dolognak tehát az a színe, mintha e meglepő fordulattal a saját multja tévelygéseit és viszontagságait későbbi megtisztultabb fejlődése előfokozatai gyanánt óhajtotta volna a Lucius szamar-alakjában és ennek élményeiben feltüntetni.

A mese humorjának egyik lényeges eleme, hogy a szamar bőréből is mindüntalan ki-kikandikál a benne rejlőnek emberi természete. Lucius kézről kézre és egyik helyről a másikra való jutása közben Odysseusként sok ember lelkületét tanulja ismerni. Hálás is «az ő szamara» iránt, a mint mondja, azért, hogy ha okosságot nem is, de legalább sok tudást szerez számára (IX. 13.). Egyik vigaszát abban leli, hogy hosszú fülei legalább a nagyobb távolságban mondottak meghallására is képesítik őt (IX. 15.). Fölötte tragikomikusak azon ismételt s mindig balsikerű erőlködései, melyekkel lelki felindulását emberi hangon igyekszik kifejezni (III. 29., VII. 3., VIII. 29.). Bensejében élénk szellemi munka folyik: szüntelen elmélkedik, bölcsekedik (X. 33., VII. 10., 11.), roppant kíváncsi, mindent felkutat és kifürkész, a mi csak körötte történik, vagy a mit mondanak; s a gazdái is majdnem emberi szolga módjára bánnak a furcsa állattal, a mely gyakran elég bolond csinyeket enged meg magának.

A mint láttuk, a szamar bohózata a végén vallásos áhítat és lelkesedés ünnepélyes hangjaiba lendül át. Az egész utolsó könyv e magasztos hangnemben van írva. A teli hold felkél a tenger hullámai fölött, Lucius a parton felébred álmából és bizalommal fohászkodik imájában a fönsteges, a mindeneken uralkodó nagy istennőhöz (legyen bár a neve Ceres, Venus, Diana, vagy Proserpina), s kéri, hogy szabadítsa meg őt. Most újra

álomba merül. Ekkor egész dicsőségében megjelenik előtte Isis, a kinek alakját apróra leírja. A phrygiaiak az istenek anyjának, az attikaiak Minervának, a cyprusiak Venusnak, a krétaiak Dictynna Dianának, a sziciliaiak Proserpinának, az eleusisiek Ceresnek, mások Junónak, Hecaténak, Rhamnusiainak hívják, az aethiopok, ariabeliek és egyiptomiak Isis királynői nevéen ünneplik őt. Az istennő meg is igéri neki az óhajtott szabadulást, utasításokat ad neki, mint viselkedjék, s szavát veszi a jövőre, hogy szolgálatába lép, a miért hívének még a halálon túl is boldog örökéletet ígér. A felkelő nap gyönyörű tavaszi időre virrad. Éppen az Isis nagy ünnepe van (márctzius 5.): a díszes körmenet végig járja az utakat, élén haladnak a farsangi bohócok módjára öltözött és álорczás, mindenféle hóbortosnál hóbortosabb alakok és csoportozatok; azután a nők serege, majd a fáklyavivők csapata jön, utánok a zenészek és énekesek, majd a beavatottak és a papok következnek, a kik a szent jelvényeket viszik, meg az istenek képeit, végül pedig a főpap a sistrummal és a rózsakoszorúval. Ez kíván nyomban emberré alakulta után a megváltottnak szerencsét jó sorsához, mely annyi baj és viszontagság után a nyugalom révébe és az irgalom oltárához vezérlette őt. Ezt pedig sem származásának, vagy rangjának, sem tudományának nem köszönheti; hisz mind-ezek nem óvták őt meg attól, hogy ifjúkorában sikamlós lejtőre ne jusson, s rajta az aljas élvek fertőjébe sülyedt, bűnös kíváncsiságáért pedig elég keservesen lakolt. Ez nyilván Apuleiusnak a saját gyónása, a ki ifjú évei tévelygései után minden profán tudásvágyról le akar mondani és az Isisben való hithez folyamodik megnyugvásért. Hogy annál biztosabb legyen a sors minden

további kísértése ellen, a pap felszólítja, szentelje magát egészen az istennő szolgálatának; ugyanis csak ekkor fogja még megváltása üdvös gyümölcsét teljességében élvezni.

Igen kenetteljes továbbá (17.) a szent hajó ünnepélyes elindításának leírása is, a melynél Lucius mint ujonnan felvett avatandó van jelen. Részletesen mondja el a templomban töltött előkészületi idejét is és a felavatást, a melynek végül részese lesz. Most Rómába megy. Itt történik egy év eltelte után Osiris és Serapis szolgálatába való meghívása, végül a harmadik és utolsó felszentelés. A forumon folytatott tevékenységének az istenség áldása kedvez és ugyanez erőt ad neki ellenei rágalmainak elviselésére is, utóbb bekerül a pastophorok testületébe, majd a *decuriones quinquennales* közé is.

Ilyenformán a pajzán mese a végén épületes megtérési történetté alakul át; a hősnek számárrá változása csak újjászületéséhez vezető átmenet volt, előbbi megalázódása csak utóbbi felmagasztaltatásához és megdicsőüléséhez szolgál átmenetül.

Ám e csodálatos átalakulási és megtérési mese át meg át van szöve a legkülönbélebb, majd mulattató, majd meg-ható, de csupa romantikus elbeszéléssel, a melyek részben a Lucius saját élményeiből kerülnek ki, részben másoktól hallja őket. Apuleius e beékelt történetkéket a népszerű s közszájon forgó elbeszélések ama dús kincstárából merítette, a melyből a meseköltők, a miletosi s más hasonló regék gyűjtői és feldolgozói, a szatira-írók, mint Lucilius és Horatius, legutóbb pedig Petronius szintén eleget vettek kölcsön, s a minők részben szájhagyomány útján is terjedve és fentartva, más népek irodalmi közkincsében is számosával akadnak. Valóságos világpolgárai ezek az

elbeszélő költészetnek. Boccaccio is felvett pl. közülök néhányat Decameronejába. Mindjárt az elején (I. 5—19.), mintegy a thessaliai csodavilágba való bevezetésképen, egy utitársától a legnyersebb néphitből eredő boszorkány-történetet hall Lucius, a melyben a két gonosz boszorkány az egyikük hűtlen kedvesének álmában kardot dőf a torkába, kitépi a szivét s a sebét szivacsos tömi be. Másnap ez áldozatuk, mintha semmi sem történt volna vele, útnak indul; a mint azonban egy folyóhoz ér s vízből inni akarva, föléje hajol, kiesik a szivacs és a férfiú halva rogy össze. Vig társaságban egy ifjú elmondja (II. 21—31.), mint vesztette el szintén kísérteties éjjeli kalandon, halott mellett virrasztván, az orrát és füleit. Pompás az a farsangi tréfa, a melyet a pajkos hypatai polgárok «nevető» ünnepükön a mi rosszat sem sejtő Luciusszal űznek, t. i. a törvényszéki tárgyalás, melybe a fiatal embert idézik s háromszoros gyilkossággal vádolják, ama boros tömlők átszúrása miatt, melyeket a késő éjjel becsipetten hazatérő, veszedelmes betörőknek tartva, hősiezen összevagdalt (II. 32. — III. 17.). Ilyen módon ingerkednek a hívő lelkű ifjúval tanulmányi útján addig is, a míg utóbb átváltozásának balesete még nagyobb bajokba nem sodorja (III. 24.).

A mit ettől fogva átél, az egyetlen kivétellel mind a való életből van véve, s itt a thessaliai bűbájosságok már teljesen háttérbe szorúlnak. A csacsi minden egyes esetben lelkiismeretesen beszámol róla, hogy ezt meg azt honnan tudja, s a mit nem látott, vagy hallott, szem-, vagy fültanúként, arról lelkiismeretesen hallgat (X. 7.). Mindenekelőtt rablókalandok jönnek. A hazatért czimborák borozás közben elmondják, mi történt legutóbbi kirándulásukon, a melyen egymás után a vezérüket, majd

meg két társukat is elvesztették (IV. 9. s k.). E három kaland közül a legeredetibb az utolsó, a Thrasyleoné, ki medvebőrbe bujtatva el akarja riasztani a kirablásra kiszemelt ház lakóit, hogy czimborái szabad kezet nyerjenek a fosztogatáshoz, azonban addig hajszolják, míg szomorú véget nem ér.

Magában is egészen kerek kis regény, habár szorosan egybe fonódik a főeseménynyel, a szép Chariténak és kedvesének, Thepolemusnak tragikus története. Közvetlenül a lakodalma előtt rablók ragadják el a már menyasszonyi díszébe öltözött hajadont anyja karjai közül s egy barlangba hurczolják. De hű jegyese megtalálja. Valamely híres rabló neve alatt a haramiák közé megy, megnyeri bizalmukat, úgy, hogy utóbb kapitányuknak választják. Ekkor leitatja őket, s mihelyt mély álomba merültek, megszabadítja kedvesét, a kire már a legkínosabb halál várt, szerencsésen haza viszi s megüli véle menyekzőjét. Ámde most galád vetélytársa vadászaton megöli az új férjet, aztán tolakodóan özvegye kezét kéri. Ennek álmában elmondja a meggyilkolt a gonosz Thrasyllus gaztettét. Erre az özvegy tetteti magát, mintha beleegyeznék zaklató kérésébe, magához hívja, álmában megvakítja, magát pedig a férje sírján ennek kardjával agyonszúrja. Az áruló a halottal egy helyre zárja be s éhhalálra kárhoztatja magát.

Idestova bandukolása közben is sok mindenféle borzalmas dolgot lát és tapasztal a számár (VIII. 18. s k. 22.). Így a többek közt egy gonosz öreg ember egy pásztort barlangba csábít, a hol a szerencsétlent irtózatossá sárgányfalja fel. Egy rabszolganő úgy áll boszút hűtlen férjén, hogy ennek összes számadásait és egész vagyonát felgyűjtja s aztán maga a gyermekével együtt kútba ugrik.

A gazdája erre azon a kegyetlen módon bünteti meg rabszolgáját, a mely már Boccaccióból is ismeretes, t. i. mézzel keneti be a meztelen testét s aztán egy hangyabolyt rejtő fügefához kötteti, úgy, hogy elevenen falják fel apránként a hangyák a szerencsétlent.

A mint a jó csacsit viszontagságos útjai a városokba és polgári házakba vezetik, azzal megkezdődnek a házasságtörési történetek (IX. 5. s k.). Épp oly kaczagtató, a mily pajzánul merész annak a hűtlen asszonynak a csele, a ki váratlanul hazatérő ura elől hordóba rejti a szeretőjét, majd az innen előbuvót a hordóra alkuvó vevőként mutatja be a férjének, a kit most a helyére bujtat, hogy a hordót tisztogassa ki, ezalatt pedig a kedvesével a legszemérmertlenebbül bujálkodik. A pék semmirevaló feleségének, a ki szintén megcsalja az urát, egy vén satrafa, szerelmeskedéseinek vele egy érzületű előmozdítója és hírhordozója, azzal ajánl egy kiválóan kitanult s tapasztalt ifjút a kegyébe, hogy elmondja neki ennek egyik, ravaszágáról legjobban tanúskodó kalandját. Ez ugyanis, a mikor a rászedett férj a feleségénél felejtett czipőivel akarja a fiatal emberre bűnösségét a törvényszék előtt rábizonyítani, egész hidegvérrel a fürdőben tőle ellopottaknak jelenti ki a sarukat (IX. 17. s k.). A fényes tehetségű gavallért meg is hívja a pékné szerelmi légyottra, de alig hogy a pásztoróra megkezdődött, hirtelen betoppan a férj, a ki azért kerül ily váratlanul haza, mert csak az imént éppen egy barátjánál volt egy fölötte botrányos házasságtörési epizódnak a tanúja. A jó barátja felesége ugyanis hamarjában egy kosárba bujtatta a szeretőjét, a ki azonban itt ismételt hangos tüsszentésével elárulta magát. A míg ezt elmondja, az ő kedves életepárjának az udvarlója egy dézsa alá

rejtve kuksol, mint a teknősbéka. Fölfödözésére a szamár vezet rá, a mint a dézsa előtt elhaladtában az alatta lévőnek kinyúló keze ujjára hág, úgy, hogy ez elordítja magát, a mire kivonszolják és gyalázatosan helybehagyják (IX. 22. s k.).

Igy fűződnek egymáshoz és részben egymásba a hasonló fajtájú elbeszélések. Már ez az epizód is borzalmas varázslattal és gyilkossággal végződik, mintegy előhangjaképpen a reá következő történeteknek, a melyek részben tragikusak, részben bűnügyi természetűek. Ilyen mindjárt (IX. 33. s. k.) a rémitő előjelektől megelőzött vérengző határvillongás a szegény és telhetetlen gazdag szomszédja között, a melyben három derék fitestvér esik el, atyjuk pedig bánatában önként válik meg az élettől. Név szerint is tragédia gyanánt jelenti be maga a szerző is a gonosz mostoháról szóló szép elbeszélést (X. 2. s k.). Ez Phaedrához hasonlóan ártatlan mostohafiába szeret, s miután ez nem enged csábításainak, elkeseredett gyűlölséget táplál ellene. Meg akarja őt mérgezni, de véletlenül a saját édesfia iszsza meg az amannak készült halálhozó italt. Most hazatérő férje előtt az ifjút vádolja mostohaöcsese meggyilkolásával. De az ítéletet hozó areopag előtt az orvos kijelenti, hogy a szer, a melyet ő készített, csak ártatlan altató szer volt. S valóban, a rejtőzött fel is ébred s rávall a gonosz mostohára, a kit máglyára ítélnék, hamis tanúját, a rabszolgát pedig kereszthalálra küldik. Ime, így működik olykor titokban a gondviselés keze. A regénybe beszótt elbeszélések füzérének a záradékául is egy többszörös mérgezéssel teli történet áll, a melynek féltékenység és kapzsiság a mozgató szenvedélye (X. 23. s k.).

De a szamár regényébe beékelt valamennyi mellék-

elbeszélés közül magasan kiválik s az egésznek a leg-
ragyogóbb díszé, az *Amor és Psyche* híres meséje. E bájos
virágszál még az indogermán népközösség őskori kertjé-
ben nőtt, s azóta számos változatban él a nagy népesalád
szanaszét szórt tagjainak mesekincsében.

Volt egyszer egy királynak meg egy királynénak három
leánya, a kik közül a legifjabb, a leírhatatlanul szép
Psyche, felkelti maga ellen Venus féltékenységét. Amor,
a kinek anyja parancsára azzal kellett volna a gyönyörű
királyleányt büntetnie, hogy a legnyomorúttabb halandó-
val házasítsa össze, e helyett maga szeret halálosan belé.
Mint hogy senki sem kéri meg szép leánya kezét, az ebben
valami balvégzetet sejtő apa megkérdezteti a miletosi
jóslóhelyet, s ettől azt nyeri válaszul, hogy tegye ki
lányát halotti díszbe öltöztetve egy hegy rideg csúcsára,
a honnan majd egy félelmetes, szárnyas isten elviszi őt
magával, mint hogy ez van neki férjül szánva. Psychét
a hegy tetejéről enyhe Zephyr vezeti le egy gyönyörű-
séges palotába, a hol láthatatlan kezek sietnek szolgálá-
tára s láthatatlan férj látogatja éjente. Bár ez óva inti
őt, mégis közlekedésbe lép a nénjeivel. Ezen irigy terem-
tések besúgásaira gyanú ébred szívében és kíváncsivá
lesz megtudni, ki a férje; de ezzel eljátszsa boldogsá-
gát. Az éji mécs lopva gyújtott világánál meglesi az alvó
Amort, de ámulatában egy csöpp forró olaj hull az isten
vállára, a ki erre rögtön eltűnik. Venus ezután látszólag
lehetetlen feladatokra ítéli előbb kegyetlenül megfenyí-
tett menyét, a ki sehogy sincs kedvére, s ez úton akarja
őt elveszteni. Ámde segítségére siető csodaállatok és titok-
zatosan jó tanácsokat sugalmazó hangok segítik a vezeklőt
nehéz vállalataiban. Végül már az alvilágból is szeren-
csésen visszaérkezett; de ekkor végzetes kíváncsisága

megint elcsábítja, felnyitja a szelenczét, melyet Proserpinától kellett hoznia, a mire hirtelen mély álomba merül. Amor azonban fölébreszti s Juppiter trónja elé vezeti, a ki aztán kibékíti Venusszal, s az egymást szeretők végre vig menyegzőt ünnepelnek.

Az Apuleius választotta Amor és Psyche nevek könnyen azt a gyanút kelthetik, mintha e mese mögött allegoria rejlenék, a mely a földi salakba merült léleknek megpróbáltatások és vezeklés által való megtisztulását akarná jelképezni, minekelőtte végül a szeplőtlen égi szerelem üdvének osztályosává leszen. Csakhogy, ha volt is esetleg ily allegorizáló szándéka a szerzőnek, következetesen, vagy bár csak a szétszórt egyes vonásokban is, szembetűnőbbben ki nem domborította azt, mert hisz az ártatlan leányka ballépéseit utóvégre is csupa gyermekies kíváncsiságból és hiányos belátásból követi el. Az egybekelt pár gyermekének, Voluptasnak, meg már a neve is kizár minden, a mese mögé rejtett mélyebb bölcselmi czélatosságot. A rhetoriskola növendéke azonban részben az által fosztotta meg a naiv mesét eredeti népies kedvességétől, hogy a szabályszerű epyllion hagyományos ékítményeivel akgatta tele, s e mellett még néhány nagyon könnyen mellőzhető élettelen bábót is állított belé, a melyek a rómaiak elvont fogalmakat személyesíteni szerető izlésének rovására irandók. Ilyenek a Venus ajtaja előtt őrt álló *Consuetudo* (VI. 8.); a szegény *Psychét* haragos anyósa *Sollicitudo* és *Tristities* nevű cselédeinek adja át szigorú megbüntetés végett (VI. 9.). Mindezek olcsó és üres járulékok. A tenger mélyén a hatalmas istennőnek szolgálatára készen áll a *Nereidák* éneklő kara, *Portunus*, *Salacia*, *Palaemon* az ő delphin-fogatával és a *Tritonok* csapata (IV. 31.).

Hogy Apuleius Rómában írta az Átváltozásokat, hogy római olvasóknak és hallgatóknak szánta, azt egyebek közt már némely helyi vonatkozású tréfás czélzások is elárulják, a melyekkel az elbeszélő, e részben a menipposi szatira jelleméhez hiven, olykor-olykor szándékosan kiesik mintegy a szerepéből. Így például a körlevél, a melyet Venus Psyche üldözésére kiállít, a becsületes megtalálót arra szólítja fel, hogy a megkerített szökevényt a *metae Murciae* mögött adja át, t. i. a régi Venus-kápolnában, a mely az Aventinus lejtőjén a Circus völgyében állott (VI. 8.). Így továbbá Juppiter tréfásan azt veti Amor «fiam uram»-nak a szemére, hogy még «a *lex Julia* ellenére» is elég vakmerő őt magát is zaklatni nyilaival, a melyekkel botrányos házasságtörésre ingerli őt (VI. 22.). Mercuriusszal gyűlésbe hivatja össze az isteneket és az elmaradókat 10,000 *nummi* pénzbírsággal fenyegeti meg, azon pénzbüntetés analogiájára, a mely a kötelességüket mulasztó senatorokra volt kiszabva (VI. 23.). Venus a fia házasságát már azért is érvénytelennek jelenti ki, mivel a vidéken. tanúk nélkül, és az apja beleegyezése nélkül kötötte. De Juppiter megígéri neki, hogy ő majd törvényesíti a frigyet és valahogyan mégis csak összhangzásba hozza a polgári törvénykönyvvel (VI. 9., 23.). Psyche Amornak a *manus*-a alá kerül (VI. 24.). Juno is egy törvényre hivatkozik, a mely tiltja, hogy valaki a gazdájától megszökött rabszolgát az ura akarata ellenére házába befogadja (VI. 4.).

A mese egyes részleteinek hol phantastikus, hol mimus-szerű, majd idylli, majd meg szatirikus kiszínezése dolgában Apuleius sokat tett hozzá a sajátjából, s ezzel a magános énekszólamra szabott népies dallamot mintegy lármás zenekarra írta át, feleziczomázva azt a leg-

tarkább hangszerelés minden mesterfogásával. Nem mulaszt el sehol egyetlen alkalmat sem, a mely neki dús színei felrakására kínálkozóknak látszik, legyen az bár tájleírás, vagy Amor tündérpalotája, avagy Venus gerlefogatú aranyhintaja, vagy pedig Psychének az alvilágba való leszállása.

Műremekek leírásai nem csupán az éposz hagyományos elemeiként szerepelnek, a minőkül fentebb láttuk őket, hanem e kor rhetorai és sophistái is feladataik körébe tartozóknak és előadásuk ékítésére kiválóan alkalmasaknak tartották az ú. n. *ἐκφράσεις* e nemeit. Így Lucius is illőképen megcsodálja egy gazdag úrnő házában azt a hellenisztikus stílű márvány-domborművet, a mely a buja tenyészetű tájon egy forrás mellett az Aktaeontól meglesett Dianát ábrázolja kutyái közepett (II. 4.). Egy ledér pantomimus előadására is elvezet bennünket a regény. A Paris ítéletét adják a színpadon (X. 29. s k.), s a becsületes csacsi, a mint a bíró megvesztegethetőségét látja, nem állhatja meg, hogy a görögök igazságtalan ítéletein felháborodván, erkölcsös megbotránkozását hevesen ki ne fejezze (X. 33.). Beszédet eleget hallunk a regényben. Az orákulum természetesen distichonokban szólal meg. Egészen fölösleges járulék a hajnak a női szépség alkotórészei közt való jelentőségéről beszótt beszéd, a mely a sophista diatribák szemenedett példája (II. 8. s k.).

Ilyenféle tarka és csillogó cziczomával teli akgatva, s mint valami keleti király-kisasszony, tetőtől talpig ragyogó díszben jelenik meg Apuleiusnál a mese, a mely eredetében a nép egyszerű, naiv lelkének szülötte. A vers korlátaitól megszabadulva, széles mederben hullámszik virágos partszélei között a szerző kötetlen beszédének bőséges

arádata. Általán véve igen különös egy vegyüléke e regény stilusa a közönséges, szinte póriás kifejezéseknek és a költői meg szónoki ékítményeknek. Valószínű, hogy e modor már a Sisenna-féle miletosi mesék óta sajátja volt e műfajnak. Minthogy e stilusnak az eleven színezetű s szinte kézzelfoghatóan szemléltető leírás az egyik főeleme, érthető, miért merít az író annyit a tősgyökeres és vaskos eredetiségükkel fölötte jellemző szavak és kifejezések azon kincséből, a mely még oly üde bőséggel áradt a város hatodik és hetedik századában. Egyetlen főnév mellől sem hiányzik nála a hozzá legjobban illő festői jelző, s leírásai néha ily arányosan elosztva csoportosított bokkrétácskák füzéreiből fonódnak egymásba, a melyek enyelgő kecsességét olykor még a bennök czélzatosan elszórt kicsinyítő képzők is fokozzák. Gondosan kikent és csigákba sütött fürtökhöz és fürtöcskékhöz hasonlóan sorakoznak e takaros diszítványok egymás mellé. De az író gyakran oly pazarul bánik velök, hogy mindent szemléltetni kívánó törekvésében a képek és egyes vonások halmazával végre már kifárasztja olvasóját. Színpompája valóságos mámorító játék, a melynek kéjes elandalódásba ringató hatása elbágyaszt, ha sokáig élvezzük. A klasszikus nyelv tiszta és szabatos formáit, úgy látszik, szándékosan kerülte a szerző, s inkább a közönséges beszédmódot, illetőleg a köztársaság korának régibb íróinál tapasztalható nagyobb szabadságot követte.

A műnek «Metamorphoses» címét a görög eredetiből vette át Apuleius, de a regény tartalma e cím többszámának és a bevezetésbeli ígéretnek csak részben felel meg, a mennyiben csak a Lucius egyetlen átváltozása és visszaváltozása van benne. Az a varázslat útján való átalakulás ugyanis, a melylyel Pamphile szerelmi légy-

ottjára menvén, madár képét ölti magára, a Lucius átváltozásának elmaradhatatlan s tőle tulajdonképen el sem választható előfeltétele (III. 21. s k.). Egyéb átváltozásokról pedig nem hallunk a regényben. Feltehető tehát, hogy a szerző még egy sor könyvben más átalakulásokat szándékozott ez egyhez fűzni, s csak előre nem látott körülmények gátolták meg e terve kivitelében.

Egyébiránt e mű Apuleiusnak nem az egyetlen elbeszélő tartalmú munkája. Néhány töredék révén ugyanis tudomásunk van még egy másik regényéről is, a melynek *Hermagoras* volt a czime, s kettőnél mindenestre több könyvből állott.

A 155. év táján Apuleius visszatért Áfrikába. Több városban tartott fényes sikerű szónoki előadásokat. A szép, szellemes és előkelő fiatal embert a nők mindenütt nagyon kényeztették, valósággal udvaroltak neki (Apol. 4., 7., 14.). A 156. év telén Alexandriába vezető útján Oeába (Tripolis) is betért. Itt tartózkodásának mindjárt legelső napjaiban nyilvános előadást tartott «Aesculapius fönségéről», a melylyel nagy hatást ért el (Apol. 55.). Felolvasásának másolatai városszerte közkézen forogtak. A szerzőben nagyrabecsülték a vallástudomány és bölcsélet alapos ismerőjét, a ki egyúttal számos titkos szer-tartásba is be volt avatva. Midőn alább említi, hogy később Karthagóban ugyanez istenség dicséretére görög és latin «hymnust» énekelt, ezen megint csak ilyen dicsőítő beszéd, sőt talán éppen az előbbi értendő. Ugyanitt a mondott két nyelven egy párbeszédet is írt, a melynek két előkelő karthagói volt a két főszemélye. A szerkezetben Platót vette mintájául. Apuleiusnak egy, az

Athenaeben töltött időkből való tanuló társa Julius Persius-tól görögül kérdi amannak egy előtte való nap tartott előadása tárgyát, a mire Persius görögül válaszol. Később hozzájuk járul Sabidius Severus is, a ki már latinul beszél.

Utazásai nagyon kifárasztották s gyöngéledővé tették az író, úgy, hogy Oeában hosszabb pihenőt kelle tartania. Athenaei tanuló társának, Pontianusnak rábeszélésére hajolva, beleegyezett abba, hogy egész a jövő télig elhagyja tovább-utazását, s barátja anyjának, a jómódú özvegy Pudentillának házában vesz egészségesebb szállást (Apol. 72.). Felgyógyulása után a Basilicában tartott nyilvános előadása nagyszámú hallgatóságát annyira elragadta, hogy kérve kérték, telepedjék meg állandóan városukban. A nála mintegy 10 évvel idősb Pudentillát, kivel a házában való lakás révén mind jobban megbarátkozott, egy év multával feleségül vette az ekkor 28 esztendőös böleselő (73.). Az özvegy fia, Pontianus, még e házasság előtt megnősült. Ennek apósa, a ki zilált anyagi helyzete javulásának minden reménységét a Pudentilla pénzébe vetette, most várakozásában megcsalatozván, vejének Apuleius iránti eddigi érzületét gyökeresen megváltoztatta. Pontianus, a ki eddig maga is helyeselte, sőt teljes igyekezetéből elő is mozdította anyjának Apuleiusszal való egybekelését, most apósa besúgásaira mindenféle kifogásokkal állott elő, s utóbb is gyalázatos rágalmakra engedte magát mostohaatyja ellen ragadtatni (74. s k.). Idővel azonban megbánta hibáját s kibékült Apuleiusszal, a ki igen nagylelkűen viselkedett irányában (93. s k.). Pontianus hirtelen halála azonban, a mely őt Karthagóban, vagy onnan visszajövet útközben ragadta el (96.), csak újabb alkalmul szolgált

a bölcselő ellenségeinek arra, hogy az ellene való áskálódást folytassák, sőt most már nyíltan is üldözőbe vegyék. A törvényszék előtt tartott beszédét gyalázó közbekiáltásokkal szakították félbe, a melyekben őt varázslónak és mostohafia gyilkosának szidalmazták. Igaz ugyan, hogy mikor Apuleius maga ellen forma szerinti keresetet kívánt indíttatni, a gyilkosság vádját visszavonták. Pudentilla sógora azonban, a vén Sicinius Aemilianus, egy bárdolatlan mezei gazda, az asszonynak egy ifjabb, még kis-korú fiát, Pudentst, addig biztatgatta, míg újabb vádat nem emelt a bölcselő ellen, most már azon a czímen, hogy Apuleius bűbajos mesterséggel és bájítallal, megvarázsigékkal ejtette meg Pudentillát (38.). E vád alapján, a melyet Sicinius is támogatott, Apuleiust Oeába érkezete után három évvel nyilvános törvényszéki tárgyalás elé állítva látjuk, a melyet a szomszédos Sabratában, mint bírósági székhelyen tartottak meg, az itt hosszabb hivatalos tartózkodásra megjelent áfrikai proconsul, Claudius Maximus előtt (59.).

A vádlottnak fönmaradt *védőbeszéde* (*apologia*) gondosan kidolgozott mestermű, a melyből kitetszik, hogy a nagy nyelvész igen jól meg tudta válogatni előadása hangnemeit a hely, idő és alkalom körülményei szerint. Beszédében az előkelő tudós szól, a ki természetes ékes-szólással és szellemi felsőbbsege biztos érzetében játszva és szinte enyelegve czáfolja meg a rosszakaratú, korlátozott és kicsinyes vidéki nyárspolgárok oktalan balvéleményeit és ellene ilyek alapján emelt vádjait. Ez alkalommal költői apróságairól is elmond egyetmást. Bizonyos Calpurnianus ugyanis terhelő adatként egyebek közt Apuleius egy hatos iambusokban írt nyolcz soros levélkéjét tette le a törvényszék asztalára, a melyben az író a tőle

kért fogport kíséri néhány ajánló szóval (6.). A szerző e fölötte ártatlan és egészen jelentéktelen versecskéjét, a melyet vádlója gyalázatosnak mondott, mosolyogva olvassa föl. Költői játéka (*liber ludicrorum*) könyvéből, a melyből e kis verset idézi, még egy trochaesi tetrameter maradt reánk.

A stilusával minden műfajhoz rendkívüli ügyességgel alkalmazkodni értő nyelvművész és sokoldalú encyclopaedista a prózai és verses írásművek minden fájában megpróbálkozott. Legalább azzal dicsekszik, hogy elbeszélő és lantos költeményeket, komikus és tragikus műveket, a cynikus Krateseit utánzó szatirákat, találós meséket, az Átváltozásokhoz hasonló történeteket, beszédek és dialogusokat stb. írt (Flor. XX.). Egy ma már nyomaveszett francia kéziratban neve alatt 24 iambusi hatos vers maradt fenn, a melyek igen sikamlós tartalmúak s állítólag Menanderből fordítvák. Hexameterekben írt, úgy látszik, közmondásokat, mert egy ily című munkájának második könyvét találjuk idézve.

Nem minden tetszelgés nélkül közli két szerelmi tárgyú distichonját is, a melyek ledérségét a platói iskola hívének kissé rossz néven vették (9.). Az egyik két csinos rabszolga-fiúhoz intézett szerelmi vallomás, a másik ugyan ezek egyikének a születésnapjára szánt üdvözet. Mind a két apróság az ily játszi versecskéek édeskés modorában szól, s az enyelgő szójáték olcsó mulatságával szinte visszaél bennök a költő.

Az imént említett vád alól természetesen fölmentették Apuleiust, de azért mégis elhagyta Oeát és szeretett Karthagójába költözött. Itt mint bölcseleti és vallástudományi nyilvános szónok működött és áhitatos, érte lelkesedő hívekre talált. A város egész előkelő közönsége,

élén Afrika helytartójával, Scipio Orfitusszal (163/4.), odaadó figyelemmel csüngött a színházban tartott szónoklatain. Reánk maradtak ez előadásai bevezető részeinek egynémely kiválóan díszes és mutatós helyei, megannyi gondosan kikanyarított remekei a sujtásos ázsiai ékesszólás főntebb ismertetett modorának. A költői és prózai előadásmód határai mindúntalan összefolynak benők, s a rimekkel és összezsengésekkel űzött játék, nemkülönben a mondatok nagyon is szabatosan kimért egyensúlya és párhuzamossága a beszédnek valami fölötte lágy zengzetességet és mesterkélt ütemű lejtést kölcsönöznek. E «virágdíszletek» (*Florida*) tartalma is inkább költői tárgyú: így ragyogó leírások akadnak köztük, minő pl. a sas röptéről (II.) szóló, vagy dúsan kiszinezett mythologiai és irodalomtörténeti részletek, mint a Marsyas és Apollo versengése (III.), vagy a Pythagoras hazáját és személyiségét ismertető (XV.); ilyenek továbbá a Philemon utolsó előadásáról és haláláról (XVI.), a Protagorasról és Thalesről szóló (XVIII.), meg a szerző saját egyéniségének részletes egybehasonlítása a régi Hippias sophistával (IX.). Csupa alkalmilag felhasználható képek, a melyek úgy tárgyaik, mint kivitelük tekintetében nagyon hasonlítanak a Fronto imént ismertetett minta-darabjaihoz.

A karthagóiak híres és hálás neveltjüket fényes kitüntetésekkel jutalmazták. Megválasztották a tartomány papjává (*sacerdos provinciae*), vagyis az uralkodó isteni tiszteletének előjárójává, a mely czímen a város legelőbbkelő tisztségét viselte. Aemilianus Strabo consularis ajánlatára, a ki (170/1-re?) Afrika proconsuljává volt kijelölve, szobrot is állítottak neki (Flor. XVI.). További sorsáról, valamint arról, hogy még ezután meddig élt az érdekes férfiú, nincsen tudomásunk.

FÜGGELEK.

A Z U T O L S Ó K.

Nem czélunk a római költészet történetében annak végső kora összes termékeit egész odáig kísérni, a míg az egykor üdén buzgott forrást a lapály homokja teljesen be nem iszsa. Mánhelyütt úgyis egytől egyig el vannak sorolva mindazok a későbbiek is, a kik latin verselőkül valamelyes nyomokat hagytak maguk után. Csak függelékképen kívánunk még néhány későkori íróról megemlékezni, a kik az antik költészet nemes épületéhez eredeti egyéniségük jellemével felruházott és maradandó becsű adalékokkal járultak.

Ausonius.

A birodalom összes provinciái közül *Gallia* volt kezdet óta a legfogékonyabb talaja a római műveltségnek, a mely itt vert átültetve legelőbb gyökeret, s itt részesült gondos vezetésű iskolák révén nevelő ápolásban, a miért is innen áradt át az itt hűségesebben megőrzött klasszikus műveltség szelleme a középkorba. Még a Kr. u. IV.

század folyamán is virágzott Burdigalában (a mai Bordeaux) egy grammatikai és retorikai iskola, a melynek *Decimus Magnus Ausonius* (szül. 310. körül) volt 30 éven át tanára, a míg (364. táján) Valentinianus császár az ifjú Gratianus herceg mellé nem hívta trieri udvarába nevelőül.

368-ban és 369-ben tanítványát és ennek atyját az alemannok elleni hadjáratra is elkísérte. Rangban egész a consulságig emelkedett (379.). Már a hetvenes évek derekán túl járt, mikor teljesen visszavonult minden hivataloskodástól és élte végső éveit (393-ig) megint szülőföldén töltötte, részben a városban, részben mezei jószágain tartózkodva, s még mindig költészettel foglalkozva, a mi közben Theodosius császár parancsára tarka egyvelegű apró dolgozatainak ismételt kiadásait rendezgette.

Ezek nagy része paedagogiai és didaktikai irányú: így, emléző versek tanítványai, fia, unokája és a császári herceg számára. Egy részben hatméretűekben, részint elegiai kettős versekben írt egész könyve a naptárról szól, elsorolván a hét napjai meg a hónapok nevei és határnapjai (*calendae, nonae, idus*) után minden hó napjainak a számát, az állatöv tizenkét jegyét, a görög ünnepi versenyjátékok idejét, a halotti és a római nemzeti ünnepeket. Egyéb iskolás versei, majd monostichonokban, majd négyes sorokban, a Hercules tetteiről szólnak (görög eredeti nyomán), másokban a római birodalom legnevezetesebb városait számlálja el, Rómán kezdve s Burdigalával végezve a sorozatot; ismét másokban Suetonius után a tizenkét első császárt jellemzi, majd az egyes uralkodók kormányzási idejét és halála évét jegyzi föl, avagy a Heliogabalusig uralkodott összes császárok

rövid jellemzését adja, s i. t. Egy unokájának szánt kalauz (*liber protrepticus*) 100 hexameterben az iskolában való szorgalomra és engedelmességre inti a fiút s az olvasásra méltó görög és latin remekírókra figyelmezteti őt, követendő példakul pedig atyját, nagybátyját, mindenekelőtt pedig nagyapját állítja elébe. Amolyan kátéféle a «derék férfúról» szóló kis értekezés, a mely pythagoreusi iskolás hangon szól. Majd meg az «igen» és a «nem» szócskát fejtegeti, mint az ember életében döntőket.

Egy drámai szerkezetű versében a hét görög bölcsöt szerepelteti. A darab kart, színpadot és közönséget is feltételez. Hatos iambusokban irt prologus jelenti be a színjátékot, a mely után a színész (*ludius*) a hét bölcs ismert mondásait előbb görög eredetiben, majd latin körülíró fordításban adja elő; erre aztán a hét bölcs sorban fellép a színpadra s mindenik hosszabb beszédben ismerteti a maga bölcsesét. Egy csoportba fűzött hét különböző alkatú költemény a nap szakáival foglalkozik. Elsejük egy sapphói óda a későn kelni szerető fiatal Parmenóhoz, a mely őt ébresztgeti. Iambusi dimeterek írják le az öltözködést. Erre egy hosszú, hexameterekbe szedett imádság jó Krisztushoz. Ismét iambusi dimeterek mondják el, mint készül az úr a házat elhagyni. Majd iambusi trimeterekben ad szolgálójának, Sosiasnak parancsot, hogy vendégeket hívjon asztalához. Azután elegiai párversekben utasítja szakácsát, majd megint iambusi dimeterekben fordul a gyorsíróhoz, s a míg tollába mondja szavait, csodálja ennek fürge kezejárását. Végül hexameterekben panaszkodik azon rossz álmairól, melyek éjjeli nyugalma háborítják.

Ausonius általában igen nagy kedvét lelte mindazon

költői játékokban és gyakorlatokban, melyek az iskola feladatai körébe tartoztak. Egész késő aggkoráig nem szünt meg ilyenekkel mulatni. Egy egész könyve (*Technopaegnon*) csupa olyan verset tartalmaz, a melyek mind valami egy-szótagú szón végződnek, s ez részben valamely istennév, vagy valamely ételnemű, vagy az emberi test egy-egy része, vagy az abc egy-egy betűje, avagy nehezen magyarázható szó, részben pedig olyan, a melyhez valami történet fűződik, végül kérdésekre szóló felelet. Mindjárt az elején egy oly költemény áll, a melynek minden sora egy egy-szótagú szón végződik, s ugyanez kezdi meg mindig a következő sort; az egész pedig ugyanazzal a szóval ér véget, a melylyel kezdődött. A pihent elme ily játékaik sorába tartoznak egyes számok mesterkélt körülírásai, vagy reájok vonatkozó tudakos adatok összeállítása, mint például a hármasszámot illető. Egy grammatikusnak hat Fülöp-aranyból álló tiszteletdíját megküldvén, a hatos számon nyargal; egy barátjának meg, a ki csak 30 darab osztrigát küldött neki, a harminczas számot tartja mindenféle képzelhető változtatban, kifejezésben és példában eléje. Egy imádsága ú. n. *versus rhopalici*-ben, vagyis olyan hexameterekben van írva, a melyek mindegyike öt szót foglal magában úgy elrendezve, hogy az egyes szavak az egy-szótagútól egész az öt-szótagúig emelkednek sorban egymásra következőre.

Még egy *cento* hozzája sehogyan sem illő tákolmányára is rá engedte magát venni a már nagyon hajlott korú költő. Valentinianus kívánságára ugyanis, a ki valamikor szintén elkövette volt e tréfát, csupa vergiliusi töredékből összefoltozgatva három felvonásra tagoltan a nászünnepek leírását, a mely ledér travestiában úgy kellett

az egymásba öltött egész- és félverseknek összeróva lenniök, hogy észre ne lehessen még az értelmükön sem venni egymáshoz tákolt voltukat. A szerző különben e művét maga is az *ostomachia* nevezetű fejtörő-játékhoz hasonlítja, a melyben bizonyos számú, mértani ábrákat mutató csontdarabkákat úgy kell egymás mellé illeszteni, hogy mindenféle emberi, állati, vagy egyéb alakok jöjjenek ki belőlük.

De bizony másutt is meglehetősen szabadon él a mások szellemi javaival. Már az illető vers mértéke szerint, hol Plautus- és Terentiustól, hol Horatius-, vagy Vergilius-, Ovidius-, meg Statiustól és másoktól vesz, még pedig nem a legszerényebb mértékben kölesön. Ausonius társaságában még olvasták a Lucilius szatiráit is. És az angoulêmei (*Iculisma*) Tetradius grammatikus maga is írt a régi sinuessai költő modorát utánzó műveket; valamint Lucilius stilusának az utánzata, ha nem parodiája az is, mikor Ausonius egyik költői levelében nem csak görög (többnyire homerosi) és latin verseket és versrészleteket kever össze-vissza, hanem szeszélyes alkotású görög-latin összetett szókat és görög képzőkkel ellátott latin szavakat is használ, a mi, melleleg mondva, az olaszok és más román népek később oly nagy kedveltségre jutott macaronikus költészetének a legrégibb példája.

Mindezen játszi apróságok és iskolai gyakorlatok, a melyek úgy nyelvi, mint verselési alakjuk nagy tarkasága és ügyeskedései mellett korántsem mondhatók mindig egészen szabatosaknak, annál kevésbbé pedig igazán előkelő ízlésűeknek, — az akkori műveltség fokmérői- és tanújeleiképen fölötte érdekesekek és eléggé igazolják, mily híven ragaszkodtak még ezidétt is a művészi technika szabályaihoz és külsőségeihez, már a mennyire leg-

alább azok értelmébe behatoltak, — sőt azt is, hogy e téren újabb kísérleteket is kockáztattak. A szerző maga elég szerényen vélekedik költeményei becséről s nem áttolja bevallni, hogy nem igen keltenek nagyobb visszhangot. Rokonai és a burdigalai iskola megholt tanárai emlékének szentelt sirversei és elegiái is csekély művészi értékűek, bármily őszinte jóakarát sugallta is őket és bár nem szegények egyes figyelemre méltó vonásokban. Tisztes nyárspolgári józanságú tartalmukkal olykor szinte mulattató ellentétben áll a rájuk erőszakolt lyrai versalakok mesterkéltisége.

Annál meglepőbb ily előzmények után egyetlen nagyobb terjedelmű (mintegy 500 hexameternyi) költeménye. Imént említett Trierbe hivatása a fogékony lelkű írónak alkalmat nyújtott a Mosel vidéke tájképi szépségeinek megismerésére. Ennek szentelte a hatvanéves költő *Moselláját*, a mely híven tükrözi e folyó áldott partjainak akkori képét s az e tájon viruló életet.

Költeménye bevezetésében elmondja, mint jött Bingenen és a kietlen Hunsrückön át felfelé utazva Neumagenbe, a hol már tisztább levegő fuvallata lengett felé s üdítő verőfény fogadta. Vége a zordon őserdőnek, helyébe derűs virányok, gyönyörű mezei kastélyok, zöldelő szőlősombok lépnek a kedves Mosel mindkét partján, szeretett szülőföldre, Burdigalára emlékeztetve őt. Üdvözlí a hírneves folyót, mely akkora hajókat hord hátán, mint a tenger, kristálytisza, mint a legszebb hegyi tó, gyors futásában pedig versenyre kel a fürge patakokkal és a legüdebb forrásnál is hűsebb itallal szolgál. Szelíden, dúló szelektől és rejtett szirtektől nem zavartan sikamlík tova takaros, száraz partjai között. Gyorsan megy rajta

lefelé az utazás a vigan alá s felmerülő evezők csapásai segélyével, míg szembe vontató hajók haladnak fölfelé. A víz átlátszó tükre, a mely tisztán láttatja a fenék kavicsait és fűszálait, elbájolja a költőt, a ki nem győz a halak víg ficzkándozásában gyönyörködni. Most ez izletes vízi lakók jegyzéke következik. Pisztráng, lazac, menyhal és csuka, s a jó ég tudná mind elszámlálni, nem csak hogy sorban elvonulnak név szerint előttünk hanem még valamennyit szakértően és művészi változatossággal le is írja a költő. A sereghajtójuk a harscsa, a melyet nagysága és méltóságosan lassú mozgásáért a Mosel szelíd czethalának nevez.

Most a zöldelő szőlős dombokra kerül a sor, a melyek természetes szinkör gyanánt emelkednek a partok hosszában, s bennök a szőlőművesek vidám csapata sűrög, enyelgő kurjantásokkal üdvözölve az arra menő hajókat és vándorokat. Satyrok és nymphák is kedvükre játszadozhatnak itt, s kivált a forró déli órákban, mikor minden elesenededik a környéken, s néptelenné lesz az egész táj, azt tartják, bátran kergetődznek és ingerkednek egymással a folyó hullámaiban. A nymphák fürgén siklanak az őket üldöző esetlen satyrok karjaiból, a kik nem tudván úszni, a pajkos leányok meg-megbuktatják őket merészségükért. Hát még este, mily elragadó képet nyújt e táj, midőn napszálltakor a két part tisztán tükröződik a csendes vízben, s a csolnak, úgy látszik, mintha szőlőlugasok fölött siklanék tova! A vidám evezőverseny a cumaei játékokra emlékeztet, a melyekben az actiumi, vagy a mylai tengeri csatát adják elő. A vidám ifjúság nem ún bele a víztükör megfordított képeinek gyönyörűséggel való nézdelésébe, mint a hajadon, ki magát csinosítván, először pillantja meg feléje mosolygó képét a

tükörben, s akár egy idegennek, csókokat szór feléje és fürteivel játszadozik. A part könnyebben hozzáférhető helyein pompás halászat esik, itt mindenféle hálóval, ott horoggal fogják a halat, a mely süvöltve röppen föl, a mint a jámbor állat gyanútlanul elkapja a csalétket. A száraz sziklán van szétterítve a vergődve ficzánkoló csapat, a mely elemébe kívánczik vissza. Kétségbeesett haláltusájában egy-egy a foglyok közül magasra szökik a levegőbe s nagy ívben hirtelen a vízbe czuppan, mint hajdan Glaucus, az anthedoni halász, a ki az életét megmentő varázsfű élvezetétől tengeri sellővé változott.

A folyam mindkét partját gyönyörű mezei lakok koszorúzzák. Hej, mennyivel barátságosabb is itt az egyik partnak a másikkal való közlekedése, mint Sestos és Abydos között! Itt nem riasztanak tengerhullámok, nem dúlnak viharok. Nyájas üdvözlő szavakat válthatnak innenről és túlról, szinte a kezüket nyújthatják a szemben állók egymásnak. Innen is, onnan is a pajzán Echo felelget. A kastélyok építkezését is érdemes megcsodálni. Azt vélhetnéd, hogy az a hét híres építőmester alkotta őket, a kiknek alakjait Varro *Hebdomades* című munkája tizedik könyvében megörökítette. E villák egyike magas szikla tetején áll, a másik a part egy kiszögellő szirtfokán, a harmadik meg öböl mélyében húzódik meg kecsesen, ismét másik széles dombháton állva, messzire érő kilátást enged a körüllevő halmokra és mezőkre. A mélyebben állók magasba emelkedő toronnyal tágítanak a helyzetüknél fogva szűkebbre szabott kilátáson, s egyúttal pompás alkalmat nyújtanak a halászatra. Bársonyos gyepre nyílnak a díszes csarnokok és oszlopos pitvarok. A meleg fürdőkből gőzfellegeket pöfékel Vulcanus, s lenn

a folyó hullámaiban is vigan lubiczkolnak az úszók. Szinte Bajaeba képzei az ember magát, csakhogy itt nagyobb a tisztesség.

Számtalan folyó és patak siet a Mosel felé, hogy vele egyesülvén, árfját és erejét növelje, magát egészen az ő dicsőségének áldozza. «Csak egy Homerosod, vagy Vergiliusod akadt volna, ki megénekeljen, akkor bátran versenyre kelhetnél akár a Simoisszal, vagy Tiberisszel is. Hisz te is dicselkedhetel híres férfiakkal, a te partjaid is harcias ifjúságot, s írói tehetségeket nevelnek, a kiknek nyelvművei a latin nyelvűekkel bátran összemérhetőek. Vidám lelkületet és derült homlokot adott a természet gyermekeidnek, s Catóhoz és Aristideshez hasonlítható férfiakban sem vagy szegény.»

Szinte leereszkedő hangon szól a Rajnáról, mint a Mosel testvéréről. Emez szemében előbbkelőnek tetszik: hisz a trieri császári székhely előtt hömpölyögnek hullámai, a melyek a két császárnak az alamannokon aratott diadalait látták (368.). A Rajna csak a Mosel beléömlése után kap erőre s növekszik annyira, hogy immár határ-folyóul szolgálhat a frankok ellen.

A vége felé (a 389. verstől kezdve) kissé sekélyesebbé válik a költemény, a mely a költőnek későbbi műveire vonatkozó ígéreteivel záródik. Ilyenekül egy a belgák dicséretére irandó költeményt s a két egyesült folyó alsó részének leírását említi a költő. Feltehető azonban, hogy a szerzővel jó barátságban állott Symmachus nem túloz, mikor azt mondja, hogy műve mindenek kezén forog s hogy mindenütt lelkesülten olvassák. De már abban messzire elveti a költő a sulykot önmagáról való jó véleményével, mikor e klasszikus költőkből, mindenekelőtt

Vergiliusból való kölcsönvételekkel dúsán megtűzdelt és ismétlésektől sem ment költeményét a nagy mantuai énekes művei mellé meri állítani.

Claudianus.

Ausoniusnál jóval nagyobb szabású, igazi költői tehetség s csak az a kár, hogy nem élt szebb időkben, *Claudianus Claudianus*, Stilicho lelkes dicsőítője. Ő is külföldi származású volt, mint Apuleius. Paphlagoniában született s csak érett férfi korában került 395-ben Alexandriából Rómába. Csak ekkor lépett, saját vallomása szerint, a görög múzsa szolgálatából a rómaiéba. Új utakat ugyan nem tört, de tetemes irodalmi hagyatéka mégis lényegesen kibővíti és kiegészíti nem egy oly terület és tárgy feldolgozása módjáról való ismereteinket, a melyeket illetőleg régibb idők alkotásaiban vajmi szegények vagyunk.

Így mindjárt az epikus alakú, magasb szárnyalású *panegyricus* költemény egy oly klasszikus példájának teljesen hijával vagyunk, a minő a Varius Augustust dicsőítő műve lehetett (II. köt. 126.). Mert azon kolduló versek, melyek Messalla és Piso dicséretét zengik (I. e. köt. 72. s k. 1.), alig tekinthetők egyebeknek gyenge iskolai és pártfogásért esedező munkálatoknál. A császár színe előtt tartott hódolati és diszszónoklatok reánk maradt egyhangú sorát az ifjabb Plinius Trajanusnak szóló *panegyricusa* nyitja meg. Claudianus a Honorius udvarának diszszónoka és dicsősége hirdetője. Stilichóhoz való viszonyát ő maga is ahhoz hasonlítja, a melyben Ennius állt Scipióhoz (XXIII.). Ünnepeletjének küszöbön álló, vagy csak az imént elfoglalt consulatusa, felkelő hűbérese,

vagy ellenséges barbarok támadásainak szerencsés leverése elég alkalmat szolgáltatott epikus költeményekhez, a melyek némelyike több könyvre terjedő nagyobb arányokat is öltött. Rendesen még egy elegiai párversekben irt bevezetés, vagy ajánlás is jár előttük. A dúsan felékesített mű alapváza hagyományos keretben marad. A hol csak lehetséges, az ünnepeltnek hona és ősei dicséretével indul meg; aztán gyermekkora és szép reményekre jogosító ifjúsága jó, majd a már érett férfiú jellemének rajza, a melyet jeles tettei világítanak meg. Ezek előadása az egésznek a magva. Záradékul rendesen a jövőre vonatkozó óhajok és remények következnek.

Az isteni gépezet még mindig ernyedetlenül működik. Kivált Roma istenasszony lép föl gyakran panaszkodva, kérelve, vagy buzdítva a színen. Mikor a mauretaniai Gildo Honoriustól megtagadja a köteles gabonaszállítmányt, a város istennője, az éhinség szájalomgerjesztő alakjában, beesett szemű s kiaszott ábrázattal és lefogyott, kimerült testtartással vánszorog fel az Olympusra, s itt hosszú megható beszédben (XV. 28—200.) adja elő Juppiternek nyomorát, mentségért esedezve, a melynek ígéretét nyervén, nyomban új erőt érez megifjodó tagjaiban. Máskor meg Milanóba repül, hogy Stilichót a herélt Eutropius, Arcadius méltatlan minisztere ellen felbirtassa (XVIII. 371. s k.). Eléje járulnak a provinciák, hogy a consulatust a közszeretetlen álló Stilicho számára kérjék tőle; hegyeken és folyókon átkelve szárnyal hozzá az istennő, hogy a méltóság elfogadására birja, s maga viszi el neki a drága díszruhát, melynek hímzései kegyeltje házának fényes jövőjét ábrázolják (XXII. 224. s k.). Honoriust szemrehányásokkal illeti, a miért nem akar falai között lakni (XXVII. 361. s k.), utóbb pedig ünnepi

dísz t, hogy kellő fényvel fogadhassa (523. s k.). Hogy Stilicho consuli méltóságában rendezett játékaiba bővében legyen a vadállatoknak, maga Diana iparkodik őt a legelőzékenyebben kiszolgálni. Ez alkalmat nyújt a költőnek egyben arra, hogy kísérete körében mutassa be az istennőt s elvonultassa előttünk fényes vadászmenetét. Az istennő saját kezeivel fogja el az oroslánokat, a mi ugyan éppen nem ad neki sok dolgot, mert a fenevadak (mint az a hal Juvenalis szatirájában) önként kívánczoknak fogságába és örülnek e kitüntetésnek (XXIV. 237. s k.). Urania meg múzsáit küldi, hogy Manlius Theodorus, az új consul ünnepi játékaiba rendezzék (XVII. 270. s k.), hisz az így kitüntetett az ő különös kedveltje, mert bölcsesleti és csillagászati tanulmányokban buzgólkodott (61. s k.). Justitia is meglátogatja őt visszavonultságában, s tudományos buvárlatai közben lepi meg a consult, a kit megint az állami ügyekhez való visszatérésre serkent (XVII. 113. s k.).

Ezen hivatalos ünnepi költészet szónokias jelleme főképen a gyakran közbeszótt s hosszadalmas beszédekben domborodik ki. Még a megholtak is felkelnek sirjaikból, hogy intelmeket oszszanak. Holdvilágos éjjel az alvó Arcadiusnak Konstantinápolyban megjelenik édesatyja, Theodosius, hogy testvérel való egyetértésre intse, a hitszegő Gildóval szemben óvatosságot ajánljon neki és Stilicho iránt bizalmat keltsen benne (XV. 223. s k.); Honorius meg ugyanekkor azt álmodja, hogy nagyapja háborúra ösztökéli őt Gildo ellen (325. s k.). S új meg új beszédek következnek egyik a másik nyomában, úgy hogy áradatukba szinte belefúlad az egész elbeszélés menete.

Ha gyanútlanul átengedjük magunkat annak a hiede-

lemnek, hogy a szerző őszintén és meggyőződése szerint beszél, akkor csak gyönyörködhetünk a birodalom javát célzó becsületes érzülete és derék elvei láttán. Stilichóról eszményi tökéletességű képet fest s a boldog jelent az augustusi kor ragyogó színeiben tünteti elénk. A jellemzéshez általában véve jól ért Claudianus, a ki mindenütt éles és szemléltető vonásokkal rajzol, csak azzal vét néha a művészi szabály ellen, hogy nagyon is alaposan részletez, a mivel néha fárasztóvá lesz (pl. az ifjú Honorius alakjának rajzában VIII. 513. s k.). Persze, hogy a dicsóító szónoknak nem igen szabad egyetlen vonásról sem megfélekednie. A legkellemetlenebbül érint nála is a túlzások pazar bősége. Az őskor egyetlen istensége és hőse sem maradhat tőle nyugton, mindnyáját lealázó hasonlatba állítja a költő hősével. Statius kecses hódolatai még szerényeknek mondhatók e túlesigázott lelkesedés hangjaihoz képest. Stilicho az ő szemében nagyobb Aeneasnál és Achillesnél, Hercules és Atlas egy személyben, ébersége pedig az Arguséval vetekedik. Diadalmenete a skytháktól hazatérő Marséhoz hasonló (XXII. 367. s k.); az Argonauták menete és Jason érdeme eltörpül Stilicho tettei mellett (XXVI. 9. s k.). Alarich legyőzője Fabius, Marcellus és Scipio jelességeit egyesíti magában (XXVI. 141.). Épp így halványulnak el felesége, Serena szépsége mellett a görög és római régiség összes legnemesb nőalakjainak bájai (XXIX. 1. s k.).

Kétségtelenül Statius egy költeménye (Silv. I. 2: v. ö. e köt. 322. s k. 1.) szolgált a költőnek a Honorius és Maria 398-ban ünnepelt nászára írt epithalamiuma (X.) mintájaként. A magában véve bájos kis mű egész alapterve ez előképétől van kölcsönvéve, de szerkezete merevebb és mesterkéltőbb. Claudianus a komoly tudósító hangján

kezdi, elmondván, mint igyekszik a szerelmi vágy szinte öntudatlan érzelmeinek ébredtére Honorius, Stilicho szép leányának vonzalmát megnyerni. A retorika kedvelt játékszereivel hivalkodó magánbeszédben fejezi ki a türelmetlen szerelmes azon való csodálkozását, hogy jövendőbeli apósa még mindig habozik, holott ő már rég megkérte s el is jegyezte magának annak a rendje és módja szerint mátkáját. Gondolataiban megindító kérelmével a leány anyjához fordul, a kitől több hajlandóságot reméll. Amor, a ki beszédét kihallgatta, nevet és Cyprusba repül anyjához. Ragyogó színekkel festi le a költő az istennő lakta csendes hegyet és környékét. Örök tavasz honol itt, s ide nem merészelnék ellátogatni a fagyok, fellegek és zord szelek. A hegyet arany sövény keríti. Venus berkébe addig egy madár sem juthat be, a míg az istennő előtt vizsgálatot nem tesz az ének művészetéből; ha nem üti meg a mértéket, odább kell állnia. Két forrás buzog e berekben, az egyik édes, a másik keserű hullámokat öntve. Ezek vízával keverik a mézet, a melybe Amor nyilait mártja. Egész sereg szerelem-istenke játszadozik itt, megannyi nympa-sarj, csak az egy Amor a Venus szülötte. Ő csak istenekre és fejedelmekre vadász, a többiek a nagy tömegre czéloznak. Allegorikai alakok népes udvara kíséri a Szerelmet, minők a Bujaság, Harag, Búbánat, Vakmerőség, Félelem, Élv, a röpke szárnyú Hamis-esküvések, s i. t. Végül az istennő ragyogó és illatárban úszó palotájának leírása jó. Venus éppen fészülködik. Tükörre nincs szüksége, mert a hová csak tekint, mindenünnen elragadó képe néz rá. Megpillantja fiacskája árnyékát s kérdi a pajkos kópétól, miért olyan jókedvű, miféle csinyt követett el már megint! Ez Honoriuson aratott legutóbbi diadalát mondja el neki s kéri

anyját, adja össze a szerelmes párt. Erre Venus felkészül, lemegy a partra, előszólítja kicsikéit, hogy keressék föl Tritont, a kivel a tengeren át akarja magát vitetni. A ki előkeríti neki, annak arany tegzet ígér jutalmul. Egyikük csakugyan rá akad a tengeristenre, a ki éppen Cymothoéval enyeleg a hullámok alatt, s megigéri neki, hogy megszerzi számára a vonakodó nymphea kegyét, ha vele megy. A csúronviz tengeri szörny erre fölmerül s négy hatalmas lökéssel a partra ér. Venus természetes biborvankosokkal kipárnázott hátára ül, s azzal vág neki a vig utazásnak. Az amorettek kara kíséri őt, Neptunus egész birodalma koszorúkkal van útján végig hintve, Leucothoe, Palaemon, Nereus és Glaucus is vele tartanak ünnepi díszbe öltözködve, a Nereidák pedig, a kik mindenféle tengeri állaton nyargalnak, drága ékszereket hoznak fel a menyasszony számára a tenger mélyéből. A liguriai parton Venus kiszáll és Mediolanumba repül, a hol ez idő szerint az udvar tartózkodik. Jöttére minden felhő elszéled, az Alpesekek tisztán ragyognak, a hadfiak maguk se tudják miért, olyan kimondhatatlanul jól érzik magukat. Venus fiúcskáival dús ünnepi lakomát rendeztet a táborban, hogy ez alatt szabad keze legyen, s aztán meghagyja nekik, hogy díszítsék fel a nászi szobát. Erre Mariához megy, a ki mit sem sejtve áhitattal hallgatja édesanyja jó tanításait és a görög meg latin remekírók (egyebek közt Sappho) tanulmányába van elmélyedve. Anyja (Flaccilla) és az ő szépsége még a halhatatlan vendég csodálatát is felkelti: a leány a növekvő, az anyja a teli holdhoz hasonlatos, emez olyan, mint a kinyílt, amaz meg, mint még bimbójában fészlő rózsza. Hízogó szavakban adja az istennő a hajadonnak tudtára, hogy a császár menyasszonyául van kiszemelve, a mit meg is

érdemel; szakértőképen részletezve dicséri bájait, s aztán ráadja a menyasszonyi díszruhát. Künn már készen vár a nászkiséret, a vőlegény ég a vágytól s alig győzi bevárni a nap leáldoztát. E közben a harcosok, babér- és myrtus-koszorúkkal ékesen, vezérüket, Stilichót, a boldog örömapát dicsőítő énekkel üdvözlük.

Ha e költemény mintája nem maradt volna ránk, az utánzó műve lelemény dolgában mindenesetre becsesebbnek tünnék szemünkben. Így azonban amahhoz képest nehézkesnek látszik kissé és nagyon széles kivitelűnek, a miben főrészüik van a nem éppen a dologra tartozó leírások túlterheltségének.

Igen csinos és jóval fesztelenebb azon kis csoport lyrai költemény, a melyek <fescennini dalok> (v. ö. I. köt. 8. 394.) czíme alatt a merevebb ékítésű ünnepi versezett megelőzik. Köztük alkaeosi (részben rimes) versek dicsérik a vőlegény daliás szépségét; majd ötsoros szakok (három anakreoni sor után egy choriambusi dimeter és egy első pherecrateus) következnek, a melyekben a költő az egész földkerekséget, de kivált Hispaniát (mint a honnan a vőlegény atyja és a menyasszony anyja származnak), a Baetist, a Tagust és az óceánt felszólítja, öltsenek ma ünnepi dísz s osztozzanak a násznap örömeiben. Örüljön egyértelműen Kelet és Nyugat, a két testvérbirodalom, s az enyhe zephyr kivételével minden más szél pihenjen el. Stilichónak még külön egy anapaestusos induló-félét szán a költő. Végül asklepiadesi sorokban jönnek a tulajdonképeni fescennini pajkosságok, a melyek az esti csillag felkeltére megeredő pajzán útmutatásokat és óhajokat foglalják magokban a nászjére vonatkozólag. Mindez ugyan vajmi könnyed s nem a

legszigorúbb mértékkel becsülendő holmi, de folyékony és kellemes csengésű nyelven szól.

Jóval eredetibb e dicsőítő díszkölteményeknél s ugyan csak borsos a herélt *Eutropius*, Arcadius minisztere (meghalt 399-ben) elleni *feddő-vers* (két könyv: XVIII., XX.). A feddő-beszéd művészete régóta dívott és mindenkoron szorgalmas művelőkre talált a görögöknél és a rómaiaknál úgy a törvényszék előtt, mint röpiratok és sophistikai játékgyakorlatokban is. Az iambographusok épp oly buzgalommal ápolták, mint a vigjátékirók, s az aristophanesi szabadság hagyományának örököse, a római szatira, s ennek művelői közül leginkább Lucilius, vajmi merészen suhogtatta a személyes élű gúny ostorát is a kortársak fölött. A Lupus ellen — halála után — intézett szatira vázлата fentebb (I. köt. 285. s k.) megmutatta, hogy a szó-kimondó lovag maró gúnyolódása alkalmilag a phantastikus költői játék mezét is felölté s a hősi éposz gépezetét is sikerrel parodizálta.

Claudianus a maga és barátai megbotránkozását a méltatlan kegyencz magas méltóságán, és végre bekövetkezett bukásán való örömét oly műalakban fejezte ki, a mely panegyricus költeményeihez hasonlóan középhelyet foglal el az éposz, vagy epyllion és a szónoklat között. Úgy, a mint Honorius, Stilicho és Theodorus consulságra lépte alkalmúl szolgált neki e nagyrabecsült férfiak dicsőítésére, viszont Eutropiusnak e rangba emelkedését egyéniségének teljesen megsemmisítő ábrázolására használja fel. Mind a két esetben ugyanazt a műfajt alkalmazza, bár különböző czélzattal, t. i. a történelmi jellemrajzét, csakhogy amott hízegő világitásba, emitt meggyűlöletesbe állítja hőjét. A tervvázlat, a mely szerint amott a magasztaló, emitt a legyalázó emlékmű készül,

egy és ugyanaz. Minthogy azonban az utóbbinak ez egyen kívül nem rendelkezünk több, legalább nem ekkora terjedelmű példájával, természetes, hogy e feddő költemény irodalomtörténeti becse szemünkben jóval nagyobb, mint ama dicsőítő verseké.

Mintegy önként kínálkozott a szerzőnek felháborodása és undora megillető kifejezéseken a retorikai hang azon neme, a melyet leginkább Juvenalis szatiráiból vett kölcsön. A szerkezet művészi szabályaihoz híven, a bevezetés nyomában mindjárt valóságos czégére jó az ujdonsült herélt-consul alávalóságainak, a melyek gyalázatos multjának kegyetlen pellengérré állításából tűnek ki. Az idestova hányatott nyomorúságos ficzkó hatalomra jutásának elmondásával egyben itt az ideje, hogy jellemét s kivált annak kidomborodó vonásait, üldözési szomját és telhetetlen kapzsiságát rajzolja a költő. A gótok gúnycaczját kihívó hadjárat után a «vén amazon», a ki állítólagos győzelmével kérkedve tért haza, vakmerően a consuli méltóságra tart jogot. E hallatlan elvetemültséghez képest csekélységnek tűnik a költő előtt a szomorújátékok ismert gonosztevőinek minden vétsége, egy Oedipus, Thyestes gonoszsága és a Trója meg Thebae előtt elkövetett rémtettek. A diadalmenetben a felpiperézett consul olyan, mint egy kiöltöztetett majom, mellette sokkal előbbkelő a lictora, s még egy asszonyt is szivebben látna az ember a fasces jelvényeivel kitüntetve. A dolgot eleinte el sem akarják hinni, hanem hazug hírnek tartják. Egy komoly ember, róla hallván, inkább el akar hinni bármi képtelen csodát, mint ezt, s egy elmés kópé kétértelmű gonoszkodással emeli ki, mennyire alkalmas a jelölt úgy érzületénél, mint szokásainál fogva is a magas tiszt viselésére. Roma istennő azonban

Milanóba repül, a hol a keleti siralmas állapotok ellenképén, a szép reményekre jogosító ifjú Honoriusban és derék apóságban, Stilichóban gyönyörködik, emezt sürgetvén, hogy vessen a gyalázatos botránynak véget és buktassa meg a nyomorúltat. Hosszú beszéde lényegében nem mond újabbat annál, a mit a költő már elmondott egyszer, csakhogy természetesen még erősebben hangsúlyozza a politikai és hazafias szempontokat.

A második könyvben, a mely a bukást mondja el, szintén ismétli magát a költő. A Thraciából jövő Mars a Haemus csúcsáról megpillantja Eutropius elpuhult kíséretét, a mely Ancyrába, a Cybele-ünnepek városába tesz éppen tavaszi kirándulást. Boszúsan nevet, megrázza sisakját és szabályszerűen szerkesztett beszédet szaval az elfajult kelet-rómaiak és nyomorúlt senatusuk ellen, a melynek nem látván foganatát, felszólítja Bellonát, tüzelje fel a keleti gótokat Byzancez ellen, hogy ekkép «barbár fegyverek jöjjenek a rómaiak szégyenének segítségére». Húga meg is teszi kötelességét, megjelenik Tarbigil előtt ennek neje képében, s az Eutropiustól üres kézzel visszatért fejedelem elégedetlenségét felhasználva, elpártolásra csábítja őt. Most Phrygiának földrajzát és történetét ismerteti a költemény hosszabb, de minden, a földologgal való szorosabb összefüggés nélküli tudákos kitérésben, a melylyel a nagy éposz stílusát kívánja utánozni, mielőtt a tartomány elpusztítását elmondja. Ezután Cybele fejről leesik a toronykoszorú, a mi uralma végének eljöttét hirdeti.

Itt azonban végre beléun a szerző a komoly nagyképűsködésbe s teljesen humoros kedvének engedi át magát. Eutropius, a ki eleinte azt remélte, hogy megmenekülhet a veszedelem elől, ha strucz-madár módjára

eldugja a fejét s letagadja a közelgő vihart, végre mégis a haditanács összehívására határozza el magát, s e jeles testület gyűlésének a leírása a legjobb része az egész költeménynek. Joggal emlékeztettek e részletnél a Juvenalis-féle tanácsülésre, jóllehet Claudianus rajzában amannak éles jellemzetességéhez mérten kissé hígított és helyenkint mégis túlhajtott a színezés. A tanács tagjai csupa dorbézoló élvhajhászok, a kik csak nyalánk falatok, pipere és léha tréfa iránt fogékonyak, részben szabadon bocsátott rabszolgák, a kik még homlokukon viselik a beégetett bélyeget. Az egykori kerítő (Eutropius) mellett méltán foglal helyet a kiszolgált hispaniai szakács, Hosius, a kinek államférfiúi tehetségeit konyhaszagú szójátékok dícsérik, mert ő édesebb minden másnál, ért a *ius*-hoz (értsd a *mártás*-hoz, a *jog* helyett), a párolásban (*fumus*) is nagy mester és a fellobbant harag hevét kitűnően «le tudja főzni». Az üresfejű ficzkók csakhamar megszokott circusi és színházi tereferéjőkre térnek át, úgy, hogy utóbb már Eutropius türelmének is vége szakad, s úgy rájok förmed, mint a vén anyóka, ki a fonóban lusta cselédeit pirongatja, a miért dolguk helyett mindig csak az ünnepi czéczón jár az eszük. Erre Leo, a hajdani takács, egy Falstaff-féle alak, az Ajaxot kezdi adni. Henczegő beszédében azzal kérkedik, hogy Tarbigilt seregestül úgy szétfújja, mint a gyapjútincseket. Társai tapssal jutalmazták beszédét, akár csak a pantomimus előadását. Még kaczagtatóbb azután e hős futásának és halálának leírása. A megriasztott szarvas félelmével inában, lóra kap, de paripája testének súlya alatt egy mocsárba roskad; a jeles lovas most úgy nyög és hörög a pocsolyában, mint a disznó, melyet Hosius konyhájára szántak. A hátát érő lenge szellő simoga-

tását nyilsuhogásnak véelve, ijedtében kiszáll belőle a pára.

Végre, mikor a szükség és az általános fejeflenség már tetőfokát éri el, Stilichót hívják mentőül. Mint a fiúk, kik üzleti dolgaiban tengeren túl járó atyjuk távollétével visszaélve, könnyelmű dorbézolásnak adják magukat, de mikor gonosz szomszédjuk kifosztotta s birtokukból kikergette őket, magukba szállnak, de most már hiába sohajtoznak atyjuk után, tőle várva menekvést: úgy várják most a byzancziak is egyetlen szabadulásukat Stilichótól s fölötte bánják egykor iránta tanúsított hálátlanságukat. Végre gyalázatuk tudatára ébrednek, s a lictor bárdja szégyenletében a földre hull, mint a hogyan a Maenadok, véres thyrusaik és Pentheus letépett feje láttára, melyet örült anyja csóvált kezében, hirtelen eszükre tértek vala. Aurora maga megy gyászruhában Italiába s panasz-beszédével, a mely Romának az első könyv végén lévő beszéde párja, megkérleli Stilichót. Ezzel hirtelen félbeszakad a költemény. Tulajdonképi záradéka helyét pótolja némikép azon elegia, a mely a császári iroda egy tollvonására megsemmisült gyűlöletes kegyencz bukását ujjongó kárörömmel hirdeti.

Claudianus gúnyolódó hajlamának nem egy csipős tanújelével találkozunk apróbb költeményei között is. Egy vakbuzgó keresztényt, Jacobus lovassági ezredest, a ki a költő műveit ócsárlóan bírálta, egy elegiájában mindazon szentekre (így Zsuzsánnára és Theklára is) kéri, a kiket kiválóan tisztel, hogy kimélje meg őt. Úgy látszik, nagyobb hős lehetett az asztalnál, mint a csatatéren, s jobban szerethetett bort töltögetni, mint vért

ontani, mert az üldözött jámbor óhajtásainak az a veleje, hogy mentse meg őt jó sorsa minden hadi veszedelemtől s inkább a lakomák könnyebb diadalait engedje megérnie (Kisebb költ. IX.). Egy merészebb élce azonban a torkára forrt a költőnek. Manlius Theodorus, a kinek consulságba léptét (399-ben) bájos panegyricusban üdvözölte Claudianus (XVII.), tudós ember volt, a ki egészen bölcséleti és csillagászati tanulmányaiba elmélyedve keveset, vagy éppen nem törődött az államügyekkel, holott Hadrianus, a főkamrás (*magister officiorum*), egy élelmes alexandriai, élve a jó alkalommal, magához ragadta az összes ügyek vezetését. Claudianus egy kettős distichonban (Kisebb költ. XV.) azt óhajtja, vajha az előbbi, a helyett, hogy éjjel-nappal álmodozik, inkább virrasztana, ellenben a másik, a nyughatatlan vérű, aludnék. A hatalmas egyiptomi ugyancsak meglakoltatta e tréfájaért az élcelődőt, a kinek alázatosan bűnbánó bocsánatkéréssel kellett vezekelnie (V.).

Claudianus ismerője és barátja is volt az orphikus költészetnek és theológiának, a mely a Kr. u. második század óta újra feléledt s kivált Alexandriában talált szorgalmas ápolásra. Orphikus dalokat szívesen aknáz ki hasonlatai számára. Orpheus könyvei szemében a szellem legmagasztosabb kinyilatkoztatásai sorába tartoznak. Serenához, Stilicho nejéhez intézett egy elegiájában, a kinek közbenjárásával gazdag feleségre óhajtott szert tenni (Kisebb költ. I.), jóformán az egész költemény veleje az a hasonlat, a melybe magát a thrák lantossal állítja. S még egy ízben, a Proserpina elrablásáról szóló költemény (XXXIV.) verses ajánlásában is visszatér e tárgyra, midőn elmondja, hogy valamint Orpheus hosszas hallgatás után Hercules ösztönzésére nyúlt ismét lantjához,

úgy az ő műsáját is Florentinus keltette föl hosszú álmából. Különben már maga e költemény tárgya is az orphikus tanok legvelejét alkotó mythosok körébe tartozott, minthogy a világ teremtésére vonatkozó mystikus gondolatok rejlettek benne. Mélyebb oka volt tehát annak, hogy a költő későbbi éveiben egy nagyobb szabású époszt tervezett, a mely *Proserpina elrablását* volt elmondandó.

A szép rege az orphikus költőiskola dala és az attikai rhapsodok remek Demeter-hymnusa óta tovább fejlődött Sziciliában. Ovidius (v. ö. a II. köt. 345. s 357. l.) alighanem alexandriai minta hatása alatt dolgozta föl e mondat, de Claudianus nem merített vele ugyanegy forrásból, mert az ő műve részben a régi orphikus költemény, részben a siciliai monda nyomán halad. Ezzel megegyezőleg az esemény szintere Enna, s Ceres elrablott leánya keresésére indulván, fáklyáját az Aetna tűzén gyújtja meg. Különösen megemlítendő a két költeménynek egy mellékörülményben való megegyezése, a mely azonban mélyebb jelentőségű. Az említett forrás szerint Kora (Proserpinának ott ez a neve), anyja távollétében, egy jelképes szöveten dolgozik, a mely a világegyetemet ábrázolná, elrabloltatása miatt azonban e művét abba kelle hagynia. Claudianusnál is ilyenféle szöveten dolgozik Proserpina (I. 245. s k.), a melyet hazatérő anyjának szánt ajándokul, s a költő részletesen leírja a vilárendszer keletkezését ábrázoló phantastikus műremeket. Venus, Pallas és Diana végzetes látogatása, melylyel a testvér-istennőt magukkal virágot szedni a mezőre csábítják, szintén megvan mind a két költeményben. Ezek alapján feltehető, hogy Claudianus egyebekben is nem egy ódon vonást tartott meg művében.

Érczes hangon indul meg költeménye az alvilág istenének haragos kitörésével, a ki sötét birodalmában nagyon elárvultan érzi magát s asszonyt szeretne a házába vezetni. Lachesisnek csak nagynehezen sikerül a dühöngőt annyira lecsillapítania, hogy Mercuriust végre magához hivatja s aztán szörnyű fenyegetésekkel megtoldott kívánatát rábizva, útnak ereszti Juppiterhez. Ez mindjárt Proserpinára, Ceres éppen felserdült egyetlen szép leányára gondol. Anyja, hogy máris sokaktól versengve körülrajongott kedves gyermekét el ne kelljen veszítenie, inkább odahagyta vele az eget és Siciliába költözött. Itt, az Aetna tövében rejtette el drága kincsét, s aztán kigyófogatóan a phrygiai Ida hegyre rándult ki, anyjához, Cybeléhez.

Ezalatt Juppiter feltárja Venus előtt szándékát s megbizza őt, hogy az egyszer éreztesse hatalmát az alvilág istenségein is. E megbizása teljesítéséről azonban utóbb semmit sem olvasunk, sőt a dolog úgy fordul, hogy a mint már fentebb említettük, Venus Minervával és Dianával egyenesen a Ceres palotájába megy, hogy a hajadont onnan kicsalogassák. A szűznek isteni nénjeivel és nymphái kíséretében tett végzetes sétáját eleven színpompával írja le a költő; kiemelvén kivált Proserpina bájos alakját, hímes ruháját és vidám kíséretét, meg a Henna kértére Zephyrustól, a tavasz atyjától gyönyörű virágdiszbe öltöztetett rétek üde báját, mely ragyogó szépségével fölülmúlja a pávafark és a szivárvány színeit, továbbá a szelid dombok hullámaitól szegett tájat, vegyes állományú erdeivel és csörgedező patakjaival, s a mezőkön mézet gyűjteni elszéledt méhecskék módjára szétfutó leánysereget, a mely gyermekies örömmel szedi a virágot. Hirtelen megrendül alattuk a föld, de csak Venus tudja

e esoda okát. Pluto, kinek Allecto felszerszámozta már a négyes fogatát, a felvilág felé törtet, mint a földalatti aknából támadó ostromlók. Kocsijának kerekei vadül robognak át Enceladus óriás testén, a melyen Sicilia földje nyugszik, úgy, hogy a gigas összerándul. Pluto türelmetlenül csap kormánypálczájával a sziklára, a mely erre szörnyű roppanással megreped, a mitől még Vulcanus és a cyclopsok is megremegnek. A mint a föld megnyílik, az ég csillagai megzavarodnak pályáikon, az alvilág urának lovai pedig, a szokatlan világosságtól elvakítva, előbb visszahőkölnek, de aztán urok ostorától hajtatva csak annál vadabbul száguldnak előre s a gondolatnál is sebesebben vágatnak, tajtékot túrva és szikrákat szórva patkóik nyomában. A nymphák elfutnak, Proserpinát Pluto kocsijára emeli, Minerva és Diana ugyan hűgük védelmére kelnek, de Juppiter egy villama visszarettenti őket. Pluto úgy áll közöttük, mint az oroszlán a szelid esorda közepett. Siránkozó zsákmányát csillogó igérettekkel igyekszik hazatértében vigasztalni, azzal biztatván, hogy az ő birodalmában is vannak csillagzatok, sőt az Elysium világossága még ragyogóbb a földnél, virágok is teremnek mezein, még szebbek, mint a minők Henna rétein virulnak, s köztük egy aranygyümölcsöt termő fa is áll. S hogy végre is mind az, a mit az aether körüleng, a mit a föld terem, s a mi rajta meg a vízben él, valamikor az ő uralma alá kerül. «Mindent egyenlővé tesz a halál, s te fogsz majd a gonoszok fölött ítélni, a jóknak nyugtot adni.»

Az alvilági lelkek a lehető legünnepélyesebben fogadják új királynéjukat. Töménten csapatokban tolongnak eléje, hogy a bájos menyasszonyt megcsodálják. Pluto ma kivételesen derült ábrázatot mutat. Phlegethon is

kiemeli csöpögő szakállú, lángoló arcát, sürgölődő szolgák serege látja el a fogatot, vonja félre a bevonuló pár előtt a függönyöket s díszíti a nászszobát. Elysiumi anyák biztatják gyöngéd beszéddel az ifjú királynőt, fésülik haját, adják rá a menyasszonyi fátyolt. Az egész alvilág ünnepi örömben úszik: mindenfelé lakomáznak, megkoszorúzva járnak-kelnek, ideleonn eddig hallatlan énekek szakítják meg a komor csendet, minden panasz elnémul, a halálos bárczákat rejtő sors-urna nyugton marad, még az örökkön bünhödők kinjai is szünetelnek, az Eumenidák a borkeverő üstöt készítik elő, maguk is bort isznak, lány dalt énekelnek, kígyóikat is megitatják a teli serlegekből, s fáklyáik ma ünnepi fényben lobognak. Lachesis ma nem szakít el egyetlen fonalat sem, s a halálnak most nem akad a földön semmi dolga.

A mint az alvilág esti csillaga felkelt, nászi termébe kísérik a menyasszonyt. Nászanyja a csillagokkal teli hintett ruhát viselő Éj, s a nászdalt a Jámborok éneklik az ajtó előtt. Szépen átgondolt ellentétben áll a második könyv végén a holtak országának ez ünnepe az elején leírt napos reggel vidám életkedvével.

Finom művészi tapintattal csak a következő énekben mondja el a költő a szöktetést részletesen, leírásával a hírnek a leányaért kesergő anya szivére tett hatását egyesítvén. Mindenekelőtt az epikus stílus hagyományának medrében maradó szokásos égi gyűlésjelenetek egyike következik, a melybe Juppiter az összes halhatatlanokat, még az alsóbb rendű folyamistenségeket is meghívta. Szigorúan ki van mindeniknek a rangját megillető helye szabva; az ezernyi ezer apró mellékfolyócska istenei népségének csak állóhelyek jutnak, s kecsesen támaszkodnak a najádok ki-ki vén apja vállára. A kíváncsi

nézőtömeg a faunok soraiból telik ki. Juppiter megnyitó beszéde magában foglalja az egész rege mélyebb értelmét és czélnát. A saturnusi boldog kor elmúltával, a mely még ingyen látta el az emberiséget minden jóval, az új idők szüksége dolgozni tanította a halandókat s mindenféle találmány kieszelésére vezette őket. Az anyai érzésű Óstermészet végre is megszánta az embert s Juppiternek előadta a föld sivár terméketlenségét, melyből lakói csak a legnyomorúságosabban bírnak megélni. Ezért járja be majd Ceres, leányát keresvén, az egész földkerekséget mindaddig, a míg gyermeke megleltén érzett örömeben útján mindenütt gyümölcseivel ajándékozta meg az embereket s kalászkokat hint szét kigyófogatóról. De senki se merje neki, a legszigorúbb büntetés terhe alatt, a lánya szöktetőjét elárulni.

Ceres álmoktól és rossz jelektől aggasztva börtönben és bilincsekben, sanyarúságtól elkínzottan véli látni Proserpinát, ki szabadulásért esdeklő siránkozással látszik hívni anyját. Erre azonnal elbucszik Cybelétől s hazasiet, mint a kicsinyeiért aggódó madár a fészkéhez. Rémmülett látja meg az őrizetlenül tárva és üresen álló palotát; remegő lélekkel járja végig annak összes termeit. Drága gyermeke játék- és munkaszereit lázasan csókolgatja, majd át meg átkutatja nyugvóhelyét s minden zeget-zugot, a hol csak fellelhetni véli, míg végre hűséges dajkájára, Elektrára akad, a ki türelmetlen kérdéseinek rohamára csak aggódó habozással meri elmondani a történeteket.

Előadja, mily békés csend honolt azon nap reggelén az egész házban, míg Venus a két másik istennő kíséretében el nem jött s pajzánkodó örömmel átölelvén Proserpinát, szigorú anyját előtte korholni nem kezdé,

a miért ily gyönyörű teremtetést az égiek köréből el tudott távolítani s a magánosságba rejteni. A tapasztalatlan gyermek csakhamar játszani kezdett majd a Diana íjjával és tegzével, majd a Minerva sisakjával. Erre lakomához ültek s bőven ittak a nektárból. Venus tetteté magát, mintha nem akarná elhinni Proserpinának, hogy kinn téli időben is virulnak a rózsák, s így jutottak a szerencsétlen kirándulás ötletére. Dél tájban hirtelen éjjeli sötétség támadt, lódobogás és kocsizörgés hallatszott, de a kocsi vezetőjét nem lehet látni. Halálos lehellet ömlött el egyszerre az egész természetén. Mire megint kivilágosodott, Proserpina is, az istennők is eltűntek. Cyane, a nymphea, aléltan feküdt a földön, s mikor úrnője után kérdezték, könnypatakká folyt szét. Achelous leányai (a Sirenek) szárnyaikon a Pelorum hegyfok szirtjeire repültek, a hol csábító énekük azóta veszedelembe sodorja az arra hajózókat (254. s k.). Mind a két átváltozást Ovidius is elmondja (Metam. V. 409. s k. és 551. s k.), de a Cyane esete nála más fordulatú.

Ószinte és mély érzés hangján szól az anya fájdalma. Az Olympus elmondott keserű panaszára s azon kérelmére, hogy legalább mondják meg hát neki, hová lett a lánya, mélységes hallgatás a válasz, az istenek mind elfordulnak tőle. Ekkor az Aetna berkéhez siet, a hol Juppiternek a gigasok elleni győzelmével szerzett diadaljelvényei függenek, kitép két hatalmas cyprusfát, felmegy velük a járatlan utakon a hegy tetejére, mint a Tartarusból felrohanó Megaera, s a csúcson előkészíti a kiolt-hatatlan fáklyákat, melyek neki hosszú bolyongásában a szárazon és tengeren világítsanak. Így indul útnak. A gyönyörű költemény, sajnos, azon nagyszerű képpel, a mely a minden ösvényt könnyeivel öntöző s a tenger

minden partvidékét fáklyaival bevilágító istennőt állítja élénk, félbeszakad.

A bevezetésben előre jelzett tartalom értelmében (I. 20. s k.) Ceres összes bolyongásait el kell vala mondania egészen a gabona gyümölcsének ajándékozásáig. Leszámítva egyes rhetorikai hosszadalmasságokat, különben általában elbájoló a költeményen végigvonuló igazán költői természet-felfogás, meg a helyenkint fenséges, majd vonzó kellemű hangulat, s az egészen előmlő érzés őszinte melege, a jellemzés igazsága és a leírások megkapó szemléletessége, mely mindenütt a stilus nemes tisztaságával jár karöltve. Igazán szép görög minta lehetett, a melyet e művében a későkori római költőnek tárgyába szeretettel elmélyedő műgondja ennyi sikerrel utánczolt, de kár, hogy be nem fejezhetett.

Az orphikus theogoniai mythosok köréből vette Claudianus még egy nagy eposzi tervéhez a tárgyat, t. i. a *Gigantomachia*-hoz. E tárgy különösen az augustusi kor udvari költőit foglalkoztatta többszörösen. Az alexandriai iskola példájára ugyanis szinte közhelylyé vált már az, hogy az államrend megmentőjének a köztársaságiak ellen vívott polgárháborúit, Zeusnak és az olympusi isteneknek a föld daczos szülöttei ellen kiküzdött diadala képében dicsőítették. Egy ily értelmű, nagyobb szabású költemény kidolgozását ifjú éveiben Ovidius is hosszabb ideig tervezgette (I. a II. köt. 288. l.). Claudianus is azt regéli Honorius császár hatodik consulatusát ünneplő panegyricusa ajánló elegiájában (XXVII.), a melyet 404-ben írt, hogy álmában a gigasok leveretéséről és Jupiter győzelméről szóló költeményét tette le a leg-

fölségesebb isten lábai elé s általános tetszést aratott vele. S ime ez álma valóban teljesült, mert hisz panegyricusát előadja az udvar színe előtt, ebben pedig Eridanus folyamisten Alarichnak Róma elleni támadását csakugyan a gigasok lázadásához hasonlítja (184. s k.). A győztesen hazatérő császár pedig a megmentett városba való bevonulása közben megint csak a gigasok bukását ábrázoló azon képművön (44. s k.) legelteti szemeit, a melyet talán Domitianus vésetett valaha a szarmatákon aratott diadala (93-ban) emlékére a tarpéji sziklára.

E nagy hősi époszának azonban csak az eleje (127 hexameter) maradt reánk. A mythos orphikus fogalmazásával egyezően a titanok anyja, a Föld, az égiek hatalmára irigyen s daczos fiai lenyügözéseért bosszút akarva állni, a gigasokat szüli s ő tüzeli őket lázadásra, ő fegyverzi fel őket saját tagjaival (a hegyekkel, sziklákkal és szigetekkel) az istenek ostromlására. Elbizakodottságukban ezek már azt hiszik, hogy meghódítják az eget, s vakmerő vágyaik már Venus, Diana és Minerva birtokára szomjúhoznak. De most az Olympos is csatarendbe áll ellenök. Iris összehívja valamennyi istenséget, még a folyók és tavak nemtőit is, sőt Proserpina is feljő férjével a felvilágra (az előbb tárgyalt költeményre való visszaemlékezés közbeszövésével), s Juppiter rövid beszéddel nyitja meg az ütközetet. Erre oly vadul és dühösen tomboló csatározás kezdődik, hogy a természet a világ végének elközeledtétől remeg. Az egyik az Oetát hajítja fel, a másik a pangaei hegységet. Mars rohan legelől hadi szekeren az ellen csatasorai közé, kardjával átdöfi Pelorust, azután meg Mimast, a ki éppen a hullámok öléből kiszakított Lemnos szigetével készült őt megdobni. Kigyótagjai még haldoklásában is daczosan vonaglanak

lesújtója felé. Minerva beéri azzal, hogy Gorgóját mutatja ellenei felé, a melynek hatását igen erős vonásokkal szemlélteti a költő. Egy csak az imént megkövült bajtársát sziklának nézi az egyik gigas és ellenei felé hajítja. A legnagyobb veszély fenyegeti Delost. Porphyron kigyólábaival már a tenger közepén gázol s az egész szigetet tövestül ki akarja tépni, hogy az ég felé röptse. Az aegaei tenger agg fejedelme és leánya Thetis majd odavannak már rémületökben. A Cynthus-hegység nymphái, a kik egykoron Latonát gyermekágyán ápolták s a kiseded Phoebust a vadászat mesterségére meg az íj kezelésére oktatták vala, ijedtökben felsikoltanak; Delos maga is Apollójához kiált segedelemért. Eddig tart a meglévő szöveg. A Hieronymusnál fönmaradt másfél vers arra vall, hogy a költeményt szerzője befejezéseig juttatta. Ezekben ugyanis azt kérdi Enceladustól: «Hová futsz? Bármely végére menekülsz is a világnak, az ég mégis mindenütt a fejed fölött leszen.»

Claudianus nevét a gigantomachia egy görög nyelvű feldolgozásának hosszabb töredéke is viseli. Ennek stílusa és verselési technikája a Nonnos iskolájáéval egyezik. A bevezetés, a mely a költő vállalkozását az Oceanuson való hajózáshoz mondja hasonlónak, némileg a Proserpina elrablásáról szóló költemény kezdősoraira emlékeztet. Itt is szigetekkel dobálóznak a gigasok, egyikük meg egy egész folyó vizét, sőt a másik már a tengert hörpenti ki. Pallas lándzsájával és a Gorgófóvel, Kypris szépsége hatalmával harezol. Enceladus anyjától felbátorítva Zeusra támad, a ki előbb tüzesővel árasztja el, majd egy sziklát borít rá.

Nem egészen lehetetlen, hogy az alexandriai költő ifjabb éveiben előbb görögül kísérlette meg e tárgyat

feldolgozni, s csak későbbi éveiben fogott ugyanannak latin versekbe való átöntéséhez. Így a palatinusi Anthologiában (IX. 753. s k.) is olvasunk valami Claudianus neve alatt két epigrammot oly tárgyról (egy vízcseppet magában foglaló kristályról), a melyet a hasonnevű latin költő nem kevesebb, mint hét különböző változatban dolgozott fel. Egy ifjabb Claudianusról pedig, úgy mint esetleg az ismertnek fiáról, semmi tudomásunk sincsen.

A *Phoenix*-ről szóló ősrégi egyiptomi mondát is megénekli Claudianus egy hexameterekben írt szép költeménye. E mű hangja a mélyértelmű regéhez teljesen illő, nemesen egyszerű, kivált a bevezetése szabatos tömörségű s nincs benne egyetlen fölösleges vonás is. Csak ott duzzad az előadás kissé áradozóbbá, a hol a költő, miután előbb elmondta volt a csodamadár honára, életmódjára és alakjára vonatkozó hagyomány adatait, immár a földogra, újjászületésére tér át. A nemes teremtmény aggkorával beálló elernyedése, a mint ezer esztendő életszakának a vége felé közeledik, mély együttérzésre hangolja a költőt s hasonlatokkal is meg van világítva. Annál kevesebb tér jut a madár máglyája alkotórészei elszámlálásának. Megható a halálára készülő madár képe s a halk könnyörgés, melylyel ravatalán a napistenhez fordul, a ki a neki szentelt tömjénre válaszul lángoló üstöke egy szálával felgyújtja a máglyát, mire az elaggott Phoenix teste elhamvad. Luna csodálkozásában megállítja fogatát, s az egész természet áhitatos csöndben figyel a megfoghatatlan tüneményre. — Nyomban az agg madár elhamvadta után felszökik porai-

ból ujdonszült fia, a halálból tüstént új élet magva kél. Mások, mint Plinius és a Lactantius neve alatt rejtőző író, olyanféle fejlődési és átalakulási folyamatot föltételeznek az újjászületés csodája mögött, a minő a hernyónak pillangóvá változása. Claudianusnál ellenben az öreg madár hamvából születő ifjúnak fejlődéséről és növekedtéről szó sincsen, minthogy ő költő létére csak a szembezőkőbb mozzanatok kiemelésére szorítkozik. Nála azonnal felkerekedik a fiatal Phoenix, hogy apja gyeptakaróba zárt hamvait a Nilus partjára szállítsa, a hol a nap szent városában, indiai myrrha nektár illatánál édesebb lehellete száll szünetlenül az isten oltáráról, kellemes árjával föl a Nilus hét torkolatáig betöltve egész Egyiptomot. Fölséges röptét még Juppiter sasa sem meri szembejöttével zavarni; s tisztelettel adózva követik őt útjában sűrű felleggé csoportosulva a madarak csapatai, hasonlóan a fényes diadalmenete élén haladó parthus király töméntelen kíséretéhez.

A költemény végén a szerző a szent mysterium áhitatos csodálatába merül el s tömören kifejező szavakba foglalja érzelmeit: «Boldog örököse önmagadnak! te, a kinek a mindnyájunkat megsemmisítő végzet új erőt ad. Hamvaiddból új életre támadsz. Aggságod enyészetbe hull, a nélkül, hogy te magad is vele múltál. Te láttad mind azt, a mi öröktől fogva történt — — neked nem sodornak a Párkák fonalat».

Keresztény tanokra való czélzásnak sehol semmi nyoma. Csak egy későbbi utánzó, a kit a kéziratok egy része Lactantiusnak nevez s már Toursi Gergely is († 594.) az ismert Lactantius Firmianus († 340.) egyházi íróval egynek tart, szőtt nehány, a biblia egyes helyeire kacsintgató czélzást átdolgozásába, az egészzet pedig a nemet

és Venus hatalmát nem ismerőről, az egy személyben önmagának apjáról és fiáról szóló *mysterium* kidomborítására használta föl (v. ö. Claud. 23. s k.). Az eredetit vele versengve utánzóik rendes szokása szerint általában hosszabb lére eresztette az által, hogy egyes lényegtelen részeit tetemesen kibővítette. Az egésznek arányos szép szerkezetét is elrontotta önkényes és esetlen elrendezésével s így az összhatást is nagyon csorbitotta. Hogy a két költemény valamelyes függésben áll egymással, az egyes helyeik részben szószerinti egyezésénél fogva kétségtelen. De ha a keresztény szellemű elegia szerzőjét csakugyan Lactantiusnak hitták is, abból még korántsem következik, hogy ennek okvetetlenül egynek kelljen lennie az ismert egyházi íróval, a kinek egyéb költői munkásságáról különben sem tudunk semmit. De még ha megczáfolhatatlan erősségeken alapulna is a Claudianus átdolgozásának ez elegiánál ifjabb volta, akkor sem lehetne tőle azon érdemét elvitatnunk, hogy elődje munkáját mesterkézzel gyúrta át s megint visszaadta a tisztos ósi regének a maga eredeti jellemét.

Azt azonban, Claudianus érdemeit teljesen elismervén, nem lehet tagadnunk, hogy erősen túloz az a görög *distichon*, a mely a *senatus* indítványára Honorius és Arcadius császároktól neki a Trajanus forumán állított szobor talapzatán a «legesleghíresebb» költőnek nevezi szerzőnek, a ki ugyane feliraton a *tribunus* és *notarius* címeket is viseli. Még merészebb e párvers azon állítása, hogy Claudianus Vergilius szellemét és Homeros műzsját egyesíté egymagában. De annyi tény, hogy az igazi költői tehetség ihlete élt lelkében, s hogy művei a mély érzésből és szabadon játszó képzelemből fakadó alkotóerő magas mértékére vallanak egyrészt, másfelől pedig

a forma oly biztos és szabatos kezelését mutatják, a mely ily későkori írónál igazán meglepő s csak kiváló tehetségének a tanújele.

Namatianus.

Róma fönsége és Italia bájos képe még egyszer elénk tárul azon takaros elegiai párversekbe foglalt kedves útleírásban, a melyet Kr. u. 416-ban szerzett *Rutilius Claudius Namatianus*. A galliai származású magasrangú tisztviselő legutóbb a városi praefectus méltóságában állott Rómában, a minek utána háborús viszontagságoktól zaklatott földjei hívására, meg hogy pusztuló birtokainak rendezéséhez lásson, honába való visszatérésre szánta el magát. Nehéz szívvel vált meg az örök város-tól és Italiától, mert mind a kettőnek lelkes híve és bámulója volt. Búcsúzásul megható szavakban tolmácsolja ez érzelmeit, s bánatos búcsúbeszéde önkéntelenül a lelkesült dicsőítés énekévé lendül föl.

Boldogoknak magasztalja azokat, a kik Rómában születtek, az előkelő ősnemes családok sarjait, de még azokat is, a kiknek bölesője legalább a város közelében, Latium földén ringott. Dicséri azon intézményt, a mely szerint a curia idegen származásúak érdemei előtt is nyitva áll, s hogy így külföldiek is részesei lehetnek azon nemzeti genius áldásainak, a melynek hő tisztelői. A senatust az istenek olympusi gyülekezetéhez hasonlítja. A tiszteletreméltó városban az istenek és emberek anyját, a napkelettől napnyugatig terjedő földkerekség urát látja. A világon szétszórt népek sokaságának e város közös hazát adott, az *urbs*-ot mintegy az egész *orbis*-ra tági-

totta ki. Nagylelkűen Venus és Mars fogadott gyermekeivé emelte a legyőzötteket, mert uralmában az erőszelidséggel párosul. Róma szereti azokat, a kiket meghódított. Azért tisztelik is őt a földkerekség minden zugában Minerva- és Bacchus-, Triptolemus-, Apollóval és Herculesszel, a nagy szabadító istenségekkel egy sorban. Szelid igáját szabadok nyakai viselik. Nincs is az övénél szebb birodalom, mert Róma nem katonái töméntelen számának, hanem szellemi felsőbbségének köszöni uralmát. Legfőbb dicsősége az, hogy megérdemli főhatalmát. S mily fölséges egy város! Csodálattal és elragadtatással emlékezik a búcsúzó a fényes templomokról, az óriási vízvezetéki ívekről, a számtalan közkútról és medenczéről, melyek hús és egészséges itallal szolgálnak, nemkülönben a palotákat környező árnyas ligetekről és a telet nem ismerő enyhe éghajlatról. Szilárdul bizik az áldott város elpusztíthatatlanságában, a melynek az a sorsa, hogy látszólagos végromlásából mindig újra meg újra feltámadjon: Brennus, Pyrrhus és Hannibal esete a tanúi. Valamint a lefelé fordított fáklya csak annál hevesebben lobog, úgy Róma is minden múltó megaláztatásából csak annál dicsőbben emelkedett megint föl. Máris 1169 esztendő; s a míg a föld el nem pusztul, a míg az égről a csillagok le nem hullanak, addig Róma is élni fog. Azért hajtsák is végre igája alá a gótok is daczos nyakukat, küldjék továbbá is a Rajna, a Nilus és Afrika tájai aratásukat Rómának. De Latiumban is teljenek a csűrök a dúsan termő barázdák ajándokából, s bőven csorduljon az italiai nektár a sajtókból. A Tiberisen föl és alá s a tengerről a száraz felé, meg innen vissza, sűrűn járjanak a súlyosan megrakott kereskedőhajók.

Ez utolsó kívánsága a búcsúzóinak gondolatát a saját utazására tereli. Elégülten tekint még egyszer vissza simán lefolyt hivataloskodása idejére. Bárhol rendeli is sorsa élte végét elérnie, akár szülőföldén, akár Rómában, ha ugyan kegyes végzete ide még egyszer visszavezérli, csak azt óhajtja, vajha e város emlékében tartaná őt, a kit már ez is fölötte boldoggá tenne. Mily szembeszökő az ellentét e későkori, vidéki költőnek a fővároshoz való meleg ragaszkodása, meg egy Juvenalisnak, az idegenek beözönlése által a Quirinus igazi fiai számára tűrhetetlenné vált Róma sivárságán való elkeseredett panasza között!

A megindító búcsúzás (165. s k.) szinte Ovidiusnak ama siralmas éjszakájára emlékeztet. Könnyes szemekkel válik meg Namatianus barátaitól, kiknek egyike, Rufius Volusianus császári kancellár (a kinek a vezetéckneve, sajnos, sehogyan sem akart beleilleszkedni a versmértékbe: 419. s k.), elkiséri őt (167. s k.). S még a Tiber torkolatától is, a hol 15 napig kell kedvező szélre várva vesztegelnie, újra visszatérnek vágyó szemei és gondolatai a hét halomhoz. Az igaz, hogy nem a felszálló füst-ről ismer otthonára, mint Odysseus szeretett szülőföldére, mert Róma fölött tisztán ragyog az égbolt, hisz itt még a nap is fényesebben virrad meg, mint egyebütt. De mintha a szinkör ujjongó zaját s a teli színházak tetszés-viharát egész idáig elhozná a szellő hozzá.

Minthogy a gótok az idő szerint bizonytalanokká teszik az országutakat, inkább a tengeri utat választja. Olvasója napról napra s állomásról állomásra kísérheti őt lassú partmenti útjában. Az egyes kikötők helyzetét és nevezetességeit, az érintett városok, szigetek mondáit és szokásait mind elbeszélése koszorújába fonja a költő, s nem

egy érdekes, vagy kedves intermezzo, szeretett rokonokkal, vagy ismerősökkel való örvendetes találkozás szövődik közbe. Lucilius és Horatius humorosabb útleírásainál jóval szélesebb keretben az antik élet és tájfestés jókora része tárul itt elénk, még pedig igen élvezhető alakban, minthogy a szerző épp oly jól ért a szemléltető ábrázolás, mint az érdekkeltő elbeszélés művészetéhez. Itt-ott egy-egy elpusztult, vagy elhagyott város, vagy egy-egy ódon várkastély romjai regényes hangulatot is elegyítenek a kép színei közé.

Történelmi emlékeken és szemlélődéseken andalodik el egy régi római tábor maradványainak láttára, a melynél (a Hercules kikötőjében) körülbelül 500 esztendővel az előtt Lutatius Catulus M. Aemilius Lepidust legyőzte volt. Ez a vereség eszébe juttatja a következő nemzedékek három Lepidusát is, a kik szintén összeesküvők, vagy árulók valának (293. s k.). Igilium szigete, a hol a gót háborúban a római menekvők oltalomra lettek. gondolatait a legközelebbi multra tereli (325. s k.). Érdekes a centumcellaei meleg-fürdőkbe való kitérés (237. s k.), a mely város kikötője oly eleven szemléltetőséggel van rajzolva, hogy szinte látni véli az ember, továbbá a Volaterra környékén lévő sótelepek meglátogatása (475. s k.). Ilva szigetének gazdagon jövedelmező vasbányái szinte önkéntelenül arról elméldtetik a költőt, mennyivel hasznosabb és szükségesebb a szerény vas a kárhozatos arany csillogó érczénél (351. s k.). Faleriiben vig szüreti népünnepen vesznek részt az utasok. Ugyanitt egy halászatra csábító szép tó is van, de ennek zsidó bérlője nagy lármával tiltakozik az utasok ily szándéka ellen. De bezzeg a költő sem marad neki e szükkeblűségeért adósa! Heves kitöréssel fordul a gyűlölt nép

ellen, azt óhajtván, vajha Pompejus és Titus hadjáratai soha meg se hódították volna Judaeát, mert azóta e nemzet mételye mind szélesebb körben terjed, s ma már «a legyőzöttek szorongatják meghódítóikat» (371—398.). Nem kevésbé élesen kel ki a nyakas pogány a Capraria szigetén lakó szerzetesek ellen is (439. s k.), e «világkerülő fajzat» ellen, a mely tanúk nélkül akar élni, önként kárhoztatja magát nyomorra csak azért, hogy a nyomor elől kitérjen. Mily eszeveszetség is, a rossztól való félelemből a jóról önként lemondani! Embergyűlöletüket a Bellerophon örületes búskomorságához hasonlítja (439—452.). Gorgon szigetének feltüntére ismét felháborodással emlékezik meg az ott elevenen eltemetkezett híres remetéről. A furiák üldözték, úgy mond, e hívőt ide, hogy az emberek és a világ elől menekülvén, e ronda zugba rejtőzzék. A szerencsétlen azt hiszi, hogy az égnek kedve telik a pizokban, s kegyetlenebb önmaga ellen, mint a megsértett s bosszúálló istenek. E hit kárhözatosabb még a Circe mérgénél is, mert ez csak a testet torzította el, míg amaz a lelket is elundokítja (515—526.).

Pisa vásárterén a fiúi kegyelet meghatottságával szemléli atyjának, Etruria egykori helytartójának szobrát, a kinek emlékét különben a Flaminius-féle úton is látta volt (575. s következő v.). Alkalmilag nem egy tekintélyes és érdemes barátja jellemképét is közbeszövi, s általa egy-egy, irodalomtörténeti szempontból érdekes, egyéniséggel is megismerkedünk. Így pl. valami *Lucillus*-szal, a kinek szatiráit Namatianus a Turnus- és Juvenaliséival helyezi egy polczra (603. s köv.). Az imént említett fürdők ki- és bejáratánál a forrásuk eredetére vonatkozó monda verses leírása olvasható, a melynek

valami *Messalla* (267. s k.) volt a szerzője, a kit Symmachus barátjának, kora nevezetesebb költőjeként s előkelő állású férfiúnak (a testőrség parancsnoka és később városi praefectus volt) tanulunk ismerni.

Triturritában az utasokat a rosszabbra fordult időjárás vesztegelni kényszeríti. Unalmukat vadászattal űzik el. Ennek leírása és a sárga hullámaival a partot elárasztó tengernek képe zárja be az első könyvet.

A másodikból, sajnos, csak egy kicsiny, de történelmi tekintetből érdekes részlet maradt fenn. A szerző a senatus azon pártjához tartozott, a mely Stilichónak a germán Radagaisus betörése ellen Alarichhal kötött szerződését Italia szent földje elleni árulásként kárhoztatta. A mint az utasoknak az Apennin hegylánc tűnik szemükbe, mint a melyet második falul állított a természet Rómának az északról jövő támadások elleni sánczául, — Namatianus igazságtalan gyűlölettel förmed a már nyolcz évvel előbb orgyilkos kéztől elesett államférfiú emlékére, a ki szerinte Italiát a gótok-, hunnok- és alánoknak kiszolgáltatta és Rómát, még mielőtt be vették volna, prédára bocsátotta. Még ennél is nagyobb bűneül rója fel neki azt, hogy a Sibylla szent jóslatait el merte égetni. Még Nerónál, az anyagyilkosnál is átkozottabb ő, a ki a földkerekség anyját sújtotta halálos csapással (II. 60.).

Ez a dühös kifakadás is azt bizonyítja, mily őszinte szívvel és rendületlen hittel ragaszkodott még e vidéki származású költő is Rómához, s mennyire összeforrott annak sorsa a saját lelkével. A világ urává hivatott város isteni rendeltetése ugyanazon ragyogó fényben áll még az ő szemei előtt is, mint a minőben azt hajdan a rudiaei ihletett lantos látta vala.

E büszke hitökhöz hívek maradtak az itt áttekintett kilencz évszázad összes latin költői. A férfias érzület és erő szelleme az, a mely a római nemzettel együtt annak műzsáját és e múzsa alkotásait is megkülönböztetően jellemzi. E jellemvonás erős kidomborulásában mutatkozik ez alkotások nagysága, de fogyatékosága is egyúttal. A hatásos ábrázolás, a nyomatékos és velős kifejezés, az érczes hangzás legmagasb fokára való törekvés ott, a hol túlságba csap, hovatovább természetellenességre és dagályra vezet. A szív őszinte hangjai mind ritkábbakká lesznek. Az iskola a modorosságot neveli nagyra. De fegyelmének mégis csak meg volt legalább az az egy haszna, hogy neki köszönhető, ha a művészet, jóllehet csak a hagyomány szűk medrében szorongó művészet ideáljai nem kallódtak el oly könnyen, s hogy a classicus külalak bélyege magukban véve csekélyebb becsű műveknek is bizonyos nemességet kölcsönzött.

TARTALOM.

A CSÁSZÁRKOR KÖLTÉSZETE.

	Lap
<i>Első fejezet. Tiberiustól Claudiusig</i>	1—46
Tiberius. Caligula. Claudius. Csillagvizsgáló költészet.	
Germanicus. Az u. n. Manilius. Meseköltészet.	
Phaedrus.	
<i>Második fejezet. Nero kora</i>	47—252
L. Annaeus Seneca. Epigrammok. Apokolokyntosis.	
Nero. A pásztorköltemény. Calpurnius. A Pisót di-	
csőítő költemény. Seneca végső évei. A dráma. A	
Seneca-féle tragédiák. Octavia. Curiatius Maternus.	
Az éposz: Lucanus. Leíró költészet. Aetna. Cólumella	
kertészeti költeménye. A tenger halairól szóló pseu-	
doovidiusi költemény. Iskolai költészet. Elégia Dru-	
susra. Maecenasról való elégiák. Szatira és regény.	
Persius. Petronius.	
<i>Harmadik fejezet. A Flaviusok kora</i>	253—427
Domitianus. Epikus költészet. Valerius Flaccus. Silius	
Italicus. A latin Ilias. Statius. Martialis. Sulpicia.	
<i>Negyedik fejezet. Trajanus kora</i>	428—468
Az ifjabb Plinius s a tőle említett költők. Juvenalis.	
<i>Ötödik fejezet. Hadrianus és utódainak kora</i>	469—508
Hadrianus. Florus. Venus éjjeli ünnepe. Az új iskola.	
<i>Függelék. Az utolsók</i>	509—549
Ausonius. Claudianus. Nematianus.	

BETŰRENDES TARTALOMJEGYZÉK.

- A**lphius Avitus 480.
 Annianus 486 sk.
 Antistius 209.
 Apuleius 484 sk.
 Arrius Antoninus 428.
 Atellana 5, 79 sk.
 Servius Augurinus 434.
 Decimus Magnus Ausonius 509 sk.
 Caesius **B**assus 120, 210 sk.
 Saleius Bassus 253.
Calpurnius 67 sk.
 Titinius Capito 430.
 Carus 377.
 Catullus, az ifjabb 80.
 Julius Cerialis 377.
 Claudius Claudianus 518 sk.
 Clutorius Priscus 3.
 Columella 193 sk.
 C Cominius 4.
Domitianus 254 sk.
Elegia 65, 201 sk. 434.
 Ennius 293.
 Epigramm 7, 49 sk. 66, 184, 209, 212, 242, 248, 378, 415, 420, 432, 507, 529.
Faustinus 389.
 Fescenninae 481, 524.
 Firmicus Maternus 29 sk.
 Flaccus 377.
 Annius Florus 472 sk.
 Fronto 486 sk.
 Cn. Lentulus **G**aetulicus 10 sk.
 C. Rutilius Gallicus 314, 324.
 Claudius Caesar Germanicus 6 sk.
Hadrianus 469 sk.
Italicus 311.
 C. Junius Juvenalis 436. sk.
Lactantius 541 sk.
 T. Livius 157 sk. 287 sk.
 M. Annaeus Lucanus 51 sk. 135 sk.
 Lucilius, az ifjabb 80, 192 sk.
 Lucillus 547.
Manilius ? 12 sk.
 Marianus 480.
 M. Valerius Martialis 374 sk.
 Curiatius Maternus 131 sk.
 Messalla, az ifjabb 548.
 Mimus 80.
 Curtius Montanus 209.
 Mummius 79.
 Claudius Rutilius **N**amatianus 543 sk.
 Nero 53 sk. 61 sk. 147.
 Nerva 65.

- O**vidius 8, 197 sk. 201.
Sextius **P**aconianus 10.
 Remmius Palaemon 120, 209 sk.
 Pantomimus 81 sk.
 Passennus Paulus 434.
 A. Persius Flaccus 209 sk.
 Petronius Arbiter 224 sk.
 Phaedrus 34 sk.
 C. Calpurnius Piso 69, 73 sk.
 Calpurnius Piso, az ifjabb 434.
 Plinius, az ifjabb 430 sk.
 Pollius Felix 314.
 Pomponius Bassulus 435.
 P. Pomponius Secundus 83 sk.
 Posidonius 28, 176 sk. 191.
 Praetextata 124 sk. 212.

Vergilius **R**omanus 434 sk.
 Caninius Rufus 428 sk.
 Canius Rufus 376.
 Octavius Rufus 434.

Scaevus Memor 377.
 Mamercus Aemilius Scaurus 5,
 83.

 L. Annaeus Seneca 48 sk. 75 sk.
 Septimius Serenus 481 sk.
 Septimius Severus 314.
 Silius Italicus 283 sk.
 Silo 81.
 L. Cornelius Sisenna 33.
 Vestricius Spurinna 429.
 P. Papinius Statius 313 sk.
 Stella 314, 377.
 Sulpicia 426 sk.
 Szatira 547.

Terentianus Maurus 482 sk.
 Tetradius 513.
 Thræsea Paetus 167.
 Tiberius 1 sk.
 Titus 253.
 Tragédia 5, 83 sk, 184, 431.
 Turnus 377.

Valerius Flaccus 261 sk.
 Varro, az ifjabb 377.
 Vigjáték 434 sk.
 Vindex 329.
 Voconius Victor 377.
 Manilius Vopiscus 314.

